

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
GAZETECİLİK BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE SİYASET YÖNELİMLİ
İSLAMOFOBİK RETORİK:
REFAHYOL HÜKÜMETİ DÖNEMİ BASINI ÖRNEĞİ**

**Hazırlayan
Mustafa TEMEL**

**Danışman
Prof. Dr. Hakan AYDIN**

Doktora Tezi

**Şubat 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
GAZETECİLİK BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE SİYASET YÖNELİMLİ
İSLAMOFOBİK RETORİK:
REFAHYOL HÜKÜMETİ DÖNEMİ BASINI ÖRNEĞİ**

(Doktora Tezi)

**Hazırlayan
Mustafa TEMEL**

**Danışman
Prof. Dr. Hakan AYDIN**

**Bu çalışma; Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından
SDK-2017-7124 kodlu proje ile desteklenmiştir.**

**Şubat 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı- Soyadı: Mustafa TEMEL

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“Türkiye’de Siyaset Yönelimli İslamofobik Retorik: Refahyol Hükümeti Dönemi Basını Örneği” adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Mustafa TEMEL

Danışman

Prof. Dr. Hakan AYDIN

İletişim Bilimleri ABD Başkanı

Prof. Dr. Mustafa AKDAĞ

KABUL ONAY SAYFASI

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Hakan AYDIN danışmanlığında Mustafa Tenel tarafından hazırlanan "Türkiye'de Siyaset Yönelimli İslamofobik Retorik: Retorikol Hükümet Döneri Basın örneği" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

7 / 2 / 2019

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Hakan AYDIN

Üye : Prof. Dr. Selma BALCI

Üye : Doç. Dr. Mustafa KOGER

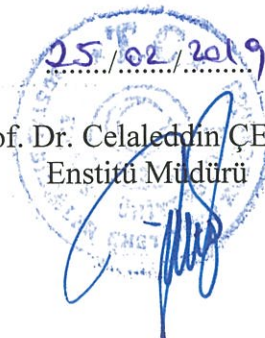
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Fırvk KARAAKSLAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir GÖLCÜ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 25/02/2019 tarih ve 10 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Günümüzde çeşitli insan topluluklarının toplumsal varlığı, zihni ve fiziksel durumu/aidiyeti çeşitli ön yargılarla, nefret söylemleriyle ve şiddet eylemleriyle tehdit edilmektedir. Tüm dünyada inanç merkezli ötekileştirmelerin fiziksel ve psikolojik şiddet eylemlerine dönüşerek artması bunun en önemli göstergelerinden biridir. Bu noktada, özellikle İslam'ın çeşitli temsillerle ve üretimlerle 'tehlikeli bir din' konumuna yerleştirilmesiyle birlikte Müslümanların da bu dinin temsilcileri olarak potansiyel 'bir tehdit unsuru' olduğuna yönelik algıların artması ve bu algının kitle iletişim araçları ile sürekli üretilerek araçsallaştırılması psikolojik, sosyolojik ve politik bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, Batı'nın gözüyle İslam'ı negatif bir şekilde okuyan ve modern ideolojilerle İslam'ı kategorilendiren, İslam dinine inanan insanları bir 'öteki' olarak çerçeveleyen bakış açısının Türkiye'de de, politik gerekçelerle ve medya ile yaygınlaştırılan söylemlerde karşılık bulduğunu ifade etmek mümkündür. Bu ön kabul aynı zamanda çalışmanın temel çıkış noktasıdır.

Bu doğrultuda, çalışma konusunun zihni arka planının oluşmasında katkısı olan ve yapmış oldukları çalışmalarla literatürü zenginleştiren değerli bilim insanlarına teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca doktora eğitimim süresince verdiği destek sebebiyle "TÜBİTAK 2211 Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı'na" teşekkür etmek isterim.

Çalışma konumu kabul ederek benimseyen, bu konunun ana hatlarını inşa eden değerli hocam/danışmanım Prof. Dr. Hakan AYDIN'a; çalışma süresince fikri katkılarını esirgemeyen ve katkılarıyla çalışmanın biçimlenmesine vesile olan jüri üyeleri Prof. Dr. Şükrü BALCI, Doç. Dr. Mustafa KOÇER, Dr. Faruk KARAARSLAN, Dr. Abdulkadir GÖLCÜ hocalarıma çok teşekkür ederim.

Çalışmanın zihni alt yapısı ile birlikte; teori kısmının kurgusunda, biçimlendirilmesinde ve araştırma kısmının inşasında katkısı olan pek çok arkadaşına sahip olmanın mutluluğunu her daim yanımda taşıdığımı belirtmek isterim. Özellikle, Metin EKEN ve Ömer Faruk KOÇAK başta olmak üzere, Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde mesai arkadaşlığından öte bir dostluk bilincini sürdüren değerli arkadaşlarıma; ilkokul ve üniversite eğitimimden itibaren her zaman yanımda hissettiğim kıymetli dostlarıma sağlamış oldukları katkıları ve bana göstermiş oldukları sabırlı tutumları sebebiyle

teşekkürlerimi ve saygılarımı iletmek isterim. Eğer zikrettiğim insanların katkısı olmasaydı çalışmayı sonlandırabilmem oldukça zorlaşırdı. Dolayısıyla bu çalışmanın satır aralarında, dipnotlarında, cümlelerinde ve bütününde değerli dostlarımın izlerini görmek mümkündür.

Ayrıca desteklerini sürekli yanımda hissettiğim/gördüğüm anneme ve babama, kardeşlerime teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Mustafa TEMEL

şubat 2019, KAYSERİ

TÜRKİYE’DE SİYASET YÖNELİMLİ İSLAMOFOBİK RETORİK: REFAHYOL HÜKÜMETİ DÖNEMİ BASINI ÖRNEĞİ

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Şubat 2019
Danışman: Prof. Dr. Hakan AYDIN**

ÖZET

İslamofobi kavramı, İslam dinine ve Müslümanlara karşı duyulan ön yargıya ve ayrımcılığa dayalı korkuyu ifade etmektedir. İslam ve fobi kelimelerinin birleştirilmesi ile kurgulanan kavram, Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen ayrımcılık, dışlama ve şiddet eylemlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 olayları ile literatürde daha yoğun bir şekilde görünür olmaya başlayan kavramın tarihsel arka planında Batı tarafından bilinçli olarak inşa edilen İslam karşıtlığının izleri yer almaktadır. Bu karşıtlık, Doğu-Batı ayrımından hareketle kuvvetlenmiş ve İslam’ın Doğu’nun dini olarak tanımlanmasıyla artmıştır. Bilimsellikten uzak, ön yargı ve yoruma dayalı oryantalist bakış açısıyla yapılan pek çok çalışma İslam dinini kategorize eden, radikallikle özdeşleştiren ve nihayetinde düşman olarak konumlandıran bir görünüm içermektedir. Bu üretim, Batılı edebiyatçı, sanatçı ve felsefeciler tarafından gerçekleştirilmiş, modern çağda da gazete, dergi, televizyon ve sanal ortamlarda karşılık bulmuş; teknolojik araçlar sayesinde bu anlatımlar sürdürülmüş ve Batılılar İslam’ı bu kurgular üzerinden okumuştur.

İslamofobinin bu köklü geçmişi literatürde ilgiyle izlenmekte, kavram pek çok çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ancak kavramı, bizatihi kendisinin şekillenmesinde özellikle 20. ve 21. yüzyıldan itibaren etkin olarak rol oynayan kitle iletişim araçları perspektifinden ele alan çalışmaların sınırlılığı ilk bakışta dikkati çekmektedir. Söz konusu sınırlılık, kavramın self-oryantalist paradigma şeklinde nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu toplumlardaki varlığını ve doğasını ele alan çalışmalar açısından daha sorunlu bir görünüm içermektedir. Belirtilen nedenle çalışma, İslamofobinin nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu toplumlardaki varlığını Türkiye örneğinde sorgulamayı amaçlamaktadır.

Çalışma, akademik birikimi iki açıdan zenginleştirmeyi amaçlamaktadır. Öncelik, İslam’ın modernleştirici elitler tarafından Batı perspektifiyle yorumlanmasının

İslamofobik söylemlere yol açıp açmadığının anlaşılmasındadır. İkinci olarak çalışma, doğrudan ya da dolaylı olarak İslami referanslı siyasal eğilimlerin ortaya çıkışının yarattığı tartışmalardan İslam algısının nasıl etkilendiğini, kitle iletişim araçlarının söyleminde açığa çıkan retorik üzerinden anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu gereksinime karşılık vermek için Türkiye’de Refahyol Hükümeti döneminde ana akım medyada egemen olan siyaset retoriğinin ne yönde bir İslam algısı ürettiğini açığa çıkarmak amacıyla, metin içerisindeki anlamları nicel ve nitel verilerle belirlemeye, aynı zamanda metinlerdeki hâkim anlama yönelik çıkarımlar yapmaya imkân tanıyan nitel yönelimli içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu doğrultuda Refahyol Hükümeti döneminde yayın yapan Türk basını içerisinde, satış rakamları en yüksek olan Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazeteleri örneklem olarak seçilmiştir. Araştırma kapsamında örneklem olarak seçilen gazetelerin, Refahyol Hükümeti’nin görevde bulunduğu 28.6.1996-30.6.1997 tarihleri arasında yayınlanan sayfalarının ilk sayfaları incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda; Batı ülkeleri ile birlikte Türkiye’de de basının, siyasal söylemler üzerinden İslamofobik algılar ürettiği ve üretilen olumsuz algıları sürekli beslediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Karşıtlığı, İslamofobi, Oryantalizm, Self Oryantalizm, Türkiye Basını, Refahyol Hükümeti.

**POLITICS ORIENTED ISLAMOPHOBIC RHETORIC IN TURKEY:
EXAMPLE OF PRESS IN THE PERIOD OF REFAHYOL GOVERNMENT**

**Erciyes University, Institute of Social Sciences
Doctoral Thesis, February 2019
Advisors: Prof. Dr. Hakan AYDIN**

ABSTRACT

The concept of Islamophobia expresses the fear based on prejudice and discrimination against the religion of Islam and Muslims. The concept, constructed by combining the words Islam and phobia, is used to describe the acts of discrimination, exclusion and violence against Muslims. In the historical background of the concept, which started to be apparent more intensely in the literature especially with the events of September 11, 2001, the traces of anti-Islamism, which was consciously built by the West, are available. This contrast has strengthened by the East-West distinction and increased as Islam was defined as the religion of the East. Many studies conducted with an orientalist point of view, which are far from being scientific, prejudiced and interpretative, contain a view that categorizes Islam, identifies with radicalism and ultimately positions as the enemy. This production was carried out by Western men of letters, artists and philosophers, and it found place in newspapers, magazines, television and virtual environments in the modern age; Thanks to technological tools, these narratives were continued and Westerners read Islam based on these constructions.

This long-standing history of Islamophobia is closely followed in the literature, and the concept is the subject of many studies. However, the limitation of the field studies, which addresses the concept from the perspective of the mass media, which has played an active role in the shaping of it since 20th and 21st centuries, is noteworthy at first glance. This limitation includes a more problematic view in terms of the studies on the existence and nature of the concept in the societies of which the majority of the population consists of Muslim societies in the form of self-orientalist paradigm. Because of the reason given, the study aims to question the existence of Islamophobia in the societies where the majority of the population consists of Muslims in the example of Turkey.

The study aims to enrich academic accumulation in two aspects. The priority is to understand whether the interpretation of Islam by the modernizing elites from a Western perspective leads to Islamophobic discourse. Secondly, the study tries to make sense of how the perception of Islam is directly or indirectly influenced by arguments created by the emergence of political tendencies of Islamic reference, through the rhetoric revealed in the discourse of the media. To respond to this requirement, for the purpose of revealing what kind of Islamic perception is generated by the political rhetoric that is dominant in mainstream media during Refahyol government in Turkey, qualitative-oriented content analysis method which enables determining the meanings in the text with quantitative and qualitative data, and at the same time, deducting towards the dominant meaning in the texts was preferred. Hürriyet, Milliyet and Sabah newspapers, which have the highest sales figures, were selected as samples from the Turkish media that were published during the period of Refahyol Government. The first pages of the newspapers published between the dates of 28.6.1996-30.6.1997, when the Refahyol government was in power, were examined. As a result of the study; It was seen that the press in Turkey together with Western countries generated Islamophobic perceptions through political discourse and consistently fed the generated negative perception.

Key Words: Anti-Islamism, Islamophobia, Orientalism, Self-Orientalism, Turkey Press, Refahyol Government.

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE’DE SİYASET YÖNELİMLİ İSLAMOFOBİK RETORİK: REFAHYOL HÜKÜMETİ DÖNEMİ BASINI ÖRNEĞİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK	ii
KABUL VE ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xviii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

İSLAMOFOBİ KAVRAMI

1.1. İslamofobi: Kavramsal Çerçeve.....	7
1.1.1. Oryantalizm	8
1.1.2. Self (İçselleştirilmiş) Oryantalizm	22
1.1.3. Tarihin Sonu Tezi ve Medeniyetler Çatışması Teorisi.....	26
1.1.4. İslamofobi ve Anti-İslamizm Kavramı.....	34
1.2. Dünya’da İslamofobik Okumanın Tarihsel Temelleri	43
1.2.1. Batı’daki İslam Karşıtlığının Tarihteki İzleri	46
1.2.2. Avrupa’ya Artan Müslüman Göçü	59
1.2.3. İran İslam Devrimi ve Sovyetler Birliği’nin Çöküşü	62
1.2.4. 11 Eylül 2001 Olayı ve Sonrası İslam Algısı	66
1.3. Türkiye’nin Batılılaşma Süreci ve İslam Algısı.....	72
1.3.1. Osmanlı Batılılaşma Hareketlerinin Teorik Çerçevesi: <i>Merkez-Çevre ve Din-Devlet</i> İlişkilerinin Mücadelesi.....	74
1.3.2. Osmanlı Batılılaşma Sürecinin Evreleri	78
1.3.2.1. Batılılaşmanın Tezahürleri: Askeri-Teknik Yenilikler ve Tanzimat Dönemi	79

1.3.2.2.Pozitivist İdeolojinin Hâkimiyeti: Jön Türklerin Siyasal Sahneye Girişi ve II. Meşrutiyet Dönemi.....	82
1.3.2.3.Cumhuriyet Dönemi İnkılapları.....	84
1.3.3. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Aydınlarının Batılılaşma ve İslam Algısı....	88

2. BÖLÜM

İSLAMOFOBİNİN MEDYATİK GÖRÜNÜMLERİ

2.1. Medya ve Algı Üretimi	94
2.2. Ötekileştirmenin Zihinsel İnşası ve Medya İle Yeniden Üretimi	98
2.3. Batı Medyasında İslamofobinin İnşası.....	104
2.3.1. Gazete ve Dergilerde İnşa Edilen İslam Algısı	108
2.3.2. Televizyonda Kurgulanan İslam	113
2.3.3. Sinema'nın <i>Kötü</i> Karakterleri: Müslümanlar	116
2.3.4. Tiyatro ve Mizahın (Karikatür) Öteki Yüzü.....	122
2.3.5. Dijital Ortamlardaki Sanal Düşmanlar	126
2.4. Türkiye Medyasında İslam'ın <i>Öteki</i> Olarak Sunulması.....	132
2.4.1. Popüler Bir Söylem Olarak Türk Televizyon Kanallarında İslam	134
2.4.2. Yeşilçam'dan Günümüze Türk Sinemasının Din Algısı	137
2.4.3. Mizah Dergilerinde İslam'ın Sunumu	142

3.BÖLÜM

REFAHYOL HÜKÜMETİ DÖNEMİ TÜRKİYE BASININDA İSLAMOFOBİK GÖRÜNÜMLER

3.1. Türkiye Basınında Siyaset Yönelimli İslamofobik Retoriğe Genel Bir Bakış	146
3.2. Türkiye Siyasi Tarihinde Refahyol Hükümeti	151
3.3. Refahyol Hükümeti Dönemi Basın-İktidar İlişkileri	154
3.4. Refahyol Hükümeti Dönemi Türkiye Basınında İslamofobik Görünümler.....	162
3.4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	162
3.4.2. Araştırmanın Varsayımları	165
3.4.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	165
3.4.4. Araştırmanın Tasarımı.....	166
3.4.4.1. Araştırma Soruları.....	168
3.4.4.2. Evren ve Örneklem	168
3.4.4.3. Veri Toplama Süreci ve Yöntem	169
3.4.4.3.1. İçerik Analizinin Tanımı, Gelişim Süreci ve Uygulanma Aşamaları ...	170

3.4.4.3.2. Sınıflandırma Sistemi	173
3.4.4.3.3. Kodlama Cetvelinin Oluşturulması	174
3.4.4.3.4. Ön Deneme ve Güvenilirlik.....	177
3.4.5. Bulgular ve Yorum.....	179
3.4.5.1. Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramı.....	183
3.4.5.2. Şeriat/Şeriatçı Kavramı.....	190
3.4.5.3. İslamcı/Siyasal İslam Kavramı	198
3.4.5.4. İrtica Kavramı	205
3.4.5.5. Dinci/Köktendinci Kavramı.....	213
3.4.5.6. Cihat/İslami Cihat Kavramı	222
3.4.5.7. Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramları	228
3.4.5.8. İslami Giyim-Görünüm ile ilgili Kavramlar	237
3.4.5.9. İslami Eğitim ile ilgili Kavramlar	249
3.4.5.10. İbadet-İbadethane ile ilgili Kavramlar	257
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	264
KAYNAKÇA	273
ÖZGEÇMİŞ.....	305

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.	Batı'nın Doğu'ya karşı oryantalist ve ataerkil yapılanması	19
Tablo 2.	Batı Avrupa ülkelerine doğru gerçekleşen göç hareketleri	60
Tablo 3.	İktidar biçimleri	96
Tablo 4.	Özne ve ötekinin karşılıklı konumları	101
Tablo 5.	11 Eylül 2001 olayları sonrası İslam ile ilgili haberlerin ABD medyasında sunum şekli ve yayınlanan haber sayısı	110
Tablo 6.	Fransa'da İslamofobik unsurları içeren ve satış rekorları kıran yazılar.	111
Tablo 7.	Araştırmanın Aşamaları	167
Tablo 8.	1996 ve 1997 Yıllarında Tirajı En Yüksek Olan Gazeteler	169
Tablo 9.	Çalışma Kapsamında Taranan Gazeteler	179
Tablo 10.	Refahiyol Hükümeti Dönemi Türk Basımında Yer Alan İslam ile İlişkilendirilen Kavramlar	179
Tablo 11.	İslam ile İlişkilendirilen Kavramlarla İlgili Analiz Edilen Yazı ve Görsel Sayısı	179
Tablo 12.	Analiz Edilen Yazı ve Görsel (Fotoğraf/Karikatür) Sayısının Kavramlara Göre Dağılımı.....	180
Tablo 13.	İslam ile İlişkilendirilen Kavramların Kullanım Sıklığı ve Gazetelere Göre Dağılımı.....	181
Tablo 14.	Gazete ve Tarihler Göre İslam ile İlişkilendirilen Kavramların Kullanım Sıklığı	182
Tablo 15.	Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı	183
Tablo 16.	Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu	183
Tablo 17.	Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli	184
Tablo 18.	Laik/Laiklik/Anti-Laik ile İlgili Yazılarda Kavramın Kullanıldığı Yer ve Tonu.....	184
Tablo 19.	Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar	185
Tablo 20.	Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği.....	187
Tablo 21.	Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi	188
Tablo 22.	Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği	189

Tablo 23. Şeriat/Şeriatçı Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı.....	190
Tablo 24. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu...	191
Tablo 25. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli.....	191
Tablo 26. Şeriat/Şeriatçı ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu	192
Tablo 27. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar	193
Tablo 28. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği	194
Tablo 29. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi.....	196
Tablo 30. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği.....	197
Tablo 31. İslamcı/Siyasal İslam Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı.....	199
Tablo 32. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu.....	199
Tablo 33. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli	200
Tablo 34. İslamcı/Siyasal İslam ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu.....	200
Tablo 35. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar	201
Tablo 36. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği.....	202
Tablo 37. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi.....	204
Tablo 38. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği.....	205
Tablo 39. İrtica Kavramı ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramın Kullanım Sıklığı.....	206
Tablo 40. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu	206
Tablo 41. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli.....	207
Tablo 42. İrtica ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu	207
Tablo 43. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar.....	208
Tablo 44. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği.....	210
Tablo 45. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi	211
Tablo 46. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği	213

Tablo 47.	Dinci/Köktendinci Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı.....	214
Tablo 48.	Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu.....	214
Tablo 49.	Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli	215
Tablo 50.	Dinci/Köktendinci ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu	215
Tablo 51.	Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar	216
Tablo 52.	Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği.....	218
Tablo 53.	Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi..	219
Tablo 54.	Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği.....	221
Tablo 55.	Cihat/İslami Cihat Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı.....	222
Tablo 56.	Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu.....	222
Tablo 57.	Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli	223
Tablo 58.	Cihat/İslami Cihat ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu	223
Tablo 59.	Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar	224
Tablo 60.	Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği.....	226
Tablo 61.	Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi..	227
Tablo 62.	Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği.....	227
Tablo 63.	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı	228
Tablo 64.	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu.....	229
Tablo 65.	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli	229
Tablo 66.	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu.....	230

Tablo 67.	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar	231
Tablo 68.	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği.....	233
Tablo 69.	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi.....	234
Tablo 70.	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği.....	236
Tablo 71.	İslami Giyim-Görünüm ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramın Kullanım Sıklığı	237
Tablo 72.	İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu.....	238
Tablo 73.	İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli	238
Tablo 74.	İslami Giyim-Görünüm ile İlgili Yazılarda Kavramın Kullanıldığı Yer ve Tonu.....	239
Tablo 75.	İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar	240
Tablo 76.	İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği.....	242
Tablo 77.	İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi.....	244
Tablo 78.	İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği.....	246
Tablo 79.	İslami Eğitim Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı.....	249
Tablo 80.	İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu....	250
Tablo 81.	İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli.....	250
Tablo 82.	İslami Eğitim ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu.	251
Tablo 83.	İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar	252
Tablo 84.	İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği	253
Tablo 85.	İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi.....	255
Tablo 86.	İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği.....	256
Tablo 87.	İbadet-İbadethane ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramın Kullanım Sıklığı	257

Tablo 88. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu.....	257
Tablo 89. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli.....	258
Tablo 90. İbadet-İbadethane ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu.....	258
Tablo 91. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar.....	259
Tablo 92. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği.....	261
Tablo 93. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi...	262
Tablo 94. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği.....	263

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.	Ontolojik ve epistemolojik evrende Doğu ve Batı'nın konumlandırılması	10
Şekil 2.	Öz-oryantalizm veya oto oryantalizm	25
Şekil 3.	İslamofobi ile ilgili ayrımcılık, dışlama, şiddet ve ön yargı kavramlarının görsel özeti	38
Şekil 4.	Amerika Birleşik Devletleri'nde terör ile ilgili olayların medyadaki temsil modeli	116
Şekil 5.	İçerik analizinin amaçları	172
Şekil 6.	Hürriyet, 28 Eylül 1996	198
Şekil 7.	Milliyet, 29 Eylül 1996	198
Şekil 8.	Sabah, 28 Eylül 1996	198
Şekil 9.	Sabah, 13 Ekim 1996	198
Şekil 10.	Milliyet, 19 Şubat 1997	198
Şekil 11.	Hürriyet, 12 Mayıs 1997	198
Şekil 12.	Sabah, 10 Mayıs 1997	198
Şekil 13.	Hürriyet, 28 Eylül 1996	221
Şekil 14.	Sabah, 26 Ocak 1997	221
Şekil 15.	Hürriyet, 4 Haziran 1997	221
Şekil 16.	Sabah, 2 Temmuz 1996	247
Şekil 17.	Sabah, 8 Temmuz 1996	247
Şekil 18.	Milliyet, 16 Temmuz 1996	247
Şekil 19.	Milliyet, 3 Ekim 1996	248
Şekil 20.	Hürriyet, 20 Aralık 1996	248
Şekil 21.	Sabah, 21 Aralık 1996	248
Şekil 22.	Milliyet, 16 Nisan 1997	248
Şekil 23.	Sabah, 7 Mayıs 1997	248
Şekil 24.	Milliyet, 10 Mayıs 1997	248
Şekil 25.	Milliyet, 31 Mayıs 1997	248
Şekil 26.	Sabah, 19 Ocak, 1997	248
Şekil 27.	Sabah, 29 Ocak 1997	248
Şekil 28.	Hürriyet, 29 Eylül 1996	249
Şekil 29.	Milliyet, 31 Ocak 1997	249

GİRİŞ

İslamofobi kavramı, İslam dinine ve Müslümanlara karşı duyulan ön yargıya ve ayrımcılığa dayalı korkuyu ifade etmektedir. İslam ve fobi kelimelerinin birleştirilmesi ile kurgulanan kavram, Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen ayrımcılık, dışlama ve şiddet eylemlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 olayları ile literatürde daha yoğun bir şekilde görünür olmaya başlayan kavramın tarihsel arka planında Batı tarafından bilinçli olarak inşa edilen İslam karşıtlığının izleri yer almaktadır. Bu karşıtlık, Doğu-Batı ayırımından hareketle kuvvetlenmiş ve İslam'ın Doğu'nun dini olarak tanımlanmasıyla artmıştır.

İslam'ın negatif anlamlarla kurgulandığını ve Batı'nın ötekisi olarak konumlandırıldığını, pek çok oryantalist çalışmada görmek mümkündür. Tarihsel süreçte oryantalist çalışmalarla Batı'nın İslam'ı politik düşmanı olarak tasvir etmesi ve nesnellikten uzak, yoruma dayalı bir şekilde sunması, İslam'ın Batı'da olumsuz bir şekilde tanınmasına neden olmuştur. Batı'nın Doğu'yu (özelde ise İslam'ı) tanıma, tanımlama ve kategorilendirme disiplinini ifade eden ve sonraki süreçte Batı'nın politikaları için bir araç işlevi gören oryantalizm çalışmaları ile birlikte düşünme biçimi olarak tanımlanan oryantalist bakış açısı, Batı'da İslam algısını belirlemede önemli derecede etkin olmuştur. Bu durum self oryantalist paradigma şeklinde Doğu toplumlarında da içselleştirilmiş ve İslam ile ilgili Batı bakış açısı Doğu/İslam toplumlarında da karşılık bulmuştur.

Bilimsellikten uzak, ön yargı ve yoruma dayalı oryantalist bakış açısıyla yapılan pek çok çalışma İslam dinini kategorize eden, radikallikle özdeşleştiren ve nihayetinde düşman olarak konumlandırılan bir görünüm içermektedir. Antik Yunan'dan itibaren barbar olarak konumlandırılan Doğuların yerine modern Batı, Müslümanları yerleştirmiş ve böylelikle İslam/Müslüman algısını yeniden üretmiştir. Bu üretim, Batılı edebiyatçı, sanatçı ve felsefeciler tarafından gerçekleştirilmiş ve Batılılar İslam'ı bu

kişilerin gözünden okumuştur. Ayrıca Batı düşün hayatını etkileyen yazarlar tarafından yapılan çalışmalarda İslam ile ilgili betimlemelerin olumsuz olması ve İslam/Müslümanlar ile ilgili olumlu sunumlara yer verilmemesi önemli bir problem olarak süregelmiştir.

Orta Çağ'dan miras kalan oryantalist bakış açısıyla İslam'ı tanıyan Batı ile İslam ülkeleri arasındaki ilişki, özellikle İslam ülkelerinden Avrupa'ya gerçekleşen göç hareketleri sonucu yeni bir biçim kazanmıştır. Gericici ve düşman olarak tanımlanan Müslümanlar, bu kez Avrupalıların komşuları, iş arkadaşları kısaca Avrupa toplumsal yaşamının bir parçası olmuşlardır. Bu durum tarihsel arka plandan da beslenen söz konusu bakış açısının Avrupa'daki ırkçı siyasetçilerin söylemleriyle birlikte güçlenmesine, Müslümanlara yönelik ayrımcı uygulamaların ve şiddet eylemlerinin artmasına, Müslümanların toplumsal alanlardan soyutlanmak istenmesine yol açmıştır. Özellikle İran İslam Devrimi sonrası İslami referanslı siyasal eğilimlerin somutlaşmasının Batılı ideolojiler tarafından bir tehdit olarak algılanması; Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Batı'nın İslam'ı yeni bir *öteki/düşman* olarak ilan etmesi Müslümanlara yönelik İslamofobik tutumları daha da arttırmıştır denilebilir. Bu süreçte Tarihin Sonu tezi ile liberalizmin alternatifsiz bir ideoloji olduğu, Medeniyetler Çatışması teorisi ile de İslam dininin siyasal rejimlerin/ideolojilerin rakibi olacağı yönünde söylemler inşa edilmiştir. 11 Eylül 2001 olayı İslamofobik söylemi Haçlı Seferleri dönemindeki görünümüne evriltmiş, modern çağın kitle iletişim araçları ile Müslümanlar terörist, İslam da Batılıların mücadele etmesi gereken bir din olarak ilan edilmiştir.

Batı'nın İslam karşıtlığının şekillenmesinde özellikle 20. ve 21. yüzyıldan itibaren, kitle iletişim araçları etkin olarak rol almıştır. Televizyon, gazete ve dergilerde şiddet ve terör olayları İslam'la ilişkilendirmeyi amaçlayan bir çerçevede sunulmuş; bazı inanç merkezli toplumsal pratikler olumsuz örnekler üzerinden irdelenmiş, bu çabalar karikatür aracılığıyla geniş kitleler için daha işlevsel hale getirilmiş; sinema yapımları ile birlikte barbar, şehvet düşkünü, gericici, şiddet taraftarı Müslüman tipolojileri üretilmiştir. Yeni iletişim teknolojileri, sunduğu yeni olanaklarla bu anlatımları herkese hitap edebilen formlara dönüştürmüştür. Böylelikle kitle iletişim araçları kendine özgü

formlarıyla Batı'nın İslam'a yönelik olumsuz bakış açısını genelleştiren ve buna süreklilik kazandıran bir işlev kazanmıştır.¹

İslamofobinin bu köklü geçmişi literatürde ilgiyle izlenmekte, kavram pek çok çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ancak kavramı, bizatihi kendisinin şekillenmesinde özellikle 20. ve 21. yüzyıldan itibaren etkin olarak rol oynayan kitle iletişim araçları perspektifinden ele alan çalışmaların sınırlılığı ilk bakışta dikkati çekmektedir. Söz konusu sınırlılık, kavramın self-oryantalist paradigma şeklinde nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu toplumlardaki varlığını ve doğasını ele alan çalışmalar açısından daha sorunlu bir görünüm içermektedir. Belirtilen nedenle çalışma, İslamofobinin nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu toplumlardaki varlığını Türkiye örneğinde sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu sorgulama Batılılaşma süreci ile başlayan siyasal ve toplumsal dönüşümlerin siyasal ve sosyal alandaki İslam algılamalarına etkisi üzerinde yoğunlaşacak, politik yaşamın çeşitlenmesiyle birlikte artan siyaset yönelimli yorumlamaları konu edinecektir.

İslam karşıtlığının izlerini Türkiye örneğinde inceleyen çalışmalara literatürde az da olsa rastlamak mümkündür. Araştırmacılar, basın alanından sundukları örneklerle Avrupa'da teolojik ve politik gerekçelerle ortaya çıkan İslamofobi ve en temelde İslam karşıtlığının, Türkiye'de kendisine nasıl bir söylem alanı bulabildiğini açıklamışlar (Yerlikaya, 2014); mizah yayıncılığı gibi çeşitli yayıncılık türleri örneğinde Türkiye'de İslam'a karşı bir korku ya da nefretin varlığını ve nedenlerini sorgulamışlardır (Mencet, 2016). Ayrıca İbrahim Yenen'in 2016'da yayınlanan *Ulusal Yazılı Basında İslamofobi Algısı* başlıklı makalesini de benzer perspektifte hazırlanmış çalışma olarak belirtmek mümkündür.

¹ Tez çalışmasının birinci bölümünde detaylı bir şekilde yer verilen bu değerlendirmeler ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz: Chris Allen, *Islamophobia*, Published by Ashgate Publishing Limited, England, 2010; The Runnymede Trust Report, *Islamophobia: A Challenge For Us All*, England, 1997; Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012; Nathan Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015; İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016; Kadir Canatan ve Özcan Hıdır, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Eskiyei Yayinevi, Ankara, 2007; Asaf Hüseyin, *Batının İslamla Kavgası*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991; W. Montgomery Watt, *Müslüman-Hristiyan Diyaloğu*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000; İbrahim Kalın ve John L. Esposito, *İslamofobi:21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

Genel olarak medya ve din ilişkiselliğine yönelik sınırlılık, Türkiye’de İslamofobi araştırmalarını da etkilemiş, kapsamlı görünümü ve geçmiş bağına rağmen konu akademik bağlamda gereken ilgiyi görememiştir. Hâlbuki Türkiye’de İslam algısını etkileme potansiyeli taşıyan politik tartışmaların temellerini siyasal tarihimizde partilerin ortaya çıktığı, II. Meşrutiyet dönemine kadar götürmek mümkündür. Bugün olduğu gibi o gün de gazeteler aracılığıyla, başlangıçtaki görünümünden yola çıkarak siyasal arenada iletişim sürecinin çatışmacı doğasını inşa eden olguların ortaya çıkışını, zaman içinde gelişimini ve bu gelişimin ne tür sonuçlar açığa çıkardığını anlamaya yarayan bağlantılar ortaya çıkarılabilmektedir. Bu bağlantılar bize yalnızca muhalefet kültürümüzün doğası ve bu doğanın karakteristik yapısı hakkında bilgi vermeyecek aynı zamanda içerisinde pek çok çatışmayı barındıran dinamik ve geniş bir iletişimsel arenanın içinde zamanla belirginleşen İslam algısına dair bütünlüklü bir görünüm de sunacaktır. Bu nedenle medya ve İslamofobinin ilişkisel doğası ile ilgili bilgi sunan akademik incelemelerin önemi artmaktadır.

Çalışma, belirtilen gerekçelerle alanla ilgili sınırlı akademik birikimi iki açıdan zenginleştirmeyi amaçlamaktadır. Öncelik, İslam’ın modernleştirici elitler tarafından Batı perspektifiyle yorumlanmasının İslamofobik söylemlere yol açıp açmadığının anlaşılmasındadır. İkinci olarak çalışma, doğrudan ya da dolaylı olarak İslami referanslı siyasal eğilimlerin ortaya çıkışının yarattığı tartışmalardan İslam algısının nasıl etkilendiğini, kitle iletişim araçlarının söyleminde açığa çıkan retorik üzerinden anlamlandırmaya çalışmaktadır. İslamofobi sorunsalının küresel boyutları ve yerel görünümüleri; ayrımcılık, dışlama, ön yargı, nefret söylemi ve ırkçılık gibi küresel toplumsal düzen arayışlarını tehdit eden eylemler ile mücadele çabalarına katkı sunmak için onu çeşitli formları ve tüm unsurlarıyla birlikte detaylı bir şekilde ele almayı gerektirmektedir. Kuşkusuz bu ele almanın en önemli boyutunu, kavramın yaygınlaşmasında ve çeşitli formlarda yeniden üretiminde başat etkenlerden biri olan medya oluşturmaktadır. Çalışma bu nedenle, daha çok, konuyla ilgili tarihsel sürecin kendisine sunduğu perspektifle Türk medyasında İslam’ın konumlanma biçimi ve stratejilerini detaylı bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu sorgulama İslami referanslı bir siyasal hareket olan Milli Görüş’ün 1996-1997 yılları arasındaki kısa süreli iktidar deneyiminin (Refahyol Hükümeti) yansımalarıyla çevrenmektedir. Refahyol Hükümeti dönemini (28 Şubat Süreci) ele alan çalışmalar

genellikle basın-siyaset, demokrasi-basın ilişkileri çerçevesine yoğunlaşmış ve dönem genellikle iletişim ve siyaset disiplini ekseninde irdelenmiştir. Buna ek olarak, çalkantılı ve hızlı gelişen süreci medya ve din ilişkisi bağlamında ele alan çalışmalara da rastlamak mümkündür.² Bununla birlikte dönem basınının ürettiği siyaset yönelimli retorikğin İslam algısı perspektifinden ele alındığı kapsamlı çalışmaların yokluğu daha ilk bakışta dikkat çekmektedir. Bu iktidar dönemi, kısa süreli olsa da, İslam'ın siyasal ve sosyal arenada görünürlüğünün arttığına ve bunun gelecekte ortaya çıkarabileceği sonuçlara dair endişelerle İslam-siyaset ve toplum eksenli tartışmaların yoğunlaştığı ve çeşitlendiği bir dönemi işaretlemektedir. Buradaki temel amaç söz konusu tartışmaların bir tarafına konumlanmak değil dönemin kaydını tutan basın aracılığıyla bütün bu sürecin ne yönde bir İslam algısı ürettiğine dair bütünlüklü bir fotoğraf sunabilmektir.

Çalışmada bu gereksinime karşılık vermek için Türkiye'de Refahiyol Hükümeti döneminde ana akım medyada egemen olan siyaset retorikğinin ne yönde bir İslam algısı ürettiğini açığa çıkarmak amacıyla, metin içerisindeki anlamları nicel ve nitel verilerle belirlemeye, aynı zamanda metinlerdeki hâkim anlama yönelik çıkarımlar yapmaya imkân tanıyan nitel yönelimli içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Refahiyol Hükümeti döneminde yayın yapan gazetelerin tamamının incelenmesi bir tez çalışmasının kapsamını aşacağından, çalışma evreni olan Türk basını içerisinde, satış rakamları en yüksek olan Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazeteleri örneklem olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda araştırma kapsamında örneklem olarak seçilen gazetelerin, Refahiyol Hükümeti'nin görevde bulunduğu 28.6.1996-30.6.1997 tarihleri arasında yayınlanan sayılarının ilk sayfaları incelenmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünün ilk kısmında İslamofobi ile ilgili kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Tarihsel süreçte İslam karşıtlığı üzerine kurulan anlatımlara sahip olmalarından dolayı oryantalizm, self oryantalizm kavramları ile birlikte Medeniyetler Çatışması ve Tarihin Sonu tezleri değerlendirilerek, bu kavramların İslamofobi ile ilişkisi irdelenmiştir. İslamofobi kavramı ile anti-İslamizm ilişkisinin de sorgulandığı bu kısımda İslamofobinin kavramsal haritası çizilmiştir. Birinci bölümün ikinci kısmında Orta Çağ'dan itibaren İslam aleyhine gerçekleştirilen bilinçli

² 2011 yılında hazırladığı *28 Şubat Sürecinde Yazılı Basın ve Din* başlıklı yüksek lisans tezinde Yaşar İz yazılı basın ve din ilişkisini ele almıştır. Hürriyet ve Yeni Şafak gazetesinde yayınlanan köşe yazılarından hareketle; yazılı basının din algılamalarına, dini meseleleri ele alış tarzına yer veren çalışma özellikle belirli dini ifade ve kavramlar üzerine odaklanmıştır.

politikaların İslam karşıtlığına yol açmasına yönelik somut örneklerle birlikte İslam ülkelerinden Avrupa'ya göç hareketlerinin sonuçlarına ve Batı'da oluşan Müslüman algısının problemleri doğasına değinilmiştir. İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması gibi politik olayların İslam algılamaları ile ilgili ne tür sonuçlara sebep olduğu da bu kısımda değerlendirilmiştir. Birinci bölümün üçüncü kısmında ise İslam'a ilişkin üretilen ve İslami kavramların doğasını tartışmaya açarak İslam algısını etkileyen söylemlerin, hareketlerin/anlatımların Türkiye'deki tarihi tartışılmıştır. Ayrıca bu kısımda bir zihniyet dönüşümü olarak da ifade edilebilecek Osmanlı modernleşme hareketlerinden itibaren, özellikle Cumhuriyet dönemindeki siyasal pratiklerin İslam algılamaları ile ilgili nasıl sonuçlar doğurduğuna yönelik çıkarımlara da yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, İslam karşıtlığına sebep olabilecek anlatımların medya aracılığıyla üretimi sorgulanmış; Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de kitle iletişim araçlarının İslamofobik söylemlerle özdeşleştirilebilecek sunum biçimlerini ortaya çıkarmak amacıyla İslamofobinin inşasında ulusal ve uluslararası medyanın ne gibi bir role sahip olduğu ele alınmıştır. Bu doğrultuda daha özelden Türkiye medyasının İslam'ı/Müslümanları tanımlama stratejileri yorumlanmış; televizyon, sinema ve mizah yayınları üzerinden İslam'ın/Müslümanların temsili incelenerek konu ile ilgili örneklere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise tez çalışmasının araştırma tasarımı ile ilgili bilgilerle birlikte Türk siyasi tarihinde özellikle çok partili süreçte, İslami kavramların siyasal arenada belirgin olmaya başladığı dönemlerde basının siyasal iktidar üzerinden ürettiği İslamofobik retoriğe dikkat çekilmiş ve bu retoriğin Refah Partisi döneminde yoğunlaştığına ilişkin aktarımlarda bulunulmuştur. Bu tespitten hareketle Refahyol Hükümeti dönemi Türk basınında ön plana çıkan İslam ile ilgili/ilişkilendirilen kavramlar nitel yönelimli içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

1. BÖLÜM

İSLAMOFOBİ KAVRAMI

1.1. İslamofobi: Kavramsal Çerçeve

İslamofobiyi tanımlayabilmemiz için öncelikle kelimenin ilişkili olduğu kavramları anlaşılır kılmamız gerekir. Bunun için oryantalizm ve self oryantalizm kavramları ile Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması tezleri, üzerinde durulması gereken temel hususların başında gelir. İslamofobi, İslam'a karşı duyulan ön yargıya dayalı temelsiz bir korkuyu ifade eder. Dolayısıyla Batı'nın İslam'a karşı sahip olduğu ön yargının sebeplerini tarihsel süreçte Batı'nın oluşturduğu oryantalizm disiplini çerçevesinde *öteki doğu* araştırmalarında görmek mümkündür. Bu araştırmalarda genelde *Doğu*, özelde ise *İslam* ile ilgili temsiller oluşturulmuş, oluşturulan bu temsiller ve algılar özellikle Batı'da hakikatin yerine geçecek bir kapsam ve geçerliliğe ulaşmıştır. Batı tarafından oluşturulan Doğu ve İslam ile ilgili bakış açısı, Doğu toplumları tarafından da belli ölçülerde kabul edilmiş, içselleştirilmiş ve Doğu'nun kendini tanımlaması sürecinde Batı'nın çizdiği bu çerçeve önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu süreç de self oryantalizm kavramını üretmiş ve Batı'nın Doğu ve İslam ile ilgili bakış açısı, Batı dışı toplumlarda da görünür olmaya başlamıştır.

Batı, tarihsel süreçte İslam'ı tanımak ve Batılılara tanıtmak için bilgiden uzak, yorumlara dayalı çalışmalar yaparak olumsuz bir İslam imajı çizmiştir. İslam'a karşı Batı'nın bu kolektif hafızası 20. yüzyıl sonlarında politik kaygıların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Düşmanca bir tasvirle sunulan İslam, Francis Fukuyama'nın Tarihin Sonu tezi ile Batı liberalizmi karşısında tehdit olarak algılanmıştır. Bu tez ile benzer yargıları içeren Medeniyetler Çatışması tezinde de İslam medeniyeti ötekileştirici bir şekilde sunulmuş ve İslam'ın çatışmacı bir kimliğe sahip olduğu iddia edilmiştir.

Bu sebeple, İslamofobi kavramının tarihsel arka planı için oryantalizm kelimesinin yapısı, kelimenin ifade ettiği anlamlar ve oryantalizm disiplinine ait çalışmalar incelenmiş; self oryantalizm açıklanarak, self oryantalist paradigmanın meydana getirdiği problemler aktarılmıştır. Ayrıca İslam korkusunun, İslam'dan kaynaklanmayan ve belirli kesimler tarafından politik amaçlarla üretilen bir süreç olduğunu göstermesi açısından da Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması tezleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kavramların açıklanması ile birlikte İslamofobi kelimesi incelenmiş, İslamofobi ve anti-İslamizm kavramlarının farklılıkları vurgulanmıştır. İslamofobinin, literatürdeki verilerin aksine, İslam karşıtlığı (anti-İslamizm) politikalarının bir sonucu olduğu aktarılırken; İslamofobi kelimesinin kullanımının dahi İslam karşıtlığına destek olmak anlamına gelebileceği belirtilmiştir.

Fakat literatürde İslam karşıtlığını ifade etmek için anti-İslamizm yerine İslamofobi kelimesi kullanıldığından dolayı, çalışmada da İslam karşıtlığını literatürdeki tarihsel sürecinden/bağlamından koparmadan anlamlandırmak için İslamofobi kelimesinin kullanılması biçimsel olarak uygun görülmüştür. Ayrıca kavramsal çerçeve oluşturulurken kullanılan *Batı* kavramı ile fiziki bir coğrafya değil, kendisini Doğu ve İslam kültüründen üstün gören kültürel coğrafya kastedilmiştir.

1.1.1. Oryantalizm

“Doğu da Allah'ındır, batı da.
Her nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (kıblesi) orasıdır.
Şüphe yok ki Allah, kuşatandır, bilendir.”
Kur'an-ı Kerim, Bakara/115

“Doğu Doğu'dur Batı da Batı ve
bu ikisi hiçbir zaman birleşmeyecektir; yer ve gök
Tanrı'nın büyük hüküm koltuğunda durana kadar ”
Rudyard Kipling

Oryantalizm, Doğu-Batı ayrımının tarihine kadar dayanan bir olgu olup kavramsal olarak Batı'nın Şark³ (Doğu) ile ilgili araştırmalarını ifade etmektedir. Batı'nın bir merkez olarak kendisini konumlandırarak Doğu araştırmaları yapması ise yeni bir *Doğu* algısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Batı'nın Doğu ile ilgili araştırmalarında Doğu;

³ Şark kelimesi, Balkan yarımadası ile eski İskender İmparatorluğu'nu kapsayan yerleri; eski Şark tarihçilerine göre ise Kafkas'tan ve Ön Asya'dan başlayarak, Hint Denizi ve Afrika göllerine kadar, İran-Hint arasındaki Cebelitarık'a kadar uzanan sahaları ifade etmek için kullanılmıştır (Barthold ve Köprülü, 1977, s. 4-5).

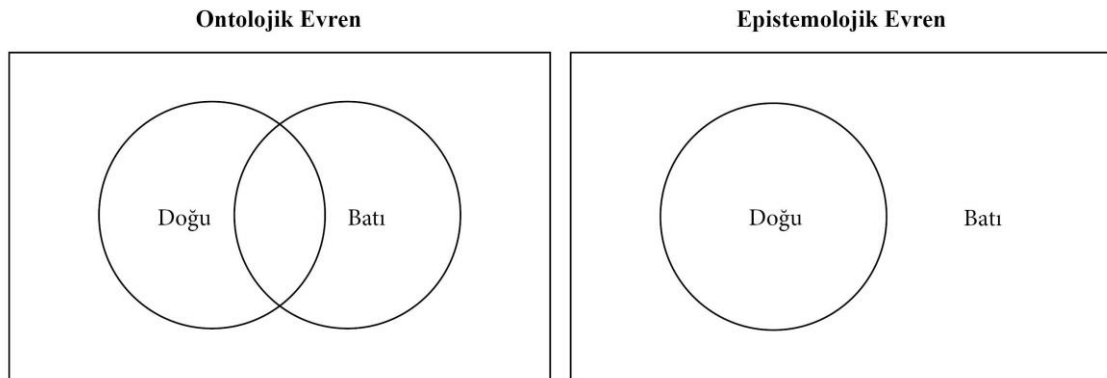
Batı'nın karşıtı olarak konumlandırılan, sınırları net olmayan ve Batı dışındaki dünyanın diğer bölgelerini ifaden bir içeriğe sahiptir (Hentsch, 2016, s. 15). Bu bakış açısıyla Batı'nın Doğu'yu yeniden tanımlamak için yaptığı akademik ve kültürel çalışmalar oryantalizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla oryantalizmin akademik bir disiplin olarak doğuşu ve kurumlaşma süreci bize Batı'nın Doğu hakkındaki bilincinin tarihini de vermektedir (Bulut, 2004, s. 14).

Oryantalizmin doğuşu ve ilerlemesi iki taraflı olmakla birlikte, kelime anlamı açısından Doğu'yu ihtiva etmektedir. *Orient* (Doğu) kavramını sunan ve literatüre kazandıran Batı, bir eylemin meydana gelmesi için gerekli olan fail/özne ve meful/nesne ikileminin şartlarını da kavram ile birlikte literatüre dâhil etmiştir. Dolayısıyla Doğu ve Batı kavramları ayrımının Batı kökenli olduğunu bilmek, oryantalizmin oluşmasındaki etmenleri iki taraflı bir şekilde tahlil ederek düşünmek, oryantalizm kelimesinin nihai anlamının ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır (Çaycı, 2015, s. 14; Kalın, 2016a, s. 15). Bu çerçeveden bakıldığında, Doğu-Batı kavramlarının oluşum süreçlerinde Doğu ile Batı arasındaki derin tarihsel ilişkilerin izleri görülebilecektir. Bu tarihsel ilişki içerisindeki Doğu ve Batı, sınırları muğlak veya hayali kavramlar gibi görünse de, Doğu'nun Batı tarafından incelenmesi, Batı'nın bilinçli uğraş ve politikalarının sonucudur (Bulut, 2004, s. VII).

Oryantalizm kelimesi, Batı dillerinde güneşin doğduğu yer (*oriens*) ve güneşin battığı yer (*occidens*) anlamına gelen Latince terimlerden türeyen *Orient* (Doğu) ve *Occident* (Batı) kelimelerinden üretilmiştir ve *Şarkiyat*,⁴ *Doğuculuk*, *Doğu Bilimi* anlamlarına gelmektedir (Cevizci, 2000, s. 712; Uluç ve Soydan, 2007, s. 37; Çaycı, 2015, s.13). Edward W. Said'e göre ise oryantalizm Şark ile Garp arasındaki ontolojik ve epistemolojik⁵ ayrıma dayanan bir düşünme biçimidir (Said, 2012, s. 12).

⁴ Çalışmada şarkiyatçılık-oryantalizm, Şarkiyat-Doğu ve oryantalist-şarkiyatçı kavramları aynı anlamları taşıdığı için birlikte kullanılmıştır.

⁵ Epistemolojik kelimesi bilgiye ilişkin, bilgi teorisi ya da bilgi felsefesi ile ilgili olan; varlığın bilinme tarzı, dış dünyanın bilgisi ve algısı üzerine olana dair kullanılan sıfat anlamındadır. Bilinen ya da tecrübe edilen, algılanan nesne ya da şeye, bilgiden bağımsız olarak var olan gerçek ve ontolojik nesneye karşıt, doğru ya da yanlış her tür bilgiye konu olan nesneye de epistemolojik nesne adı verilir. Ontoloji kelimesi ise metafiziğin tek tek olaylarıyla değil, varlık problemiyle ilgili olan dalı; varlığı varlık olarak, varlık olmak bakımından ele alan bilim anlamına gelir. Varlık türleriyle, bu varlık türlerinin birbirleriyle olan ilişkisinin tüketici bir listesini ifade eder. Dünyayı ve dünyanın belli bir bölgesini ya da alanını anlayabilmenin yolu, o alanda var olan ya da var olabilen şey türleri, onların varlık koşulları, birbiriyle olan bağımlılık ilişkileri üzerine açık veya örtük birtakım kabullerde bulunmaktan geçtiğine göre, her bilimin kendine ait bir ontolojisi vardır (Cevizci, 2000, s. 327-

Şekil 1. Ontolojik ve epistemolojik evrende Doğu ve Batı'nın konumlandırılışı (Metin A., 2013, s. 52).

Anlaşılabileceği üzere, oryantalizm kelimesinin muhtevasını Doğu ve Batı kelimelerinin tarihsel anlamları oluşturur. Dolayısıyla oryantalizmin ifade ettiği anlamları açıklamadan önce Doğu ve Batı fikrinin kökenlerini incelemek, kelimenin mahiyetinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Avrupa (Batı) kelimesi Doğu dillerindeki *ereb* kökünden türemekte ve *güneşin battığı ülke* ve *karanlık* anlamlarına gelmektedir. Ayrıca gün batımı da coğrafi yön olarak Batı'yı simgelemektedir. Doğu ise akşam ülkesi demek olan *abendland* kelimesinin karşıtı olan *morgenland* (sabah ülkesi) kelimesinden üretilmiş olup; Şark, Asya, İslam ve Türk kültür karışımını ifade eder. Yunan mitolojisindeki⁶ aktarımlara kadar dayanan Avrupa kavramını, antikitede Yunanlı yazarlar ve düşünürler Akdeniz'in kendi taraflarındaki kısmını Asya'dan ayırmak için kullanmıştır. Literatürde kelimelerin ayrımı ile ilgili farklı anlatımlar olsa da nihayetinde Avrupa kelimesinin kökeninde bir ayırma ve ötekileştirme düşüncesi yer alır (Kula, 2011a, s. 1-2; Hanks, 2009, s. 2-3).

328,702; Cevizci, 2007, s. 566). İki ayrı dünya olarak düşünürsek ontolojik evrende Doğu-Batı ilişkisi, kesişimi söz konusudur. Epistemolojik evrende ise Batı, "Doğu Olmayanların" kümesini temsil eder, Doğu'nun kapsamı genişledikçe, Batı'nın kapsamı da genişleyecektir. Epistemolojik evrende oryantalizm, Doğu'yu Batı'nın ötekisi olarak inşa etmektedir (Metin A., 2013, s. 51).

⁶ Yunan mitolojisinden yapılan aktarımlar şu şekildedir: "Fenike kralı Agenor'un kızı ve yeryüzü tanrıçası olan Europe, kendisine âşık olan ve aşkını kanıtlamak için bir tanrıya ve boğaya dönüşen Zeus tarafından Girit'e yani Batı'ya kaçırılır. Bu anlatıma dayanarak, Asya'ya göre batıda bulunan kara parçası, M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Avrupa olarak adlandırılır. Eski Yunanlılar, buldukları coğrafi konumlarına göre akşam yönündeki İtalya'yı ve İspanya'yı anlatmak için *hesperia* kavramını kullanmışlardır. Hesperia kökünden gelen *hesperien* kavramının karşılığı olarak Almancada akşam ülkesi anlamına gelen *abendland* kavramı kullanılmıştır. 1400'lü yılların kültür ortamını ifade etmek için kullanılan *abendland* kavramı, Orta Çağ'ın imgesel birikimine de gönderme yapmak amacıyla, güncel Almancada Batı kavramıyla eş anlamlıdır. Bu kavramın karşıtı *morgenland* ise sabah ülkesi anlamına gelmektedir. Semitik dillerdeki *ereb* kökü, *hesperia*, *hesperien* kavramlarıyla kökenbilimsel bakımdan bağlantılı olabilir" (Kula, 2011a, s. 1-2). Ayrıca Avrupa kelimesinin ortaya çıkış süreci ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz: Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009 ve Thierry Hentsch, *Hayali Doğu*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

Güneşin battığı yer anlamına gelen Batı kelimesi, Asya'nın batısı anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda Avrupa, kendisini Orta Çağ'da Asya'nın batısı olarak konumlandırmaktaydı. Bu perspektiften bakılınca batı diye müstakil bir coğrafyadan ziyade merkezinde Asya olan bir Batı'dan (Avrupa) söz etmek daha mümkün gözükmektedir (Kalın, 2016a, s. 26-27). Dolayısıyla Avrupa ve Batı kavramının, coğrafyadan ziyade kültürden doğduğunu söylemek mümkündür (Hanks, 2009, s. 2). Bu kültürel unsurun temelinde de Avrupa'nın Doğu'dan ayrılma düşüncesi yatar. Bu ayrılışın coğrafi olarak filizlendiği yer de Yunanistan olarak görülür. Yunanistan, Batı'nın Doğu'dan koptuğu yer olarak algılanmış ve Avrupa efsaneleri de (Batı Medeniyeti) Yunanistan'dan başlatılmıştır. Kadim Yunan ile Atina'nın M.Ö.500-400'lerdeki altın çağı özellikle Batı literatüründe Avrupa'nın özü olarak algılanır (Süphandağı, 2004, s. 85; Lockman, 2013, s. 48). Antik Yunan'ın Avrupa'nın özü olarak görülmesi fikri Yunan medeniyetinin kendisini ön plana çıkarmasından kaynaklanmaktadır. Bu fikir geleneğine göre, Yunan şehir yaşamı huzur ve güvene dayanırken; Persler ve Doğuluların idaresinde despotizm hâkimdir. Bu anlamlar üzerine inşa edilen *Doğu Despotizmi* kavramı, Batı'nın Doğu hakkında kullandığı bir sav (Mardin, 2002, s. 117-118) olmakla birlikte ayrıştırıcı bir özellik taşımaktadır.

Batı'nın kültürel alanda kendisini merkeze konumlandırarak Doğu'yu ötekileştirmesi,⁷ beraberinde Doğu'ya ait olguların Batı tarafından yeniden üretilmesine zemin hazırlamıştır. Doğal olarak Doğu, Batı'nın ötekisi olarak dile gelmiş (Süphandağı, 2004, s. 23) ve Batı, kavram olarak kurguladığı Doğu'yu kendisine göre yeniden inşa etmiştir. Edward W. Said'in de ifade ettiği üzere (2012, s. 11), Doğu sadece Avrupa'nın komşusu değil, tarihsel süreçte Avrupa'nın en büyük sömürgelerinin mekânı, en sık yinelenen, en derin öteki imgelerinden birisi olmuştur.

Tarihsel ilişkilerin inşa ettiği Doğu ve Batı kelimelerinin anlamı üzerine kurulan ve Doğu'nun Batı tarafından araştırılması anlamına gelen oryantalizm, tarihsel süreçte farklı anlamları içermiştir. Doğu'yu inceleyen bilim adamlarını, Doğu hakkında yazan

⁷ Batı'nın ürettiği *ben* algısı bir *ötekinin* varlığını meydana getirirken, öteki vurgusu da bir ben tasavvuru inşa etmiştir (Kalın, 2016b, s. 13). Bu bağlamda öteki kavramı, Edward W. Said'in *Şarkiyatçılık* isimli eserinde sıkça dile getirdiği üzere; Batı'nın Doğu ile ilişkisinin tarihinde, Hristiyan Avrupa'nın *ben* olarak merkeze konulduğunu, İslam dünyasının ise karşıt bir kültür, yani *öteki* olarak sunulduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. James G. Carrier de öteki kavramının değişken olduğunu ve *biz* küçüldüğünde *ötekinin* büyüyeceğini; *bizin* büyüdüğünde ise *ötekinin* küçüleceğini belirtmiştir (Carrier, 2014, s. 470).

ve Doğu'yu araştıran kişileri ifade eden oryantalist (şarkiyatçı) (Said, 2012, s. 12) kelimesi ilk olarak 1683'te Doğu ve Yunan kilisesinin bir üyesi anlamında kullanılırken; zamanla doğu dillerini bilen, doğu dilleri ve edebiyatı ile ilgilenen kişiyi ifade etmiştir. *Orientalist* kelimesi ilk defa 1779'da Edward Pocock'un anlatıldığı makalede yer almış, Fransızca'da ise *orientaliste* şeklinde 1799'da kullanılmıştır. 1824 yılında *Journal Asiatique*'de yayınlanan bir ilanda da yer alan *orientalisme* kelimesi, 1838'de *Dictionnaire de l'Académie Française*'de bir madde olarak, Yakın Doğu'nun ve Uzak Doğu'nun incelenmesi anlamında kullanılmıştır (Bulut, 2004, s. 3-4; Zakzûk, 1993, s. 9-10). Oryantalizm ve oryantalist kelimelerinin İngilizce'de ve Fransızca'da 1800'lerden itibaren sıkça görüldüğü söylenebilir. Fakat bu tarihlerden önce de Batı Avrupa'da, akademik bir disiplin olarak olmasa da, Doğu ile ilgili aynı bakış açısıyla bilimsel çalışmalar yapılmıştır (Watt, 1999, s. 338).

Kelime anlamının yanında oryantalizm, söylem tarzı, bilim dalı veya siyasi ideoloji ya da dünya görüşü olarak ifade edilebilir. Fakat oryantalizm kelimesi, kullanım amaç ve alanlarından anlaşılacağı üzere, *biz-onlar* düalizmine dayanır. Oryantalizm, kendisini Batı olarak ifade edilen siyasi-kültürel oluşuma ait hisseden birinin, Doğu olarak betimlediği bir oluşumun öğeleri hakkında konuşmasıdır (Kontny, 2002, s. 121). Bu açıdan bakıldığında oryantalizm (şarkiyatçılık) Avrupa'ya göre doğuda yer alan milletlerin dillerini, kültür ve tarihlerini araştıran Avrupa merkezli bir alanı ifade etmektedir (Alkan, 2016, s. 21). Bu bağlamda, oryantalizm ile ilgili yapılan tanımlamalar iki zıt, özelleştirilmiş varlığın *Batı* ve *öteki* veya *yabancı*nın yan yana koyulmasıyla üretilmiş olup, karşıt bir unsurun farklılığıyla tanımlanmıştır (Carrier, 2014, s. 468).

Şarkiyat araştırmaları yapan, şarkiyatçılar loncasının sözcülüğünü yapan (Said, 2012, s. 357) ve bu işi meslek edinen Bernard Lewis ise (Lewis, 1982, s. 3) oryantalizmin iki anlamı olduğunu belirtmektedir. İlk anlamda oryantalizm, büyük bir çoğunluğu Batı Avrupalı olan, Orta Doğu'yu ve Kuzey Afrika'yı ziyaret eden, gördüklerini yahut hayal ettiklerini romantik bir şekilde tasvir eden bir grup sanatçının ve ressamın oluşturduğu ekoldür. İkinci ve yaygın anlamıyla oryantalizm ise ilk anlamı ile ilgisi olmayan, akademik bir disiplin olarak Rönesans'tan itibaren burslar aracılığıyla gerçekleştirilen çalışmalar ile başlar. Yunancayı çalışan Helenistler; Latinceyi çalışan Latinler; İbranice

çalışan İbraniceciler bulunmaktadır; ilk iki grup bazen klasikçiler olarak adlandırılırken, üçüncü grup oryantalistler olarak adlandırılmıştır.

Oryantalizm Çalışmalarının Tarihsel Sürecine Bakış: Oryantalizm kavramının anlaşılması, disiplinin tarihsel gelişimine yönelik bir çerçeve kurulmasıyla mümkün olacağından, bu noktada kısaca oryantalist çalışmalarının gelişim sürecine değinmek yerinde olacaktır. Çünkü oryantalist çalışmalarının tarihi, anlam değişmelerini de gösterir. Oryantalist bakış açısı ile yapılan çalışmaların başlangıcı ile ilgili net tarih verilemezken bu başlangıcı Batı'nın Doğu'yu merak etmeye başlaması ile temellendirmek mümkündür. Orta Çağ'da Avrupalıların dünya, özellikle Asya ve Doğu hakkındaki bilgilerinin teknik ve sosyolojik olarak sınırlı olması⁸ (İnalçık, 2013a, s. 130) Avrupa'nın Doğu araştırmalarının zeminini hazırlamıştır. Kesin tarih belirtilemese de bazı araştırmacılar oryantalist düşüncenin Antik Yunan'da bulunurken, bazıları 1311-1312 yılında Viyana Konsülü'nde alınan kararları başlangıç olarak kabul eder. Viyana Konsülü'nde Paris, Bologna, Oxford, Salamanca ve Avignon üniversitelerinde Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice kürsülerinin kurulması kararı; Doğu ve Asya'nın gizemli ve zengin olarak anılmasından dolayı araştırılma ihtiyacının hissedilmesi, geleneksel oryantalist⁹ ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Irwin, 2008, s. 12; Said, 2012, s. 59; Zakzûk, 1993, s. 8; Çaycı, 2015, s. 15).

Avrupa'da 15. yüzyılda Orta Çağ'ın bitişine sebep olan teknolojik gelişmeler ve Amerika'nın keşfedilmesi; Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u fethetmesi gibi önemli olaylar Doğu ve Batı ilişkilerinin tarihsel seyrini değiştirmiştir. Orta Çağ'ın bitişi ile birlikte Avrupa'daki 15. yüzyıldaki teknolojik, siyasal ve sosyal gelişmeler Batı'nın Doğu merakını tetiklemiş (Lewis, 2017, s. 38-39) ve beraberinde oryantalist çalışmalar artmıştır. 16. yüzyıldan itibaren Avrupalı seyyahların Türkiye ve diğer doğu ülkelerine yaptıkları seyahatlerdeki izlenimler, tasvirler Batı'nın Doğu'yu tanıma ve

⁸ Halil İnalçık'ın aktardığına göre, 13. yüzyılda Cengiz Han Moğollar ile Müslümanlara karşı ittifak kurmak amacıyla Karakorum'a gönderilen iki Fransisken (Katolik Tarikatı) rahibi Giovanni da Pian del Carpine ve Guillaume de Rubrouck (Rubruk'lu William), Batı'ya Asya hakkında detaylı bilgiler getirmişlerdir. Özellikle bu bilgilerle, Avrupalılara bu ülkelerin zenginliği hakkında parlak betimlemeler bırakmışlardır: "Japonya'da o kadar çok altın var ki hükümdarın sarayının tabanı iki parmak kalınlığında altın ile örtülüdür" şeklindeki betimlemeler Avrupalıların Doğu ile ilgili düşlerini (İnalçık, 2013a, s. 130), sömürge arzusunu önemli ölçüde etkilemiştir.

⁹ Enver Abdülmelik, 1963 yılında yayınlanan *Orientalism in Crisis* (Krizdeki Oryantalizm) başlıklı makalesinde geleneksel oryantalistin kuruluş tarihini 1245 yılında toplanan Viyana Konsülü'nden ve Universitas Magistrorum et Scholarium Parisensium'da bulunan ilk Doğu Dilleri kürsüsünden başlatmaktadır (Abdülmelik, 2014, s. 40).

tanımlama sürecinde büyük işlev görmüştür¹⁰ (Barthold V., 2004, s.167; Hentsch, 2016, s.102). Aynı zamanda bu ilk oryantalist çalışmalar Doğu'da yaşayan halkları, kültürleri yorumlamaya dayanan strateji ve bilgi kümesi sunmuştur (Yeğenoğlu, 2003, s. 22). Bu yorumlamalar ve 16. yüzyılın sonlarında artan Batı-Osmanlı İmparatorluğu ilişkileri neticesinde 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu, politik olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bulut, 2004, s. 74).

Oryantalizmin konusunu oluşturan Doğu dili ve İslam ile ilgilenmek, yapılan çalışmalarda görüleceği üzere,¹¹ Avrupa'da eski tarihlere dayanır. Orta Çağ'a kadar uzanan bu sürecin her aşaması, Avrupa'daki dini, siyasi, ekonomik ve kültürel dinamiklerden etkilenmiştir (Kutub, 2014, s. 25). Bu süreçte, Batı'nın Doğu'yu araştırma süreci, bilimsel bir disiplinin zeminini hazırlamış ve Avrupa'da oluşturulan kürsülerle oryantalist çalışmalar artmaya başlamıştır. Tarihsel safhalarda görüleceği üzere, Doğu-Batı ayrımının tarihine kadar dayanan Batı'nın Doğu'ya yönelik ilgisi, 17. yüzyılın sonlarında akademik bir disiplin olarak oryantalistin doğmasına sebep olmuştur.

Disiplin olarak ilk oryantalist çalışmalar 17. ve 18. yüzyılda başlamıştır. İslam çalışmaları açısından 17. yüzyılın en önemli siması İngiliz Edward Pococke'tur (1604-1691). Oxford Üniversitesi İslam Araştırmaları Kürsüsü'nün ilk başkanı olan Pococke, İslam dini ve düşüncesi hakkında ulaşabildiği metinleri bir araya getirerek Batı'daki birçok kişiyi etkilemiştir. Bu etki ile birlikte, 18. ve 19. yüzyılda İslam ile ilgili çalışmalarda (kitap, makale, dergi, konferans, tez) büyük bir artış yaşanmıştır (Kalın, 2007, s. 177-178). 17-18. yüzyılda Batı-Doğu arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler de oryantalistin akademik bir disiplin olarak gelişmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle Doğu ile ticaret ilişkilerini kuvvetlendirmek isteyen İngilizlerin desteğiyle Oxford ve Cambridge üniversitelerinde Arapça kürsüleri kurulmuştur (Lockman, 2013, s. 93). 1795'te Paris'te oryantalist Louis Langlès'in (1763-1824) çalışmalarıyla kurulan İslam, Arap araştırmalarının ve modern oryantalistin kurucusu olarak kabul edilen Silvestre

¹⁰ Batı ve Doğu ilişkilerinin görünür olmaya başladığı Batı ve Doğu arasındaki ticari ilişkiler ve Avrupalıların Doğu'ya yaptıkları seyahatlerin sebep ve sonuç ilişkileri ile ilgili detaylı bilgi için bkz: V.V. Barthold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, Küre Yayınları, İstanbul, 2004.

¹¹ Doğu Dilleri ve İslam araştırmalarının Orta Çağ'dan da önce, İslam'ın ortaya çıkması ile yapılageldiği bilinmektedir. Dolayısıyla Orta Çağ'dan önce de *oryantalizm* bakış açısıyla, İslam ile ilgili ve İslam'ı Hristiyanlığın karşıtı ve düşmanı olarak konumlandıran çok sayıda araştırma yapılmıştır (Kutub, 2014, s. 25-42; Zakzük, 1993, s. 8-16; Vezzan, 2013, s. 18-21).

de Sacy'nin (Irwin, 2008, s. 146) öncülüğünü yaptığı Ecole des Langues Orientales Vivantes (Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) oryantalizmin akademik bir disiplin haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır (Bulut, 2004, s. 102-103).

17. ve 18. yüzyıllarda yapılan oryantalist çalışmalar başlangıçta dil ve gramer ağırlıklı iken, sonraki süreçte bu çalışmalar İslam ve Doğu üzerine odaklanmış ve bu çalışmaların sayısında da artış olmuştur. Yapılan bu çalışmalar İslam tarihi ve kültürünün birçok yönünü kapsamış; Avrupa, keşif ve fetih ruhuyla İslam araştırmalarına yönelmiştir. Bilgi güçtür ilkesi, Batı'da siyasi nitelik kazanmış ve sadece Doğu'yu sömürge haline getirmek için değil, moderniteyi de gerçekleştirebilmek için bilgiye dayalı iktidar araçları geliştirilmiştir (Kalın, 2016b, s. 311-313). 18. yüzyılda, Yakın Doğu ve Avrupa ilişkisi ile birlikte güçlü bir kültürün başka bir kültürü salt bilimsel yoldan kendine mâl edişinin modeli olarak görülebilecek Napolyon'un 1798 Mısır istilasıyla da modern oryantalizm süreci başlamıştır. 18. yüzyılın yarısı ile 19. yüzyılın ilk yılları oryantalizmin siyasal bir tarih zemininde biçimlenmeye başladığı dönemdir (Said, 2012, s. 52, 213). 19. yüzyıla gelindiğinde ise Batı'nın Doğu ile ilgili düzensiz olarak gerçekleştirdiği bağımsız araştırmalar sistemli hale gelmiş ve Doğu'ya nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda görüş birliğine varılmıştır (Hüseyin vd. 1989, s. 19).

18. ve 19. yüzyıldan itibaren biçim değiştiren oryantalizm disiplini, Doğu'nun Batı ülkeleri tarafından işgal edilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Zakzûk, 1993, s. 33-34). 1815-1914 tarihleri arasında Avrupa'nın işgallerle yayılma oranı artmış, sömürgelerinin kapladığı alan yeryüzünün yaklaşık yüzde 35'inden yüzde 85'e çıkmıştır. Bu süreçte Afrika ve Asya önemli ölçüde etkilenmiş ve İngilizlerle Fransızlar sömürgeler konusunda kimi zaman müttefik olmuş kimi zaman ise rekabete girerek Doğu ile yakından ilgilenmeye çalışmışlardır. Sonraki dönemlerde de oryantalizm, sömürge mantığının işleyişinde rol almıştır (Said, 2012, s. 49-51). Sömürge amaçlı oryantalist faaliyetler, özellikle koloni imparatorluklarının kurulmasıyla ve *unutulmuş kıtaların* Avrupa'nın denetimi altına girmesiyle hızlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak 18. ve 19. yüzyıllarda oryantalist dernekleri¹² kurulmaya başlanmış ve ardından 1873'te Paris'te

¹² Doğu ile ilgili araştırmaların, yayınların yeterli olmadığına görülmesi üzerine devletin ve diğer kurumların maddi desteği ile dernek ve cemiyetler kurulmuştur. Bu dernekler de oryantalist metinlerin yer aldığı dergiler yayınlamaya başlamışlardır. 1822'de yayınlamaya başlayan *Journal Asiatique* ve 1823'te yayınlamaya başlayan *Journal of the Royal Asiatic Society* bu dergilerden bazılarıdır. Açılan

ilk oryantalist kongresi düzenlenmiştir. Aynı kongre 1. Dünya Savaşı'na kadar 16 kez düzenlenmiş ve sonuncusu 1912 yılında Viyana'da yapılmıştır (Abdölmelik, 2014, s. 41).

Oryantalizm, başlangıcı olarak kabul edilen 17-18. yüzyıl ve oryantalizmin altın çağı olarak kabul edilen 19. yüzyılda, Silvestre De Sacy, Edward William Lane, Ernest Renan gibi birçok araştırmacı ortaya çıkarmış ve Doğu dillerinin öğretimi ile birlikte Doğu ile ilgili çevirilerin ve araştırmaların sayısı artmıştır. Batı'dan mutlak olarak farklı, değışmez bir Doğu çıkarılarak oryantalizm bilimsel bir zemine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Doğu'nun dillerini çalışmak da Batı'nın Doğu'yu yeniden inşa edebilmesi sürecinde önemli bir araç haline gelmiştir. Bu doğrultuda antropoloji ve filoloji çalışmaları bu dönemlerde artmış ve Batı'da bir Doğu algısının yaratılmasının bilimsel zemini oluşturulmuştur. Yine Goethe, Victor Hugo, Alphonse de Lamartine, François-Renê de Chateaubriand, Gérard de Nerval, Alexander William Kinglake, Gustave Flaubert, George Gordon Byron, Sir Richard Burton, Sir Walter Scott, George Eliot, Benjamin Disraeli, Alfred de Vigny ve Théophile Gautier gibi isimler, eserleriyle Doğu insanını kendi tasavvurları ile yeniden yapılandırmışlardır. Charles Montagu Doughty, Pierre Loti, Maurice Barrês, Thomas Edward Lawrence'ın Mezopotamya, Suriye, Mısır ve Türkiye'deki incelemeleri, seyyahların yazıları ölü doğu uygarlıklarının! tanıtılmasını sağlamış, Doğu bilincini yoğunlaştırmış ve büyük Asya gizeminin! çizgilerini netleştirmiştir (Said, 2012, s. 31-32; 107-110; 132-135; 204). Kültür, sanat, teknoloji, Kur'an, hadis, siyer, tasavvuf, kelim gibi birçok alanda yayınlanan bu yapılandırıcı eserler, Orta Doğu Araştırmaları başlığı altında toplanarak, Batı üniversitelerinin Doğu ve İslam ile ilgili araştırmalarında yol haritası olmuştur (Kalın, 2016b, s. 314). Müslüman Doğu ile birlikte, Doğu halkının tarihi ve kültürü hakkındaki akademik çalışmalar artmış ve açılan akademik alanlar çok sayıda yazar ve düşünürün ilgisini çekmiştir (Lockman, 2013, s. 122). Silvestre de Sacy, Edward William Lane, Ernest Renan gibi erken dönem oryantalistleri, Doğu'yu mizansenle donatmışlardır. 20. yüzyıla kadar Doğu'nun araştırılması zemininde ilerleyen oryantalizmde uzmanlar başrolde iken, 20. yüzyıldan sonra ise siyasi hükümetler etkin olmuştur. Oryantalist literatürün katkısıyla politika üretiminde siyasetin etkin olduğunun anlaşılması ile işgal

dernekler ise şu şekildedir: 1781 Batavia;1822 Asya Derneği, Paris;1834 Kraliyet Asya Derneği, Londra; 1842 Amerikan Doğu Derneği (İpşirli, 2002, s. 247; Abdölmelik, 2014, s. 41).

ve sömürü artmış; oryantalizm yerini emperyalizme miras bırakarak kurumsal hale gelmiştir (Said, 2012, s. 210).

Özetle, Avrupalıların Doğu ve İslam ile ilgili yapmış olduğu ilk çalışmalar (incelemeler, seyahat yazıları ve tercümelemler) oryantalist bakış açısının örnekleri olup, Napolyon'un Mısır'ı işgali ile İngiltere ve Fransa arasındaki yakın ilişkilerden akademik bir disiplin ve meslek haline gelen klasik oryantalizm doğmuştur. 19. yüzyıl ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki süreçte oryantalizme Fransa ve İngiltere egemen olurken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu hâkimiyet Amerika'ya geçmiştir (Said, 2012, s. 14). Bu doğrultuda kavram olarak oryantalizm, Doğu hakkında bilgiler sunmakta ve bu bilgiler Doğu diye adlandırılan yerdeki insanların akıl edip üretmedikleri(!), onlara kendinden olmayan insanların sunduğu bilgiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla oryantalizm, Doğu olarak adlandırılan büyük bir bilgi yapısının adıdır. Bu bilgi yapısı sadece Doğu üzerine konuşan bir söylem değil, daha derin yapısal/kültürel bağlantıların ve mikro-makro iktidar ve hiyerarşi ilişkilerinin merkezde olduğu bir politikanın uzantısıdır (Arlı, 2014, s. 15-16).

Oryantalizme Getirilen Eleştiriler: Oryantalizmin anlamı ve literatürü ile ilgili değerlendirmelerin yanında, oryantalizm disiplinine getirilen radikal eleştiriler de oryantalizmin bugünkü anlamını etkilemiştir. Oryantalizmi ilk defa kapsamlı ve sistematik bir şekilde okumanın yolunu açan Edward W. Said olmuştur. Eleştirel paradigma kurucu bir eser (Bulut, 2004, s. 163-164) olarak kabul edilen *oryantalizm* (orientalism) isimli eserinde Said, Michel Foucault'nun¹³ görüşlerinden esinlenerek, oryantalizme yönelik farklı bakış açılarını sistematik bir şekilde sunmuştur. Said'in, Foucault'nun söylem ve iktidar teorileriyle ilişkilendirdiği oryantalizm kavramı bir tahakküm biçimi olup, Avrupa'nın Orta Doğu'ya boyun eğdirmesinin bir ürünü ve bu süreçte kullandığı bir vasıtası olmuştur (Halliday, 2014, s. 84). Said, siyasal ve epistemolojik bir figür olan oryantalizmi sadece sömürgeci kurumsal ve maddi bağlam içine oturtmakla kalmamış, aynı zamanda oryantalizmin bilgi ve hakikat üretimi ve özne kuruluşu olduğunu söylemiştir (Mutman, 2007, s. 191-192). Dolayısıyla Said,

¹³ Michel Foucault'nun, *Bilginin Arkeolojisi* (L'archéologie du savoir) ve *Hapishanenin Doğuşu* (Surveiller et punir) isimli eserlerinde, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkilerde, iktidar ilişkilerinin Batı toplumlarında aldığı rolü tartışmaya açarken tanımladığı *söylem* kavramı Edward W. Said'i önemli ölçüde etkilemiştir (Said, 1998, s. 14; Said, 2012, s. 13,141).

oryantalizmin öncelikli olarak bu perspektife dayanan bir söylem olarak incelenmesi gerektiğini savunur:

“Şarkiyatçılık bir söylem olarak incelenmedikçe, Aydınlanma sonrasında Avrupa kültürünün Şark’ı siyasal, sosyolojik, askeri, ideolojik, bilimsel, imgesel olarak çekip çevirebilmesini-hatta üretebilmesini sağlayan o müthiş sistemli disiplinin anlaşılması olanaksızdır. Dahası, şarkiyatçılığın öylesine yetkin bir konumu vardı ki, bence Şark’a ilişkin yazan, düşünen, eyleyen hiç kimse, bu işleri, şarkiyatçılığın düşünce ile eyleme dayattığı sınırlamaları hesaba katmaksızın yapamazdı” (Said, 2012, s. 13).

Edward W. Said oryantalizmi modern sömürgeciliğin zirvesine yerleştirir. Michel Foucault’nun iktidar ile bilgi arasında kurduğu ilişkiyi, Doğu’nun Batı tarafından temsil edilmesi sorunsalına taşıyan Said, Batılı bilgi ile Batı’nın iktidarı arasında yakın bağ olduğunu vurgular (Yeğenoğlu, 2003, s. 20). Edward W. Said, Batı’nın siyasi, ekonomik, kültürel tahakkümünün arka planındaki köklü ve karışık bir mekanizmanın var olduğunu belirtip, bu mekanizmanın izini sürerek, oryantalizmin yapısını ve içeriğini eleştirel bir şekilde aktarmıştır (Yıldız, 2014, s. 9).

Doğu’nun Batı tarafından araştırılması sürecini olumlu olarak gören oryantalistlere karşı Edward W. Said, oryantalizm çalışmalarında Doğu’nun, Batı bilgisine ve bilincine, sonra da Batı egemenliğine taşıyan bir güçler bütünü tarafından şekillendirilmiş temsil biçimleri dizgesi olduğunu belirtir (Said, 2012, s. 215). Batı’nın Doğu’ya tek, değişmez bir kimlik empoze ettiği ve bu kültürel nitelemenin yanlış olduğu vurgusu Said’in temel argümanıdır. Bu kültürel niteleme de aynı zamanda Batı’nın emperyalizmi meşrulaştırması ve Hristiyanlığı yüceltmesi gibi bazı Batılı çıkarlara hizmet eder (Binder, 1999, s. 202). Bu açıdan bakıldığında oryantalizm, Doğu’yu, Batı’nın kültürel ve ideolojik kurumları, bu kurumların yarattığı sözcükler, imgeler ve doktrinlerle bezenmiş bir söylem yoluyla algılamaktır (Parla, 2015, s. 20-21). Bu söylem ile birlikte Avrupa, Said’in belirttiği gibi (Said, 2012, s. 13), Doğu hakkında gözlemler yaparak, Doğu’yu tarif ederek, orada yerleşerek, kâğıt üzerinde onu üreterek, Doğu’ya egemen olmaya çalışarak otoritesini kurmaya çalışmıştır.

Tablo 1. Batı'nın Doğu'ya karşı oryantalist ve ataerkil yapılanması (Hobson, 2008, s. 23).

BATI	DOĞU
Dinamik Batı	Değişmeyen Doğu
Yenilikçi, becerikli, hareketli	Taklitçi, cahil, pasif
Akılcı	Akılcı olmayan
Bilimsel	Batıl, geleneklere bağlı
Disiplinli, düzenli, öz disiplinli	Tembel, dengesiz, doğal
Mantıklı, duyarlı	Mantıksız, duygusal
Akıl odaklı	Beden odaklı, egzotik alımlı
Otoriter, bağımsız, işlevsel	Çocuksu, bağımlı, işlevsiz
Özgür, demokrat, anlayışlı, dürüst	Esir, despot, anlayışsız, ahlaksız
Medeni	Barbar
Ahlaki ve ekonomik olarak ilerlemeci	Ahlaki olarak geri, ekonomik olarak durağan

Said'e göre (2012, s. 29); yapılan Doğu araştırmaları (Alman, İngiliz-Fransız, Amerika şarkiyatçılığı) ile birlikte Doğu üzerinde kurulu düşünsel bir yetke de oluşturulmuştur. Bu yetke ikna edicidir; toplumda bir yeri vardır. Bu yetkeyi incelerken iki yöntembilimsel gerece başvurulmuştur: Doğu'nun betimlenme süreci olan stratejik konumlandırma ve metinler arasındaki ilişkiyi çözümlenmenin yöntemlerinden biri olan stratejik biçimlendirme. Doğu'yu nereden yakalamalı, Doğu'ya nasıl yaklaşmalı gibi ölçütler Doğu'nun konumlandırılmasına; Doğu'yu nasıl betimlemeli gibi ölçütler de Doğu'nun çerçevelenmesine, biçimlendirilmesine hizmet etmiştir. Bu çerçeveleme 20. yüzyıl ve sonrasında Orta Doğu araştırmacılarına katkı sağlamış ve iktidarların *Orta Doğu politikalarına*¹⁴ hizmet etmiştir (Lockman, 2013, s. 188-199).

Batı'nın stratejik konumlandırma ve stratejik biçimlendirme yöntemiyle Doğu'ya gitmesi beraberinde Avrupa-merkezci bakış açısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa, imtiyazlı bir konuma yerleşerek kendisini yüceltmış; zaman, mekân ve olaylarda kendi bakış açısını ve tanımlamasını ön plana çıkarmıştır (Metin A., 2013, s. 18; Çaycı, 2015, s. 16). Dolayısıyla bu süreçte oryantalizm, Batı'nın tanımladığı ve kontrol ettiği kavramlar, tablolar ve kategorilerin içinde anlamlandırılabilir farklı bir Doğu anlayışını ortaya çıkaran bir söylem üretmiştir (Turner, 1989, s. 37). Bu bağlamda

¹⁴ Zachary Lockman, *Hangi Ortadoğu?* isimli kitabında (181-202), İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında (Soğuk Savaş döneminin başlangıcı) Amerika'nın akademik çalışmalarla Orta Doğu ile ilgili nasıl politikalar ürettiğine örnek verir; petrol endüstrisinde güçlü olan Rockefeller Vakfı savaştan önce uluslararası çalışmaları finanse etmiş ve Uzakdoğu'ya ve Rusya'ya yönelik araştırma programları için önemli miktarlarda bağışlar yapmıştır. Yine Ford Vakfı tarafından Orta Doğu ile ilgili yapılan akademik çalışmalara finansal destek sağlanmıştır. Ayrıca üniversitelerde, vakıflar ve daha sonra hükümet finansmanları ile Orta Doğu politikalarını yaygınlaştırmak, fakülte ve öğrenci devşirmek için 1951'de beş tane araştırma merkezi kurulmuştur.

Said'in sistemli biçimde yaklaşılan oryantalizme dair söylemleri/tasvirleri kısaca şu şekildedir:

“Bir bölgeyi şimdiki barbarlığından kurtarıp eski görkemine kavuşturmak; modern Batı usulüyle Şark'ı, Şark için eğitmek; Şark'ı siyasal egemenlik altına alma sürecinde büyütebilmek için askeri gücü tabi kılmak ya da rolünü daraltmak; Şark'ın bellekteki yerini ve imparatorluğun strateji açısından önemini değişmez kalıplarla dillendirmek; ... Şark'a biçim ve kimlik vermek; Şark tarihini, zamanını, coğrafyasını, neredeyse keyfince yöneten bir “Avrupalı” olduğunu hissettirmek; yeni uzmanlık alanları kurmak; yeni disiplinler oluşturmak; en önemlisi de yaşanan gerçekliği metinlerin hammaddesine dönüştürmek, sırf Şark'taki hiçbir şey sahip olunan güce direnmez gibi görüldüğü için gerçekliği elinde tutmak...” (Said, 2012, s. 95-96).

Bu tasvirlerin oluşturulabilmesi için ilk önce modern eğitimin yaygınlaşma imkânından, üniversitelerdeki yayılma düzeneklerinden yararlanarak Batı'nın tasavvurlarının toplamıyla bir Doğu özü oluşturulmuştur. Öğreti düzeyinde ortaya çıkan ve kalıp sözlerle açığa çıkarılan bu oryantalizm, örtük (gizli) oryantalizmdir. Gizli oryantalizm, Doğu'ya dair herhangi bir yargısını dile getirmek isteyen kişiye kullanılabilir, harekete geçirebilecek, söyleme dönüştürülebilir bir dillendirme olanağı sağlamıştır. Neredeyse bilinçdışı bir kesinlik ile tanıtilen bu oryantalizm, gizli oryantalizm olarak tanımlanırken, Doğu toplumuna, Doğu'nun tarihine, dillerine ve sosyolojisine ilişkin olarak net bir şekilde dile getirilmiş görüşler de açık oryantalizm olarak tanımlanmıştır (Said, 2012, s. 218, 232-233).

Bu perspektiften bakıldığında, oryantalizmi Lewis'in belirttiği gibi Rönesans ve sonrasında itibaren ele almak, Batı (Avrupa ve Yunan) ve Doğu ilişkileri tarihini göz ardı etmek olacaktır. Rönesans öncesi meydana gelen; Yunanlıların tek bir otorite altında toplanma ideası ile birlikte Doğu'ya yapılan seferler, Akdeniz ve Batı ile ilişkilerde Doğu'daki barbarların¹⁵ Avrupa ruhunu bozması ve Roma İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından Doğu Akdeniz'deki Yunan-Arap karşılaşmaları (Hentsch, 2016, s. 35-43), Orta Doğu'ya yapılan Haçlı Seferleri Batı'nın Doğu algısını şekillendirmede etkisi olan olaylardır. Bu bağlamda, her ne kadar oryantalizm disiplin olarak Batı'da Orta Çağ'dan itibaren başlasa da, Batı ve Doğu algısını şekillendiren ilişkileri, Avrupa-merkezci bakış açısını, oryantalizm disiplini çerçevesinde Doğu'nun Batı tarafından

¹⁵ Robert Irwin, *barbar* kelimesinin (Yunanca barbaros) dilbilimsel bir kavram olup Yunanca konuşmayanları temsil ettiğini, Yunanlıların Persleri barbar saydıklarını fakat kaba, saba, kültürsüz olarak görmediklerini belirtmesine (Irwin, 2008, s. 16) rağmen Hasan Baktır *Representation of The Ottoman Orient In Eighteenth Century English Literature* isimli doktora çalışmasında, barbar kelimesinin kullanımına dair örnekleri yazın eserleri üzerinden vermiştir. Bahsi geçen çalışmada ve diğer kaynaklarda barbar kelimesinin anlamının olumlu değil, olumsuz anlamları ihtiva ettiği tespit edilmiştir (Baktır, 2007, s. 12,18,206,216).

araştırılmasındaki sosyolojik, psikolojik ve ekonomik sebeplerin tarihine dair izleri Antik Çağ'dan¹⁶ itibaren sürmek mümkündür (Said, 2012, s. 65-66; Hobson, 2008, s. 23; Hentsch, 2016, s. 85). Said'in belirttiği gibi örtük şarkiyatçılığın oluşmasında; Antik Çağ'daki Doğu-Batı ilişkilerinin seyri; çalışma alanı genelde Doğu, özelde ise İslam olan oryantalist çalışmalar¹⁷; Haçlı Seferleri ile birlikte milâdi 11. ve 12. yüzyılın başlarındaki İslam ve Arap kültürü ile ilgili çeviriler önemli bir rol oynamıştır (Zakzûk, 1993, s. 9-11; Metin A., 2013, s. 56).

Kısacası, sömürge yönetimlerini destekleyen ve sömürgeciliğin keşif kolu olarak görülebilecek oryantalizmin tarihini (Parlakışık, 1995, s. 13-14) Batı merkezli bir okumaya tabi tuttuğumuzda, yani Doğu-Batı ilişkilerinin Antik Yunan'dan günümüze kadarki seyri görmezden gelindiğinde, oryantalizm salt bir araştırma disiplini olarak görülecektir. Hâlbuki oryantalizmin disiplin olma sürecinde, Arap Dili ve İslamiyet ile ilgili çevirilerin bir kısmı ilk zamanlar akademiye katkı sağlamak için yapılsa da, 1970'ler ve sonrasında pek çok düşünür bu çalışmaların Avrupa sömürgeciliğiyle ilişkili olduğunu ve oryantalizm aracılığıyla üretilen bilgilerin de genellikle Avrupa'nın İslam dünyası üzerindeki gücünü haklı çıkarmak ve pekiştirmek için kullanıldığını iddia etmiştir (Lockman, 2013, s. 147). Salt-zihinsel bir üretim değil, tarihi ve hegemonik bir kuruluş olarak değerlendirebileceğimiz oryantalizm, Edward W. Said ve benzer eleştirileri sunan düşünürler tarafından akademik bir disiplin; bir düşünce üslubu; tüzel bir kurum olarak ele alınmıştır. Bu bakış açısının var olma sebeplerinden biri ise oryantalist metinlerin içinde yer alan, sömürgeciliği destekleyen, Batı'nın üstünlüğünü bir veri olarak kabul eden argümanların fazla olmasıdır (Arlı, 2014, s. 16-17).

¹⁶ 18. yüzyılda *barbarlık* kavramı, gelişmiş, kentli ve okur-yazar toplum demek olan medeniyet kavramının karşıtı olarak kullanılmıştır (Huntington, 2001, s. 47). Antik Yunan'da barbar kavramının yaygınlaşmasını sağlayan unsur ise tiyatrodur. Günümüze ulaşan eski tarihli Atina trajedilerinin neredeyse yarısında barbar kişilikler çizilmektedir (Fontana, 2003, s. 4). Antik Yunan oyun yazarı olan Aiskhylos, Atina oyununda Perslerin Kral Kserkses'in komutasındaki ordularının Yunanlılar tarafından yenilmesini şu şekilde anlatır: "Şimdi bütün Asya toprağı ıssız/Kserkses kim varsa götürdü, yazıklar olsun/Kserkes onları yitirdi, yazık/Kserkes kadırgalarını denizde aptalca batırdı gitti/Oysa Darius, usta okçu/Susalıların sevdiği başbuğ/onun yurttaşlarına böyle zarar getirdiği olmuş muydu?" Bu söylevde Şark'ı dillendiren Avrupa'dır. Asya'ya atfedilen şey kayıp, boşluk ve yıkım duygusudur. Antik Yunan'da birçok trajedi ve oyunda benzer temaların olduğunu şarkiyatçılık kitabının birçok bölümünde dile getiren Edward Said, Batı'nın Doğu'yu şekillendirme tarihini Antik Çağ'a kadar götürür (Said, 2012, s. 65-66,77,189,262). Ayrıca Said, Homeros, Aeskhylos, Dante gibi yazarlarla birlikte Barthêlemy d'Herbelot'un *Bibliothèque Orientale* (Doğu Kitaplığı) isimli eserinde, kısaca Yunan kültürüne ait birçok eserde oryantalizmin izlerini bulur (Said, 2012, s. 73-77).

¹⁷ Oryantalist çalışmalar, tez çalışması boyunca aktarıldığı üzere, Doğu ve İslam karşıtlığının inşa edilmesinde, ön yargıların üretilmesinde önemli bir işlevsellik kazanmıştır. Fakat oryantalizm disiplini içerisinde Doğu ve İslam'a ilişkin karşıtlık üretebilecek bir nitelik taşımayan çalışmalara az da olsa rastlamak mümkündür.

Said ile birlikte, Doğu-Batı ilişkilerine yönelik eleştirel okuma girişimleri önemli ölçüde artmış ve 20. yüzyıla gelindiğinde Said'in oryantalist okuması edebiyat, sanat, kültürel çalışmalar ve siyaset başta olmak üzere birçok alanda etkili olmuştur. Bu etki beraberinde birçok tepkiyi de getirmiştir. Bu tepki sonucunda geleneksel olarak düzenlenen *Uluslararası Oryantalistler Kongresi*'nin 1980 yılındaki toplantısında oryantalist sıfatının kullanılmaması kararı alınmıştır (Yıldız, 2014, s. 11). Edward W. Said'in eleştirel bir okumayla sunduğu oryantalist bakış açısı özellikle Orta Doğu ve İslam tarihçisi Bernard Lewis¹⁸ ve etkilenenleri tarafından bilimsel yönü bakımından tartışmaya açılrsa da, Batılı yöntem ve bakış açısıyla Doğu okumalarının yapıldığı düşüncesi, akademik çalışmalarda ve sosyal/siyasal hayatta etkisini göstermeyi başarabilmiştir.

1.1.2. Self (İçselleştirilmiş) Oryantalizm

“Müslüman şehirlerindeki kütüphane raflarının başka kitaplara yazılmış el yazması yorumlar ve şerhlerle nasıl dolu olduğunu görenler, şaşacaklarına sokaklardaki o kırık adam kalabalıklarına bir göz atsinlar yeter”

Orhan Pamuk, Yeni Hayat, 1996, s.242

“Bir ikinci medeniyet yoktur, medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ile de dikenini ile de isticlas mecburidir”

Abdullah Cevdet, İctihâd, 16 Kânun-ı sani 1329 (29 Ocak 1914)

Oryantalizmi Batı ve Doğu ilişkilerinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile birlikte Batı'nın Doğu'yu araştırması, yeniden tanımlaması ve kategorize etmesi olarak tanımlamak mümkündür. Dünyanın epistemolojik olarak yeniden düzenlenmesinin bir parçası ve emperyalizmin sadece bir aracı olmayıp, entelektüel oryantalist bizzat kendisi olan oryantalist bakış açısı (Dirlik, 1996, s. 98), sahip olduğu tarihsel arka plan ve literatürdeki yeri ile birçok çalışma disiplini etkilemiştir. Açık ve gizli iktidar ilişkilerinin ürünü olan oryantalistizm, politik olarak tarihte iki farklı coğrafya arasında gerçekleşmiştir fakat Batı dışı toplumların modernleşme, Batılılaşma süreçlerinde daha

¹⁸ Edward W. Said'in oryantalist bakış açısının eleştirilenleri özellikle Bernard Lewis'in fikirlerinden etkilenmişlerdir. *The Question of Orientalism* isimli makalesinde Said'in yöntemi ve ideolojik bakışı ile ilgili birçok eleştiri getiren Lewis, bu eleştirilerini İslam ve Batı (Islam and West) isimli kitapta bir araya getirmiştir. Said, kendisinin sunduğu oryantalist bakış açısına getirilen eleştirilerin anlamsız ve tarafsız araştırmacılık ilkesine aykırı olma şeklinde kurgulandığını belirtir ve Lewis'in bu eleştirilerini düşünsel olarak değil, siyasal bir ortamın ürünü olarak görür (Said, 2012, s. 357-358).

farklı oryantalizmler söz konusu olmuştur. Oryantalizmin içselleştirildiği bu süreç (Kahraman, 2002, s. 160), Said'in kavramsallaştırdığı örtük, gizli oryantalizmin (Said, 2012, s. 234-236) izlerini taşımaktadır.

Batı'yı merkeze alan bir dünya kurgusu demek olan oryantalizme, ulusal programlarda da uygulandığı için sadece Batılı söylemlerde değil, ulusal söylemlerde de rastlanmaktadır (Keyman; Mutman; Yeğenoğlu, 1996, s. 14). Bu bağlamda, self oryantalizm, özellikle 18. yüzyıl ve sonraki süreçte Batı'nın siyasal olarak Doğu'ya galip gelmesiyle birlikte geri kalmış ülkelerde ortaya çıkan Batılılaşma, Batı gibi olabilme gayretinin tezahürüdür. Batılılar tarafından Doğu'nun incelenmesi ve yeniden tasvir edilmesi ile birlikte Doğu araştırması yapan araştırmacılarda da oryantalist bakış açısı yer edinmeye başlamış ve Doğulu, Asyalı araştırmacılar, oryantalizmi içselleştirilerek kendi coğrafi bölgesinin kültürünü, sosyal ve siyasal hayatını Batı perspektifinden değerlendirmeye başlamıştır. Özellikle Batı modeline göre konumlanıp, o konumdan kendisini ölçen ülkelerin (Göle, 2007, s. 97) gelişmiş Batı ülkelerini rol model alma süreçlerinde ön plana çıkan ve gelişmenin önündeki engelin yerli değerlerden kaynaklandığını iddia eden bu bakış açısı self oryantalizm olarak adlandırılmaktadır.

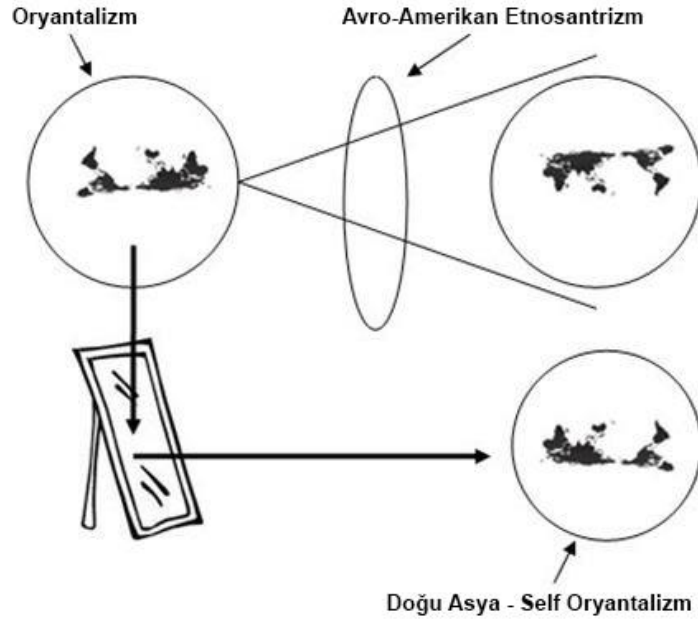
Self oryantalizm kavramı literatürde ilk defa 1927 yılında *Antonio Chuffat Latour* tarafından hazırlanan *Apunte Historico De Las Chinas En Cuba* başlıklı çalışmada, Çin toplumunun temsili ile ilgili kullanılmış olup (Aktaran Bezci ve Çiftci, 2012, s. 143), kişinin kendisini/toplumunu Batılı'nın tasviriyle yorumlaması anlamına gelmektedir. *Oto oryantalizm, tersine oryantalizm* (Golden, 2009, s. 2), *öz oryantalizm* (Dirlik, 1998, s. 271) gibi farklı terimlerle de ifade edilen *self oryantalizm*,¹⁹ örtülü bir düşünce yapısının ürünü olup, Batı'nın Doğu ile ilgili yorumlarının Doğu tarafından kabul edilmiş, onaylanmış biçimini ifade eder (Doğan, 2013, s. 453). Buradan hareketle oryantalizm-self oryantalizm ilişkisinde oryantalizm, Batı icadı bir silah olup, namlusu Doğu'ya/Doğulu'ya Batılı tarafından doğrultulmuştur. Buna karşın self oryantalizm,

¹⁹ Self oryantalizm kavramsallaştırması literatürde Edward W. Said'in oryantalizm tanımlamalarından hareket eden araştırmacılar tarafından farklı kavramlarla ifade edilmiştir: *Kendi Kendini Oryantelize Etme, Oto Oryantalizm, Gizli Oryantalizm, İdeolojik Oryantalizm, Resmi Oryantalizm, Öz Oryantalizm, Stratejik Oryantalizm, Neo Oryantalizm, Dâhili Oryantalizm, İç Oryantalizm, Yerel Oryantalizm, İçselleştirilmiş Oryantalizm, Osmanlı Oryantalizmi*. Konu ile ilgili literatür özeti ve değerlendirmesi için bkz: Bünyamin Bezci ve Yusuf Çiftci, *Self Oryantalizm: İçimizdeki Modernite ve/veya İçselleştirilmiş Modernleşme*, Akademik İncelemeler Dergisi, 2012.

Batı icadı olan, Batı rol modelinden beslenen Doğunun silahıdır ve self oryantizmin namlusu otantik Doğu'ya/Doğulu'ya bizzat Doğunun kendisi tarafından çevrilmiştir (Bezci ve Çiftci, 2012, s. 141).

Kendi kendini oryantize etmek, bireylerin ve toplumların kendilerini, kendilerine ait olmayan fikirler aracılığıyla anlamaları ve anlamlandırmalarıdır. Batılı olmayan insanlar, onlara yüklenen anlamlarla birlikte kendilerine sunulan kimlikleri zamanla kabul ederek, kendilerine (değer ve yargılarına) yabancılaşarak, kendi kendini öteki haline getirmiştir (Uluç, 2009, s. 203-205). Bu bakış açısı aynı zamanda Doğu kültür ve yaşam tarzının ilerleme önünde büyük engel olduğuna dair Batılının çizmiş olduğu sınırın ürünüdür. Bu bağlamda self oryantizmin ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri Avrupa dışındaki toplumların modernleşme sürecine girmeleridir (Özçelik, 2015, s. 96). Asya toplumlarının modernleşme sürecine girmeleri ve çabaları self oryantist bakış açısının izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla self oryantizm ya da oto oryantizm algısının, kendi vizyonunu, kültürünü ve kendi beklentilerini Batı'ya göre şekillendirmeye çalışan Doğu Asya'da ortaya çıktığı düşünülmektedir (Golden, 2009, s. 9).

Dünya genelinde toplumların birer parçası haline gelen Avrupa merkeziliğin (Dirlik, 1998, s. 259) yansıması olan self oryantizm, varlığı ve çıkış noktası Asya olarak kabul edilse de modern paradigmanın bir sonucudur. Dolayısıyla Batı dışı toplumların modernleşme çabalarında aynı algının var olduğu söylenebilir (Bezci ve Çiftci, 2012, s. 144). Ussama S. Makdisi de, 19. yüzyıl Osmanlı modernleşme sürecindeki reform hareketlerinin ürünü olan düşünsel alt yapıyı, self oryantizm düşüncesinden hareketle, *Osmanlı Oryantalizmi* olarak adlandırmaktadır. Osmanlı'nın bu dönemi, açık ve örtük biçimde Batı'nın ilerlemenin yurdu, Doğu'nun ise geri kalmışlığın hâlihazırdaki sahnesi olarak görüldüğü dönemdir (Makdisi, 2014, s. 273).

Şekil 2. Öz-oryantalizm veya oto oryantalizm: Etnosentrik bozulmayla birlikte Doğu yazarı veya sanatçısının oryantalist Batı vizyonunun koşulları altında, Batı perspektifiyle kendi kültürünü sunması ve Batı'ya açıklamasını yaptığı sömürgeci-post kolonyalist bir fenomendir (Golden, 2009, s. 10).

Batı'nın Doğu'ya bakış açısıyla Doğuların kendisine/toplumlarına bakması; Doğu'nun Batı bakış açısıyla kendisini şekillendirme çabası; medeniyet olarak ilerlemenin Batı zihniyetini olduğu gibi kabul edip, kendi değerlerini reddederek mümkün olacağı düşünülmesi self oryantalizmin temel mantığını ifade eder. Bu mantıkla self oryantalist paradigmayı ortaya çıkaran ve sürdürerek kavramsallaştırılan araçlar ise genel itibari ile Avrupa dışında bulunan toplumların modernleşme hattına girmeleri ile belirmektedir. Bu bağlamda, self oryantalizmin mucidi olan temas bölgesi²⁰ elitleri, self oryantalizmin temel iticisi konumundadır. Modernleşme ile başlayan self oryantalizasyon süreci, ulus devletin oluşturulması ile sonlanmaktadır (Çifci, 2012, s. 26-27). Dolayısıyla modernleşme hareketlerinin zihni alt yapısında *self oryantalist bakış açısı* vardır. Göle'nin de belirttiği gibi (2007, s. 94), Batı dışı ülkelerin tarihi Batı modernitesinden bağımsız olarak yazılamaz ve Batı'ya göre geri kalmışlık bilinci ve modernite arzusu, Batı dışı ülkelerin tarihsel ve entelektüel güzergâhında derin izler bırakmıştır.

²⁰ Temas bölgeleri kavramı ile Batılı modern devletlere sınırları bulunan geleneksel devlet seçkinlerinin/entelektüellerinin, coğrafi yakınlık sebebiyle, elçiler, esirler, eğitimciler, ticaret, sürgün ve eğitim yoluyla Batı ile yakın ilişki kurması ifade edilmektedir. Ayrıca temas bölgeleri ile savaş gibi fiziksel etkileşimler sonucu yapılan muhasebeler neticesinde, Batılı kültürle, taşıyıcı elitlerin/entelektüellerin (yerli aydın-elit-önder-seçkin) etkileşim halinde buldukları eylem sahaları anlatılmaktadır (Çifci, 2012, s. 13).

Dönemsel olarak self oryantalizm, modern-ulus devletlerin oluşum aşamasında modernleştirici liderler aracılığıyla; post-kolonyal dönemde kolonyalistler ile temasta bulunan entelektüeller tarafından kolonyalizmden sonra uygulanan politik strateji olarak dikkat çekmektedir. Postkolonyal devlet pratiklerinde ve postkolonyal entelektüel teorilerde oryantalizm içselleştirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında self oryantalizm, modernist/batılaşmacı bakış açısının içselleştirilmesinin sonucudur (Bezci ve Çiftci, 2012, s.141; Dirlik, 1996, s.113-114; Jouhki, 2006, s.76). Bu süreç de Batı'nın Doğu'nun işlerine karışmasına zemin hazırlamıştır. Bir anlamda da Batı, bu vesileyle Doğu'yu yönlendirmek için Doğu'dan rıza/kabul almıştır (Durna, 2004, s. 263-264). Böylece Batı, Doğulu aydınların yardımıyla ideolojisini pekiştirmiş ve oryantalizmin tarihsel varsayımlarını pekiştirerek hegemonyasını Doğu toplumlarına kabul ettirmiş, aynı zamanda bu kabulü de içselleştirmiştir (Dirlik, 1996, s. 114). Dolayısıyla oto oryantalizmin en tehlikeli yönü, insanların kendilerine yüklenen yanlış kimlikler sonucu yaşadıkları toplumdan yabancılaştırdıklarında ortaya çıkmıştır. Böylece kendilerine yabancılaşan Batı dışı toplumların yaşadıkları sorunların gerçek niteliğini kavramaları önlenmiş, Avrupalıların empoze ettiği, kendi tarihsel geçmişlerine eleştirel bakma düşüncesine sahip olmuşlardır (Fontana, 2003, s. 131).

Oryantalizm ve self oryantalizme dair bu izah girişiminin ardından bu kavramların politik ve ideolojik yansımalarına dair bazı kavramsal ve kuramsal yaklaşımlara değinilebilir.

1.1.3. Tarihin Sonu Tezi ve Medeniyetler Çatışması Teorisi

20. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrası, başta ABD ve Avrupa ülkelerinde olmak üzere dünyada kimlik siyaseti önem kazanmıştır (Kirman, 2010, s. 27). Bu siyasetin bir sonucu olarak özellikle İslam ve Doğu ile ilgili araştırmaların sayısı artmış, literatüre farklı tez ve teoriler katılmıştır.²¹ Francis Fukuyama'nın Tarihin Sonu mu? ve Samuel Phillips Huntington'ın Medeniyetler Çatışması başlıklı çalışmaları da bu süreçte ortaya çıkan ve Batı'nın İslam'a karşı siyasal bakış açısını gösteren, literatürü önemli derecede etkileyen çalışmalardandır.

²¹ Soğuk Savaş döneminden sonra dünyada artan kimlik üzerinden siyaset üretme politikası bilim, kültür alanını da etkilemiş ve Batı literatüründe İslam ile ilgili çalışmalar artmış, İslam, siyasal ideoloji olarak kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar için bkz: Fatma Kurt, *Soğuk Savaş Sonrası Batı Literatüründe İslam'a Bakış*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

1989 yılında Francis Fukuyama'nın Tarihın Sonu mu?²² başlıklı makalesinde modern dünyada siyasal alanda liberal demokrasinin meşruluğu üzerinde bir mutabakat olduğunu ve aynı zamanda monarşi, faşizm ve komünizm gibi egemenlik biçimlerinin liberal demokrasiye yenildiğini belirtmesi uluslararası bir söylemin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu söyleminin oluşmasındaki etken ise Latin Amerika'da, Doğu Avrupa'da, Sovyetler Birliği'nde, Yakın Doğu ve Asya'da komünist-totaliter sistemlerin zayıflaması üzerine liberal demokrasinin bir amaç ve bir hedef politika olarak görülmesidir. Liberal demokrasinin insanlığın ideolojik evriminin son noktası ve nihai insani hükümet biçimi olarak kabul edilmesi (Fukuyama, 1999, s. 7-9) tek bir ideolojinin dünya üzerinde hüküm sürebileceği algısına sebep olmuştur. Liberalizmin çözemediği/çözemeyeceği bir meselenin başka bir ideoloji tarafından çözülemeyeceğini ve alternatif bir ideolojinin olmadığını, dolayısıyla ideolojik olarak tarihin bittiğini ifade eden Fukuyama (Yılmaz, 2006, s. 15), liberal demokrasinin rakipsizliğini şu şekilde ifade etmektedir (Fukuyama, 1999, s. 213-214):

“Geçmişte birçok insan, monarşi, aristokrasi, teokrasi, faşizm, komünizm, totalitarizm gibi kendisinin inandığı ya da bu ideolojilerden daha aşağı olduğunu düşündükleri için liberal demokrasiyi reddediyordu. Fakat bugün, en azından İslam dünyası dışında, liberal demokrasinin en mantıklı hükümet biçimi, yani rasyonel arzunun ya da rasyonel kabul görmenin en iyi gerçekleştiği devlet biçimi olduğu konusunda mutabakat vardır?”

İslam dünyasının dışındaki ülkelerin liberal demokrasiyi en mantıklı hükümet biçimi olarak görmeye başlamalarına karşın, neden hâlâ demokratik ol/a/madıklarını sorgulayan Fukuyama, demokrasiye geçişin zor olmasını kitabında tartışmaya açmaktadır (Fukuyama, 1999, s. 214). Ayrıca İslam'ın, tarihte liberal demokrasiyi yenilgiye uğrattığını fakat artık liberal demokrasi karşısında duracak bir güce sahip olmadığını belirten Fukuyama (Fukuyama, 1999, s. 60), diğer ideolojilerin de varoluş gösteremeyeceğini, günümüzde liberal demokrasinin üstünlük kazandığını iddia etmiş, dünyada yaşanan çatışmaların da ancak liberal demokrasi aracılığıyla azalacağını belirtmiştir (Gündüz, 2007, s. 181).

Dünya'da, tarihsel süreçte Batı ideolojisinin başarı gösteren tek ideoloji olduğu ve liberal demokrasinin üstün olduğu düşüncesi oryantalist bakış açısının ürünüdür. Batı

²² Francis Fukuyama, 1989 yılında *The National Interest* dergisinde yayınlanan *The End of History? (Tarihın Sonu mu?)* başlıklı makalesini geliştirerek 1992 yılında *Tarihın Sonu ve Son İnsan* isimli kitabını yayınlamış, kitapta liberal demokrasinin geçirdiği tarihsel safhaları anlatarak (sözde üstünlüğünü); liberal demokrasi dışındaki yönetim sistemlerinin ve ideolojilerin mağlup olduğunu iddia etmiştir.

egemen söylem biçimleriyle hareket ederek tarihsel süreci okumak; kutsanan liberal demokrasinin tarihsel bir zafer(!) kazandığını iddia etmek, liberal söylemlerin herhangi bir nesnellik taşımadığını göstermektedir. Ayrıca liberalizmin üstünlüğü kabulü, beraberinde Batı dışı ideolojileri ötekileştiren/hegemonyası altına alan bir söylemin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

18. ve 19. yüzyıl modern Avrupa'sının Orta Doğu üzerindeki politikaları neticesinde oluşturulan sömürgeler, 20. yüzyılda liberal demokrasinin önderliğinde demokrasi vaadiyle yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır. Batı, özellikle de ABD, oluşturduğu *öteki* üzerindeki hâkimiyetini artırmak ve hinterlandını genişletmek için verdiği mücadeleyi ve çatışmacı faaliyetleri medeniyet aktarımı, demokratikleştirme adı altında yürütmüştür. Bu gerekçeye dayanarak dünya genelinde politik çıkarları için topraklar işgal edip, sömürgeler kurmuştur (Soy, 2007, s. 118). Bu sürecin sonunda ise o ülkelerin kendilerine has kültür ve değerleri, inanışları ya yok sayılmış ya da dönüştürülerek Batı'ya göre uyarlanmıştır. Fukuyama'nın deyişiyle, liberalizmin tarihsel süreçte siyasal zaferini kazandığı sonucuna varmak; bu zaferin arkasında var olan çatışma sürecini de kabul etmek anlamına gelmektedir. Edward W. Said'in söylem olarak geliştirdiği oryantalizm de bu tarihsel çatışma sürecine odaklanmaktadır. Said'e göre oryantalizm, Batı'dan güçsüz olan Doğu'ya dayatılan siyasal bir öğreti olup, bu dayatma ile Doğu'nun güçsüzlüğü ve farklılığı göz ardı edilir. Oryantalizmin bu hâkim paradigmaları da Doğu'ya ve Asya'ya hükmetmek ve sahip olmak için süregiden emperyalist planlarla çelişmemekte, hatta bu politikaları desteklemektedir (Said, 2012, s. 216,337).

Tarih boyunca Doğu ve Batı, özelde ise İslam ve Batı medeniyeti arasındaki ilişkiler incelendiğinde, Batı'nın Doğu ile ilgili öteki algısı oluşturduğu görülmektedir. Fukuyama'nın Tarihin Sonu tezinde belirttiği liberal demokrasinin nihai sonucu da, bu mücadelenin sonucunun sadece siyasal olmadığını, kültürel ve politik olarak Batı'nın kendi dışındaki ideolojileri yok etmeyi amaçlayan çalışmalar yaptığını göstermektedir. Bu konuda Edward W. Said, Batı'nın/liberal demokrasinin üstün olduğu(!) söylemini kullanarak üçüncü dünya ülkelerini(!), emperyalizm sonrası süreçte yeniden sömürgeleştirmeye çalıştığını belirtmektedir. Bir vekâlet sistemi aracılığıyla dünyanın Batı tarafından yeniden bu şekilde sömürgeleştirilmesi de Batı'nın Doğu'ya karşı bakışının postmodern bir şekilde tekrar vücut bulduğunu göstermektedir (Said, 2012, s.

363-364). Bu bakış açısının somut yansımalarını Batı ülkeleri tarafından (Özellikle ABD) askeri, siyasi, ekonomik olarak yürütülen 20. ve 21. yüzyıl Orta Doğu politikalarında fazlasıyla görmek mümkündür.

Fukuyama'nın, liberalizm ideolojisinin modern dünyada diğer ideolojilere galip geldiği ve Batı değerlerinin evrensel olarak sunulduğu (NPQ Türkiye, 1994) şeklindeki çerçevesine karşın, Samuel P. Huntington 1993 yılında yayınlanan *The Clash of Civilizations* (Medeniyetler Çatışması) başlıklı makalesinde,²³ Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra dünyada çatışmaların ideolojik ve ekonomik sebeplerden değil kültürel sebeplerden kaynaklanacağını savunmuştur (Huntington, 2001, s. 22). Huntington, Medeniyetler Çatışması²⁴ tezinde yedi veya sekiz medeniyet (Batı, Konfüçyus, Japon, İslam, Slav-Ortodoks, Hindu, Latin Amerika, Afrika) arasındaki kültürel farklılıkları açıklayarak, bu farklılıkların oluşturduğu fay hatlarının ileriki süreçte çatışmaya sebep olacağını belirtmiştir (Huntington, 2001, s. 27,53).

Huntington, Medeniyetler Çatışması kavramının ifade ettiği anlamları şu beş önerme ile özetlemiştir (Huntington, 2001, s. 23-24):

“1-Küresel politika çok kutuplu ve çok medeniyetli olmuştur ve modernleşme Batılılaşmadan farklıdır. Bu modernleşme hiçbir biçimde evrensel uygarlığı ve Batılı olmayan toplumların Batılılaşmasını sağlayamamaktadır.

2-Medeniyetler arasındaki güç dengesi değişmektedir: Görelilik bakımından Batı gerilemekte; Asya medeniyetleri ekonomik, askeri ve siyasi güçlerini genişletip yaymaktadır. İslam, Müslüman ülkeler ve komşuları için istikrarsızlığa neden olan demografik bir patlama içine girmiştir. Genel olarak Batılı olmayan medeniyetler kendi kültürlerinin değerini yeniden olumlamaktadır.

3-Medeniyete dayalı bir dünya düzeni ortaya çıkmaktadır: Kültürel yakınlıkları paylaşan toplumlar birbirleriyle işbirliği yapmakta, toplumları bir medeniyetten öbürüne geçirme çabaları başarısız olmakta ve ülkeler kendi medeniyetlerinin yanında yer alan devletler etrafında kümelenmektedirler.

²³ Medeniyetler Çatışması başlıklı çalışma, yazarın kendi deyişiyle, sosyal bilim alanında yapılmış bir çalışma olmamakla birlikte, ilk başta Soğuk Savaş'tan sonra küresel siyasetin yorumunu yapmayı amaçlayan politik bir makale olup, John M. Olin ve Smith Richardson Vakfı'nın desteğiyle kitap haline getirilmiştir. Kitapta medeniyet kavramı, kültür ve iktidar arasındaki ilişkiler, Batılı olmayan toplumlardaki kültürel yerleşme, medeniyetlerin siyasi yapısı, militan Müslümanlık(!) ve Çin'in bir güç olarak ortaya çıkışı, Batı'nın ve dünya medeniyetinin geleceği gibi konulara yer verilmiştir (Huntington, 2001, s. 9-12). Ayrıca Amerika'da yer alan John M. Olin ve Smith Richardson Vakfı, özellikle Orta Doğu ile ilgili politik çalışmaları desteklemekle birlikte, 1958-1966 yılları arasında *Amerika Merkezi İstihbarat Teşkilatı* (CIA) için gizli banka görevini sürdürmüş ve bu vesileyle CIA anti-komünist yayınlara parasal destek sağlamıştır (Meyssan, 2016).

²⁴ Medeniyetler Çatışması tezi Samuel P. Huntington tarafından gündeme getirilse de, Arnold J. Toynbee'nin Türkçeye *Medeniyetlerin Çarpışması-Karşılaşması* olarak geçen yazısı, medeniyetler arasındaki ilişkileri ve medeniyetlerin karşılaşmasını değerlendirerek, medeniyet zümrelerinin dünya tarihindeki mühim rolünü tartışmaya açmıştır (Toynbee, 1948, s. 247).

4-Batı'nın evrenselcilik taslaması, gittikçe artan ölçüde diğer medeniyetlerle, özellikle Çin ve İslam'la, çok ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Büyük ölçüde Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasında yerel düzeydeki fay çizgisi savaşları "akraba devletlerin" birbiri yanında yer almaları, çatışmanın genişleme tehlikesi bu nedenle de çekirdek devletlerin bu savaşları durdurma çabalarına neden olmaktadır.

5-Batı'nın varlığını sürdürülebilmesi Amerikalıların Batılı kimliklerini vurgulamalarına, Batılıların medeniyetlerini evrensel değil, kendi türünde biricik olarak görmelerine, Batılı olmayan toplumlardan gelen tehditlere karşı koruma ve medeniyetlerini yenileyebilmelerine bağlıdır."

Ülkeler arasındaki kültürel birliklerin olumlu ilişkilerin gelişmesine; kültürel farklılıkların ise çatışma ve mücadeleye sebep olduğunu belirten Huntington, 1980'lerde komünist sistemin çökmesiyle birlikte uluslararası sistemin tarihe karıştığını ve Batı'nın değerlerini savunup çıkarlarını korumaya kalkmasıyla, Batılı olmayan ülkelerin bir seçimle karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. Bu süreçte bazı ülkeler Batı'yı taklit etmeye ve Batı ile birleşmeye veya onların yanında yer almaya çalışırken, Konfüçyüsçü ve İslami²⁵ toplumlar Batı'ya karşı direnebilmek, denge oluşturabilmek için güçlenmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası dünya politikasının temel eksenini de Batı gücü ve kültürü ile Batılı olmayan medeniyetlerin gücü ve iktidarı arasındaki etkilenmelerden oluşmuştur (Huntington, 2001, s. 27-28; 43-44).

Medeniyetlerin tarihsel gelişimini ve birbirleriyle olan etkileşimini, politik olayların medeniyetler arasındaki ilişkiyi şekillendirmesini tartışmaya açan Huntington, 20. yüzyılda bu ilişkilerdeki bir medeniyetin diğer medeniyetler üzerindeki tek yönlü etkisinin ortadan kalkarak, sürekli ve çok yönlü etkilenmelerin başladığını belirtmiştir. Batı medeniyeti diğer medeniyetlere oranla gücünü kaybetse de, diğer toplumlar üzerinde önemli etkilerde bulunmaya devam etmiştir (Huntington, 2001, s. 65-66). Batılı olmayan medeniyetlerin, Batı'ya karşı tepkilerinin başlaması yine Batılı değerlerle olmuştur fakat komünizmin ortadan kalkması bu süreci değiştirmiş ve ideolojilerin yerini din almıştır. Dini hareketlenmeler, Batılı olmayan ülkeler tarafından Batı modellerine alternatif olarak görülmüş ve Batı kültüründen bağımsız olabilmenin

²⁵ Samuel P. Huntington'ın Türkçeye *Üçüncü Demokrasi Dalgası* olarak çevrilen makalesinde geleneksel Konfüçyüsçülüğün demokratik olmadığı ve antidemokratik olduğu konusunda itirazların kalmadığını; İslami demokrasinin de kendi kendisiyle çelişip çelişmediğinin belirsiz olduğunu ifade eder (Huntington, 2006c, s. 150,155). Fakat Medeniyetler Çatışması tezinde vurgulanan diğer medeniyetlerin demokrasiye karşı olduğu tezi, rasyonel bir değerlendirme yapıldığında; diğer birçok medeniyetin Batı'nın liberal ideoloji/demokrasi transferine değil, askeri ve ekonomik tahakküme karşı mücadele ettikleri gerçeğini göz ardı eder (Soy, 2007, s. 143). Batı da diğer medeniyetlerin askeri ve ekonomik olarak güçlenmesini tehdit olarak görerek, bu tehdidi ideoloji üzerinden okumaya çalışmıştır.

aracı olarak yorumlanmıştır. Buna karşın bu süreç Batı tarafından, Batı etkisinin reddi ve Batı gücünün tehdidi²⁶ olarak algılanmıştır (Huntington, 2001, s. 139-141).

Tarihsel süreçte Sovyetler Birliği'nin dağılmasını, Batı'nın Sovyet Birliği'ne galip gelerek Batı'yı gerçek anlamda tehdit eden tek gücün ortadan kalkması ile süper gücün Amerika Birleşik Devletleri olması (Huntington, 2001, s. 109), Batı'nın düşmansız kalması ve hayali bir düşmanın yaratılmasına, Amerikalıların ulusal kimliklerini hep ötekinin karşıtlığı üzerine inşa ederken *Soğuk Savaş olmadan ABD ne yapacak?* (Huntington, 2006a, s. 165) sorusunun gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu yüzden İslam'ın mücadele edilecek bir ideoloji(!)/din olabilmesi için; Müslümanların eylemlerini bağlamlarından soyutlayarak değerlendirme ve yorumlama; bazı kişilerin, grupların eylemlerini çoğunluğa mâl etme; başka dinler ve ideolojiler adına da benzer durumların olduğunu dikkate almama gibi bakış açıları geliştirilmiştir (Esposito, 2002, s. 350). Bu süreç, İslam ve Batı ilişkilerinin 1300 yıldır devam eden çatışmalı seyrinin sonucu (Huntington, 2006b, s. 32) olup, İslam ülkelerinde Batı'ya alternatif olarak kendi değerlerine yönelme ve Batı karşıtı siyasal ve kültürel faaliyetlerde bulunma eğilimleri (Huntington, 2001, s. 308-312) ile Batı'nın reddedilmesi bu bakış açılarının doğmasına zemin hazırlamıştır.

Görüleceği üzere, Batılı olmayan kültürlerin, yirminci yüzyılda Batı hegemonyasına karşı alternatif hareketlenmelere yönelmesi Batı tarafından problem olarak algılanmıştır. Bu süreçte Batı, özellikle güçlü olarak gördüğü İslam dinine bağlılığı öngören hareketlenmeleri kendisine tehdit olarak görmüş ve Batı kültürünün reddi ve modern dünyada yaşam rehberi olarak İslam dinine bağlanmayı öngören fikirselle hareketlere karşı stratejiler geliştirmiştir (İnalçık, 1998, s.30; Huntington, 2001, s.152-154). Demokrasinin İslam ülkelerinde istenilen yeterli etkiyi gösterememesi (Fukuyama, 1999, s.214; Huntington, 2001, s.159) ve küresel bunalıma Batı ideolojileri ile değil İslam medeniyetinin yeniden doğuşu ile çözüm bulunacağını düşünülmesi, İslami hareketlenmelerin siyasal olarak Batı tarafından kontrol edilme, homojenleştirilme arzusunun beraberinde getirmiştir.

²⁶ Dünya tarihi alanında çalışan akademisyen William McNeill, Batı'nın bu tehdit algısı ile ilgili olarak; mezhebi ne olursa olsun İslam'ın yeniden doğrulanması (İslam'ın yaşanması) ile birlikte yerel toplumların siyaset ve ahlakı üzerindeki Avrupa/Amerikan nüfuzunun kırılacağını belirtmektedir (McNeill, 1993, s. 569).

Bu konu ile ilgili olarak Esposito (2002, s. 367-370), Huntington'ın ifade ettiği medeniyet kavramını modası geçmiş bir fikir ürünü olarak kabul etmektedir. Medeniyetlerin farklı, aykırı inanç ve değerleri kapsayan bir yapıya sahip olduğunu söyleyerek medeniyetlerin kendi içerindeki farklılıkları göz ardı etmenin hata olduğunu belirtir. Huntington'un bakış açısındaki bu hatayı, Huntington'ın kitabındaki (Medeniyetler atışması) *İslam'ın kanlı sınırları* başlığı örneğinde görmek mümkündür. Çünkü kavramsal ve bölüm içeriği olarak, *Müslümanların kanlı sınırı* ya da *Müslüman dünyadaki ülkelerin sınırları kanlı* ifadesi kullanılabilecekken, bilinçli olarak İslam kelimesinin kullanılması, Huntington'ın Müslümanların eylemlerine değil, açıkça İslam dinine kan atfettiğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, siyasal olarak Batı medeniyeti karşısına artı ve eksileriyle Müslüman devletlerinin yerine İslam'ı konumlandırması bilinçli bir politikanın ürünüdür.

Ayrıca Huntington, kitabında medeniyet kavramını açıklarken ABD, Kanada, Avrupa ve Avustralya'da bir Katolik-Protestan ayrımı yapmazken Katolik olması sebebiyle Latin Amerika'yı ayrı bir medeniyet olarak sınıflandırmıştır. Zengin Katolik ülkeleri ve bölgeleri (Avusturya, İspanya ve yarısı Katolik olan Kanada, İtalya ve Avustralya gibi) Katoliklerden ayırmakta ve zengin Protestanlarla aynı medeniyet (Batı Medeniyeti) içine yerleştirmektedir. Art niyetli yaklaşımın sonucu olan bu çelişki aynı zamanda, Batı medeniyetine en iyi, en zengin ve en demokratik(!) görüntüsünü verme çabasını yansıtmaktadır (Aktürk, 2007, s. 161).

Medeniyetler atışması kavramını açıklarken, dinler arasındaki farklılıklara odaklanılarak, dinler arasındaki benzerliklerin göz ardı edilmesi meselenin farklı yönlerini ortaya çıkarmaktadır. Dini doktrinler ve kutsal kitaplardaki özellikle ahlaki öğretiler benzer durumdadır (Esposito, 2002, s. 367). Eğer siyasal olarak herhangi bir çatışma olduysa ya da olacaksa bunun din ile ilgili değil ülke ya da devletler arasında olduğu/olacağı düşünülür. Örneğin tarihte Kuzey-Güney Kore gibi Konfüçyüs inancını taşıyan devletler; Cezayir-Fas, İran-Afganistan gibi İslam inancını paylaşan devletler arasında birçok savaş yaşanmıştır. Fakat Medeniyetler atışması tezinde bu durum göz ardı edilir. İslam ülkeleri arasındaki siyasal rejimler farklılık göstermekte iken ve Batı'nın İslam ülkeleriyle ilişkilerinin düzeyi çeşitlilik gösterirken, süreci Batı ve İslam karşıtı olarak okumak, Medeniyetler atışması kavramının da politik bir stratejinin ürünü olduğunu ve Batı'nın bu kavrama dayanarak İslam'a karşı siyasal stratejiler

ürettiğini/üreteceğini gösterir (Dallmayr, 2006, s. 303). Oryantalist Bernard Lewis'in de kullandığı, Huntington'un geliştirdiği Medeniyetler Çatışması tezi; İslam'ın Soğuk Savaş dönemi sonrası komünizmden boşalan yeri doldurması için tehdit olarak görülebilmesi işlevini yerine getiren, Müslüman toplumları Batı'nın ötekisi ve Batı için büyük bir tehdit olarak gösteren oryantalist bir metindir (Gündüz, 2007, s. 178-179). Bu bağlamda Medeniyetler Çatışması kavramsallaştırmasını, kendisini merkeze konumlandırmak için mücadele eden ve etnosentrizm²⁷ bakış açısıyla diğer medeniyetlere bakan bir Batı medeniyetinin, diğer medeniyetlere karşı yürüttüğü politik bir mücadele olarak okumak daha doğru olacaktır. Bu politik mücadele,²⁸ ABD'nin/Batı'nın tek düşmanının İslam olduğu görüşünü yaygınlaştırarak, aynı zamanda İslam karşıtlığını²⁹ oluşturabilme sürecinin teorik³⁰ adımıdır.

Muhteva olarak birbiriyle çelişen Tarihin Sonu (The End of History) ve Huntington'ın Medeniyetler Çatışması³¹ (The Clash of Civilizations) başlıklı iki tez, zamanlaması ve

²⁷ Etnik merkezçilik demek olan etnosentrizm; Dünya tarihinin ilerlemeci hikâyesini, Batı'nın yükselişi ve zaferiyle ilişkilendiren bir görüş olup (Hobson, 2008, s. 18); bir ırka, kültüre bağlı olan kişinin bağlı olduğu ırkın ya da kültürün diğer grup ya da kültürlerden üstün olduğuna inanmasını ifade eder. Batı'nın yükselişindeki kullandığı temel argüman da, Batı'nın diğer medeniyetlerde bulunmayan akılcılığa sahip olduğu algısıdır (Goody, 2002, s. 23).

²⁸ Edward W. Said, 2001 yılında *The Nation* Dergisinde yayınlanan *The Clash of Ignorance* (Cehaletin Çatışması) isimli makalesinde, Huntington'un Medeniyetler Çatışması tezinin, oryantalist Bernard Lewis'in 1990 yılında yayınlanan *Müslüman Öfkesinin Kökenleri* başlıklı makalesine dayanarak oluştuğunu ve bu perspektifle İslam-Batı çatışmasını incelediğine değinir. Ayrıca Huntington'un önemündeki yıllarda küresel politikanın nasıl olabileceği konusunu, Batı'nın önemli, merkezi bir yönünü bildirdiğini belirtir (Said, 2001). Diğer yandan, Medeniyetler Çatışması tezinin konuşulduğu yıllarda, Ekim 1994-Aralık 1995 yılları arasında NATO Genel sekreterliği görevinde bulunan Willy Claes, 2 Şubat 1995 tarihinde *Süddeutsche Zeitung* gazetesine verdiği demeçte İslam'ın NATO ittifakı için ciddi bir tehlike olduğunu belirtmiştir. Bu söylemde göstermektedir ki komünizm nasıl Batı değerlerine karşıt bir ideoloji olarak gösterildiyse, İslam dünyası da bir düşman olarak gösterilmeye çalışılmıştır (Akdemir, 2009, s. 3; Yurdusev, 1997, s. 37).

²⁹ Batı ve İslam çatışması, çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere, yeni bir olgu değildir. İsmet Özel'in belirttiği gibi, İslam, dünya sisteminin son yüzyılda mücadele ettiği komünizm ve faşizm gibi ideolojiler düzleminde bir inanış değildir. Çünkü dünya sistemi, üstünlük kurma ve yayılma süreçlerinde İslam'la sürtüşmeler yaşamıştır. Fakat son asırda ortaya atılan tezler aracılığıyla üretilen politikalarla İslam'ı, dünya sisteminin işleyişine engel olmayacak şekilde törpülemek ve deforme etmek amaçlanmaktadır (Özel, 2006, s. 174-175).

³⁰ Medeniyetler Çatışması tezi ile *Batı* ve *öteki* kültürler ayrımı yapılırken bu ayırmda kullanılan çatışmacı bir üslup, aynı zamanda bir medeniyetin, kültürün korkulacak bir unsur olarak görülebilmeye sebep olmaktadır. Dolayısıyla Medeniyetler Çatışması tezinin, tarihsel süreçte var olan İslam karşıtlığını kurumsallaştırdığını söylemek ya da en azından tartışmak mümkün gözükmemektedir (Marranci, 2004, s. 107-108).

³¹ Halil İnalçık'a göre (1998, s. 30), Huntington tarihsel süreçte medeniyet grupları arasında bir çatışmanın yaşanacağını ve bu durum karşısında Batı'nın üstünlüğünü devam ettirme çabasına karşı diğer medeniyetlerin de direnç durumuna geçeceğini söylemektedir. Bu doğrultuda Batı'nın diğer medeniyetleri kendi safına çekmek için kendileri ile işbirliğini örgütlediğini; Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler ve IMF gibi Batı'nın üstünlüğünü ve çıkarlarını korumak, yüceltmek için oluşturulan örgütlenmelerin de Batı'nın dünyayı kendi sistemini güvence altına almak için kurulan yapılanmalar olduğunu ifade eder. Bu yapılanmaların vurguladığı demokrasi, insan hakları, bireyin

ABD dış politikasının teorik zeminini oluşturması açısından önemli derecede benzerlikler taşımaktadır. Batı medeniyetinin üstün değerlerine karşı boyun eğmek gerektiğini belirten Fukuyama'nın tezi yeni dünya düzeni fikrinin entelektüel alt yapısını oluşturmuştur. Buna karşın Huntington'un tezi ise askeri teknoloji ve silah ticaretinde tekel konumda olan ABD'nin hegemonyasını göz ardı ederek, Çin'in İslam ülkelerine silah sattığını iddia etmiştir. Objektif verilere dayanmayan bir İslam-Çin ittifakını tanımlamaya/oluşturmaya çalışan Huntington; bu algı ile Amerikan silah üretim ve ticaretinin hızlanmasını hukukileştirmiş; ABD'nin üreteceği politikalarda da İslam Dünyası ile Çin'i hedef olarak göstermiştir (Davutoğlu, 2006, s. 443-444; 447-448).

1.1.4. İslamofobi ve Anti-İslamizm Kavramı

“İnsan Bilmediğinden Korkar”
Necdet Subaşı (2017, s. 31)

İslamofobi ve anti-İslamizm kavramları özellikle 11 Eylül 2001 olayından sonra uluslararası gündemi meşgul etmiş ve konu ile ilgili birçok çalışma yayınlanmıştır. Farklı anlamları ihtiva eden bu kavramların tarihsel arka planı incelendiğinde kavramsallaştırma sürecinin de yeni olmadığı görülebilecektir.

İslam ve *fobi* kelimelerinin birleşmesinde oluşan İslamofobi kelimesi, Yunanca yabancı düşmanlığını ifade eden *xenophobia* kelimesinden türemektedir. *Xenos* (yabancı) ve *phobos* (korku) kelimelerden oluşan *xenophobia*, yabancılara karşı duyulan korkuyu, antipatiyi ve düşmanlığı ifade etmektedir (Canatan, 2007, s. 25-26). Psikolojik bir hastalık olarak kullanılan *fobi* teriminin dikkat çektiği İslamofobi kelimesi, herhangi bir gerçekliğe dayanmadığı halde İslam'dan ve Müslümanlardan çekinme, korkma ve kaçma içgüdüsünü ifade etmektedir (Hıdır, 2007a, s. 82-83).

Xenophobia'ya (yabancı korkusu) kıyasla ortaya çıkmış olan İslamofobi kelimesinin tarihteki kullanımı hakkında net bir bilgi bulunmamakla birlikte; ilk olarak 1921 tarihli *L'Orient vu de l'Occident* başlıklı çalışmada (Dinet ve İbrahim, 1921, s. 38) kullanıldığı

özgürlüğü gibi değerlerin de evrensel değerler olarak diğer medeniyetlerine uyarlanmasının, diğer medeniyetlerin veya devletin iç işlerine karışılması ve düzen(!) verilmesi için kullanıldığını söyler.

düşünülmektedir.³² İngiltere’de yayınlanan *The Search For Common Ground: Muslims, non-Muslims and the UK Media* (Ortak Zemin İçin Araştırma: İngiliz Medyasında Müslümanlar ve Gayrimüslimler) isimli raporun *İslamofobinin Doğası* başlıklı bölümünde ise (Greater London Authority Report, 2007, s. 107), İslamofobi kelimesinin ilk olarak Fransızca *Islamophobie* olarak 1920 ve 1970 yıllarında yayınlanan bazı eserlerde kullanıldığı belirtilmektedir. Fakat iki kullanım da tam anlamıyla bugünkü manada değil, Müslümanların Batı Avrupa’da karşı karşıya kaldıkları ayrımcılığı tanımlamak, İslam içerisindeki bazı anlaşmazlıklara, bazı kimselerin geleneği reddetmesine gönderme yapmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla Fransızca tercümesinden İngilizce’ye geçen kelime, gayrimüslimlerin Müslümanlara yönelik düşmanca tutumları olarak anlam kazanmıştır. Kelime İngilizce olarak ilk defa Tariq Modood’ın 16 Aralık 1991 yılında *The Independent* için hazırladığı kitap incelemesinde basılı olarak kullanılırken, özellikle 1990’lı yılların başından itibaren çeşitli rapor ve makalelerde İslamofobi teriminin kullanımı artmıştır (Allen, 2010, s. 5,13; Greater London Authority Report, 2007, s. 107-108; Cesari, 2015, s. 63).

İslamofobi kelimesi 11 Eylül 2001 olaylarından sonra yaygın olarak, 1990’ların sonlarında da özellikle İngiltere’de sıkça kullanılsa da, 2001 öncesinde bugünkü anlamıyla gündeme çok sık gelmemiştir (Shryock, 2010, s. 4). Kelimenin görünür olması Avrupa ve Amerika’da farklı tarihlerde olmuştur. Amerikan toplumunda İran İslam Devrimi ve Tahran rehine krizleri dolayısıyla Müslümanlara karşı tepkilerin arttığı 1980’lerden sonra medya ve kamuoyunda görünür olmuştur (Barın, 2016, s. 51). Avrupa’da ise İslam ülkelerinden Avrupa’ya yönelik kitlesel göçler neticesinde gerçekleşen etkileşimler sonucu kelimenin kullanımında artış olmuştur.³³

Kavramının kullanım tarihçesi ile birlikte İslamofobi kavramının arka planı ve kavramın muhtevası ile ilgili 1997 yılında İngiltere merkezli bir düşünce kuruluşu olan

³² Bazı kaynaklarda aynı çalışmanın yayın tarihi 1922 (Cesari, 2015, s. 63) ve 1925 (Allen, 2010, s. 5) olarak gösterilmektedir. Fakat Almanya’daki Saksonya-Anhalt Üniversitesi-Eyalet Kütüphanesi’nin erişime açtığı Orta Doğu ile ilgili koleksiyonundaki Étienne Dinet ve Sliman Ben Ibrahim tarafından hazırlanan *L’Orient vu de l’Occident* isimli çalışmanın 1921 tarihinde yayınlandığı ve aynı kitabın 26. sayfasında Fransızca *l’Islamophobie* (İslamofobi) kelimesinin kullanıldığı gözükmektedir.

³³ İslamofobinin tarihsel sürecini oluşturan Sovyetler Birliği’nin çöküşü, Avrupa’ya artan Müslüman göçü, 11 Eylül 2001 olayları gibi dönemlere çalışmanın *Dünya’da İslamofobik Okumanın Tarihsel Temelleri* başlıklı bölümünde değinilecektir.

Runnymede Trust'ın 1997'de yayınladığı *Islamophobia: A Challenge For Us All*³⁴ başlıklı rapor (İslamofobi: Hepimize Karşı Bir Meydan Okuma) oldukça önemlidir. Raporda, İslamofobiye zemin hazırlayan bakış açılarının şu şekilde olduğu belirtilmektedir (The Runnymede Trust, 1997, s. 2,4-5):

- “1-İslam, yeni girişimlere kapalı ve tek tip olarak görülmektedir.
- 2-İslam; farklı kültürlerle ortak amaç taşımayan, onları etkilemeyen ve onlardan etkilenmeyen bir inançtır.
- 3-İslam, Batı'ya göre aşağı, ilkel, barbar, irrasyonel, kalitesiz ve cinsiyetçi bir yapıdadır.
- 4-İslam, saldırgan, tehdit edici, şiddet taraftarı ve terörizmi destekleyerek medeniyetler çatışmasına sebep olmaktadır.
- 5-İslam, siyasi, askeri avantajlar için politik ideoloji olarak kullanılmaktadır.
- 6-İslam tarafından yapılan "Batı" eleştirileri reddedilmektedir.
- 7-Müslümanlara yönelik ayrımcı uygulamaları meşrulaştırmak ve Müslümanları toplumdan dışlamak için İslam'a karşı düşmanlık meşrulaştırılmaktadır.
- 8-İslam karşıtlığı doğal kabul edilmekte ve normal bir süreç olarak görülmektedir.”

Sadece akademik bir tartışma olarak değil, gerek dergi gerekse de raporlarla kamuoyunun gündeminde olan İslamofobi, Müslüman karşıtı ırkçılık olarak anlaşılmakta; özellikle sabit, durağan bir “Müslüman kimlik” inşa ederek olumsuz terimlerle tüm Müslümanları temsil için yaygın olarak kullanılmaktadır (Bayraklı ve Hafez, 2016, s. 6-7). İslamofobinin tanımı hakkında bugüne kadar genelgeçer bir kabul olmadığı gibi,³⁵ sosyal bilimlerde de ırkçılık ve ırksal ayrımcılık gibi devletler tarafından kabul edilen bir kavramsallaştırma da bulunmamaktadır ve kavram birçok farklı anlamı ihtiva etmektedir (Uzun, 2012, s. 13). İslamofobi terimi, Müslüman toplumların günlük yaşantılarında karşılaştıkları ön yargı ve ayrımcılığı, İslam'a karşı temelsiz düşmanlığı ifade eder. Aynı zamanda, Müslüman bireylere ve topluluklara karşı haksız ayrımcılığa karşı düşmanlığın pratik sonuçlarına ve Müslümanların ana akım siyasi ve sosyal meselelerden dışlanmasına işaret eder. İslamofobi kelimesi özellikle Müslüman karşıtı ön yargıların artması neticesinde, bu sorunu tanımlamaya

³⁴ Yayınlanan rapor, İslamofobi, İngiltere'de İslamofobi, İslamofobinin Medyadaki Kapsamı gibi başlıklara yer vermesinin yanında, İslamofobinin Batı ülkelerinde var olduğunu ve son yıllarda daha da belirginleştiğini söylemesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda raporun yayınlandığı tarih göz önüne alındığında, İslamofobinin 11 Eylül 2001 olayları ile başlamadığı ve tarihi köklerinin çok derin olduğu (Kalın, 2013, s. 26) görülebilir. 11 Eylül 2001 olayları ise İslamofobinin yükselişinde bir kırılma noktası olarak görülebilir (Türkan, 2015, s. 25).

³⁵ İslamofobi kavramı ile ilgili yerli ve yabancı literatürde genelgeçer bir tanımlamanın mevcut olmadığı gözükmektedir. Dolayısıyla kavram ile ilgili tanımlamaların sınırlarının kesin bir şekilde çizilmediğini ve akademisyenlerin, araştırmacıların kavram ile ilgili kendi tanımlamalarını geliştirdiklerini söylemek mümkündür (Hargreaves, 2016, s. 16).

ihtiyaç duyulduğu için kullanılmıştır (The Runnymede Trust, 1997, s. 1-2,4). Ayrıca kavram, özellikle son yıllarda, Amerika ve Avrupa’da, İslam’a ve Müslümanlara karşı geliştirilen olumsuz davranışları ve nefreti de ifade etmektedir (Uzun, 2012, s. 19).

Runnymede Trust Raporları’nda görülen İslamofobi tanımlamalarına ek olarak, İslamofobinin Batı literatüründe genel kabul gören tanımı şu şekildedir:

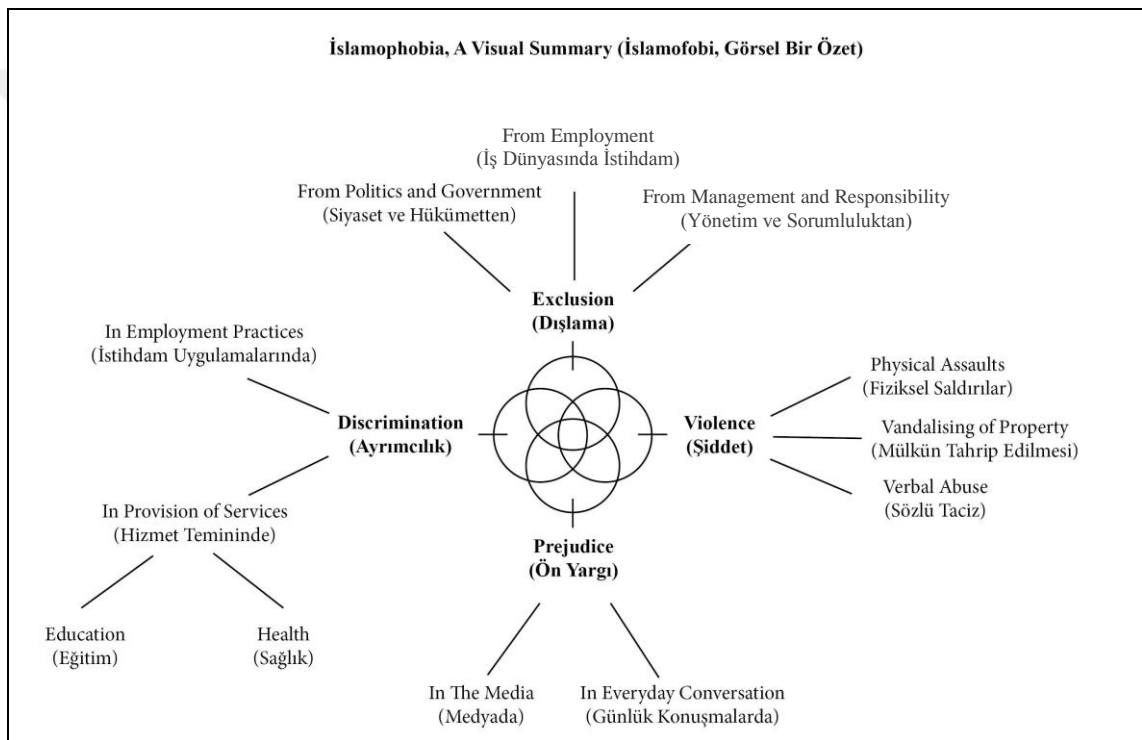
“Müslümanların tamamına ya da birçoğuna yönelik, yalnızca dil yoluyla değil aynı zamanda istihdamda ayrımcılık yoluyla, hizmet sunumu, şiddet suçları, toplumdan dışlama ve uluslararası ilişkilerden dışlanma yoluyla ifade edilen İslamofobi, korku ya da korku duygularını anlatan bir terimdir” (Greater London Authority Report, 2007, s. 111).

John L. Esposito (2013a) İslamofobiyi, Müslümanların din özgürlüğünü ve sivil hürriyetini, insan haklarını ihlal eden; ayrımcılığa, ön yargılara ve nefret suçlarına yol açan tahrik edici söz ve eylemler olarak tanımlamaktadır. İslamofobi en basit tabiriyle, İslam ve Müslümanlara duyulan korkudur. Bu korku daha sonra nefret, düşmanlık ve ayrımcılığa yol açmaktadır ve bunlar Runnymede Trust’ın raporunda da İslamofobiyi tanımlamak için kullandığı özelliklerdir (Lean, 2015, s. 46). Fakat İslam’a karşı duyulan bu korkunun doğurduğu nefret ve reddetme durumunun nedeni ise kayıtsızlık ve bilgi eksikliğidir. Özellikle öteki olarak tanımlanan kişinin dini ile ilgili yeterli bilgi sahibi olunmaması birçok problemin temel kaynağı olarak karşımıza çıkar (Koechler, 2009, s. 10).

İslamofobi *kültürel İrkçılık* olarak da tanımlanabilmektedir (Grosfoguel, 2012, s. 13). Kurumsal ırkçılık olarak görülebilecek kültürel ırkçılık, söylemleriyle, çeşitliliği ve bireyin özerkliğini yok sayan, insanları etnik, dini ya da kültürel gruplar olarak tanımlamaktan kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısının temelinde ise suçlamak, ötekileştirmek, azınlıkların konumunun aynı durumda kalmasını isteyerek onları yetersiz görmek, bunun sebebi olarak da azınlıkların aile yapılarının ve sahip olduğu değerlerin uygunsuzluğunu ileri sürmek yatmaktadır (Barın, 2016, s. 39-40). Kültürel ırkçılık ise çeşitliliğe ve insan unsuruna yer bırakmayan merkezi değerler sistemi tarafından bir araya getirilmiş yekpare dini, etnik ve kültürel gruplar anlayışının sonucudur (Kalın, 2015, s. 43-44).

Literatürde İslamofobi *ön yargı* (prejudice), *dışlanma* (exclusion), *ayrımcılık* (discrimination), *şiddet* (violence) gibi kavramlarla görünür olmaktadır. Ön yargı ile Batı medyasında ve Batıdaki Müslümanlara karşı gündelik hayatta sergilenen tutum ve

tavırlar kastedilmektedir. Dışlanma ile Müslümanların yönetim mekanizmalarına dâhil edilmemesi, siyasi ve demokratik haklarını kullanmaktan yoksun bırakılması ifade edilmektedir. Ayrımcılık kavramı ile de Müslümanların Batı’da iş ve çalışma hayatında, eğitim ve sağlık hizmetleri alımında karşılaştıkları zorluklar anlatılmaktadır. Müslümanlara karşı yapılan sözlü sataşmalar ile fiziki saldırılar da şiddet kavramı içerisinde değerlendirilmektir (Malik, 2017, s. 23; Kirman, 2010, s. 22; Barın, 2016, s. 53; Kalın, 2015, s. 40-41). Kavramın bu içerimlerini ortaya koyması bakımından aşağıdaki tablo önemlidir:

Şekil 3. İslamofobi ile ilgili ayrımcılık, dışlama, şiddet ve ön yargı kavramlarının görsel özeti (Runnymede Trust, 1997, s. 11).

İslamofobi kelimesinin anlamları ile bir birlikte kavramın muhtevası da problem teşkil ederken, kelimedeki *fobinin*³⁶ kullanımı da farklı tartışma konularını beraberinde

³⁶ Sözlükte fobi kelimesi, belirli bir nesnenin, durumun veya etkinliğin yarattığı ve kişinin kendisi tarafından da yersiz veya aşırı kabul edilen akıl dışı, yoğun, inatçı bir korkuyu, kaçınmayı ifade etmektedir. Bu korku, kişide korkulan söz konusu şeyden kaçmaya yönelik bir arzu oluşturur (Budak, 2005, s. 302). Aklufobi (karanlık korkusu), klostrofobi (kapalı alan korkusu), monofobi (yalnızlık korkusu) vb. gibi fobiler algıdan kaynaklanan problem neticesinde kişinin kendisinin problem olarak ürettiği ve kişinin kendisinden kaynaklanan korkulardır. Dolayısıyla İslamofobi de, İslam’dan meydana gelen değil, İslam’a karşı korku ile bakan kişiden kaynaklanan bir durumdur. Ayrıca İslamofobi kelimesinde yer alan fobi kelimesinin dini terminolojide kullanılmasına ilişkin örnekleri içeren ve İslamofobi kavramını psikolojik olarak inceleyen çalışma için bkz: Necmi Karlı, *İslamofobinin Psikolojik Olarak İncelenmesi*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C.13, S.1,

getirmiştir. Fobi, irrasyonel korkuya işaret etmektedir. Çünkü problem, yabancı olarak algılanan kişide değil; ötekini yabancı olarak algılayıp bu durumdan çekinen kişinin bakış açısındadır. Farklı ve yabancı olanı kendisi için tehdit olarak gören öznenin kendisi problemi oluşturmaktadır. Bu korku, yabancıların ortadan kaldırılmasıyla son bulmaz, sadece gündemden geçici olarak değişir, farklı korkularla üretilerek yeniden devam eder. Fobilerin kişiye ait olduğunu gösteren bir diğer kanıt, yabancı ve farklı olana herkesin, her düşünceden insanın aynı şekilde ve aynı oranda bir tepki vermesi gerekliliğidir. Eğer yabancı, bizzat tehdit ve korku kaynağı olsaydı o zaman herkesin, herkese karşı fobik bir tutuma sahip olması beklenirdi (Canatan, 2007, s. 27). Aynı zamanda bir fobiden rahatsız olan insanlar bu nesne veya durumdan kaçınma arzusuna sahipken, İslamofobiye dayalı fiili ayrımcılık durumunda nesne aslında doğrudan hedef gösterilmektedir (SPIOR, 2013, s. 6). Ayrıca İslam ve fobi kelimelerinin yan yana getirilmesi, İslam'dan kaynaklanmayan, başka bir deyişle icat edilmiş ve bir takım insanlar tarafından içselleştirilmiş korkuyu işaret etmektedir (Kentel, 2012, s. 134).

Bu perspektiften bakıldığında, İslamofobi kavramının yabancı düşmanlığının ötesine geçen bir anlamı taşıdığı görülmektedir. Çünkü zenofobi yönelimi ve sebebi belirsiz bir korkudur fakat İslamofobinin oluşturulmasında kurgulayıcı/destekleyici faktörler de bulunmaktadır (Güngör, 2016, s. 286,291,294). İslamofobi kavramını sadece yabancı korkusu kavramından hareketle *İslam korkusu* olarak açıklamak da bir tarafı (İslam'ı) *fail-saldırgan* kılarken, İslam'dan korkan kişileri de mağdur, haklı konumuna yerleştirmeye neden olmakta; karşıt olunan ve hedef olarak gösterilen İslam'ı korkulacak bir olgu gibi tanımlamaya sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla İslamofobi terimi *ırkçılık*, *Müslüman karşıtlığı*, *Yahudi karşıtlığı* gibi terimlerden farklı olduğu için meşruiyeti de tartışılmaktadır (Cesari, 2015, s. 64). Çünkü İslam karşıtlığı için İslamofobi kelimesi kullanılırken, özellikle Yahudi karşıtlığı ifade edilirken *antisemitizm* kavramı kullanılmaktadır. Antisemitizm, Yahudi karşıtlığı³⁷ olmakla

2013, 75-100. Kapalı alan korkusu (claustrophobia), yükseklik korkusu (acrophobia), sosyal fobi (social phobia) vb. gibi İslamofobi de daha baştan bir tür patolojik durum olarak ele alınmalıdır. Ancak konuya dair Batılı literatür incelendiğinde görülmektedir ki İslamofobi, İslam'ı korku, dehşet, şiddet ve terörle özdeşleştirmeyi sorunsallaştırmayan aksine bunu haklı bulan ve gerekçeler uyduran bir yönelim olarak algılanmaktadır (Evkuran, 2012, s. 164). Bu doğrultuda, kavramın anlamsal çerçevesi ile birlikte kavramın yapısı da önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁷ Avrupa'da Yahudi korkusu ve Yahudi karşıtlığını ifade etmek için antisemitizm terimi kullanılmaktadır. Herhangi bir *semitofoby* kelimesi zikredildiğinde ırkçı bakış açısı ve antisemitik güdülerin saklandığı öne sürülerek eleştirilmektedir. Dolayısıyla İslam karşıtlığını ifade etmek için

birlikte, Yahudi ismi kullanılmaz, Araplardan, İbranilerden oluşan Sami halklarını ifade eden *semitik* kelimesi kullanılır (SPIOR, 2013, s. 6); fakat İslam karşıtlığı anlatılırken *İslamcılık/İslamizm* kelimesi kullanılmaktadır. Antisemitizm’de belirli bir ırka yönelik hedef gösterme mevcut iken ve *Yahudi karşıtlığı-korkusu* gibi kavramlar kullanılmazken, anti-İslamizm’de topyekûn olarak İslam dini hedef gösterilmektedir (Hıdır, 2007a, s. 93-95; Malik, 2005). Bu durum da, İslam’a karşı var olan ön yargıları tetiklemeyle birlikte genellemelere de sebep olmaktadır (Finkelstein, 2013, s. 31; SPIOR, 2013, s. 7).

Ayrıca İslam korkusunu ifade eden İslamofobiyi sadece 11 Eylül 2001³⁸ olayları ile kullanılan bir kavram olarak tanımlamak, sosyolojik bir olgu olarak kabul edilen İslamofobinin, psikolojik arka planı olarak görülebilecek *anti-İslamizm’in* göz ardı edilmesine; Batı tarihindeki İslam karşıtlığının geçmişini inkâr etmeye sebep olacaktır (Canatan, 2007, s. 19). İslamofobi terimi, yabancı düşmanlığından anti-terörizme kadar uzanan bir dizi farklı fenomene eksiksiz bir şekilde uygulandığı için de tartışma konusu olurken, bu terim İslam’a karşı korkunun (fobi) doğurduğu ideolojik çekirdekten ortaya çıkan her türlü tartışma, söylem ve eylemi de bir araya getirmektedir (Cesari, 2015, s. 64).

Bu bağlamda, İslam dininin yaygınlaşmaya başlamasına karşılık, Batı’da artış gösteren İslam aleyhtarı, ideolojik edebi ve politik ürünlerin günümüz İslamofobinin artışının temel sebebi olduğunu görmek daha doğru bir yaklaşımdır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi Müslüman tehdidi söyleminin ister on birinci yüzyılda Avrupa’nın papalık tarafından tahakkümü için, ister günümüz Birleşik Devletler yayılcılığı amacıyla kullanılsın büyük ölçüde siyasal gündeme hizmet etmek üzere, yönetici elit tarafından harekete geçirilmiş (Kumar, 2016, s. 273) bir proje olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında İslamofobi kelimesi, eski bir korku için üretilen yeni bir kelimedir (Karlı, 2013, s. 80). Dolayısıyla, Batı’nın tarihsel süreçteki siyasal hegemonyasının enstrümanı (Çetin, 2016, s. 543) olarak görülebilecek İslamofobi ile birlikte anti-

pratik amaçlarla İslamofobyaya kelimesi kullanılsa da anti-İslamizm kelimesinin kullanılması İslam karşıtlığını daha iyi ifade edecektir (Koechler, 2009, s. 11).

³⁸ İslam karşıtlığının bir sonucu olan İslamofobi, 11 Eylül 2001 olayları öncesine dayanan politik bir ideolojinin ürünüdür. 11 Eylül 2001 öncesi Batı medyasında İslam, Batı’yı ve Batı medeniyetini tehdit eden bir olgu olarak gösterilmiştir. İslam ülkelerindeki politik olaylar Avrupa medyasında İslam ile eşleştirilerek verilmiş ve Müslümanlar ile ilgili olumsuz yayınlara sıkça yer verilerek medyada İslam öteki olarak inşa edilmiştir (Kurtuluş, 2009, s. 120,124).

İslamizm (İslam karşıtlığı) kelimesini de göz önüne almamız gerekmektedir. Bu, meselenin algı yönünü de değiştirecek olup, İslamofobinin sadece herhangi bir siyasal-sosyal olay/lar sonucu ortaya çıktığı tezini de devre dışı bırakacaktır.

İslamofobi sosyo-psikolojik bir olgu iken, anti-İslamizm Batı toplumlarında Müslümanlara karşı gösterilen korku, nefret, aşağılama ve ithamları ifade etmektedir. Ayrıca anti-İslamizm özellikle medya ve siyaset alanında İslam'a yönelik bilinçli, örgütlü ve kasıtlı bir düşmanlığı dillendirmektedir. Dolayısıyla anti-İslamizm, İslamofobi'yi kışkırtan bir bakış açısıdır. Bu bağlamda, Batı'daki İslam karşıtlığını ifade ederken anti-İslamizm kavramını kullanmak daha doğru olacaktır. Klasik oryantalist bir söyleme dayanan İslam karşıtlığı kurgusu, dünya gerçekleriyle bağdaşmamakla birlikte sonuçları itibariyle masum da değildir. Oryantalizm gibi, anti-İslamizm de çatışmacı bir ideoloji olup, bu ideoloji kendisini barış yanlısı, ötekileri ise terörist ve saldırgan olarak sunmaktadır (Canatan ve Hıdır, 2007, s. 10-11).

Batılı toplumların İslam karşısındaki korku, nefret, kınama, küçümseme gibi tutumlarını dile getirmek için kullanılan İslamofobinin artış göstermesinde ise aile, eğitim, medya aracılığıyla aktarılan tarihsel öğretiler etkili olmuştur. Dolayısıyla tarihsel süreçte aktarılan öğretilerin tutum, davranış haline gelmesi İslamofobi olarak adlandırılmakta, aynı zamanda da kavramın sosyolojik yönü vurgulanmaktadır. Fakat tarihsel süreçte İslam düşmanlığının aktarılması da anti-İslamizm'in inşa edilmesi olup, bu tanımlama da ideolojik ve politik bir tutumunun sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Canatan, 2007, s. 42-43).

Bu perspektifte bakıldığında İslamofobi, Batı'nın *öteki* yaratma, İslam karşıtlığı oluşturma algısının/çabasının doğal bir sonucu olup, Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen herhangi bir eyleme mukabil üretilmiş bir kavram değildir. Batı'daki oryantalist bakış açısıyla inşa edilen anti-İslamist söylemler, Müslümanlara karşı gösterilen İslamofobik eylemleri³⁹ ortaya çıkarmıştır. Eğer bilinçli bir anti-İslamist

³⁹ İslamofobik eylemler kendilerini çeşitli şekillerde ortaya koyarlar. Bazıları açık ve net iken, bazıları gizli ve üstü kapalıdır. Bunlar değişik şekiller alır ve farklı derecelerde saldırganlık sergiler. Bazen sözlü bazen de fiziksel saldırı şeklinde olur. İş yerlerinde, sağlık kurumlarında, okullarda ve konutlarda İslamofobi şüphe, dik dik bakma, taciz, dalga geçme, reddetme, damgalama ve açık ayrımcılık şeklini almıştır (Kalın, 2015, s. 49). Özellikle Avrupa'da, Müslümanlara karşı gerçekleştirilen bu eylemlerin sayısı önemli ölçüde artmıştır. Enes Bayraklı ve Farid Hafez editörlüğünde 2016'da yayınlanan *European Islamophobia Report 2015* başlıklı raporda,

propaganda olmasaydı, daha doğru bir deyişle desteklenen ve yeniden üretilen bir *İslamofobi Endüstrisi*⁴⁰ (Lean, 2015, s. 32,41; Meer, 2014, s. 502) olmasaydı; Müslümanlara karşı ön yargı, ayrımcılık ve korku demek olan İslamofobi kavramında dahi İslam bir hedef olarak gösterilmez; Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri bu kadar sık gerçekleşmezdi.

İslam'a karşı duyulan bu düşmanlık, İslam'ın tarihte Hristiyan Batı dünyası tarafından tehdit olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Antisemitizm kavramı, hem ırksal hem de dinsel-kültürel bir meseleyi işaret etmektedir. Anti-İslamizm kavramı da ırk ve etnik kökeni ne olursa olsun her Müslümanı tehdit edici olarak kabul eder. Fakat pek çok ülkede antisemitizm suç olarak tarif edilmiş olsa da, anti-İslamizm için bu durum geçerli değildir. Çünkü antisemitizmin önlenmesi için otoriteler tarafından politikalar üretilirken, anti-İslamizm siyasetten medyaya kadar pek çok alanda desteklenerek, kışkırtılmaktadır (Canatan, 2007, s. 27-30). Özetlemek gerekirse İslamofobi, İslam karşıtlığı üreten politikaların bir sonucu olup; fobi yani korku İslam'dan değil, İslam hakkında üretilen algıları, ideolojileri benimseyen fobi sahibi bireylerden ve bunu üreten algı mekanizmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla modern çağın güvensizlik, yabancılaşma gibi konularına İslam'ın alternatif çözümler üretmesinden dolayı, dünya üzerinde kendisini merkez konumlandıran Batılı politik idareciler İslam karşıtlığı üreterek, İslam korkusu oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda, zihinsel olarak oluşturulan İslam karşıtlığı, şiddet eylemlerine meşruiyet zemini hazırlamaktadır (Görmez, 2015, s. 7-8). Sosyolojik ve politik bir problem olarak görülebilecek İslam karşıtlığı, Batı'da sadece sivil kesimler tarafından değil, bizzat devlet tarafından ve eğitim kurumları tarafından yeniden üretilmektedir. Özellikle eğitim kurumları tarafından üretilen İslam karşıtlığı propagandası, küçük yaşlardaki çocukların İslam karşıtı bilgi ve fikirlerle yetişmesine sebep olmaktadır. Ayrıca sistemli bir şekilde yapılan bu dezenformasyon İslam hakkında taraflı bir konuma sahip olan, uzman ve objektif bilgilere sahip olmayan kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir (Canatan ve Hıdır, 2007, s. 8-9). Anti-İslamist bakış açısı; Hindistan, Çin ve birkaç Afrika ülkesi

Müslümanların Avrupa ülkelerinde politik, eğitim, sosyal, medya vb. gibi alanlarda maruz kaldığı İslamofobik eylemlere belgelerle birlikte yer verilmiştir.

⁴⁰ Yazar Nathan Lean, siyaset, medya ve eğitim kurumları aracılığıyla İslam karşıtlığının sürekli üretildiğini belirtmek amacıyla *İslamofobi Endüstrisi* kavramını kullanmaktadır. İslam karşıtlığının, politik amaçlar doğrultusunda inşa edilen bir süreç olduğunu göstermesi açısından bu kavram oldukça önemlidir.

gibi oldukça büyük Müslüman azınlıkların olduğu, hatta çoğunlukla Müslümanların olduğu ülkelerde⁴¹ de (Türkiye, Mısır, Cezayir, Lübnan) görülür olmuştur. Bu ülkelerde de İslam karşıtı muhalefet grupları ve bu grupların siyasi temsilcileri olmasına rağmen İslamofobi, genellikle Amerika ve Avrupa’da gelişen bir düşünce olarak tanımlanır, kullanılır ve sadece Amerika ve Avrupa ile anılır. Dolayısıyla sık bir kullanımı ve zengin çağrışımları ile birlikte İslamofobi, insanların Müslümanlardan nefret ettiği veya İslam’dan korkan bir ideolojinin yahut yapının var olduğu herhangi bir yerde de bulunabilmektedir (Shryock, 2010, s. 1-2). Bu bağlamda, ideolojik olarak İslam karşıtlığının empoze edildiği yerlerde de İslamofobik eylemlerin olabileceğini/olduğunu söylemek gerçeğe aykırı bir tez değildir.

1.2. Dünya’da İslamofobik Okumanın Tarihsel Temelleri

“Ötekilerden söz ettiğim ölçüde aslında hep kendimden söz ediyorum”
Montaigne

Allah tarafından yeryüzüne merhametin, barışın hâkim olması ve toplumsal sorunların çözümü için gönderilen İslam dini birçok probleme sebep olan uygulamaları ortadan kaldırarak toplumsal huzuru sağlamıştır. İslam dininin kabulüyle birlikte siyasal ve kültürel alanlarda pozitif değişimler meydana gelmiş, bu gelişmeler neticesinde İslam’ın yaygınlaşmasıyla Batı Hristiyanlığı İslam karşıtı bir tutum sahibi olmaya başlamış, İslam dininin birçok toplum tarafından kabul edilmesiyle de İslam dini hedef gösterilerek İslam’a karşı düşmanca bir tavır sergilenmiştir.

Avrupa’nın tanımladığı diğer düşmanların tersine, İslam dininin fetihleri, yıkıma uğratmayan, kültürel ve ticari olarak düzeni iyileştiren ve fethettiği yerlere huzur getirerek bölge halkının teveccühünü kazandıran bir farklılığa sahip olmuştur (Bulut, 2004, s. 27). Dolayısıyla İslam dininin etki alanını genişletmesi Hristiyan Avrupa için bir sorun olmuş ve İslam, Hristiyan Batı anlayışına engel ve tehdit olarak teolojik, siyasi ve kültürel bir meydan okuma olarak görülmüştür (Esposito, 2002, s. 67).

⁴¹ Batı’nın ürettiği asılsız bir korkuya ve mantıksız bir ön yargıya dayanan İslam karşıtlığının benzerlerini Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu ülkelerde de görmek mümkündür. İslam dini pratiklerine yönelik, İslam ülkelerindeki üniversitelerde ve sosyal hayatta karşılaşılan eleştirileri ve sert bakış açıları İslam karşıtlığını körüklemektedir (Almond, 2013, s. 7-17). Ian Almond’un konu ile ilgili gözlemlerini ve günümüz edebiyatındaki *yeni oryantalistlerin* bakış açılarını derlediği kitap için bkz: Ian Almond, *Yeni Oryantalistler*, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2013.

Bu tehdit neticesinde, özellikle Hz. Musa ve Hz. İsa'yı da içeren birçok peygamberin çağrılarını tamamlamak üzere gelen Hz. Muhammed'in (Hüseyin vd. 1989, s. 15) İslam dininin bir peygamberi olarak Hristiyanlar tarafından kabul edilmemesi Hz. Muhammed ve İslam düşmanlığını doğurmuştur (Hourani, 2010, s. 19-21).

Dünya tarihinde imgelerin üretimine hâkim olan Batı, saplantılarını haklılaştırmak için seçtiği imgeleri iyi kullanmış ve Batı kültüründe var olagelen, rahatsız edecek düzeydeki İslam algısını yönetmiştir (Corm, 2003, s. 123). İslam'a karşı Batı kiliseleri aracılığıyla oluşturulan algı, Orta Çağ itibariyle topyekun bir saldırıya dönüşmüş, İslam'ın bir din, Hz. Muhammed'in⁴² de bu dinin peygamberi olduğu kabul edilmemiş, Müslümanlar da olumsuz niteliklemlerle adlandırılmıştır. Batı'da İslam ile ilgili çizilen bu tablo, günümüz İslam karşıtlığını artırmada önemli bir etken olmuş ve bu imaj 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Özellikle Soğuk Savaş'ın ardından İslam dini terör, şiddet ile ilişkilendirilerek güvenlik sorunu haline getirilmiş ve İslam/İslam tehdidi de uluslararası güçlerin siyaset aracı haline gelmiştir (Kalın, 2016b, s. 15).

Görüleceği üzere, 11 Eylül 2001 saldırıları ile sık duyulan İslamofobinin/İslam karşıtlığının uzak geçmişini oryantalist bakış açısının doğurduğu Doğu-Batı ayrımına kadar dayandırmak mümkündür (Yüksel, 2012, s. 194). Avrupalı yazarların Doğu ve İslam'ı Batı düşmanı olarak gösteren ön yargıya dayalı eserleri ve 11 Eylül 2001 öncesinde yapılan Hollywood filmlerinde Müslümanların kötü, tehlikeli, şiddet taraftarı, terörist olduğuna yönelik söylemler (Khan, 2012, s. 13; Okumuş, 2007, s. 235), Doğu-Batı arasındaki sorunları canlı tutarak günümüze kadar taşımış, İslam karşıtlığı (anti-İslamizm) bakış açısı da sosyolojik bir problem olan İslamofobiyi artırmıştır (Aktaş, 2014, s. 44).

1970'li yıllarla birlikte meydana gelen İran İslam Devrimi ile yeni bir süreç yaşanmış, İslam siyasal düzlemde görünür olmaya başlamıştır. Batılı ülkelerin İslam coğrafyası üzerindeki güç mücadelesi ve Müslümanların Batı'ya göç etmesi ile birlikte Batı'da Müslümanlara yönelik ırkçılık ve yabancı düşmanlığı sebebiyle şiddet eylemleri artmıştır (Çetin, 2016, s. 543-545). 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla da

⁴² Tezin *Batı'daki İslam Karşıtlığının Tarihteki İzleri* başlıklı bölümünde, İslam ve Batı ilişkilerinin geçirdiği evreler aktararak İslam dini ve peygamberi Hz. Muhammed ile ilgili yazılan eserlere yer verilmiştir. Bu eserlerdeki iftira ve hakaret düzeyindeki Hz. Muhammed ile ilgili niteliklemlere çalışmada yer verme sebebimiz, günümüz İslam karşıtlığı söylemlerinin Batı'nın tarihsel süreçteki inşasının yansımaları olduğunu hatırlatmak istememizdir.

komünizm güç kaybetmiş, Sovyetler Birliği dağılmış ve tek kutuplu dünya algısı meydana gelmiştir. Bu durum üzerine, Batı'daki, özelde de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bazı politikacıların ve kurumların yeni bir düşman olarak İslam'ı seçmesi İslamofobinin artmasına sebep olmuştur (Kirman, 2010, s. 23).

Özetle, tarihteki Hristiyan-İslam karşılaşmalarında Batı'nın kimlik problemi olarak Avrupa merkezci bakış açısı ile Doğu'yu ve İslam'ı tehdit ve öteki olarak gördüğü kolektif hafızası; 1960'lı yıllardan itibaren Müslümanların Avrupa'ya yerleşmesi ile birlikte Müslümanların Avrupa'da tekrar görünür olması; 20. yüzyılda dünyada siyasal akım haline gelen kimlik siyaseti sonucu, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte İslam dininin ötekileştirilerek hedef gösterilmesi ve 11 Eylül 2001 olayı ile terör kavramının İslam dini ile anılması İslamofobinin köken ve sebeplerini oluşturmaktadır (Kirman, 2010, s. 25-29).

Dolayısıyla ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Afganistan'ın SSCB tarafından işgal edilme durumuna karşı Afganistan ve Pakistan'daki İslami hareketleri desteklemesine rağmen, 2000'li yıllarda Batı'nın, neden Orta Doğu'da *köktendinci* olarak tanımladığı İslami hareketlere odaklandığı bahsi geçen tarihsel sürecin ortaya çıkardığı anlamlarla doğru orantılıdır. Ayrıca 11 Eylül 2001 olayının ardından medyanın, düşünce kuruluşlarının, siyasal lobilerin İslam'ı hedef olarak gösterme sebeplerini, ABD'nin ürettiği politik stratejilerde görmek mümkündür.

Sonuç olarak, Batı'daki İslam karşıtlığının tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte, günümüzde İslam'ın modern dünyanın ürettiği problemlerin çözümü için tek alternatif olması sebebiyle modern Batı, İslam'ın gerici olduğu, özgürlükçü olmadığı yönündeki İslam karşıtlığı söylemlerini gün geçtikçe artırmakta, hatta bu bakış açısını İslam toplumlarında da yaygınlaştırmak için projeler geliştirmektedir. Bu bağlamlarla birlikte çalışmanın *Dünya'da İslamofobik Okumanın Tarihsel Temelleri* başlıklı bölümünde: Batı'da inşa edilen İslam karşıtlığının tarihteki izleri somut örneklerle aktarılmış; Müslümanların ekonomik sebeplerle Avrupa'ya göç etmesinin İslam-Batı ilişkilerini nasıl etkilediği tartışılmış; İran İslam Devrimi ve SSCB'nin dağılması ile İslam'ın politik hedef gösterilmesi vurgulanarak İslam karşıtlığının zirveye dayandığı 11 Eylül 2001 olayının sonuçları irdelenmiştir.

1.2.1. Batı'daki İslam Karşıtlığının Tarihteki İzleri

“İslam tehdit değil, tekliftir”
İsmet Özel

Genel olarak Avrupa tarihi İlk Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ gibi tarihsel dönemlere ayrılmaktadır. İlk Çağ Antik Yunan ve Roma dönemini kapsamaktadır. Orta Çağ ise Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü, Avrupa'nın İslam topraklarına sömürge amaçlı yaptığı Haçlı Seferlerini,⁴³ İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesine kadarki dönemi içine almaktadır. Rönesans hareketlenmelerinin başlaması ve coğrafi keşifler ise Avrupa tarihinde Yeni Çağ dönemini ifade etmektedir. Batı'nın aydınlanma olarak gördüğü ve sanayi inkılabının ortaya çıktığı dönem ise Yakın Çağ olarak kabul edilmektedir.

Günümüzde Avrupa ve Amerika'da artan İslam karşıtlığının sebebi Avrupa'nın düşünsel tarihindeki İslam karşıtı propagandadır. Dolayısıyla İslam karşıtlığının tarihsel seyrini incelerken Avrupa tarihini göz ardı etmek mümkün değildir. Bu tarihsel dönem içerisinde ise Batı düşün tarihini etkileyen Antik Yunan eserlerinin önemli olduğu İlk Çağ dönemi ve Batı-Doğu ilişkilerinin artmaya başladığı, savaşların meydana geldiği ve İstanbul'un İslam ülkesi olması ile Doğu-Batı etkileşimlerinin arttığı Orta Çağ dönemi ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle oryantalist bakış açısının gelişmesinde de bu dönem araştırmaları etkili olmuştur. Batı tecrübesinin inşası değil; Batı'nın önceden mevcut fikirlerinin Doğu üzerine uygulanması demek olan oryantalist bakış açısı (Sardar, 1999, s. 9), Orta Çağ sonrası dönemlerde, özellikle edebi eserlerde⁴⁴ sıkça yer almış ve Batı'nın Doğu algısını şekillendirmiştir. Antik Yunan ve Roma dönemi eserleri Orta Çağ Avrupa'sının⁴⁵ düşünsel zeminini (Binder, 1999, s. 170; Kalın, 2016b, s. 39) oluşturmuştur. Orta Çağ döneminde yapılan Doğu araştırmaları da, Doğu karşıtı bakış

⁴³ 1095 yılından 13. yüzyılın sonlarına kadar düzenlenen sekiz Haçlı seferinde Batı, gücünü Doğu'nun üstünlüğünden alma ihtiyacını ispatlama gayreti içerisinde olmuştur. Orta Çağ boyunca belirgin olan bu çatışma, modern çağın doğuşunda, Batı ideolojisini inşa edici bir nitelikte olmuştur (Kontny, 2002, s. 122).

⁴⁴ Victor Hugo, *Les Orientales* kitabının önsöz kısmında şunu belirtmektedir: “Devletlerin kaderinde olduğu gibi edebiyatın geleceğinde de Doğu, belki de çok geçmeden Batı'da rol almaya namzettir. Ünlü Yunan harbi şimdiden Batı'nın bakışlarını o tarafa çevirmesine neden olmuştur. Ve işte şimdi Avrupa'nın dengesi bozulmak üzeredir; zaten delik deşik ve çatlaklarla dolu Avrupa statükosu İstanbul yönünde çatırdamıştır. Bütün kıtanın ağırlığı Doğu'ya doğru kaymaktadır” (Parla, 2015, s. 55; Hugo, 1829, s. 6-7).

⁴⁵ Kendisini Roma İmparatorluğu çerçevesinde tanımlayan Batı medeniyeti, Roma İmparatorluğu'nun beşinci yüzyılda pagan *barbarlar* tarafından yıkılması ve yağmalanmasının ardından, Orta Çağ'la birlikte kendisini Hristiyanlık çerçevesinde tanımlamıştır (Soykut, 2002, s. 41).

açısını kuvvetlendirmiştir. Dolayısıyla, İslam'a dair Batılı Hristiyan imgelerin gelişimini anlayabilmek için kadim Yunan ve Roma'ya gitmek ve Doğu'dan özü itibariyle farklı olduğu kabul edilen Avrupa ve Batı fikrinin kökenlerini ve evrimini buradan başlayarak araştırmak gerekmektedir (Lockman, 2013, s. 47).

Kadim Yunan kültürü, Avrupa'nın Doğu hakkındaki düşünsel hayatını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu bakış açısının şekillenmesinde etkili olan unsurlardan belki de en önemlisi Antik Yunan tiyatrolarında sıkça vurgulanan *barbar* kavramı ile üretilen anlamlar bütünüdür. Bu anlamlar ile birlikte Doğulular barbar olarak resmedilmiş ve öteki olarak sunulmuştur. Antik Yunan ve Roma dönemindeki Avrupalılar, yakınlarındaki Doğulu/Asyalı düşmanlardan korkup onları olumsuz nitelerken, kendilerini medeni olarak tanımlamış, Persleri, Doğuluları ve Asyalıları despot ve barbar insanlar olarak görmüşlerdir (Uzun, 2012, s. 23). Bu durumu Batı'da üretilen kültür ürünlerinde görmek mümkündür. Doğu, Batı tarafından hep dişi olarak tasvir edilmiş, cinsellik olarak algılanmıştır. Hikâyelerde, gezi kitaplarında, tablolarında, şiirlerde *büyüleyici, egzotik güzellikteki Doğulu kadınlar*,⁴⁶ zengin fakat *çirkin erkeklerle* birlikte *eşitsizlik* duygusunu uyandıracak biçimde sunulmuştur. *Barbar, çirkin, miskin, kaba ve ahlaksız* Doğulu erkeklerin haremlelerinde, korkunç görünüşlü harem ağaları aracılığıyla zorla alıkonulan çaresiz kadınlar resmedilmiştir. Bu tasvirlerle oluşturulan öteki Doğu, Avrupa tarafından yeniden resmedilmeye çalışılmıştır. *Ötekinin barbarlığında kendi uygarlığını bulan Avrupa*, kendisinin Doğu'yu aydınlatma ve oraya özgürlük götürme misyonuyla donatıldığını iddia etmiştir (Bulut, 2004, s. 13; Lockman, 2013, s. 123).

Batı'nın bu amaçlarla üstlendiği rol, yedinci yüzyılda İslam'ın Arap yarımadasında tarih sahnesine çıkmasıyla dönüşmüş; İslam'ın Arap yarımadasını ve daha sonra Avrupa'yı etkilemesiyle birlikte Doğu hakkında oluşturulan öteki algısı, İslam'a yönelmiştir. İslam'ın doğuşunun ardından 7. yüzyıldaki Arap fetihleri zamanında, Avrupa'da Orta Çağ yaşanırken, Endülüs olarak adlandırılan İslam yönetimindeki İber Yarımadası kültürel açıdan zenginleşmiştir. İslam hakkındaki tercüme eserler, Avrupa'nın İslam ile

⁴⁶ Batı kültür ürünlerinde Müslüman kadınların ötekileştirildiğine ilişkin anlatı uzun süre hâkimiyetini korumuştur. Orta Çağ metinlerinde, Doğu'nun *Doğululaştırılması* ile birlikte *Müslüman kadınların ezildiği* izlenimi verilerek oluşturulan olumsuz İslam algısına paralel bir kadın imajı çizilmiştir. 17. yüzyıl itibariyle de Müslüman kadınlar ile ilgili Batılıların tahayyülünü besleyen *örtü ve harem* kavramlarından hareketle cinselliği ön plana çıkaran içerikler oluşturulmuştur (Kahf, 2006, s. 8-10).

tanışmasına olumlu bir zemin hazırlayacakken, İslam'ın yükselişi kilise yönetimlerinin dikkatini çekmiştir (Kumar, 2016, s. 26-27). İslam fetihlerinin Hristiyan kontrolündeki bölgelere doğru hızla ilerlemesi, Mısır'dan Kudüs'e, Suriye'den Kuzey Afrika'ya kadar yayılması ile birlikte (Kalın, 2003, s. 4), Hristiyan âlemi, Müslümanların fethettiği topraklardaki Hristiyanların İslam'a girmesinden dolayı tedirgin olmuştur (Özdemir, 2000, s. 174). Bu sebeplerle Batı'daki kiliseler İslam karşıtı propagandalar yaparak anti-İslamist geleneğin oluşmasında etkili olmuştur. Bu geleneğin oluşmasında da Hz. İsa'nın vefatının ardından belirli çıkarlar için kendi statüsünü korumaya çalışan rahiplerin İslam ile ilgili yaptıkları çalışmalar etkili olmuştur. Batı'da, Aziz Peter'in önderliğinde İngiliz Ketton Robert tarafından yapılan Latince ilk Kur'an tercümesinin de amacı *Sarazenler'in*⁴⁷ kutsal kitabı Kur'an-ı doğru anlamak değil, düşmanı yakından tanımak ve onları kendi dinlerinin kitapları ile alt etmeye çalışmaktır (Kalın, 2016b, s. 117). Yine rahip John of Damascus (675-749), *De Haeresibus* adlı kitabında Kur'an'ın vahyolunmadığını, meydana getirildiğini iddia etmiştir. İslam'ı sayısız zevceye, cariyelere ve cinsel düşkünlüğe izin veren bir din olarak resmetmeye çalışmıştır. İslam'ın erken dönemlerinde yaşayan Theodore Abu Qurrah (ö. 820 veya 830) ve Aziz Yuhanna İslâm'ı İsmâîlîlerin bir sapkınlığı olarak görmüşlerdir (Kalın, 2003, s. 15). Benzer şekilde, kendisini İslam'ın araştırılmasına yönlendirmiş Aziz Peter (1094-1156) İslam'ı itibardan düşürmeye çalışmış, Hz. Muhammed'i güç ve kudret peşinde koşan biri olarak göstermiş, Kur'an'ın icat edildiğini iddia etmiştir (Hüseyin, 1991, s. 12-16). Bu dönemlerde Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili; Mainz'li Embrico *Vita Mahumeti* kitabını, Compiègne'li Walter *Otia de Machomete*'i, Nogent'li Guibert'te *Gesta Dei per Francos* isimli kitapları yazmışlardır. Bizanslı yazarlardan devşirilen düşüncülerle üretilen bu kitaplarda⁴⁸ tasvir edilen Hz. Muhammed, büyü yapan ve cinsi müsamahayı özendiren, halkı dehşete düşüren biri olarak tasvir edilmiştir (Southern, 2000, s. 35-39).

Süreç içerisinde Hristiyan âleminin İslam'ı teolojik ve siyasal açıdan çifte bir tehdit olarak görmeye başlaması ile İslam hakkında yapılan çalışmaların sayısı da artmıştır. Haçlı Seferleri ile görünür olan bu ilişkiler, Orta Çağ Avrupa'sında daha belirgin olmuştur. 1120 yılından itibaren, Batı'daki herkes İslam'ın ne ifade ettiği ve

⁴⁷ Sarazenler kelimesi, Suriye ve Arabistan'daki çöl kabileleri mensuplarını; Haçlı Seferi düşmanlarını ve Haçlı Seferleri zamanındaki Müslüman veya Arap kimseleri tanımlamak için genellikle Haçlı savaşçıları tarafından kullanılmıştır (Kabbani, 1993, s. 23).

⁴⁸ Orta Çağ'da Hz. Muhammed ve İslam ile ilgili üretilen kitapların değerlendirmeleri için bkz: Richard W. Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000.

peygamberinin kim olduğu hususunda genel fikre ve resme sahip olmaya başlamıştır. Fakat açık ve net olan bu görüşler, bilgi değil uydurulan yorumlardan ibarettir (Southern, 2000, s. 35). Orta Çağ boyunca kiliseye ve kilisenin doktrinlerine karşı başkaldırı olarak algılanan İslam, Batı medeniyet algılamasına teolojik bir meydan okuma olarak görülmüştür. Bu meydan okumaya pratik ve teolojik olarak iki yoldan karşı koyulmaya çalışılmıştır. Pratik boyutu Haçlı Seferleri olmuşken, İslam karşıtı söylemlerin geliştirilmesi de teolojik boyutu olmuştur (Kalın, 2016b, s. 59; Hıdır, 2007a, s. 86).

Haçlı Seferlerinin başlamasında, Doğu Roma'nın Müslüman Selçuklu Türkleri karşısında yenilgiye uğraması ve İslam'ın Avrupa'ya ilerlemesi etkili olmuştur. Bizans İmparatoru, Papa II. Urban'a mektup göndererek Avrupa'dan yardım talep etmesiyle birlikte yapılan toplantının ardından 1095 yılında Haçlı Savaşları başlatılmıştır. Avrupalı Hristiyanların “dinsiz sapıklar”, “Tanrı düşmanı” olarak gördükleri Türklere karşı başlattıkları savaş, İslam karşısında Doğu (Grek) ve Batı (Latin) kiliselerinin birleşmesine sebep olmuştur (Kalın, 2016b, s. 88; Kumar, 2016, s. 27). Haçlı Seferleri ile İslam dünyasına gelen Avrupalılar, çok zengin ticaret mallarıyla karşılaşmış ve onlar için Doğu hazinelerinin kapıları açılmıştır. Haçlı Seferleri ile papalık, dini kullanarak, Hristiyan Avrupa'yı birleştirip manevi otorite kurmak istemiştir. Dolayısıyla Avrupa Hristiyanlığı Haçlı Seferleri neticesinde İslamiyet ile somut olarak karşılaşmış ve Hz. Muhammed'in dini, rakip din olarak tescillenmiş ve Avrupalıların İslam'a duydukları düşmanlık artmıştır (Hentsch, 2016, s. 51; Watt, 1999, s. 335). İslam'ın siyasal olarak düşman görülmesi ile birlikte; *Müslüman düşman* ve *şeytani din* şeklindeki İslam imajı/algısı 11. yüzyılın sonlarında belirgin hale gelmeye başlamıştır (Kumar, 2016, s. 28). Bu sebeple, Batı Hristiyanlarının zihinlerinde tehdit⁴⁹ olarak görülen İslam ile ilgili temel imgelerin oluşumunda Haçlı Seferleri'nin önemli bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. İlk Haçlı Seferleri sonucu geniş bir kamuoyu oluşmuş ve bu kamuoyu neticesinde düşman hakkında doyurucu bir imaj gerekli hale gelmiştir. Bu imaj hem İslamiyet'in karalanması hem de Doğu'ya karşı sömürgeci hayranlığın artırması için önem arz etmiştir. Dolayısıyla Batı Hristiyanlığının İslam'ı karalama kampanyasının

⁴⁹ Venedik'te 1530 yılında Kur'an'ın Arapça metinlerinin basılmasının ardından dönemin papası Kur'an-ı Kerim'in yakılmasını emretmiştir. Yine 1542 yılında Protestan araştırmacılar tarafından Latince'ye çevrilen Kur'an basılırken, baskı durdurulmuş ve araştırmacılardan biri hapse atılmıştır. Kur'an tercümelemleri ile ilgili aktarılan bu örnekler, Batı'nın İslam'dan ve Müslüman sayısında artış olmasından korktuğunu göstermesi açısından önemlidir (Watt, 1992, s. 233).

temel doğrultusunu oluşturan imgeler; İslam'ın ortaya çıkmasıyla, Doğu Hristiyanlığının önde gelenleri tarafından yazılan eserlerden yararlanılarak geliştirilmiştir (Bulut, 2004, s. 35-38).

Bu bağlamda, İslam'a karşı kutsal savaş için Batı halklarının İslam'a düşman olmasını sağlamak amacıyla argümanlar gerekli olmuş; Batı için İslam akidesi ve Hz. Muhammed ile ilgili bilgi edinmek ve aktarmak gerekli hale gelmiştir.⁵⁰ Bu amaçlarla kilise, İslamiyet'i sapkın bir din olarak göstermiş; Hz. Muhammed'i de sahte bir peygamber olarak göstermek için Batılılar tarafından yapılan tercüme eserlerden yararlanmıştır (Kumar, 2016, s. 28-29). Bu dönemlerde Hristiyan oryantalistler tarafından oluşturulan İslam algısını şu örnek üzerinden göstermek mümkündür (Akdemir, 1990, s. 186):

“Hristiyanlık semavi dinlerin sonuncusudur ve ondan sonra hiçbir din gelmeyecektir. Çünkü Allah, biricik oğlunun çarmıhta onlar için ölmesi üzerine bütün insanlar ile uzlaşmış bulunmaktadır. Mademki insanoğlu Allah ile uzlaşmaya muvaffak olmuştur, o halde yeni bir dine gerek yoktur. Öyleyse insanın kurtuluşu ancak Hz. İsa'ya, Allah'ın oğlu olarak, yani Allah ile birlikte bir ilah olarak iman etmesine bağlıdır... Hristiyanlıktan sonra gelecek bütün dinler batıldır, çünkü gerçek din Hz. İsa ile zirvesine ulaşmış son bulmuştur.”

Görüleceği üzere, Orta Çağ Hristiyanlığı Kur'an tercümelerini, Hz. Muhammed'in biyografilerini ve diğer Arapça metinleri çalışmak suretiyle İslam'ı yanlış, sapkın ve Hristiyan doktriniyle uyumsuz olduğu için reddetmek üzere kapsamlı bir polemik literatürü üretmişlerdir. İslam karşıtı propaganda üretmek amacıyla kullanılan tercüme ile ilgili örnek verecek olursak: Hz. Muhammed'in İspanya dışında yazılmış ilk biyografilerinden birinin yazarı Guibert von Nogent (Yaklaşık 1053-1124), Hz. Muhammed hakkında anlattığı korkunç derecedeki şeylerin doğru olup olmadığı hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır: “*Kötülüğü, kötülük hakkında söylenebilecek tüm kötü şeyleri aşan bir kişi hakkında kötü konuşmakta sakınca yoktur*”. Ayrıca kitabında İslam, kanlı ve zalim bir şiddet dini olarak tasvir edilmiştir. Bu tarz çalışmalar İslam'a ilişkin bilgilendirmeden ziyade Batılıları korkutmak amacıyla tasarlanmış, Müslümanların yönetimindeki topraklardaki Hristiyanların İslam'a dönmesini

⁵⁰ Avrupa'da filozofların, edebiyatçıların ve din adamlarının Hz. Muhammed ile ilgili birçok sözü literatürde yer almaktadır. Thomas Aquinas, St. John, Roger Bacon, Pascal, George Sandys, Pierre Bayle, William Muir, Voltaire, Victor Hugo gibi isimler Hz. Muhammed'in sahte peygamber olduğu, psikolojik problemlerinin bulunduğu, cinselliğe düşkün olduğu gibi akıl dışı ithamlarda bulunmuşlardır (Çetinkaya, 2012, s. 46-60).

engellemek ve en nihayetinde Müslümanların Hristiyanlığa dönmelerinin yolunu açmak için yapılmıştır (Lockman, 2013, s. 73, 82 ; Lewis, 2017, s. 154).

Katolik Kilisesi'nin 11. yüzyıldan itibaren *Muhammediliğin* sapkın⁵¹ olduğu ile ilgili ikinci söylem ve yalanları (Hentsch, 2016, s. 70) Batı'nın, İslam'ı öteki olarak konumlandırmasına verilebilecek farklı bir örnektir. Bu dönemde Hz. Muhammed ve İslam çarpıtılarak tasvir ve karikatürize edilmiştir. Hz. Muhammed'e, kiliseyi yok etmek amacıyla sihir yapan ve karışıklık çıkaran İsa aleyhtarı bir hilekâr olduğu iftirası atılmıştır. Zamanın önemli destansı hikâyeleri de Müslümanları putperest ve büyük tanrıları Hz. Muhammed'e tapan kimseler olarak tasvir edecek düzeyde bilgisizlik ve çarpıtmaları içermektedir (Esposito, 2002, s. 97; Lockman, 2013, s. 81). Örnek vermek gerekirse, Hristiyan teolojisi için önemli bir eser olan İlahi Komedyası eserinde Dante, Hz. Peygamber'i ve Hz. Ali'yi cehennemden bölücü ve bozguncuların alıkonulduğu sekizinci kata⁵² yerleştirmiştir (Hıdır, 2007a, s. 91; Lewis, 2015, s. 64;).

13-14. yüzyıllarda kilisenin ve oryantalistlerin İslam karşıtı çalışmaları ile Batı'da İslam imajı olumsuz bir görünüm kazanmış ve İslam hakkında aşağılayıcı ve kaba ifadeler kullanılmıştır (Hentsch, 2016, s. 73). Olumsuz çizilen bu imajla birlikte, Müslüman devletlerini kuran, Müslümanların öncüsü olan Türk kimliğini (Ortaylı, 1996, s. 25) ifade eden *Türkleşti* kelimesi (Lewis, 2017, s. 23) de olumsuz bir şekilde tasvir edilmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişe geçmesiyle birlikte Orta Çağ Hristiyanlığı için Müslüman Doğu'yu temsil eden Türkler, barbar imgesini yansıtır hale getirilmiş (Güvenç, 1996, s. 289), Batı için önemli bir tehdit olarak görülmüşlerdir. İstanbul'un 1453 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle birlikte Batı'da İslam'a karşı duyulan tehdit algısı daha da artmıştır. Bu dönem Batı edebi ve sanat

⁵¹ Hristiyan-İslam etkileşiminin artmaya başladığı yıllarda özellikle John of Damascus'tan (Doğu'da Yuhannâ ed-Dımaşkî olarak bilinir) etkilenen Doğu ve Latin Avrupa'daki teologların, düşünürlerin Hz. Muhammed ile ilgili söylemleri şu şekildedir: "Müslümanlar putperesttir. Kur'an, Muhammedin kendisinin kaleme aldığı ve Tanrı tarafından kendisine verildiği iddia edilen bir metindir. Muhammed cinselliğe düşkün biridir ve bu özelliğini meşrulaştırmak için Kur'an'ı kullanır. Muhammedin getirdiği yasa ilahi değil, şeytanidir" (Aydın, 2011, s. 33-41).

⁵² 14. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılan ve Batı'daki kiliselerin oldukça önem atfettiği İlahi Komedyası'nda Dante, Cehennem, Cennet ve Araf'a yaptığı hayali seyahati anlatmaktadır. Bu seyahatlerde cehennemden sekizinci katında nifak sokan ve dini parçalayan günahkârların vücutlarının kesilerek, uzuvlarına zarar verilerek cezalandırıldığı anlatılır. Cehennemden bu sekizinci katında ise Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye de şu şekilde yer verilir (Alighieri, 2011, s. 158-159): "Bak nasıl paralıyorum vücudumu! Bak. Muhammed ne hale geldi. Ağlayarak önüm sıra giden Ali'nin yüzü, çenesinden tepesine kadar yarıktır. ...Burada gördüklerinin hepsi hayattayken ara bozmuş, bölüntü yapmışlar ve bu yüzden vücutları yarılmıştır."

eserlerinde Türkler keyfi güç kullanan ve ölçsüz şehvet sahibi kişiler olarak gösterilmişlerdir (Lewis, 2017, s. 141,146).

Bu sürecin ardından İslam'a yönelik Katolik Kilisesi tarafından yapılan saldırılar yerini Martin Luther'in Katolik Kilisesi'ne karşı reform hareketi sonucu doğan Protestanlığa bırakmıştır. Protestan saldırısı, İslam ve Türkler odaklı olmuş ve Avrupa'ya karşı savaşıyan Türklerin İslamiyet'i yaymaya çalışması tehdit edici bir şekilde sunulmuştur. Özellikle Luther, oluşturduğu Türk imajı ile Türklerin tarihte görülen bütün barbarlıkları geçtiğini, bunun sebebinin ise kanunlarının onlara güç yetirebildikleri kadar çok sayıda insanı öldürmeyi ve talan etmeyi emretmesi olduğunu ileri sürerek, İslam'ın seküler yönetimleri ortadan kaldırmaya çalıştığını söylemiştir (Hüseyin, 1991, s. 22-24). Luther'in Türkleri tehdit olarak ifade ettiği söylemlerle birlikte İngiltere ve Fransa'da Türk kavramı, Hristiyan fanatıklığıyla biçimlendirilmiş, Haçlı ruhuyla pekiştirilmiş bir kavram olarak kullanılırken, Müslüman kavramı da şeytanın *çocuğu*, Hristiyanlarca *sahtekâr* sayılan Muhammed'in müridi anlamları için kullanılmıştır (Parla, 2015, s. 29). Bu algıyla birlikte Luther, Türk kavramını kullanışı⁵³ ve kavrama yüklediği anlamın yanı sıra İslam, Kur'an ve Hz. Muhammed'e yönelik olumsuz söz (Kula, 2011a, s. 576-577) ve eylemleri ile birlikte değerlendirildiğinde Batı'daki anti-İslamist kişilerden biri olarak değerlendirilebilir. Katolik geleneğe karşı çıkarak Protestan mezhebinin kurulmasını sağlayan Martin Luther'in, Orta Çağ Avrupa'sında, özellikle Hz. Muhammed ile ilgili olumsuz imajların oluşturulmasında etkisi büyüktür. Luther, Hz. Muhammed'i peygamber olarak görmemekle birlikte, Hz. Muhammed'i *yalancı*, *şeytan tarafından yönlendirilen biri* olarak tasvir etmiştir. Sistemik olarak İslam ile ilgili çalışma yapmayan ve siyasi konjonktürden etkilenen Luther'in iddiaları, İslam inancının yanlış aktarılmasına ve Hz. Peygamber'in olumsuz tasvir edilmesine sebep olmuştur (Hıdır, 2007b, s. 146-149; 163-165).

Orta Çağ'ın sonuna doğru Batı'da başlayan fikir hareketleri ve 15.-16. yüzyılda sömürge amaçlı başlayan coğrafi keşiflerle birlikte Batı güçlenmeye başlamıştır. Yeni

⁵³ Martin Luther'in İslam kimliği ile anılan Türklere dair söylemlerinden bazıları şunlardır: "Türklere ve Sarazenlere, insan bile denemez", "Türk, Tanrı'nın öfkeli kırbağı, yakıp yıkan şeytanın uşağıdır", "Türklere karşı manevi silahlar kullanılmalıdır", "Aramızda sapkın inançlı pek çok Türk vardır", "Türklerin dini on kadınla evlenmeye izin verir", "Roma Kilisesi'nin başlıca görevi Türk'e karşı savaşımdır", "Kaba saba ve zekâdan yoksun Türkler", "Türklerin yönetimi altında gelişmiş tek bir ülke, yükselen kültür yoktur", "Türklerin sırası en aşağıdadır" (Kula, 2011a, s. 577, 586, 590, 615, 619 ve Güvenç, 1996, s. 283-294).

Çağ olarak adlandırılan bu süreçte Avrupa’da Doğu ile ilgili araştırma yapmak amacıyla kürsüler kurulmuş ve bilgi türü değil, bir kavrama ve algılama biçimi olarak görülebilecek oryantalizm (el-Azmeh, 1989, s. 239) disiplin haline gelmeye başlamıştır. 16. yüzyıldan itibaren Avrupalı gezginler, gözlemciler ve siyasetçiler aracılığıyla ötekinin gözlemlenmesi artmış ve bu gözlem neticesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Türk insanına hem birbirine benzeyen hem de farklı sıfatlar yakıştırmışlardır. Bu yıllarda yapılan eserlerde Türkler *barbar*, *geri kalmış*, *despot*, *zalim* ve *savaşçı* olarak gösterilmiştir (Uluç, 2009, s. 273).

Sonraları Batı’da, Doğu ile ilgili yayınlarda Türk ve Müslüman kavramları olumsuz kullanılırken, İslam hakkında da ön yargılı, bilgiden uzak ve bir takım amaçlar doğrultusunda yayınlar yapılmaya devam edilmiştir. Örneğin, İngiliz yazar Francis Bacon *Denemeler* isimli edebi kitabında Hz. Muhammed’i, birliği bozan ve dini, savaşlarla yaymaya çalışan, kıyıcılık yaparak vicdanlara baskı uygulayan kişi olarak göstermiştir (Bacon, 2003, s. 16). Yine oryantalist Barthélemy d’Herbelot, 1697’de yayınladığı *Bibliothèque Orientale* (Doğu Kitaplığı) adlı eserinde Hz. Muhammed ile ilgili şu cümlelere yer vermiştir (Said, 2012, s. 75): “*Kendini din diye adlandıran, bizim Muhammetçilik⁵⁴ dediğimiz bir sapkınlığın yaratıcısı, kurucusu olan ünlü sahtekâr Muhammet...*”.

İslam dini ve İslam peygamber ile ilgili sarf edilen bu sözler Batı’nın İslam’a bakışını göstermesi açısından önemlidir. Birçok Batılı yazarın eserlerinde de benzer ifadeleri görmek mümkündür. Orta Çağ Batı Avrupa’sında İslam hakkında yayınlanan eserlerde⁵⁵ oluşturulan İslam algısı özetle şu amaçlarla inşa edilmiştir (Kutub, 2014, s. 80-83):

⁵⁴ Hristiyanlar Hz. Muhammed’e saldırırken, Hristiyan teolojik kabullerinden hareket etmiştir. Hz. İsa Hristiyanlığın merkezinde yer alır ve bir peygamber değil, Tanrı’nın oğlu olarak kabul edilir. Bu bakış açısı ile İslam’a bakan Hristiyanlar, İslam’ı da “Muhammedilik” olarak görmüştür. Fakat Hz. Muhammed İslam dininin peygamberi iken, İslam tarihinde hiçbir zaman ilahlaştırılmamıştır (Kalın, 2016b, s. 153).

⁵⁵ Muhammed Kutub, *Oryantalistler ve İslam* isimli kitabında; David Samuel Margoliouth, Julius Wellhausen, Hamilton Alexander Rosskeen Gibb, Gustave Edmund Von Grunebaum, Wilfred Cantwell Smith, Washington Irving, Morroe Berger, Richard Hrair Dökmeciyan gibi oryantalistlerin İslam ve Hz. Muhammed ile ilgili çalışmalarını değerlendirmiştir (Kutub, 2014, s. 195-411). Ayrıca W. Montgomery Watt *Oryantalistlerin İslam Araştırmaları* başlıklı makalesinde Batı’da yapılan ilk İslam araştırmalarına ve 1800’lü yıllardan itibaren Batı’da kurulan Doğu Araştırmaları kürsüsündeki çalışmalara değinmiştir (Watt, 1992, s. 232-238).

“İslam’ın Allah tarafından indirilen bir din olduğu konusunda şüphe uyandırmak. Hz. Muhammed’in peygamberliğini tartışmaya açmak. Hz. Muhammed’i eleştirerek, kötü biri olarak sunmak. İslam dünyasının Yunan kültürünün nakilcisi olduğunu iddia ederek Doğu kültürünü reddetmek. İslam’ın kılıçla yayıldığını iddia etmek. İslam’ın gerici, günümüzde uygulanmaya elverişli olmayan bir din olduğunu savunmak. Müslümanların Batı uygarlığını almaları gerektiği konusunda ısrar etmek...”

Orta Çağ’dan miras kalan bu algı, 18. yüzyıl Hristiyan Avrupa’sında da devam etmiş, İslam ile ilgili bilgilendirme amaçlı değil propaganda amaçlı İslam araştırmalarının sayısı artmıştır. İslam karşıtı bir inançla yapılan İslam araştırmalarında, Hz. Muhammed’in bir peygamber olmadığı ve Kur’an’ın, yaratıcının kitabı olmadığı iddiası genelde düşmanca ve aşağılayıcı efsanelerle birleştirilerek, İslam ve Hz. Muhammed reddedilmeye devam edilmiştir (Hourani, 2010, s. 163). 19. asrın ortalarına gelmeden önce, Batı düşüncesinde, edebiyatında,⁵⁶ İslam’a karşı Hristiyan dogmalarından hareketle büyük bir saldırı başlamıştır (Cemile, 2011, s. 17). Batı aydınlanmasının önemli isimlerinden biri olan Voltaire çağdaşları ile birlikte hareket ederek İslam karşıtı söylemlerine (Gottschalk ve Greenberg, 2012, s. 86) edebi bir boyut katmıştır. Hoşgörü sözcüsü olarak kabul edilen Voltaire, İslam’a karşı aynı hassasiyeti taşımamış ve Hz. Muhammed’i fanatiklik, sahtekârlık ve kabalıkla özdeşleştirmiştir (Kalın, 2016b, s. 253). Örneğin 1764 yılında yazdığı *Dictionnaire Philosophique Portatif*’te (Felsefe Sözlüğü) şu ifadelerle yer vermiştir:

“Mekke’nin kutsal bir yer haline gelmesi için düşlerini anlatan yalancı bir peygamber, şarlatan, düzenbaz yetmiştir... Biz Kur’an’a onda asla var olmayan bin bir saçmalık mâl ettik. Sözü ettiğimiz bu Kur’an, gülünç vahiyler ve ne olduğu belirsiz ve tutarsız kehanetle ama Muhammed’in yaşadığı ülkenin hayrına yasalarla dolu bir derlemeden ibaret” (Aktaran Hentsch, 2016, s. 159-160).

Benzer bakış açılarını birçok Avrupalı düşünürde görmek mümkündür. Modern felsefe kurucularından olan Immanuel Kant da, İslam hakkında sınırlı gözlemlere sahip olmasına rağmen, Orta Çağ Avrupa’sının İslam algısını 19. yüzyılda da yaşatmıştır. Kant, İslam’a, akla uzak, hisse ve şehvete yakın bir din olarak bakmıştır. Yine ona göre Kur’an, insanların aklına değil, hislerine hitap ettiği için etkileyicidir (Kalın, 2016b, s. 321). Avrupa felsefesinin gelişmesinde etkili olan İslam’ı savaş ve fanatizmle özdeşleştiren, Müslümanların öteki halkları küçük gördüğünü, insanların eşit sayılmadığını belirten Georg Wilhelm Friedrich Hegel (2003, s. 148); İslam’ı

⁵⁶ Siyasal ve toplumsal olaylarla birlikte Batılı düşünürler, Batı’nın düşünce hayatını önemli ölçüde etkilemiştir. Batılı düşünürlerin hayatında ise *Doğu/İslam/Türk* imgeleri ayrı bir önem kazanmıştır. Günümüz dünyasına da etki eden, 12. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki süreçte Doğu/İslam/Türk imgelerinin yazılı ve yazınsal metinlerde nasıl yer aldığını inceleyen çalışma için bkz: Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm I-II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Hristiyanlığın kötü bir kopyası olduğunu öne sürüp eleştiren Gottfried Wilhelm Leibniz; Türklerin barbar olduğunu iddia eden Johann Gottfried Herder; *Türk/Doğu Despotizmi* kavramını icat eden Montesquieu gibi birçok Avrupalı filozof, İslam'ı ve Doğu'yu bir dipnot ve karşıt konuma koymak için referans olarak kullanmıştır. Özellikle Türk/Doğu Despotizmi kavramı, Avrupa edebiyatında Voltaire, Byron, Goethe ve Hugo gibi edebiyatçılar⁵⁷ tarafından da yazınsallaştırılmış (Kalın, 2016b, s. 244,319; Kula, 2011a, s. 46-48, 519) ve Batı'nın laik edebiyatında Türkler/Müslümanlar kötü insanlar olarak kahramanlık şiirlerinde yer edinmiştir (Kabbani, 1993, s. 24).

19. yüzyıl Batı edebiyat ürünlerinde İslam ile ilgili olumsuz söylemlerin üretilmesine devam edilmiştir. Victor Hugo, *Les Orientales*, "Novembre"⁵⁸ başlıklı şiirinin bir bölümünde şu düşüncelerini aktarmıştır (Hentsch, 2016, s. 220; Hugo, 1829, s. 154-156):

“...Paris'in uğuldayan kasvetli kışı karşısında
 Senin Doğu'nun güneşi batıyor ve seni terk ediyor.
 O güzel Asya düşün yok oluyor. ...
 O zaman, esmer kadınları taşıyan beyaz filler,
 Ayların ay olduğu altın kubbeli şehirler,
 Muhammed'in imamı, münecimler, Bel rahipleri,
 Her şey kaçıyor, her şey kayboluyor; ne menekşe rengi minareler,
 Ne çiçekli saraylar, ne de Babil'in karanlık alınına
 Kızıl bir alev fişkirtan o kavurucu Gomorra”

Victor Hugo başka bir şiirinde (Kula, 2011b, s. 541) ise Hz. Muhammed ile ilgili şu cümleleri kullanmıştır:

“Ey, kardeş Muhammed, ona bir damla merhamet göster!
 Muhammed'in kanlı öğretisine Tanrı ve insan düşmandır,
 Bakışı, gökyüzünün sevecen ışığına kapalıdır.
 Kanlı kafataslarıyla çevrilmiştir sultanın tacı,
 Elbette ki bu yüzden güvenli gelmiyordur ona tahtı;
 Belki de bu denli acımasız değildir.
 Bahtsız adam! Hep korkuyla çevrilidir,
 Tatsız dünya yaşamını lanetlemektedir”

⁵⁷ İslam karşıtlığının Batı'daki seyrinde edebiyat eserleri önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle Avrupa ve Amerikan edebiyatının tarihsel kökeninde bu *İslamofobik* unsurların yansımalarını görmek mümkündür (Gottschalk ve Greenberg, 2012, s. 84). Bu bağlamda, İngiliz yazar William Beckford ve oryantalist çevirmen Edward William Lane, Fransız romancı Gustave Flaubert ve Pierre Loti gibi Batı'nın önemli edebiyatçılarından eserlerindeki Doğu imgesinin detaylı incelemesi için bkz: Rana Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, Bağlam yayıncılık, İstanbul, 1993.

⁵⁸ Şiirin Fransızcası: “...Devant le sombre hiver de Paris qui bourdonne, Ton soleil d'orient s'éclipse, et t'abandonne, Ton beau rêve d'Asie avorte z, et tu ne vois ... Alors, éléphants blancs chargés de femmes brunes, Cités aux dômes, d'or où les mois sont des lunes, Imans de Mahomet, mages, prêtres de Bel, Tout fuit, tout disparaît : - plus de minaret maure, , Plus de sérail fleuri, plus d'ardente Gomorrhe, Qui jette un reflet rouge au front noir de Babel” (Hugo, 1829, s. 154-156).

Victor Hugo'nun birçok şiirini inceleyen Kula'ya göre, olumsuz imgelerle örneklendirilen Müslüman Türkler, Batı edebiyatının bütün türlerinde konu olmuştur. Böylece Batı'nın zihninde olumsuz olan Türk imgesi daha da problemlili hale gelmiştir (Kula, 2011b, s. 575). Alman edebiyatçı Johann Wolfgang von Goethe'nin 1829 yılında yayınlanan eseri *Faust*'un birinci bölümünde de “Çok uzaklarda, Türkiye’de halk birbirini yerken, pazar ve tatil günleri savaşa ve savaş çılgınlıklarına ilişkin bir söyleşiden daha iyi bir şey düşünmem” cümlesi ile Anadolu, devamlı savaşların yaşandığı ve toplumsal barışın olmadığı bir yer olarak gösterilmiştir (Kula, 2011b, s. 377). Fransız edebiyatının güçlü isimlerinden Gustave Flaubert ve Gérard de Nerval ise Doğu’yu cinsellikle (harem, dansöz) ilişkilendirmiş ve egzotik, keşfedilmeyi bekleyen yerler olarak tasvir etmişlerdir (Said, 2012, s. 202). İslam/Doğu ve Türkler hakkındaki bu nitelermeleri Batılı birçok yazar ve sanatçının eserlerinde görmek mümkündür. Bu nitelermelerin, Batılı edebiyatçılar, yazarlar ve sanatçılar tarafından ifade edilmesinin en önemli anlamı ise bu kişilerin Avrupa düşün hayatını etkileyen, Avrupa’nın hafızasını oluşturabilen, kısacası Avrupa’yı Avrupa yapan kişiler olmasıdır.

18. ve 19. yüzyıllarda Müslümanların temsilcisi konumundaki Osmanlı İmparatorluğu’na karşı güç kazanmaya başlayan Batı, Orta Çağ’da üretilen İslam ve İslam peygamberi ile ilgili algıyı gündemde tutmaya devam etmiştir. Hz. Muhammed’in hayatı⁵⁹ ile ilgili oryantalistler tarafından hazırlanan kitaplarda artış olmuş ve bu kitaplar Orta Çağ bakış açısı ile yeniden işlenmiştir. Bu kitaplarda Hz. Muhammed, sara nöbetleri geçiren muzdarip olarak, Medine’de politikacı gibi hareket eden biri gibi, Müslümanların kendisine put gibi taptığı, diğer dinleri taklit ederek İslam’a biçim vermeye çalışan kişi vb. gibi anlatımlarla resmedilmiştir (Hüseyin, 1991, s. 57-58). Örneğin, 1883 yılında Almanya Sosyal Demokrat Parti’nin kurucularından olan August Bebel’in yazdığı “Mohammedanisch-Arabische Kulturperiode” (Hz. Muhammed ve

⁵⁹ Bu kitaplardan bazıları; Muir, *The Life of Mahomet* (4 cilt, 1858) - Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed’s* (3 Cilt, 1861-1865) - Noldeke, *Das Leben Muhammed’s* (1863) - Wellhausen, *Muhammed in Medina* (1882) - Grimme, *Mohammed* (2 Cilt, 1892-1895) - Buhl, *Muhammed Liv* (1903) (Hüseyin, 1991, s. 57). Batı’da yapılan Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili bu çalışmaların ise tek bir amacı vardır, o da Muhammed’in peygamber olmadığını hatta bunun mümkün olmadığını iddia etmektedir (Kalın, 2003, s. 10).

Arap İslam Kültürü)⁶⁰ isimli kitapta İslam'ın doğuşunun anlatıldığı kısımda (Bebel, 2011, s. 35) şu yorumlar yer almaktadır:

“Muhammed Medine’de, Hristiyan ve Musevi dininin görüş ve adetlerinin, Arapların putperest görüşleriyle kaynaştırılmasından oluşan din sistemini geliştirmeye koyuldu. Muhammed kendini tanrının ilk peygamberi olarak görüyor, ne ki Musa ve İsa’yı reddetmeyi de hiç düşünmüyordu. ... Muhammed’in sanrılarında sonra açıkladığı ayetler birleşerek Kuran’ı oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Muhammed’in, oldukça zeki bir yol izlediğini görüyoruz”

Batı oryantalizm tarihinde, Batı'nın İslam'a karşı galip gelme isteğiyle yapılan araştırmalar başlangıçta politik ve ideolojik amaçlarla gerçekleşmiş, 20. yüzyılda ise İslam ülkeleri karşısında Batı'nın ekonomik ve siyasal olarak güçlenmesiyle bu çalışmalar emperyalizm, sömürge amaçlı yapılmıştır. Bu amaçlarla Orta Çağ zihniyetiyle yapılan seyahatlerde Doğuluların, tembel, cinsellik⁶¹ ve şiddet düşkünü, geri kalmış olarak resmedilmesi, Batı'ya Doğu'yu işgal etme ve Doğu yönetimlerine müdahale etme hakkını vermiştir (!). Bu süreç G. E. Leachman, T. E. Lawrence, H. St. J. Philby ve J.B. Glubb gibi Orta Doğu konusunda uzmanlaşmış yeni nesil seyyahlar olarak tanımlanabilecek istihbarat subaylarını doğurmuştur (Hüseyin, 1991, s. 49).

Özetle, Orta Çağ sonrası Batı'da özellikle 1800-1950 yılları arasında İslam ile ilgili geniş bir literatürün oluştuğunu söylemek mümkündür. Oluşan bu literatürde tek taraflı, donuk, geri kalmış, egzotik bir İslam medeniyeti tasvir edilmiştir. İslam'ın orijinal olmadığı; dini temellerinin diğer dinlere benzediği; kültürel başarıların ise İslam öncesi medeniyetlere ait olduğu iddia edilmiştir (Kalm, 2016b, s. 315-316). Dolayısıyla, Hristiyanlar tarafından İslam'ın araştırılması ve araştırmalarında kullandıkları metotlar bu sebeplerle tartışmaya açıktır. Çünkü araştırmalar, siyasi amaçlar için yapılmış olup,

⁶⁰ August Bebel'in *Hız. Muhammed ve Arap İslam kültürü* kitabında, İslam'ın Doğuşu, İslam İmparatorluğunun Gücü, Devlet Yönetimi ve Yasama, Toplumsal Gelişmeler, Adalet Anlayışının Gelişimi ve Hukuk Kurumları, Bilimsel Gelişmeler ve Edebiyat başlıklı bölümler yer almaktadır. Bu bölümlerde İslam dini, siyasal ve toplumsal bir ideoloji gibi aktarılmıştır. Bilgiden uzak, genellikle yorumlardan ibaret olan bu eser, 19. yüzyıl Avrupa'sının İslam algısını göstermesi açısından önemlidir.

⁶¹ 19. yüzyılda oryantalist ressamlar, eserlerinde Müslüman Doğu'yu savaş, av, harem, hamam, dans sahneleri, ibadet eden insanlar ile resmetmiştir. Oryantalistlerin haremi görmemesine, hatta görme olasılığının bulunmamasına rağmen resim, roman, şiir gibi edebiyat ürünlerinde özellikle *harem* konusunu işlemeleri, Doğu'ya atfedilen cinsellik olgusunun tamamıyla ön yargıdan ve ötekileştirme düşüncesinden kaynaklandığını göstermektedir (Alca, 2016, s. 48-49).

söylentilere, hatalı tercümelere, ideoloji yüklü seyyahların⁶² izlenimlerine ve politik amaçlara dayanmaktadır (Hüseyin, 1991, s. 25).

Batı oryantalizmi tarafından İslam, güçlü bir düşman, yakın doğunun ürettiği sapkın ve egzotik bir yapı, yarı durağan ve içine dönük bir kitle, yeniden yapılanmayı becerememiş bir medeniyet ve modern çağa fanatik hatta intiharvari bir tepki olarak görülmüştür (Pruett, 1989, s. 61). Tüm Orta Çağ boyunca İslam'ın Batı'ya üstünlüğü ve Batı'nın gelişmeye ilişkin kaynakları İslam'dan aldığı gerçeğini çarpıtmak için de, İslam'ın yapıcı ve yaratıcı gücünün 13. asırdan itibaren tükendiği, artık bir şey ortaya koyamadığı iddiası kullanılmıştır. Bunu yaparken de bugünkü dönüştürülen İslam toplumları örnek gösterilmiştir (Cemile, 2011, s. 19).

Görüleceği üzere, Orta Çağ'dan bu yana, İslam-Batı ilişkilerinin tarihinde,⁶³ Endülüs ve tercüme hareketleri gibi ortak tecrübelerin yanında İslam'a karşı öfke, nefret, ayrımcılık, iftira ve ırkçılık gibi tutumlar hep var olagelmıştır (Barın, 2016, s. 79). Ve W. Montgomery Watt (2000, s. 118-123), tarih boyunca Batı'da oluşturulan Müslüman algısını şu başlıklar etrafında toplamaktadır: “*İslam sahte ve kesin bir sapmadır. İslam, zorla ve kılıçla yayılan bir dindir. İslam, kendi heves ve isteklerine düşkünlerin dinidir. Muhammed, Anti-Crist/Deccal'dir*”.

Oluşturulan bu algılar, modern Batı dünyasının zihinsel alt yapısını yeniden şekillendirmiş ve İslam karşıtı politikaların üretilmesine, İslam'ın yanlış tanıtılmasına zemin hazırlamıştır. Bunun günümüzdeki somut örneklerinden birisi de ilk olarak 1970 yılında İngiltere'de P. M. Holt, Ann K. S. Lambton ve oryantalist Bernard Lewis editörlüğünde yayınlanan *The Cambridge History of Islam*⁶⁴ (Cambridge İslam Tarihi) başlıklı dört ciltlik kitaptır. Kitabın giriş kısmında, oryantalistlerin ilk çalışmalarının

⁶² Seyyahların İslam ve Batı ilişkilerinin tarihinde önemli bir rolü vardır. Bu rolün en önemli sebebi ise seyyahların Doğu'da edindikleri gözlemleri Avrupa'ya taşıyarak “İslam” algısını dönüştürmesi ve yeni bir tasvir oluşturmasıdır.

⁶³ İslam ve Batı ilişkileri tarihsel süreçte siyasal/toplumsal faktörler başta olmak üzere birçok unsurdan etkilenecek şekilde şekillenmiştir. Bu ilişkilerin incelendiği kapsamlı çalışma için bkz: İbrahim Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016 ve İbrahim Kalın, *Batı'daki İslam Algısının Tarihine Giriş*, Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, 15, s. 1-51, 2003.

⁶⁴ Edward Said, *Cambridge İslam Tarihinin* oryantalizmin yerleşik inançlarının beylik yapıtı olduğunu belirtir. Kitapta, pek çok fikrin editörler tarafından eleştirilmeden benimsendiğini, yöntem bilimsel meselelerin ise üzerinde durulmadığını ifade eden Said, kitabın İslam'ı kökten yanlış kavrayıp yanlış temsil ettiğini söylemektedir (Said, 2012, s. 316). Ayrıca *The Cambridge History of Islam* kitabının, 1A, 1B, 2A, 2B ciltlerinin içindekiler kısmı incelendiğinde; İslam, Müslüman ülkelerin siyasal-toplumsal durumları nezdinde incelenmiş ve dönemsel olaylarla (yükseliş-düşüş) anlatılan bir süreç olarak ele alınmıştır (The Cambridge History of Islam 1A, 1B, 2A, 2B, 2008).

İslam algısını genişlettiği iddia edilmiştir. Barthélemy d'Herbelot'un *Bibliothèque Orientale*'i 1697 (Doğu Kitaplığı), Simon Ockley'in *The History of the Saracen's* 1708, 1718 (Sarazenlerin Tarihi), George Sale'in Kur'an çevirisindeki önsözü (1734), İslam algısının oluşmasındaki (İslam ile ilgili) üç önemli eser olarak kabul edilmiştir (Holt, 2008, s. XVI). Hâlbuki bu eserler, özellikle Orta Çağ'dan sonra İslam hakkında ön yargılı ve tarafsız bir disiplinden uzak bir şekilde araştırma yapan oryantalistler tarafından yazılmış ve belirli ideolojik ve politik amaçlarla üretildiği için metodolojik olarak tartışmaya açıktır. Ayrıca bir diğer problem de kitabın giriş yazısında İslam'ın, Orta Çağ Avrupa'sında görüldüğü gibi, din olarak değil farklı bir inanç merkezli *kültürel sentez* olarak yorumlanmasıdır (Holt, 2008, s. XII).

Yine son yıllarda Batılı ateistler tarafından, kutsal kitap olarak Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed ve hadisler, dini örgütlenme olarak ise Daru'l İslam hedef alınarak İslam düşmanlığı yapılmaktadır (Altındal, 2012, s. 215-217). Bu bağlamda bakıldığı zaman, İslam-Batı ilişkilerinin tarihinde oluşturulan olumsuz İslam imajı düzeltilmeden, farklı biçimlerde günümüzde de yaşatılmaktadır.

1.2.2. Avrupa'ya Artan Müslüman Göçü

Müslümanların İspanya'yı fethetmeleri,⁶⁵ Batı'nın İslam ile karşılaşmasına zemin hazırlarken Batılıların Müslümanları yakından tanımalarına da imkân vermiştir. Sonraki süreçte ise Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a doğru hareketi, Avusturya'ya kadar ulaşması ile Müslüman nüfus Avrupa'ya kadar ilerlemiştir. Bu hareketlenmeler neticesinde Müslümanların nüfusu fethedilen, ilişki kurulan yerlerde artmaya başlamış ve Müslümanlar, Avrupa'nın kültürel gelişimine katkı sağlayarak dâhil olmuştur (Watt, 1989, s. 58). Doğu-Batı arasındaki siyasal ve sosyal olaylar sonucunda da Avrupa'ya yönelik hareketlenmeler artmış ve Avrupa'daki Müslümanlar göç ettikleri yerlerde etkin olmaya başlamışlardır.

⁶⁵ İslam dünyasının Orta Çağ Avrupası ile etkileşimi ve Avrupa'da İslam tesirinin izleri; İslam ve Batı arasındaki ticari ilişkilerin seyri ve İslam kültürünün Avrupa'da yaygınlaşması; Haçlı Seferleri ile birlikte İslam-Avrupa ilişkisinin değişen boyutu ile ilgili kapsamlı çalışma için bkz: W. Montgomery Watt, *İslam Avrupa'da*, çev. Hulusi Yavuz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989. Ayrıca antropolog Jack Goody'nin Doğu-Batı karşılaşmalarına değinen, İslam'ın Avrupa'daki izdüşümünü inceleyen, Doğu-Batı tarihini eleştirel bir sorgulama ile aktaran; Doğu-Batı arasındaki ticaret ilişkilerine, Doğu'daki aile ve iş hayatına dair bilgileri kapsamlı bir şekilde sunan çalışmaları için bkz: *Batı'daki Doğu*, Dost Kitabevi, Ankara, 2002; *Avrupa'da İslam Dalgası*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2005.

Siyasal olayların (sömürge sebebiyle mültecilerin gelmesi) dışında Avrupa'ya yönelik Müslüman göçü iki sebepten dolayı gerçekleşmiştir. İlk sebep İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerinin nüfusunda azalma meydana gelmesidir. İkinci sebep ise İslam ülkelerinin ekonomisine göre oldukça iyi durumda olan Avrupa'nın işgücüne ihtiyaç duyması ve bu işgücünü İslam ülkelerinden işçi olarak gidermeye çalışmasıdır. Bu doğrultuda Müslüman nüfus, 1960'lardan sonra ekonomik amaçlarla Avrupa'ya gitmeye başlamış, 1970-1980'lerde de Avrupa'daki göçmen Müslüman sayısı ciddi oranda artmıştır (Er ve Ataman, 2008, s. 752-753). Ekonomik krizden dolayı İslam ülkelerinden Batı ülkelerine 1960'larda başlayan göç hareketleri 1990'lara kadar devam etmiştir. Göç hareketleri özellikle Fransa, İngiltere, Almanya, Belçika, Hollanda ve Avusturya gibi ülkelere yapılmıştır (Türkan, 2015, s. 9-11). Batı Avrupa ülkelerine yapılan göçün tarihsel ve demografik arka planını görebilmek için hangi ülkelere göç hareketi olduğunu bilmek önemlidir (Canatan, 1995a, s. 15-34):

Tablo 2. Batı Avrupa ülkelerine doğru gerçekleşen göç hareketlerinde Müslüman nüfus oldukça fazladır. Özellikle bazı ülkelere en büyük etnik grubu Türkler⁶⁶ oluşturmaktadır.

Göç Edilen Ülkeler	Göç Eden Ülke Vatandaşları ve Etnik Gruplar
Fransa	Kuzey Afrika ülkelerindeki Müslüman ülkeler: Cezayir, Fas, Tunus. Türkiye ve Fransa'nın Uzak Doğu'daki Sömürü Ülkeleri Hindistan ve Çin.
İngiltere	İngiltere'nin Batı Hint'teki sömürgelerinden gelen göçler. Pakistanlılar, Bangladeşliler, Araplar ve Türkler.
Almanya	Türkiye, Yunanistan, İspanya, Yugoslavya.
Belçika	Afrika ve Akdeniz ülkeleri (Fas, Türkiye, Cezayir, Tunus).
Hollanda	Türkiye, Fas, Hollanda sömürgeci olan Surinam.
İsveç	Baltık ve İskandinav Ülkeleri. Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye.
İsviçre	İspanya, Yugoslavya, Türkiye, Portekiz.
Danimarka	Türkiye, Pakistan, Fas, Cezayir, Tunus
Avusturya	Yugoslavya, Türkiye

Batı Avrupa'ya doğru ekonomik amaçlarla gerçekleşen göç hareketleri *Müslüman azınlıkların* oluşmasına sebep olmuştur. Bu durum ise birçok unsuru beraberinde getirmiştir. Bu unsurların belki de en önemlisi, Batı'daki tarihsel süreçte inşa edilen İslam'ın gerici olduğu, Müslümanların medeni olmadığı yönündeki tasvir ile Avrupalıların fiziksel olarak yakından tanışması, Batılıların ve Müslümanların sosyal

⁶⁶ Avrupa'ya gerçekleşen göç dalgası ile ilgili ve göç eden Türklerin demografik profili ile Türklerin azınlık konumunda yaşadığı problemler hakkında detaylı bilgi için bkz: Kadir Canatan, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

hayatta bir araya gelmesidir. Sadece literatür aracılığıyla tanınan Müslümanlar, bu sefer komşuları, alışveriş yaptıkları kişiler olmuştur. Bu etkileşimlerin yanında göçmenleri geçici olarak gören Avrupalılar, Müslümanların varlığını kabullenemezken (Canatan, 1995a, s. 157); Avrupa'da yaşamaya başlayan Müslümanlar, kendilerine dayatılan yabancı muamelesine karşı direnmiş, eğitim aracılığıyla yabancı çocukları asimile etme girişimlerine karşı (AlSayyad, 2004, s. 14-16) kimliklerini yaşatmak, dini yaşantılarını güvence altına almak amacıyla kurumsallaşmaya başlamışlardır. Bu kurumsallaşmalar 1960'larda Avrupa'ya göç eden insanların barınma amaçlı kaldığı işçi yurtlarına kadar dayanmaktadır. Bu yurtlarda yaşayan Müslümanlar, yurtlarda ibadetlerini yapabilmek için talepte bulunmuş ve bu taleplerini kabul ettirmişlerdir. Aile birleşmeleriyle birlikte yurtlardan yerleşim bölgelerine geçen Müslümanlar (Yiğit, 2005, s. 108) cami ve eğitim merkezleri kurarak, İslami eğitim verebilmek için cami dernekleri oluşturarak, Avrupa'da Müslüman kimliğini yaşamaya, yaşatmaya çalışmışlardır (Gökmen, 2010, s. 6-8). Newsweek dergisinden aktarıldığı üzere (Köse, 2009, s. 17), İslam'ın asimile edilemeyecek bir din olmasından dolayı Avrupa'nın Müslümanları asimile edememesi uyum sürecindeki problemlerden biri olmuştur.

İslam'ın Avrupa'da yaşanan bir din haline gelmesinde Avrupa'daki Müslümanların kurumsallaşma çalışmaları etkili olmuştur. Kimliklerini muhafaza etmeye çalışan Müslümanların bu yapılanmalarına karşı Avrupalı idareciler tarafından, Avrupa kimliği ekseninde tartışılan *Avrupa İslam'ı* projesi geliştirilmiştir. Müslümanların Batılı bir evren tasavvuru içinde nasıl bir biçim almaları gerektiği konusundaki politik ve entelektüel tartışmaları simgeleyen *Avrupa İslam'ı* (yahut Alman, Fransız, İngiliz İslam'ı) kavramı Avrupa özelindeki İslam temelli oluşumların, Batı merkezli ve Batılı tarzda şekillendirilmesini ifade etmektedir (Subaşı, 2005, s. 38-39). Bu kavram entegrasyon politikalarının bir ürünü olup, Avrupalı Müslümanları dönüştürme (Avrupalı kimliği ile daha uyumlu hale getirme), Batı koordinatörlüğünde İslami eğitim verme gibi amaçları taşımaktadır.

Müslümanlar bu yapılanmaları ile Batı'da süreç içerisinde *konuk işçi* statüsünde kalmayı reddetmişlerdir. Kendilerini göç ettikleri ülkelerin bireyleri olarak görmüşlerdir. Bu kabul, Müslümanların sadece işçi olarak değil, bireysel olarak da toplumda görünür olmasını sağlamıştır. Bu durum, birlikte yaşam tecrübesinin ortaya çıkmasını beraberinde getirirken (Er ve Ataman, 2008, s. 748), Müslümanların

toplumsal hayatta bu kadar etkili olması ve toplumu etkileyebilecek hale gelmiş olması Avrupalıları rahatsız etmiştir.

Zorunlu sebeplerle yapılan ve Avrupa'nın kabulü ile başlayan bu göç hareketleri sonucu Avrupalılar, modern-seküler Batı, İslam kimliğini taşıyan insanlarla bütünleşememiş, Müslümanlara karşı demokratik hoşgörüyü sağlayamamış ve kendilerini onlardan uzak tutmaya çalışmışlardır. Müslümanlar için bu zorunlu yer değiştirme bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiş; Müslümanlar ile kendilerini, İslam ile Hristiyanlık ve Yahudiliği eşit görmeyen Avrupalılar toplumsal eşitsizliğe sebep olmuşlardır (Er ve Ataman, 2008, s. 754; Cesari ve Esposito, 1999, s. 46). Özellikle 90'lı yıllara girerken çok etnisiteli bir toplum yapısının olduğu Avrupa'da yabancı düşmanlığı ve şiddet olayları artmış; ırkçı bakış açısıyla kundaklama olayları gerçekleşmiş, sözlü şiddetle birlikte fiziksel şiddet tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Örgütlü ırkçılık başlamış, göçmen karşıtı söylemler artmıştır (Canatan, 1995a, s. 241, 261). Ötekileştirmenin toplumda artmaya başlaması ile birlikte Orta Doğu ve İslam ülkelerinde meydana gelen olumsuz siyasal/toplumsal olaylar İslam ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu bakış açısı Avrupa'daki Müslümanlar aleyhine ön yargıya ve ırkçılığa sebebiyet vermiştir (Aktaş, 2014, s. 38,44). Ön yargı ve ayrımcılığa dayalı ırkçı bakış açısı, sözlü ve fiziki şiddet özellikle 11 Eylül 2001 olayları ile farklı bir boyuta ulaşmıştır (Khan, 2012, s. 14).

Avrupa'nın kendi rızası ile başlattığı göç hareketinin sonucunda meydana gelen toplumsal olaylar göz önüne alındığında, Avrupa'da yabancılara/özelde Müslümanlara karşı hoşgörü ortamının var olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Ve bu durumu Orta Çağ'dan itibaren etkileri açıkça görülen İslam düşmanlığı zihniyetinin bir yansıması ve devamı olarak görmek mümkündür.

1.2.3. İran İslam Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Çöküşü

1979 yılında İran'da Ayetullah Humeyni önderliğinde Şii mezhebini esas alan bir yönetim kurulmuştur. *İslam Cumhuriyeti* olarak da anılan bu siyasal sistem uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Orta Doğu'nun jeopolitik olarak güçlü ülkelerinden biri olan İran'daki bu politik hareketlenmeler ABD ve Avrupa tarafından önemle takip edilmiştir. Özellikle İran İslam Devrimi, İslam dünyasında etki oluştururken, Avrupa ülkelerini de tedirgin etmiştir. Bu dönemde *siyasal İslam* söylemleri artmış (Gökmen, 2010, s. 9) ve Batı'da İslam, tarihteki söylemlerle birlikte, tekrar ideolojik bir tehdit

olarak bu sefer siyasal arenada ortaya çıkmıştır. Devrimden sonra Batı'da yayınlanan, *Militan İslam*, *İslam'ın Kılıcı*, *İslam Tehdit Ediyor*, *İslam'ın Canlanması* gibi bazı kitapların isimleri bile bu tehdit algısını yansıtmaktadır (Canatan, 1995a, s. 320).

İran İslam Devrimi ideolojisinin ABD ve Avrupa için tehdit olmasının sebebi, Orta Doğu'da İslamcılık politikasının birçok ülke için rol model olabilecek duruma gelmesidir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin tehdidine karşı İran ve İslam ülkeleri ile ilişkilerini iyi tutan Amerika Birleşik Devletleri, siyasal İslam'ın bir politika haline gelmesiyle İslam'ın liberalizme tehdit oluşturması sonucu Orta Doğu'daki ülkelere verdiği desteği geri çekmesi (Güzel, 2018, s. 57), tehdit algılamasının somut göstergelerinden birisidir. Sonuç olarak ise İran Devrimi ile Batı ve Orta Doğu arasındaki güç dengeleri değişmiştir. Soğuk Savaş dönemi Sovyetler birliği ile rekabette ABD'nin müttefiki olan İran, daha sonraki süreçte müttefiklikten uzaklaştırılarak düşman ülke ilan edilmiştir. Orta Doğu'daki bu politik hareketlenmeler Avrupa'daki Müslümanları da etkilemiş ve Müslümanlar Batılılar tarafından liberal rejim karşıtı, İslamcı olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu dönem Batı'daki İslam algısını etkileyen önemli olaylardan bir diğeri de Salman Rüşdi olayıdır. Hint asıllı İngiliz yazar Salman Rüşdi (Salman Rushdie) 1988 yılında *The Satanic Verses* (Şeytan Ayetleri) kitabını yazmıştır. Orta Çağ Avrupa'sında olduğu gibi Kur'an'ı sorgulayan, Hz. Muhammed ve Kur'an ile alay eden, Hristiyanların kullandığı kelimelerle Hz. Muhammed'i isimlendiren *Şeytan Ayetleri* kitabı, İslam dinine inanan birçok kimseyi rencide etmiştir. Kitabın hakaret ve küfür seviyesine varan nitelendirmelere yer vermesi sonucu kitap bazı ülkelerde yasaklanmış, birçok İslam ülkesinden de tepki çekmiştir (Gönenç, 2010, s. 77-78) ve Humeyni tarafından da yazar hakkında ölüm fetvası verilmiştir. Salman Rüşdi'ye yazdığı kitaptan dolayı öldürülme emrinin verilmesi Batı'da İslam'ın tartışılmasına sebep olmuştur. İslam, hoşgörü yoksunu, fikir özgürlüğüne yer vermeyen bir din olarak gösterilmeye çalışılmış, Hz. Muhammed'in yoldaşlarının liberalizmden nasipleri olmadığı şeklinde cümleler sarf edilmiştir (Esposito, 2002, s. 397). Hâlbuki bu kitabın ne tür bir düşünceye(!) ve kitabın hangi politikalara, hangi toplumsal sonuçlara yol açacağı Batı'da tartışılmamıştır.

Batı kendisini özgürlükçü bir toplum olarak sunarken, özellikle 20. yüzyıl sonrası Yahudilik karşıtı (antisemitizm) propagandaları cezalandırırken, İslam ile ilgili Orta

Çağ'ın etkisinin devamı niteliğinde olan, hakarete varan yayınları hoşgörü ve özgürlük ile değerlendirmiş (Zaki, 2012, s. 191), kitaba verilen tepkileri hoşgörüsüzlük, kitabın yasaklanmasını da sansür olarak nitelemiştir.

İran İslam Devrimi ve Salman Rüşdi olayı haricinde uluslararası gündemi etkileyen Orta Doğu'daki siyasal olaylar, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından önce tehdit olarak komünizmin⁶⁷ yerini İslam'ın alacağına dair algıların üretilmesine zemin hazırlamıştır. İran Devrimi sonrasında, 1979 yılında Tahran'da Amerikan Büyükelçiliği basılarak Amerikan elçilerinin rehin alınması; Amerika'nın rehberliğinde Sovyetler Birliği ile ilişkiyi keserek İsrail ile iyi ilişkiler kurması sonucu ülkesine ve Arap milletine ihanetten yargılanan Mısır'ın Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın 1981 yılında Mısır ordusunda görev yapan yüzbaşı tarafından öldürülmesi; Afganistan'da meydana gelen çatışmalar bu siyasal olaylardan bazılarıdır (Cesari ve Esposito, 1999, s. 24-25). Bu siyasal olaylar Batı'nın İslam karşıtı propaganda yapmasına zemin hazırlarken, SSCB'nin dağılması farklı Orta Doğu, İslam politikaları üretilmesine yol açmıştır. Dünya savaşları ile başlayan iki kutuplu dünya algısında iki bloktan Batı bloğu, NATO üyesi, liberal politikaları destekleyen ABD iken; Doğu Bloğu komünizm ideolojisini benimseyen ve NATO'nun karşısında duran SSCB olmuştur. Berlin Duvarı'nın 1989 tarihinde yıkılması ile birlikte Batı bloğu olarak görülen Amerika, Doğu bloğu olarak kabul edilen Sovyet Birliği'ne karşı galip gelerek kültürel ve ekonomik alanlarda etkin olmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreç olarak adlandırılan Soğuk Savaş döneminin son bulması, sadece bir devletin yıkılması değil, komünizm ideolojisinin siyasal sahneden çekilmesine sebep olmuştur.

Soğuk Savaş dönemi liberalizm/sosyalizm karşıtlığına dayanırken, Soğuk Savaş dönemi sonrası Amerika Birleşik Devletleri iç ve dış politikada farklı kimliklerin tanımlanmasına zemin hazırlamış, referans özelliğini elinde tutmaya devam edebilmek için ihtiyaç duyduğu *öteki*yi, Müslümanlarda ve İslamiyet'te bulmuş, İslam'ı Batı sistemini tehdit eden bir unsur olarak algılamıştır. Bunun sebebi, modern ikilemlerin dışında kalmış, kapitalizm karşıtı tek sistemin İslam olmasıdır. Oluşturulan bu *öteki* aracılığı ile kapitalizmin ihtiyaç duyduğu *biz ve onlar, dost ve düşman* düşünceleri

⁶⁷ Komünizmin siyasal arenada bitmesiyle, İslam'ın rakip olarak görülmeye başlanmasından önce meydana gelen ideolojik savaşlarda ABD'nin uyardığı komünizm tehlikesine karşı Batı, ABD ülkeleri din ve milliyetçilik kimliğinin kullanılmasına destek vererek (Kongar, 2012, s. 19-20), anti-komünist politikaların üretimine katkı sağlamıştır.

korunacak ve İslam'a, dinsel düşünceye karşı korku üretebilmek için halkla ilişkiler faaliyetleri ile savaş açılacaktır (Dönmez, 2004, s. 82; Kentel, 2012, s. 134-135).

İslam'ın bu süreçte düşman yerine kolayca yerleştirilebilmesinin sebebi ise Batı'da uzun yıllar süregelen çatışmadır. Oluşturulan yeni düşman da aslında eski hafızanın canlandırılmasıdır (Yel, 2007, s. 111). İslam'a karşı politik bir savaş başlatılmasının sebeplerinden bir diğeri, İslam'ın Batı karşıtı olarak okunması ile birlikte (Dönmez, 2004, s. 85) başlayan siyasal İslam'ın,⁶⁸ İran İslam Devrimi'nde görüldüğü gibi aktif olmaya başlaması, dolayısıyla komünizm sonrası alternatif bir tehlike(!) haline gelmesidir. Komünizm tehlikesinden dolayı ikinci planda duran İslam'ın siyasal sahneye girmesi ile İslam ve İslamcılığın statüsü de değişmiştir (Çiçekçi, 2011, s. 77-80).

Yaşanan bu gelişmelerle birlikte, 1990'lı yıllarda liberal ideoloji destekçisi Batı karşısında Sovyetler'in yıkılmasıyla İslam karşıtlığı politika malzemesi haline gelmiştir. Bu süreci Roger Garaudy *Tarihin Kırılma Anı* olarak tanımlarken; Francis Fukuyama liberalizmin zafer kazandığını, alternatif bir sisteminin olmadığını *Tarihin Sonu* tezi ile ifade ederken; Samuel P. Huntington *Medeniyetler Çatışması tezi* ile diğer medeniyetlerle mücadele diyalektiğinin başladığını belirtmiştir (Özçelik, 2015, s. 169; Gencer, 2015, s. 28). Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından komünizm tehlikesinin kalkması da, ortaya atılan Medeniyetler Çatışması tezinin Amerika'da ilgiyle karşılanmasına, Tarihin Sonu tezi ile de Batı dünyasının galibiyetini ilan etmesine sebep olmuştur. Nasıl komünizm Batı için sadece silahlı bir tehdit olarak gösterilmeyip, Batı kültürünün reddi olarak aktarıldıysa; İslam dünyasına da aynı işlevler yüklenmiştir (Çarhoğlu, 2007, s. 208). Bu bağlamda, Huntington'un tezinde İslam ve Batı çatışmasının izlerini görmek mümkündür fakat çatışma sebeplerini salt dinsel ya da kültürel faktörlere bağlamak; pek çok meselenin arka planındaki siyasal ve ekonomik unsurları göz ardı etmek olacaktır. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası, dinsel bir görüntü arz eden pek çok problemin arkasında ekonomik ve siyasal faktörler vardır. Bosna

⁶⁸ 1979 İran devrimi İslami terimlerle açığa çıkmış ve mollaların yönettiği dini hareket olmuştur. Dinsel esaslara dayanarak eski düzen eleştirilmiş ve yeni düzen için dini terimlerle bir plan oluşturulmuştur (Lewis, 1992, s. 7-8). Siyasal İslam kavramı ve kavramın anlam dönüşümü; İslam'ın siyasi kültürü ve İslami kültürlerin ortak dilleri ile siyasi kavramların Batı perspektifinde yorumlandığı çalışma için bkz: Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1992. Ayrıca Soğuk Savaş sonrası siyasal İslam politikalarında ABD'nin etkin rol oynaması ile ilgili kitap için bkz: Emre Kongar, *ABD'nin Siyasal İslam'la Dansı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.

Hersek⁶⁹ ve Kosova krizleri de bahsedildiği gibi çeşitli politik ve ekonomik unsurların belirleyici olduğu krizlerdir (Mustafa, 2004, s. 143-146). Fukuyama da (1999, s. 213), İslam dışında, Batı siyasal ideolojisi olan liberalizmi tehdit eden başka bir ideoloji kalmamıştır diyerek Soğuk Savaş'tan sonra liberalizm karşısında İslam'ın konumlandırıldığını, dolayısıyla Batı politikalarının bu doğrultuda gerçekleştirileceğinin ipuçlarını vermiştir.

Batı'nın kolektif tarihinde inşa edilen İslam karşıtlığı ile ilgili oluşturulan algı 20. yüzyılın sonlarında kendisini politik arenada bulmuştur. Sadece zihinsel olarak tasvir edilen İslam karşıtlığı; Batı dünyasında yaşayan Müslümanlara yönelik artan yabancı düşmanlığı ve ırkçı saldırılarda görüleceği üzere, politika haline gelmeye başlamıştır (Canatan, 1995a, s. 305). Said'in belirttiği gibi (2010, s. 111) Soğuk Savaş dönemindeki muhalefetlerin yeniden yaratılması ve değişmeyen Batı'ya karşı diğerleri paradigması birçok politik olayda kendisini göstermiştir. Bu doğrultuda Batı, Orta Doğu politikasını radikal bir şekilde güncelleştirmiş, Avrupa'da yaşayan göçmen Müslümanlar da bu algının tezahürüne toplumsal etkileşimlerde maruz kalmışlardır.

1.2.4. 11 Eylül 2001 Olayı ve Sonrası İslam Algısı

“Her ne kadar her Müslüman terörist değilse de,
her terörist Müslümandır”
(Danimarka'da bir ders kitabındaki ifade)⁷⁰

11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin New York kentinde bulunan Dünya Ticaret Merkezi'ne ait İkiz Kulelere ve ABD Savunma Bakanlığı karargâhı Pentagon'a yönelik gerçekleştirilen eylemler sonucu çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. 11 Eylül 2001 (9/11) olayları ile birlikte eylem sonrası yaşanan politik

⁶⁹ Özellikle Soğuk Savaş sonrası Bosna Hersek'te uygulanan politikalar, Müslümanlara, özgürlük ve demokrasi vahası olarak kabul edilen Avrupa'nın, Bosna'nın kendi topraklarında şekillenecek, siyasal İslam'ın varlığının zerresine tahammül edemediğini göstermektedir. Bu tahammül edememe Sırpların Müslümanlara yaptığı zulümlerin BM gözlemcilerinin, AB ve Avrupa'nın bilgileri dâhilinde olup, katliamı durdurma konusunda devreye girmemelerinde de görülebilir (Mustafa, 2004, s. 149-151).

⁷⁰ Editörlüğünü Kadir Canatan ve Özcan Hıdır'ın yaptığı, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* başlıklı kitaptan alınan bu söz, Batı'daki İslam karşıtlığının politikayla ve bizzat devlet eliyle eğitim kurumlarında yapıldığını göstermesi açısından önemlidir (Canatan ve Hıdır, 2007, s. 7-8). Ayrıca Asaf Hüseyin, 1991 yılında yayınlanan *Batı'nın İslamla Kavgası* isimli eserinde ABD, Kanada, Batı Almanya ve İngiltere'deki ders kitaplarında ve eğitim müfredatlarında İslam ve Hz. Muhammed ile ilgili yanlış ve çarpıtıcı bilgilere yer verildiğini anlatmıştır (Hüseyin, 1991, s. 84-95).

olaylar⁷¹ hesaba katılarak birçok öngörü ortaya atılmış ve bu olay ile *Orta Çağ'a ait, aydınlık karşıtı* olarak geçmişte kaldığı düşünülen İslam tekrar sahneye çıkarak (Göle, 2007, s. 13) Batı ve İslam ülkelerinin gündemini uzun süre etkilemiştir. Uluslararası medya, küreselleşme çağının önemli belirleyicilerinden biri olan 9/11 olaylarını eş zamanlı olarak herkese ulaştırmış ve herkesi bu sürece ortak etmiştir. Bu eylemin sonucu, medyanın da katkısı ile Amerikan vatandaşları dünya çapında düşmanları olduğuna inanmışlardır⁷² (Kellner, 2006, s. 166).

9/11 olayının belki de en önemli sonucu, İslam ve Batı ilişkilerini farklı bir döneme getirmesidir. 9/11 olayları, Soğuk Savaş sonrası dünyada düşman/öteki olarak kodlanan İslam'la gerçekleşen ilk somut ve yüz yüze karşılaşma olmuştur (Keyman, 2002, s. 16). Böylelikle İslam, 21. yüzyılın başında yeniden gündem olmuş ve Batı'nın tarihinde uzun yıllar yer edinen İslam'ın bir gün dış bileyerek, Batı medeniyetine karşı harekete geçeceği kehanetinin gerçekleştiği düşünülmüştür (Kalın, 2003, s. 1). Ayrıca bu durum Batılı anti-İslamistlere fırsat oluşturmuş ve İslam'a karşı kamuoyunu ikna etme gücünü artırmıştır (Canatan, 2007, s. 51). Meselenin bu boyutta anlam kazanmasının belki de en önemli sebebi, 9/11 olayı döneminde ABD başkanlığı yapan George W. Bush'un açıklamalarıdır. Bush, ekran karşısında tarihsel refleksle birlikte, Haçlı Seferlerini tekrar başlatmış, medyadan ve düşünce kuruluşlarından, ABD ve Avrupa politikacılarından İslam karşıtı eylemler için destek almaya çalışmıştır (Türkan, 2015, s. 25-26). Bush'un bu çağrısı ile birlikte, *İslami Terör* kavramının kullanımı⁷³ da yaygınlaşmıştır.

9/11 olayı ile ilgili hazırlanan komisyon raporunda da benzer söylemler yer almıştır. ABD Ulusal Komisyonu tarafından 22 Temmuz 2004 tarihinde 567 sayfalık 11 Eylül

⁷¹ Amerika'daki 9/11 olaylarından sonra bazı görsel medya çıktılarında 9/11 olayı ile ilgili politik söylemler yer almıştır. Bazı tartışmaları da beraberinde getiren bu filmler ve filmlerdeki anlatımlardan bazıları şu şekildedir: *Fahrenheit* filminde "Amerika'nın kargaşa ortamına sürüklendiğini ve Orta Doğu politikalarına hizmet ettiği görüşü" vurgulanmış; *Zeitgeist* filminde *terörle savaş* politikasının meşrulaştırılmasıyla Amerika'nın bu durumdan bazı ekonomik, politik çıkarlar elde ettiği aktarılmıştır (Öztürk, 2010, s. 140-142).

⁷² Küresel medya ile oluşturulan bu algılar sonucu Orta Çağ'daki Hristiyan ülkelerin yüz kızartıcı olaylarını, vahşet derecesine ulaşan politikalarını hatırlatmak ve bunları canlandırmak önemli hale gelmemektedir (Avşar, 2012, s. 153). Çünkü tarihsel süreçte inşa edilen algı 9/11 olayları ile bir biçime dönüşmüş ve küresel medya da bu durumun propagandasını yapmıştır.

⁷³ *İslami Terör* kavramı sonraki süreçlerde de sıkça kullanılmıştır: Almanya Başbakanı Angela Merkel "*İslamcı terör ve her türlü terörle mücadele*" cümlesini kullanırken (www.bbc.com, 2017); ABD Başkanı Donald John Trump Twitter hesabından "*Birleşik Krallık'ta meydana gelen yıkıcı Radikal İslam Terörizmine odaklanın*" cümlesini paylaşmakta (www.twitter.com, 2017); Fransa Cumhurbaşkanı olarak görev yapan François Hollande ise "*Fransa'nın İslamcı terör tehdidi altında olduğunu*" söylemiştir (www.cnnturk.com, 2016).

2001 Raporu hazırlanmıştır. Aynı raporun özet metninin başlangıç kısmında *A Shock, not a Surprise (Şok, Sürpriz Değil)* başlıklı yazıya yer verilmiştir. Yazıda kısaca, 11 Eylül olayının şok etkisi oluşturduğu fakat bu durumun sürpriz görülmemesi gerektiği belirtilmiştir (9/11 Report, 2004, s. 2). İslam'ın aşırılıkçı yapıya sahip olduğu iddia edilmiş, son 10 yılda da benzeri tehdit örneklerinin bulunduğu (9/11 Report, 2004, s. 3-7) aktarılmıştır. Aynı raporun *What to do: a Global Strategy (Ne Yapmalı: Küresel Bir Strateji)* başlıklı kısmında ise düşmanın sadece terörizm olmadığı, tehdidin İslamcı terörizmden kaynaklandığı belirtilirken, düşmanın İslam değil, İslam'ın sapkınlığı olduğu ifade edilmiştir (9/11 Report, 2004, s. 16). Görüleceği üzere bu rapor, Bush'un söylemleri ile benzerlik taşıyan, İslam'ı terörizmle özdeşleştirmek için hazırlanan bir ürün niteliğindedir. Siyasal arenadaki söylemlerle birlikte birçok akademisyen, politikacı, terör uzmanı İslam'ı şiddetle özdeşleştirmiş ve İslam, şiddet barından bir din olarak resmedilmeye çalışılmıştır. Ünlü oryantalist Bernard Lewis de⁷⁴ bu isimlerden biri olup, İslam'ın şiddet içeren bir din olduğuna dair Orta Çağ'daki algıyı tekrar gündeme getirmiştir (Kalın, 2003, s. 34). Bu algının üretilmesinde nasıl Avrupa'daki kiliseler etkin olduysa, 11 Eylül sonrasında da Protestan kilisesinin radikal kesimini ifade eden Evanjelikler İslam hakkında ötekileştirici söylemleri yineleyen kesim olmuştur. Bazı Evanjelist liderler açıklamalarında; Hz. Muhammed teröristtir; İslam lanetli ve şerli bir dindir; Hz. Muhammed, soyguncu ve eşkıyadır (Yükleyen, 2007, s. 270-271) gibi sapkın ifadelerde bulunarak tarihsel hafızalarında yer alan İslam düşmanlığını tekrar canlandırmışlardır.

Tüm bu hadiselerle birlikte İslam'ın terörü destekleyen bir güç olduğu, İslam ülkelerinin de terörü barındıran ülkeler olarak görüldüğü propaganda medyada önemli ölçüde yaygınlık kazanmıştır. Resmi kurumların yaptığı açıklamalar ve medyanın rolü ile birlikte Araplara ve Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri artmıştır. Hatta düşman olarak görülen Müslümanlarla aynı şehri paylaştıkları, komşu oldukları hatırlatılarak tehdit algısı yinelenmiştir (Bazian, 2014, s. 84). Yine Bazian'a göre, dünyanın birçok yerinde Müslümanlar, şeytanlaştırılmış ve hukuki ayrımcılıklara maruz bırakılarak bir

⁷⁴ Bernard Lewis'in 11 Eylül 2001 olaylarından yıllar önce kaleme aldığı *The Roots Of Muslim Rage (Müslüman Öfkesinin Kökenleri)* başlıklı çalışması da bu perspektifle yazılan eserlerden biridir (Lewis, 1990). Bu doğrultuda Yusuf Kaplan, İslam'a karşı nefret içerikli söylemleriyle ve eserleriyle tanınan oryantalist Bernard Lewis'i İslamofobinin fikir babası olarak tanımlar (Kaplan, 2018).

küresel öteki konumuna yerleştirilmiştir. Özellikle Avrupa'daki seçim politikalarında,⁷⁵ gazete yayınlarında, popüler filmlerde, siyasi tartışmalarda ve TV programlarında İslam'ın ötekileştirilmesi için birçok içerik üretilmiştir (Türkan, 2015, s. 26-27).

İslam ve terör kavramlarının sık sık yan yana kullanımı ile birlikte Müslümanlar terörist⁷⁶ olarak anılmaya başlanmıştır. Zaten Orta Çağ'dan bu yana İslam'a karşı nefretle bakılması için oluşturulan zihinsel alt yapı aracılığıyla yapılan bu propagandalar (İslam ve terör kavramsallaştırması) sonucunda Müslümanlara karşı şiddet eylemleri (İslamofobik eylemler) artmıştır. Çünkü İslam ve terör gibi bazı kavramların devamlı tekrarlanması, farklı mekânlarda anılması, zamanla bu ikili kavramsallaştırmanın ifade etmek istediği mesajın artık reddedilemez, tartışılmaz hale gelmesine sebep oluştururken; kavramların ulaştırılmak istendiği hedef kitle, basmakalıp bu yargıların bilinçaltlarına işlenmesine sessizce maruz kalmaktadırlar (Avşar, 2012, s. 149).

9/11 olayı ile birlikte İslamofobi kavramı tarihsel süreçte derin kökleri olan İslam karşıtlığını (anti-İslamizm) besleyerek, öznel kullanımdan dünya gündemine dâhil olarak literatürü önemli ölçüde etkilemiştir (Kirman, 2010, s. 24). Oluşturulan bu literatürde de aynı zamanda İslam karşıtlığı, İslam korkusu, İslam'a duyulan nefret gibi anlamları olan İslamofobinin 9/11 olayları ile başladığı belirtilmiştir. Hâlbuki

⁷⁵ 11 Eylül sonrası Batı'daki birçok siyasi parti, devlet lideri İslam karşıtı açıklama ve propagandalarda bulunmuşlardır (Kirman, 2010, s. 31). Hollanda'da ırkçı lider Pim Fortuyn: "İslam, dünya barışı için tehlikedir"; İtalya Devlet Başkanı "Değer ve normlarımızla, refahımızla, insan haklarına ve din özgürlüğüne saygımızla Batı uygarlığının üstünlüğü konusunda bilinçli olmalıyız. Bu saygı İslam dünyasında kesinlikle bulunmamaktadır" (Canatan, 2007, s. 52). Avusturya Özgürlük Partisi FPÖ'nün seçim programında ifade ettiği: "FPÖ, İslamcılığın tüm şekillerine ve Avrupa'yı tehdit eden Müslüman göçüne kesinlikle karşıdır" gibi sözlerle Avrupa'daki Müslümanlara ve İslam'a karşı düşmanca bir tavır sergilemiştir. Ayrıca FPÖ'nün bu söylemlerle girdiği 2005 yılındaki seçimde üçüncü olması da bu partinin toplumsal tabanının geniş olduğunu, dolayısıyla birçok Avusturyalıların Müslümanlara ve İslam'a yönelik bir karşıtlığa (ön yargıya) sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir (Hafez, 2007, s. 363-367). Bu durum ile ilgili 9. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olarak görev yapan Antonio Guterres, yabancı düşmanlığının ve Müslüman karşıtlığının popülizm ve oy kazanmak için siyasi figürlerce tetiklendiğini belirtmiştir (www.abhaber.com, 2017).

⁷⁶ Terörist kelimesi ilk defa Fransız devriminde Jakobenler için kullanılırken; günümüzde ise daha çok Müslüman-Hristiyan çatışmalarında kullanılmıştır. "Terörist ve özgürlükçü gibi ikili karşılaştırmalarla anılan terörist kelimesi, güç sahibi devletlere karşı gelenleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Örneğin, 1930'larda Yahudiler, Filistinlilerin topraklarını işgal için savaşmış, Yahudi teröristler ABD'den gelen yardımlarla 1948'de İsrail devletini kurmuşlardır. O zamana kadar terörist olan Yahudiler, hükümet kurmuş, sonraki süreçte ülkelerinin kontrolünü kaybeden ve bunun için mücadele eden Müslümanlar terörist olarak anılmıştır" (Goody, 2005, s. 181-182). Ayrıca 9/11 olayı ve sonrası medyada terör kaynakları ve ideolojileri ile ilgili incelemeler sıkça yer almış, İslam ve Araplar ile ilgili ırkçı izleri taşıyan ve terörle İslam'ı ilişkilendiren (Corm, 2003, s. 14) edebiyat ürünleriyle birlikte Avrupa'da yaşayan Müslümanlar çeşitli sıkıntılara maruz bırakılmışlardır. Müslümanların terörist, terör destekçisi gibi sıfatlarla anılması da ayrımcılığın/ırkçılığın yeni türü olarak kabul edilebilir (Allen, 2005, s. 49-50).

İslamofobinin⁷⁷ İslam'ın doğuşu ile birlikte Hristiyan Avrupa'nın İslam'ı tehdit olarak gördüğü yıllara kadar dayanan uzun bir geçmişi vardır. Batılı teolog, araştırmacı ve politikacıların ürettiği İslam ve Araplar ile ilgili metinlerin geri plana atılarak 11 Eylül 2001 olayının İslamofobinin başlangıcı olarak görülmesinin sebebi, bu olayda kitle iletişim araçlarının İslam karşıtı tasavvuru⁷⁸ daha görünür hale getirmesidir (Yüksel, 2012, s. 189). Bu bağlamda bakıldığında 9/11 olayları, İslamofobinin başlangıcı veyahut sebebi değildir. Ancak 9/11 olayları ile Müslümanlara karşı başlatılan şiddet eylemleri ve nefret söylemleri sosyal bir olgu olan İslamofobik tutumları artırmıştır.⁷⁹ 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Müslümanlar ile Hristiyanların bir arada yaşamasının kapısını açan göç hareketi; SSCB'nin dağılması ile İslam'ın hedef gösterilmesi yönündeki tezler ve politik söylemlerin ardından, 21. yüzyılın başında meydana gelen 9/11 olayı ile İslam karşıtlığı farklı bir biçime bürünmüş, özellikle Avrupa'daki Müslümanlar fiziksel olarak da kendilerini tehdit altında hissetmiştir.

Medyada yayınlanan ön yargılı raporlar, siyasal partilerin politik çıkarlar için ürettikleri yasal düzenlemeler ile Avrupa kamuoyunda İslam ve terör kelimeleri sıkça yer almıştır. Bu durum ile birlikte Müslümanlar içerdeki düşman ya da tehdit olarak konumlandırılmış ve *güvenlik sorunu* olarak görülmüştür (Yılmaz, 2008, s. 92). Esposito'ya göre (2013b, s. 28), 11 Eylül 2001 olayının hemen ardından 5.000 Müslüman yakalanmıştır. Yakalananların bir kısmı serbest bırakılsa da, bu tutuklamalar suçsuzluk karinesini (bir kişinin suçu mahkeme tarafından onaylanmadıkça suçsuzdur ilkesi) devre dışı bırakmış; ABD ve Batı'nın politik söylemleri ve küresel medya ile oluşturulan *Müslüman Teröristtir* ön yargısı bu olayların gelişimine sebebiyet vermiştir. Bu durum ile ilgili bir başka örnek vermek gerekirse: Fransa'da kemoterapi tedavisi gördüğü için başı örtülü olan Hristiyan bir kadının havaalanında başı açtırılmıştır. Bunun sebebi ise başı kapalı herkes Müslüman'dır, dolayısıyla terörist

⁷⁷ Çalışmanın İslamofobi kavramının anlatıldığı kısmında vurgulandığı üzere, İslamofobi 9/11 olaylarından önce de literatürde yer almıştır. Dolayısıyla, İslam karşıtlığının uzun yılları kapsayan zihinsel inşanın ürünü olduğunu söylemek mümkündür.

⁷⁸ İslam karşıtı tasavvuru, uzun Avrupa tarihinin yanında, yakın tarihte yani 11 Eylül öncesinde de görmek mümkündür. Amerika'da, 1970'lerin sonlarında Filistinli Müslümanların teröre karşı mücadeleleri *İslami terörizm* olarak adlandırılmış; Amerika'nın iç işlerine müdahale ettiği, Libya, Filistin, Kuveyt, İran gibi ülkelerdeki çatışmalar *terörist Arap* tanımlaması ile sunulmuştur (Okumuş, 2007, s. 237-238).

⁷⁹ Omar H. Malik (2017, s. 21) özellikle 11 Eylül 2001 olaylarından sonra ABD'de Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen nefret suçlarının (İslamofobik eylemlerin) ve siyasal/sosyal/ekonomik alanlardaki ayrımcılığın hızla arttığını belirtmektedir.

olabilir şeklindeki İslamofobik bakış açısının yaygın olmasıdır (Mohammed, 2013, s. 39).

Gündelik hayatta cihat, fetva, medrese, taliban, radikal İslamcılar gibi kavramlar medyada bilinçli olarak sıkça kullanılmış, ötekileştirici bir dille anlatılmış ve bu kelimelerin Avrupa'daki insanları rahatsız ettiği düşüncesiyle İslamsız bir dünya tasavvuru kurulmaya çalışılmıştır. Avrupa'da yaşayan Müslümanların gizli düşman olabileceği tartışılarak, terör İslam ile eşleştirilmiştir (Fuller, 2012, s. 9-10). ABD'de yaşayan İslami nüfusa yönelik hukuk dışı (potansiyel suçlu görme, gözaltı sürelerinin uzun tutulması, sınır dışı etme gibi) uygulamalar gerçekleştirilmiş ve bu politikalarla ABD, İslam'ı ve Müslümanları denetlenmesi ve kontrol altında tutulması gereken bir öteki olarak kodlamıştır (Keyman, 2002, s. 17). Bu tür İslamofobik eylemlerin⁸⁰ yanında, günümüzde İslam karşıtlığı üreten bir *korku endüstrisi* oluşturulmuştur. Nathan Lean'in *İslamofobi Endüstrisi*, Deepa Kumar'ın *Yeşil Korku İmalatı* olarak adlandırdığı bu mekanizma ile Müslümanlara karşı ön yargı ile bakılmasına sebep olan bir sistem inşa edilmiştir. ABD, bu endüstriyi devamlı yeniden üretmiş ve sözde İslami terörizme karşı Batı kamuoyunu ikna etmek için Orta Doğu'daki radikal İslam'a karşı, ılımlı İslam(!) algısının yaygınlaştırılması amacıyla; İslam'ı radikal olarak tanımlamak ve radikal olarak kodlanan İslam'ı tehlikeli/tehdit edici göstermeyi başarabilmek için Batılı kamuoyunu İslam'a karşı birleştirmiştir (Gencer, 2015, s. 29).

Oluşturulan *İyi Müslüman, Kötü Müslüman* algıları da; İslam'ın şiddet içerdiği ön yargısından hareketle radikal olarak görülen Müslümanların terör destekçisi yani *Kötü Müslüman*, ABD'nin uğradığı terör saldırısına karşı ABD'nin yanında yer alan ılımlı İslamcıların ise *İyi Müslüman* olarak kategorilendirilmesine sebep olmuştur. *İyi olduğu kanıtlanmayan Müslümanlar Kötü olarak anılmaya devam edecektir* söyleminin

⁸⁰ İslamofobik eylemlere ilişkin istatistiki verilerin aktarılması çalışmanın boyutunu aşmaktadır. Fakat özetle; Batı'da 11 Eylül 2001 olayı sonrası İslamofobik saldırıların hızla arttığını söylemek mümkündür. SETA tarafından 2015 yılında hazırlanan Avrupa İslamofobi Raporu'nda Avrupa (başta İngiltere, Fransa, Avusturya, İngiltere, Almanya, Belçika, İtalya, Norveç gibi...) ülkelerinde meydana gelen İslamofobik saldırılara yer verilmiştir. Ayrıca Müslümanlara karşı saldırıların 2016-2017 yıllarında da oldukça fazla olduğu belirtilmiştir. Avrupa'daki İslam karşıtlığının boyutunu gösteren, İslamofobik eylemlere yer veren çalışmaların bir kısmı şunlardır: Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından hazırlanan *Avrupa'da Yükselen Ayrımcılık, Nefret, İslamofobi ve Irkçılık* başlıklı raporda İslam karşıtı eylemlere değinilmiştir. Kadir Canatan'ın hazırladığı *Avrupa'da İslam* (2005) başlıklı kitapta ise Belçika, İngiltere, İsveç, Danimarka, Fransa, Hollanda gibi ülkelerde Müslümanların karşılaştığı problemlere, Müslümanlara yönelik negatif propaganda eylemlerine yer verilmiştir.

oluşturduğu mesaj da gayet açıktır: Bütün Müslümanlar, kötü Müslümanlara karşı savaşıyor, kimliklerini kanıtlamak zorunda kalmışlardır (Mamdani, 2005, s. 23).

Sovyetler'in yıkılmasıyla oluşturulan yeni dünya düzeninde ABD, Batı'dan aldığı destekle 11 Eylül 2001 olayı ile *terörizmle mücadele*⁸¹ adı altında Orta Doğu'daki ülkelerin iç işlerinde aktif rol oynamıştır. 11 Eylül olayları da ABD tarafından, ABD'ye karşı gerçekleştirilen bir savaş olarak algılanmış (Huntington, 2001, s. 312, 320); teorik olarak inşa edilen İslam'ın Batı'ya karşı bir tehdit olduğu düşüncesi, politik olarak Batı'nın, özelde de ABD'nin, İslam coğrafyasına savaş açmasını beraberinde getirmiştir. Afganistan ve Irak'ın İslami terörizmle(!) mücadele ve terör gruplarına verilen desteğin engellenmesi gerekçeleriyle işgal edilmesi; Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişiminin yapılması gibi birçok olayda ABD'nin Orta Doğu'daki işgal politikalarının karşılığını görmek mümkündür.

1.3. Türkiye'nin Batılılaşma Süreci ve İslam Algısı⁸²

“Sizi aydınlatmaya çalıştım gece gündüz
Aydan güneşe gittim, güneşten aya geldim
Peygamberler vaat ederler cennet öbür dünyada
Ben size bu dünyayı cennet yapmaya geldim.”
Abdullah Cevdet, Gıyom Tell⁸³

Batı karşısında alınan mağlubiyetlerle başlayan Batı usulü teknik modernleşme çabaları Osmanlı siyasi, idari ve sosyal yaşamına da sirayet etmiş ve yukarıdan (iktidardan) aşağıya (halka) doğru Batılılaşma hareketleri (Bulut, 2005, s. 20-21) gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte *merkez-çevre* diyalektiği çerçevesinde yapılan reform hareketleri, Osmanlı'da laiklik olgusunun siyasi, idari ve sosyal alanlarda etkili olmasını da

⁸¹ İngiliz gazeteci Robert Fisk'in *This is not a war on terror. It's a fight against America's enemies* (Bu teröre karşı bir savaş değildir. Amerika'nın düşmanlarına karşı savaştır) başlıklı 24 Eylül 2001 tarihinde *Independent*'ta yayınlanan yazısında; Amerika'nın kendi terörist düşmanlarının peşinde olduğunu, Amerika'da yaşayan, ABD çıkarlarına zarar vermeyen terörist grupların güven içinde bulunduğunu belirtiyor. *Çıkar alanları* dışındaki yerlerde örgütlenen terör yapılanmalarının Amerika'nın hedefinde olmadığını söyleyen Fisk, *dünya terörü* ile savaşıldığını, Amerika'nın ürettiği terör ile savaşıldığını aktarıyor (Fisk, 2001).

⁸² Osmanlı modernleşme hareketleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma süreci, Türkiye'nin yönünü Doğu/İslam kültüründen Batı kültürüne çevirmesi olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte Türkiye'deki İslam algısı esaslı dönüşümler geçirmiş ve etkileri halen devam eden problemler meydana gelmiştir. Bu doğrultuda tez çalışmasında, günümüz Türkiye'sindeki İslam algısının izlerinin bu dönemselleştirme üzerinden okunması yeterli görülmüştür.

⁸³ Türkiye Cumhuriyeti reformlarının da alt yapısını oluşturan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan Abdullah Cevdet, Friedrich Schiller tarafından yazılan *Gıyom Tell* isimli kitabı çevirerek, kitaba bu önsözü yazmıştır (Mardin, 2014, s. 225). Bu önsöz, modernleştirici zihniyetin pozitivist algısını göstermesi açısından önemlidir.

beraberinde getirmiştir. İslami hukuk sistemi ve Batı'dan alınan laik hukuk sisteminin birlikte yürütülmeye başlanması neticesinde, şer'i hukukun gerektirdiği siyasi düzenlemeler etkisini yitirmeye başlamıştır. Özellikle Osmanlı bürokratları ve seçkinleri tarafından benimsenen pozitivist ideoloji doğrultusunda toplumsal reformların da yapılması, Batılı kültür hayatının Osmanlı'ya yerleşmesine sebep olmuştur. Toplumun *taşıyıcı elitlerinin* bu kabulü dini inançların ve geleneksel değerlerin reddini de beraberinde getirmiştir. Batı'nın imâl ettiği, *İslam'ın ilerlemeye, medeniyete, teknik gelişmeye engel olduğu düşüncesi*, Türkiye modernleşme hareketlerine de etki etmiş ve Osmanlı'nın tekrar yükselişe geçmesi, modern Türk devletinin kurulması için İslam engel teşkil eden gerici bir zihniyet ürünü olarak görülmüştür.

Özellikle aydın kesim laik düşünce ile birlikte, Fransız Ernest Renan'ın *İslam'ın temelde bilimsel ve felsefi ruhla çatıştığı* düşüncesini de benimsemiş, İslam'ın devre dışı bırakılarak ilerlemenin önünün açılması (Canatan, 1995b, s. 7; Berkes, 2014, s. 352), Batılılaşmanın temel şartı olarak görülmüştür. Doğu'ya, İslam'a Batılı gibi bakan Doğulunun, oryantalist yerlilerin bu bakışı açısı aynı zamanda İslam'ın ötekileştirilmesi için düşünsel bir alt yapı olan oryantalizmin iz düşümüdür (Arabacı, 2016). Bu bağlamda, Batı'da İslam karşıtlığının akademik bir disiplini olan oryantalizm, Osmanlı oryantalizmi olarak 19. yüzyıl Osmanlı reform düşüncesinde varlık göstermiştir. Bu düşünce Batı'yı ilerlemenin yurdu, Doğu'yu ise geri kalmışlığın sahnesi olarak görmektedir (Makdisi, 2014, s. 273). Tanzimat sonrası siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda etkili olan self oryantalist paradigma ile işleyen bu Batılılaşma hareketi, İttihat ve Terakki ve Cumhuriyet dönemi elitleri tarafından devam ettirilmiş (Bezi ve Çiftci, 2012, s. 142) ve Cumhuriyet döneminde siyasi bir ideoloji haline gelmiştir. Siyasi amaçlarla oryantalist dilin ürettiği, mağlup olan İslam dünyasına yönelik tasvirler, Müslümanları zihni olarak belirli bir kalıbın içine hapsetme, onları Avrupa düşüncesi ve siyasi arzuları doğrultusunda değişime zorlama teşebbüslerini meydana getirmiştir (Kara, 2017, s. 373).

Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadarki Osmanlı-Batı ilişkileri tarihi; her ne kadar bu tarihin çeşitli sebeplerle yazılması zor olsa da (Mardin, 2012, s. 237), Osmanlı ve Türkiye'deki İslam algısının dönüşümünü göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, Batı'nın ve yerli oryantalistlerin etkin olduğu bu dönüşümle birlikte, Tanzimat'ın ilanından Cumhuriyet'in kabulüne kadarki Batılılaşma hareketlerine

çalışmanın bu bölümünde kısaca yer verilmiştir. Ayrıca Batılılaşma hareketlerinin taşıyıcısı olan aydınların, Batı'nın gölgesi niteliğindeki ve taklit/tercüme şeklindeki düşünceleri (Meriç, 2003, s. 137) aktararak Batılılaşma ideolojisinin topluma nasıl empoze edildiğine; Batı'ya gönderilen devşirme aydınların (Arabacı, 2016) İslam'dan meydana gelen yerli kültürü aşağıladığı İslam karşıtı söylemlere de yer verilmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu evrelerdeki politikaların İslam karşıtlığı algısının oluşmasına etkisi tartışmaya açık bir konudur. Fakat günümüz Türkiye'sinde siyasal, sosyal alandaki ve medyadaki İslam karşıtı söylemlerin Batılılaşma sürecindeki söylemlerle/olaylarla benzer izleri taşıdığı da görülebilmektedir. Dolayısıyla Batı'daki İslam karşıtlığı ideolojisinin sonucu olan İslamofobi (İslam korkusu), Türkiye'de de siyasal/sosyal bir söylem olarak varlığını sürdürmektedir. Bireysel faaliyetlerle değil kolektif bilinç ile zihinsel olarak inşa edilen İslam karşıtlığı, İslam'ın Türk toplumunun temel kabulü olmasından dolayı Batı'daki gibi fiziki eylemlere dönüşmemektedir. Fakat siyasal, sosyal ve entelektüel alanda İslam'ın ötekileştirilmesi devam etmektedir.

1.3.1. Osmanlı Batılılaşma Hareketlerinin Teorik Çerçevesi: *Merkez-Çevre ve Din-Devlet İlişkilerinin Mücadelesi*

“İnkılapları yapmak için çok kere zor kullanmak lazımdır. Saydığım anlamda bir değişiklik yapılırken mukavemet ve irtica unsurları, yerine göre elinde silahla veya cebinde kitapla, kafasında eskiye alışmış somurtkanlık, dilinde iğfal ve tehevvrüle gelip karşınıza dikilirler. Bunları vurup devirmedikçe inkılabı yapmanın ve hatta uzun devirler korumanın imkânı yoktur... Bu bakımdan da Türk inkılabı en ziyade zor kullanmayı gerektiren bir hususiyet gösterir”

Recep Peker, 1984, s. 18-19⁸⁴

Osmanlı Batılılaşma hareketleri⁸⁵ teknik alanlarda başlamış, idari, sosyal ve kültürel alanlarda da ilerleyişini sürdürmüştür. Batı hayranlığına dayanan, Batı'nın üst yapı kurumlarının/seçkinlerinin tepeden inmece bir şekilde aktarılması olan ve Batı işbirlikçisi elitlerin (Canatan, 1995b, s. 61-62; Sunar, 2004, s. 513) kültürel taşıyıcı

⁸⁴ Cumhuriyet tarihindeki tek parti döneminin önemli sözcülerinden ve ideologlarından biri olan Recep Peker'in *İnkılap Dersleri* isimli kitabı, tek parti ideolojisini ve inkılapların metot ve amaçlarını göstermesi bakımından önemlidir. Peker, kitabında inkılapların zorlukla yapılması gerektiğine değinirken aynı zamanda bu inkılapların sadece rejimi değil sosyal ve kültürel yaşantıyı da değiştirmeyi hedef aldığını belirtmektedir. Ayrıca Peker, “Kadını çuval içinde yaşamaya mahkûm bırakan bir inkılap, Türk harflerini kabul etse, bunun ne kıymeti olabilirdi” cümlesiyle inkılapların topyekûn bir değişimi gerektirdiğini söylemiştir (Peker, 1984, s. 17-19).

⁸⁵ Osmanlı'da Batılılaşma dönemini ifade eden modernleşme kavramı yerine, *cedid (yeni), islahat, asrileşme, reform, devrim* gibi kavramlar da kullanılmıştır (Karpaz, 2014, s. 9).

konumunda olduğu Osmanlı modernleşmesi, Karpat'a göre (2014, s. 80) yöneticilerin modernleşme ideolojisini iktidarda kalabilmenin yegâne şartı olarak gördüğü bir süreci doğurmuştur. Dolayısıyla iktidarın düzenleyici ve belirleyici bir rol üstlendiği Batılılaşma hareketinin sürecini ve bu süreçlerdeki temaları anlaşılabilir kılmak için Batılılaşma hareketindeki aktif unsurları incelememiz gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Batılılaşma sürecindeki iktidarın toplum üzerindeki etkinliğini, iktidar tarafından çevreye sunulan Batılı merkezi değerler sistemini göstermesi açısından *merkez-çevre* ilişkisini; sistemsal olarak inşa dilen laiklik ideolojisini resmetmesi açısından da *din-devlet* ilişkilerini açıklamak gerekmektedir.

Merkez-çevre ilişkisini literatüre kazandıran Edward Shils'e göre (1975, s. 1-2), toplumun bir merkezi vardır ve bu merkez coğrafi alanla ilgili olmayan, toplumda az ya da çok kesin bir yere sahip olan, toplumu yöneten semboller, değerler ve inançlardan oluşur. Merkezi değerler sistemi olarak adlandırılan bu unsurlar aynı zamanda toplumun merkezini oluşturur. Bir güç tarafından çevreye aktarılmak istenen değerleri ifade eden merkez, eylemsel bir alanı da içerir; faaliyetlerden, kurumlardan ve kişilerden oluşur. Merkezin aktarılmasındaki güç unsuru olan kurumlar, kişiler değerleri ve inançları da (merkezi) somutlaştırır. Merkezi değerler sisteminin en önemli taşıyıcısı konumunda olan devletin kontrolü ile merkezi değerler sistemi, elitler/seçkinler aracılığıyla çevreye yaygınlaştırılır ve somut olarak ön plana çıkarılır. Merkezi değerler sisteminin kurumsal hale getirilmesinde etkili olan elitler, çevrenin merkeze göre yapılandırılması aşamasında önemli rol oynarlar (Shils, 1975, s. 3-6). Merkezi değerler sisteminin aktarılmasına karşın, çevrede muhalefet ve reddediş de olabilmektedir. Merkezin bakış açısı ve yaşam tarzından yoğun olarak etkilenmeye devam eden çevre, kendilerini genellikle *dışardaki* olarak algılamaya devam eder (Shils, 1975, s. 8-11).

Shils'in *merkez-çevre* kuramını Şerif Mardin,⁸⁶ Osmanlı modernleşme sürecine uyarlamıştır. Yöneten-yönetilen ilişkisine dayanarak merkez ve çevre ilişkisini açıklayan Mardin, merkez kavramını Osmanlı Devleti'ni bir arada tutan bürokrasi, devletin

⁸⁶ Edward Shils'in *Center and Periphery Essays in Macrosociology (Makro Sosyolojide Merkezi ve Çevresel Denemeler)* isimli eserindeki merkez-çevre yaklaşımını Şerif Mardin Osmanlı siyasal yapısına uyarlasa da bu yaklaşımın geçerli olmadığını, siyasal yapıyı açıklamada tek başına yeterli olamayacağını ifade eden düşünürler de bulunmaktadır (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012, s. 142-143). Fakat merkez-çevre ilişkisinin özellikle Tanzimat'tan sonra laik politikalar neticesinde derin ayrımlar yaşattığı fikri, Türkiye'de yöneten-yönetilen arasındaki İslami algılamaların farkını göstermesi açısından önemli görüldüğü için bu yaklaşıma çalışmada yer verilmiştir.

işlemesini sağlayan öz olarak tanımlar. Merkezin dışındaki toplumsal ve coğrafi alanı da çevre olarak açıklar (Gülener, 2007, s. 39). Osmanlı'daki yöneten-yönetilen ilişkilerini kapsamlı bir şekilde irdeleyen Mardin, merkez ve çevrenin (yöneten-yönetilen) karşı karşıya gelmelerinin bir kopukluğa sebep olduğunu ve çatışma doğurduğunu belirtir. Özellikle modernleşme sürecindeki merkezin, devletin ideolojisi ile ilgili katı reformlarla çevreyi bütünleştirme çabasına karşın; çevre İslamiyet'e ve onun kültürel mirasına sarılmıştır. Bunun sonucunda da çevreler (merkez dışındaki taşralar) *gericilik* merkezleri haline gelmiştir. Ve çevre, devletin laik politikalarına karşı İslami muhalefet etrafında birleşmiştir (Mardin, 2006, s. 52-55).

Merkez ve çevre arasında modernleşme ile başlayan bu ayrım, modernliğin başlangıcında derin bir problem teşkil etmemiş fakat Cumhuriyet ile birlikte farklı bir görüntüye kavuşmuştur. Osmanlı'nın kuruluşunda ve yükselişindeki merkezi değerler, Tanzimat'ta başlayan Batılılaşma çabalarının sonucu Cumhuriyet döneminde getirilen değerler sistemi ile çatışmıştır. Osmanlı merkezi değerler sistemine ikame edilmeye çalışılan bu sistemi kabul etmeyen yapılar çevrenin bir unsuru haline gelmiştir (Gülener, 2007, s. 37). Merkezin çevreyi kontrol altına alma çabası olarak görülebilecek merkez-çevre ilişkisinde, çevrenin İslam'la örtüşen yönleri, yeni sınırların çizilmesi, sekülerleşme ile belirginlik kazanmıştır (Mardin, 2011, s. 237-238). Devrimler ile geleneksel dini, sosyal, siyasal, kültürel kurumlar kapatılarak; inanç ve değerlerin aktarım aracı rolünü üstlenen dil ve tarih gibi simgelere müdahale edilmiştir. Devletin yargı gücü ile devrim politikalarına karşı gelenler cezalandırılmıştır. Bazı toplum kesimleri de merkezin iktidarının meşruiyeti için potansiyel tehdit konumunda oldukları için baskı altına alınmıştır (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012, s. 143). Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde geliştirilen halkçı temalara rağmen, merkezi değerleri aktaran devlet, çevre ile bütünleşmeyi sağlayamamış, kırsal ile ilişki kuramamıştır (Mardin, 2006, s. 61).

Bu ayrımın arka planında ise Batılılaşma sonucu dönüşüme uğrayan din-devlet ilişkilerinin zihni alt yapısı olan laiklik, pozitivizm ve sekülerizm yer almaktadır. Demokrasiden ziyade Batılılaşmanın öncelikli şartı olarak görülen laiklik⁸⁷ (Göle, 2011,

⁸⁷ Kemal Karpat, Osmanlı yönetici elitinin sosyo-ekonomik değişime tepki göstermeye başladığı 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'da laikliğin ortaya çıktığını belirtmektedir. Ayrıca Karpat, laikliğin, milletin dinsel içerikten soyutlanarak siyasal bir toplum haline getirilmek için kullanıldığını ifade etmektedir (Karpat, 2009, s. 239-241).

s. 99-100) Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı'nın merkezi değerlerinin yerine yerleştirilmeye çalışılmış ve din-devlet ilişkileri⁸⁸ biçim değiştirmiş, bu dönüşüm sonucu toplumsal formlar yeniden düzenlenmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ile idari alanda İslam hukuku ile birlikte uygulanmaya başlanan laiklik, Cumhuriyet'e kadarki süreçte alt yapısını tamamlayarak resmi bir kimliğe bürünmüştür.

Literatüre Fransız ihtilali ile giren *laik* kelimesi ruhani olmayan kimse, dini olmayan şey, fikir, sistem anlamlarına gelirken; *laik hukuk sistemi* de esaslarını dinden almayan hukuk sistemini ifade eder (Başgil, 1977, s. 151-152). Batı'da devlet ve kilise ayrımının⁸⁹ doğal bir sonucu olan laiklik sistemi, Batı'da farklı işlevselliğe sahip din ve devlet ilişkileri ile bütünleşen bir görünüm kazanmıştır. Fakat Osmanlı'nın devamı olan Türkiye'de laikliğin devlet politikası haline gelmesiyle devletin bir uzvu koparılmış ve laiklik/sekülerizm Türk Anayasa teorisinin ve siyasi hayatının temel taşı haline gelmiştir (Mardin, 2017, s. 35-36).

Süreç içerisinde Osmanlı'nın sekülerist bir yapıya sahip olması, İslami değerler sisteminden Batı değerler sistemine geçişe sebebiyet vermiştir (Yıldırım, 1995, s. 12). Bu radikal geçiş, merkez çevre ilişkisini koparmış, çevrenin İslam ile bütünleşmesi merkezi iktidarı rahatsız etmiştir. Merkezi yapı, Türk modernleşme sürecindeki din reformlarının, ibadetlerin serbestçe yapılabilmesini engellemediğini belirtse de; din ilimlerinin serbestçe okutulmasının, öğretilmesinin çevrenin kontrolüne bırakılmaması, merkezin iktidar yapısını benimsemeyen çevre unsurlarını rahatsız etmiştir. Bu süreçte, Hristiyanlıkla ilgili bir mesele olan laikliğin İslam dünyasına bir düşünce, siyasi bir çözüm, uygulama biçimi olarak nasıl dâhil edileceği, daha doğru bir deyişle meşru bir sistem olarak Müslümanlara nasıl kabul ettirilebileceği de önemli bir problem olarak görülmüştür (Kara, 2016a, s. 91).

⁸⁸ Türkiye'deki din-devlet ilişkisinin sürecini Ali Fuat Başgil üç dönemde incelemiştir: İlk dönem *Dine Bağlı Devlet Sisteminin* uygulandığı Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1839 Tanzimat Fermanı'na kadarki süreçtir. İkinci dönem ise Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması (1839-1924) arasındaki *Yarı Dini Devlet ve Laikliğe Doğru Gidiş* dönemidir. 1924 yılı itibarıyla uygulamaya konulan *Devlete Bağlı Din sistemi* de üçüncü dönemdir (Başgil, 1977, s. 178).

⁸⁹ Din ve dünya işlerini ayrı olarak kabul eden Batı Hristiyanlığı bu perspektifle siyasal sistem geliştirmiştir. Fakat İslam dini dünya hayatını dinden soyutlamaz, tersine toplumsal hayatta etkin olurken siyasal alanda da belirleyici bir işlev görür.

Cumhuriyet ile birlikte laikliğin kalıcı *inanç sistemi*⁹⁰ haline getirilmesiyle de (Findley, 2016, s. 21) pozitivist ideoloji bilim, sosyal ve kültürel alanlarda etkinliğini artırmaya başlamıştır. Pozitivist ideoloji söylemleri ile İslam'ın toplumsal ve politik dünyanın üretilmesindeki rolü devre dışı bırakılarak, İslam'ın hayat damarları koparılmıştır (Yıldırım, 1995, s. 138; Ocak, 1996, s. 133). Bu süreç sonucunda Batı'nın ve bazı yerli oryantalist aydınların (Arabacı, 2016) pozitivist ideoloji karşısında İslam'ı bağınaz, saldırgan ve gerici olarak görmeleri (Başgil, 1977, s. 157), merkez gücün din ile ilgili politikalarının çevre tarafından benimsenmemesini doğuran bir etken olmuştur.

1.3.2. Osmanlı Batılılaşma Sürecinin Evreleri

Osmanlı Batılılaşma süreci 1699 yılında Karlofça Antlaşması'nın ardından yapılan teknik ve askeri alandaki reformlarla başlamıştır. Batı ülkelerine göre teknik anlamda geri kalan Osmanlı da Batı'nın askeri yapısını örnek almak amacıyla yapılan düzenlemeler, I. Mahmut (1730-1754) ve I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde görünür olmuş, özellikle de III. Selim zamanında (1789-1807) hızlanmıştır (Mardin, 2012, s. 11). Batı'dan alınan tekniklerle birlikte yenileşme hareketleri, Fransız İhtilalinin de etkisiyle (Lewis, 2010, s. 57), hukuk/ıdari ve sosyal alanlara da sirayet etmiştir. II. Mahmut döneminde özellikle sosyal ve kültürel alanlarda yapılan yenilikleri, Sultan Abdülmecid döneminde kabul edilen, hukuki ve idari alanda Batılı içeriğe sahip olan Tanzimat Fermanı (1839), ardından da gayrimüslimlere ayrıcalık veren Islahat Fermanı (1856) takip etmiştir.

Batı hukukuna dayalı ceza kanunları Osmanlı'ya uygulanmış ve siyasal alandaki özellikle Tanzimat dönemi yeniliklerini Batılılaşma için yeterli görmeyen Yeni Osmanlıların çabasıyla 1876 yılında Kanun-i Esasi kabul edilerek I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. II. Abdülhamid'in meclisi feshetmesiyle birlikte Batı destekli ve pozitivist⁹¹ görüşleriyle görünür olan İttihat ve Terakki gibi siyasal örgütlenmeler doğmuştur. Batı tekniğini, askeri teşkilatını ve eğitimini almayı Batıcılık olarak gören ve Müslümanlığı

⁹⁰ Laikliğin tarihsel sürecini, felsefi arka planını, sekülerizmi, laiklik-modernlik ilişkisini açıklayan ve Türkiye'deki laiklik algılamalarına da değinen kapsamlı ve önemli çalışma için bkz: Jean Baubêrot, *Dünyada Laiklik*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.

⁹¹ Pozitivist ideoloji; sosyal hayat ve ilmi çalışmalarda, dinlerin temelini oluşturan yaratılışın reddedilmesi, maddeciliğin hâkim olması anlamlarına gelmektedir. Batı'da Rönesans hareketleri sonucu ortaya çıkan bu düşünce yapısı, duyu organları ile tanımlanamayan, ispatlanmayan unsurları yok saymaktadır (Başgil, 1977, s. 38-40).

tebaası arasında güçlendirmeye çalışan II. Abdülhamid'e (Mardin, 2012, s. 15; Karpat, 2011a, s. 10) darbe yapılmasıyla iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, 1908-1918 yılları arasında yapmış olduğu reformlarla, Cumhuriyet dönemi inkılaplarının alt yapısını oluşturmuştur.

Bu bağlamda, Osmanlı Batılılaşma sürecinin teknik olarak başladığı, bu teknik transferlerin kültürel formlarını da beraberinde getirdiği görülmüştür. Osmanlı'da idari düzende ve hukuk alanında yapılan köklü değişiklikler, siyasal alanında Batı etkisine dâhil olmasına sebebiyet vermiştir.

1.3.2.1. Batılılaşmanın Tezahürleri: Askeri-Teknik Yenilikler ve Tanzimat Dönemi

Osmanlı'nın Batılılaşma hareketleri, Batı'ya karşı askeri alanda güç kaybedilmesinin ardından başlamış, devletin gücünü artırması için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi gerektiği düşünülmüştür (Berkes, 2014, s. 73). Askeri alanda düşünülen reform ihtiyacı özellikle 1683'teki Viyana kuşatmasının ardından alınan mağlubiyetle birlikte uygulanmaya başlamıştır (Toynbee, 2002, s. 25).

Askeri okullarda yapılan yenileşme hareketleri ile birlikte teknik modernleşme yolundaki ilk önemli adım III. Selim'in 1793 yılında kurduğu modern bir ordu ile atılmıştır (Karpat, 2014, s. 80). III. Selim'in yapmış olduğu bu askeri yeniliklerde, Avrupalı, özellikle de Fransız eğiticiler ve 18. yüzyılda Avrupa'daki Osmanlı elçiliklerine gönderilen kişiler önemli rol oynamış, Batı tekniğinin Osmanlı'ya adapte edilmesinde iletişim kanalı işlevini gerçekleştirmişlerdir (Zürcher, 2015, s. 46). Teknik alandaki bu yenileşmelerin ilk adımı olarak gösterilen Nizam-ı Cedid ile Osmanlılar, modernliğin şartı olan rasyonelleşmeye doğru yöneliş sergilemişlerdir (Findley, 2016, s. 34). Bu ideolojik yöneliş, sonraki dönem sosyal ve idari alanlarda yapılan reform hareketlerini etkilemiştir.

Teknik alandaki modernleşme ile birlikte başlangıçta Batı'dan yalnızca teknik unsurlar alınmış, kıyafet, eğlence gibi Batı kültürel kimliğini yansıtan, değer ile ilişkili unsurlar reddedilmiştir. Fakat süreç içerisinde Batı'dan alınan teknik birimler, beraberinde Batı kültürel kimliğini yansıtan adetlerin ve yaşam biçimlerinin de transfer edilmesine sebep olmuştur (İnalçık, 2010, s. 243-244).

Sosyal ve teknik alanlarda Batı usulleri ile tanışan Osmanlı'da, reform hareketleri II. Mahmut döneminde de hızlı bir şekilde devam etmiştir. II. Mahmut'un reformları da önce ordudan başlamış, askeri alanın ötesine geçerek, sosyal, teknik ve bir takım kültürel yeniliklerin kapısını aralamıştır (Findley, 2016, s. 41). Bu dönem yapılan reform hareketlerinin başarısını sağlayabilmek amacıyla reformları uygulayabilecek bir kadronun oluşturulması gerekli görülmüştür. Bu nedenle Avrupa dilini, Avrupa teknolojisini bilen kişilere ihtiyaç duyulmuş, bu amaçla Avrupa modernleşmesinin zihni alt yapısı olan pozitivist ideolojiye sahip modern eğitim kurumları açılmıştır. Avrupa'yı tanımak için kurulan *tercüme odalarında* da (Zürcher, 2015, s. 74) Avrupa dilini bilen aydınlar yetişmiş ve Fransızca aracılığıyla Osmanlı, Fransız edebiyatı ve düşüncesi ile tanışmaya başlamıştır (Berkes, 2014, s. 199).

II. Mahmut dönemindeki Osmanlı askeri teknolojisindeki yenilikler ve sosyal/iktisadi düzenlemeler güçlü bir toplumsal değişimi de beraberinde getirmiş (Karpas, 2014, s. 61), Batılılaştırıcı bir çağdaşlaşma dönemi başlamıştır (Berkes, 2014, s. 147). Zorlayıcı kültür değişmelerinin başlangıcı olarak kabul edilen II. Mahmut dönemindeki yenilikler sonucu Avrupalı yaşam tarzı Osmanlı toplum hayatına girmeye başlamıştır (Özakpınar, 1995, s. 90-91). Osmanlı'nın teknik ve idari alanlardaki yenileşme hareketleri için rol model görülen Avrupa ile ilişkinin artması sonucu Avrupa etkisi Osmanlı'da daha görünür hale gelmiştir. Bu etki 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tanzimat döneminde, II. Mahmut'un bakış açısıyla paralel olarak, Avrupa'nın teknik ve idari kurumlarının üstün olduğu fikrini kabul edenler, üstü kapalı olarak Avrupa'nın politik ve kültürel sisteminin de üstün olduğunu kabul etmişlerdir (Karpas, 2014, s. 82). Bu kabul, beraberinde Batı metotları ve pozitif ilimlerin bürokrasi aracılığıyla Osmanlı'ya gelmesine, idari usullerde ve kanunlarda⁹² yenileşme hareketlerinin yapılması sonucu meydana gelen geleneksel değerlerle-batılı değerler çatışmasına zemin hazırlamıştır (İnalçık, 2010, s. 247).

⁹² Osmanlı dönemi kanunlaştırma hareketlerinin önemli bir kısmında şeklen de olsa İslam ve Osmanlı hukukunun genel yapısına uygun davranılmaya çalışılmıştır. Fakat süreç içerisinde şer'iyeye mahkemelerinin faaliyet alanının daraltılması ve laik kanunların uygulamada ön plana çıkarılmasından dolayı İslam hukukundan gelen hükümlerin nispeten ihmale uğradığı söylenebilir (Şentop, 2005, s. 671).

Tanzimat devrinde⁹³ modernleşme için anayasal çerçevede ve düşünce yapısında Batılı sistemlerin transferinin yapılması şart olarak görülürken (Karpat, 2014, s. 23), İslam dini prensipte devlet dini olarak devam etmiş fakat devlet hükümlerinde İslam dininin fiiliyatta geçerli olma mecburiyeti ortadan kalkmıştır. Yeni yapılan düzenlemelerde dini esaslardan ziyade, sosyal unsurlar devreye sokularak laik sisteme geçiş çalışmaları yapılmıştır (Başgil, 1977, s. 182). Aile hukuku ile sınırlandırılan şeriat yürürlükten kaldırılmamış fakat Avrupai tarzdaki laik hukuk sistemi idari ve sosyal hayatta daha etkin hale gelmiştir. Laik hukuk sistemi 1865-1888⁹⁴ yılları arasında Avrupa'dan alınan ceza kanunları ile Osmanlı hukuk sistemine yerleşmeye başlamıştır (Zürcher, 2015, s. 99). Laik hukuk sisteminin Osmanlı'da etkin olması ile birlikte Osmanlı'nın kuruluş, gelişme ve yükselme dönemlerindeki din ile üst düzeydeki ilişkiler azalmış, devlet dünyevileşmeye başlamıştır (Okumuş, 2017, s. 218). Bu süreç de İslam dininin etkilerinin siyasal sahneden kaldırılmasına; Batı ideolojilerinin tercih edilmesi gerektiği yönündeki söylemlerinin artmasına zemin hazırlamıştır.

Bu modernleşme çabaları, geleneksel Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında köprü olmuştur. Bu köprünün en önemli taşıyıcısı konumunda olan laiklik ideolojisi (Okumuş, 2017, s. 505), idari, teknik, hukuk ve kültürel hayatı da, II. Mahmut döneminde olduğu gibi, önemli derecede biçimlendirmiştir. Kılık kıyafetler, toplumlar arası ilişkiler, tüketim ve eğlence alışkanlıkları dönüşüme uğramıştır. Batılı kültürlerin Osmanlı'da yaygınlaşmasını sağlayan bu kültürel dönüşümde yazılı basın da önemli bir etkisi olmuştur (Özdemir, 2007, s. 17-18).

Batılılaşma sürecinin taklit edildiğini ve kendi kültürlerinin geri plana atıldığını vurgulayan *Yeni Osmanlılar* ekolü düşünürleri, Tanzimat ile kendi kültürlerinin ihmal edildiğini söylemişlerdir. Namık Kemal, Ziya Paşa gibi aydınlardan oluşan bu grup, Batı sistemlerinin Tanzimat ile mekanik ve yüzeysel anlamda kabul edildiğini belirterek Tanzimat'a yönelik eleştiriler getirmişlerdir (Mardin, 2012, s. 14). Batılı eğitim

⁹³ Tanzimat dönemi din-devlet ilişkilerinin yeniden düzenlendiği bir dönemdir. Askeri alandan, ulema sınıfına kadar bu ilişkilerin etkisi hissedilmiş, İslam ve devlet işlerinin ayrıştırılması ile ilgili politik düzenlemeler yapılmıştır. Laikleşmenin önemli bir basamağını oluşturan Tanzimat dönemindeki din-devlet ilişkileri ile ilgili kapsamlı çalışma için bkz: Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017.

⁹⁴ 1843 yılında Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğini tanıyan ceza yasası; 1850'de Fransa'dan birebir alınan ticaret yasası; 1867'de yabancıların Osmanlı'da toprak sahibi olmaları ile ilgili yasa yürürlüğe girmiştir. Ayrıca yabancıların ticaret davalarına bakmak için karma mahkemeler ve 1869'da gayrimüslimleri kapsayan davalar ile ilgili laik mahkemeler hiyerarşisi (Nizamiye mahkemeleri) kurulmuştur (Zürcher, 2015, s. 99)

kurumlarında yetişen ve Batı, özellikle de Fransa'nın, etkisinde kalan Yeni Osmanlılar, Osmanlı'da meclisin kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmayı amaçlamışlardır (Mardin, 2014, s. 33). Bu amaçla yurt dışı ve yurt içinde basın faaliyetleri yürüterek meşrutiyet rejimini savunmuşlardır.

1876 yılında Kanun-i Esasi ile birlikte Meşrutiyet rejimi kabul edilmiş ve Türkiye modern politik sistemi resmi olarak kabul etmiştir. Belçika Anayasası model alınarak hazırlanan bu yasal düzenleme, daha önce gerçekleştirilen ıslahat hareketlerinin yasal bir biçime kavuşması için yapılmış olup; politik olaylar ve uluslararası ilişkilerin seyri sebebiyle II. Abdülhamid tarafından feshedilmiştir. II. Abdülhamid, Batı anayasası olmadan imparatorluğu yönetmiş eğitim, politika ve ekonomi alanlarında birçok yenilik gerçekleştirmiştir. II. Abdülhamid'in icraatları ile oluşturulan bu alt yapı birçok gelişime katkı sağlarken (Karpaz, 2011a, s. 8-10), Abdülhamid ve rejim karşıtı muhalif gruplar da bu dönemlerde örgütlenmeye başlamıştır.

1.3.2.2. Pozitivist İdeolojinin Hâkimiyeti: Jön Türklerin Siyasal Sahneye Girişi ve II. Meşrutiyet Dönemi

Yeni Osmanlılar ile başlayan Osmanlı siyasi yönetimine muhalefet hareketleri,⁹⁵ Türk siyasi hayatını önemli ölçüde etkileyecek ve dönüştürecek olan *Jön Türkler'i* ortaya çıkarmıştır. Tanzimat döneminde modern halini alan sivil ve askeri okullarda yetişen ve Avrupa'da tartışılan sosyal olayların, fikirlerin ve Avrupalı düşünürlerin etkisinde kalan Jön Türkler (Berkes, 2014, s. 389), gizli siyasi organizasyon olan *İttihat ve Terakki* ile kurumsallaşmıştır. Hiçbir özgün siyasi formül, ideoloji ortaya koyamayan Jön Türkler (Mardin, 2014, s. 24), Batılılaşmanın teknik olarak uygulanmaya çalışıldığı Abdülhamid döneminde yapılan reformlara karşın (Findley, 2016, s. 153-158), yurt dışında (Fransa, Avusturya, İngiltere, İtalya, Belçika, İsviçre) Abdülhamid karşıtı ve meşrutiyet taraftarı söylemleri içeren gazete ve risaleler çıkartarak Batı'nın desteğini almaya çalışmışlardır (Arabacı, 2010, s. 92).

Mardin'in *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* çalışmasında belirttiği üzere (2014, s. 24-25), Jön Türkler siyasi fikir boşluklarını, Avrupa'da tartışılan fikirlerin *popülarize* edilmiş

⁹⁵ 1876-1895 yılları arasında Türkiye'de belirgin hale gelen hürriyetçi akımların sosyal ve fikri köklerinde; masonluk ile yakın ilişki içinde olan Scalieri Komiteleri, Georgiades, Selim Faris, Halil Ganem gibi Osmanlı rejim karşıtı, Abdülhamid muhalifi kişilerin, kurumların ve bu kişilere ait gazete ve dergilerin etkisi olmuştur (Mardin, 2014, s. 33-46).

şekillerinden etkilenecek; teorisyen-halk arasındaki ikinci derecedeki düşünürlerin görüşlerini kabullenerek doldurmaya çalışmışlardır. Jön Türk olarak anılan grup içerisinde çok sayıda kişi olmasına karşın, Ahmet Rıza (1859-1930), Mehmet Murat (1853-1912), Prens Sabahattin (1877-1948) en etkili isimler olmuştur (Berkes, 2014, s. 393). Ayrıca Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, İbrahim Temo, Hüseyin Cahit Yalçın gibi gazeteciler de gizli örgütün yönetici kademelerinde görev yapmışlardır (Arabacı, 2010, s. 81).

Siyasal fikirlere açık olan özellikle yönetici kademelerindeki Jön Türkler, siyasal adıyla İttihat ve Terakki mensupları, *İslamcılıktan, Batıcılık ve Türkçülüğe* kadar farklı fikri yönelişlere sahip olmuşlardır. Fakat *Batıcılığın* tonları halinde beliren İttihat ve Terakki'nin baskın karakterinde *pozitivizm ve materyalizm* temel/belirleyici dünya görüşü olarak öne çıkmıştır (Arabacı, 2010, s. 81-82; Söğütü, 2008, s. 45). Ayrıca Jön Türklerin içinde İslamcılık politikasına da yönelen görüşlerin olmasının sebebi, zor durumdaki Osmanlı'ya karşı İslam'ın *ümme*t bilincini sağlayacağı avantaj ile birçok ülkeden destek alınacağı beklentisidir. Jön Türkler, İslam'ı kitleleri harekete geçirmenin aracı olarak görmelerine ve İslam'a önem atfeden sözlerine rağmen, laikliği temel ilke olarak kabul etmiş ve İslam'ı devre dışı bırakan politikaların zeminini hazırlamışlardır (Findley, 2016, s. 163; Mardin, 2017, s. 17). Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan ve pozitivist fikirleriyle cemiyetin düşünce yapısını şekillendiren Ahmet Rıza ve diğer İttihat ve Terakki mensupları *Materyalizm* ve *Sosyal Darwinizm* gibi akımların etkisinde kalmış, dini ikinci plana yerleştirmiş, mensupların bazıları da dini tamamıyla reddetmiştir (Zürcher, 2015, s. 137).

Jön Türkler, Batı'nın ideolojilerini yaygınlaştırmak için basın araçlarını etkin bir şekilde kullanmıştır. Mehmet Murat 1886 tarihinde *Mizan*'ı, 1895 yılında Ahmet Rıza *Meşveret*'i sonraki süreçte de *Şûra-yı Ümme*'ti, Abdullah Cevdet İshak Sükuti ile birlikte *Osmanlı*'yı ve 1904'te de *İçtihad*'i⁹⁶ çıkararak özellikle Fransız tipi laisizmi, pozitivist ve jakoben anlayışı Türkiye'ye uyarılma girişimlerinde bulunmuşlardır

⁹⁶ Halil İnalçık (2013b, s. 182), Osmanlı'nın son dönemlerindeki Batıcıların önemli yayın organı olan İçtihad'ın İslam'a karşı olumsuz ve sert bir tutum sergilediğini hatta Mekke Şerifi Hüseyin'in İçtihad dergisinin İslam'a karşı tutumunu göstererek isyan hareketini haklı göstermeye çalıştığını belirtmektedir. Cumhuriyet'ten sonra açık bir şekilde İslam karşıtlığı yapan Batıcıların fikirlerini önemli ölçüde etkileyen İçtihad dergisi, aynı zamanda din-toplum ilişkilerini biçimlendiren reformların yapılmasında da etkili olmuştur.

(Arabacı, 2010, s. 92,96,104,108-109,113). Özellikle Osmanlı'da Batıcılık⁹⁷ akımının kurucularından olan İttihat ve Terakki mensubu Abdullah Cevdet, Osmanlı uygarlığının tamamıyla terk edilip, yerine Avrupa usullerinin olduğu gibi yerleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Zürcher, 2015, s. 194). Ayrıca Batı ideolojilerini, basın aracılığıyla Osmanlı'ya taşıyan İttihat ve Terakki mensupları içerisinde Ahmet Rıza, Türkiye'de pozitivist ideolojinin yerleşmesi için gayret göstermiştir. Bu bağlamda, İttihat ve Terakki sadece örgütlenmiş bir yapı değil, aynı zamanda sosyal dönüşüm/modernleşme projesinin öncülerindedir (Arabacı, 2010, s. 73).

Vatan, hürriyet, özgürlük, ittihat gibi kavramlarla görünür olan ve 1908 yılında siyasal parti olarak iktidarda görev alan İttihat ve Terakki (Berkes, 2014, s. 405), Türklerin ve Arapların asli oldukları İslam milletini, Avrupa'nın etnik millet modeli temeli üzerine kurulu etnik bir Türk devletine dönüştürmeye çalışmış (Karpas, 2011b, s. 108) bu doğrultuda da bir takım reformlar yapmışlardır. 1914-1918 yılları arasındaki sosyal alandaki yenilikler radikalleşmiş, İslam'ın ilerici reformlar için engel olduğu düşüncesi hâkim olmuştur (Findley, 2016, s. 234). İttihat ve Terakki iktidarında adliye ve eğitim sistemleri daha fazla laik hale getirilmiştir, ulemanın konumu zayıflatılarak 1916'da şeyhülislam kabineden çıkarılmıştır (Zürcher, 2015, s. 185). İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirdiği reformlar ve oluşturduğu Batıcı fikri alt yapı, Cumhuriyet Halk Partisi dönemi inkılaplarını da etkilemiştir. Özellikle Batıcı, pozitivist Abdullah Cevdet'in çıkardığı *İçtihad* dergisi Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılapların fikri yönlendiricisi konumunda olmuştur (Arabacı, 2010, s. 109). Dolayısıyla bir örgüt olarak siyasal sahneden İttihat ve Terakki'nin tasfiye edilmesinden sonra, İttihatçılık bir zihniyet olarak etkisini uzun yıllar hissettirmiştir (Hanioglu, 2009, s. 257).

1.3.2.3.Cumhuriyet Dönemi İnkılapları

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'ya karşı üstün gelebilmek için yapılan reform hareketlerinin sonucu artan modernleşme hareketleri ile birlikte özellikle 19. ve 20. yüzyılda İmparatorluğun siyasal rejimi de tartışılmaya başlanmıştır.⁹⁸ Meşrutiyet

⁹⁷ Batıcılık Osmanlı Devleti ile başlayıp, Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikrîsel yapısını erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşımdır. Bazen ılımlı bir şekilde ortaya çıkan bu görüş bazen de köktenci, geleneksel kültür öğelerimizi sert bir şekilde eleştiren, geleneksel kültüre karşı çıkan boyutlara ulaşmıştır (Mardin, 2012, s. 9).

⁹⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecinin Osmanlı modernleşme hareketlerinin devamı niteliğinde gerçekleştiği düşünülmektedir. Hâlbuki amaç ve kapsam bakımından iki dönem arasında

fikrinin ön planda olduğu bu rejim tartışmaları, 1919-1922 yıllarındaki Kurtuluş Savaşı'nın ardından, 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle son bulmuştur. Cumhuriyet ile birlikte, *din devletine karşı ulus devlet* görüşü zafer kazanmış ve bu doğrultuda hukuk, yazı, dil, eğitim ve kültür gibi alanlarda pek çok köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir (Berkes, 2014, s. 521). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal önderliğinde yapılan reformlar, 1913-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki reformları gibi, toplumu laikleştirme ve modern hale getirme amacını taşımıştır (Zürcher, 2015, s. 256).

Cumhuriyet döneminde, Kemalist reformların en karakteristik unsuru olan laiklik için üç faaliyet alanı meydana getirilmiştir: İlki devleti, eğitimi ve hukuku laikleştirmek; ikincisi dinsel simgelerin üstüne giderek Avrupa'nın simgelerini ön plana çıkartmak; üçüncüsü ise toplumu laikleştirebilmek için gerekli görüldüğü durumlarda İslam'ın üstüne gitmek (Zürcher, 2015, s. 276). Bu bağlamda, Osmanlı'nın geri kalmasının en önemli sebeplerinden birisi olarak İslam'ı gören Mustafa Kemal, bu bakış açısı ile Hilafeti kaldırmıştır (3 Mart 1924). Hilafetin kaldırılması ile gündelik hayatın her aşamasına etki eden dinin (evlilik, kültür, miras, ölüm gibi) toplumsal hayatla ilişkisi kesilmiş, dini meseleler sekülerize⁹⁹ edilmiştir. Hilafetin kaldırılmasını, şeyhülislamlık ve evkaf vekâletinin lağvedilmesi, dini tarikatların dağıtılması, miladi takvimin kabul edilmesi, İsviçre Medeni Kanununun kabulü, dini mahkemelerin kaldırılması, İslamiyet'in devletin resmi dini olmaktan çıkarılması (10 Nisan 1928), Latin alfabesinin kabul edilmesi (1 Kasım 1928), ezanın Türkçeleştirilmesi (3 Şubat 1932) izlemiştir (Mardin, 2017, s. 96-97). 1923-1930 yıllarında laik ve milliyetçi bir karakter taşıyan bu reformlar (Karpas, 2011a, s. 27) kısa bir sürede hayata geçirilmiştir. 1922-1928 yılları arasında özellikle İslam dininin devlet işlerinden ayrılması, Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin getirilmesi gibi devrimler, Batı Rönesans'ının sekülerist bilimsel akıl devrimi gibi uygulanmıştır (Toynbee, 2002, s. 31).

önemli fark bulunmaktadır. Modernleşme, Osmanlı'nın Batı karşısında alınan mağlubiyetlere son verme kaygısı için bir araç konumundayken, Cumhuriyet döneminde modernleşme bir amaç haline gelmiş ve Cumhuriyet kadroları modernleşmenin bütünsel olarak gerçekleştirilmesini amaçlamışlardır (Söğütü, 2008, s. 34).

⁹⁹ Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Türkiye'nin modernleşme hareketlerinde İslam'ın etkisi azalmış ve sekülerleşme artmıştır. Türkiye'nin sekülerleşme serüveni ile ilgili kapsamlı çalışma için bkz: Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Alt sınıfların dini inançları için meşruiyet kazandıran anayasadaki *resmi din* ibaresi, yerini laikliğe bırakmış, *küçük insanın* dini, hoşgörülen fakat güvencede olmayan belirsiz bir duruma gelmiştir (Mardin, 2017, s. 163). Cumhuriyet dönemindeki bu reformlar ile din¹⁰⁰ ıslah edilmeye çalışılmış ve ulus devlet gereği Türkçe ezan okunması, diyanet kurumunun kurulması gibi yeniliklerle de din kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Kara, 2016a, s. 150-153).

Özellikle anayasadaki *Türk Devleti'nin resmi dini İslam'dır* ibaresinin kaldırılmasını İslamiyet'in devletten koparıma süreci olarak tanımlayan Lewis'e (2010, s. 371) karşın Findley (2016, s. 9), reformlarla Türkiye'ye uyarlanan sekülerizm ideolojisi ile dinin problem haline getirildiğini belirtmiştir. Din, her şeyi kuşatan hakikat olmaktan çıkmış, toplum içinde konumu belirlenmesi gereken bir unsur haline gelmiştir. Bu olgu da çoğunluğunu Müslüman nüfusun oluşturduğu Türkiye'de ironik sonuçların doğmasına sebep olmuştur. İdeolojik amaçlarla halka rağmen, zorla ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilen bu reformlar, Türk toplumunu¹⁰¹ Osmanlı'nın İslami geleneklerinden koparmak ve Batı'ya doğru yönelişi sağlamak için yapılmıştır (Zürcher, 2015, s. 279).

Batı medeniyetinin parçası olmayı kabullenen cumhuriyet reformcuları, bu doğrultuda kültür ve sosyal hayatın şekillenmesi için çalışmalar yapmıştır. Özellikle 1930 sonrası yapılan düzenlemeler ve tercüme edilen Batı edebi eserleri bu amaçlarla gerçekleştirilmiştir (Bulut, 2005, s. 31). Laik modernleşmenin zihinsel alt yapısını oluşturduğu için,¹⁰² Cumhuriyet döneminde İslam'ın egemenliğinden Türkiye'yi kurtarmak amacıyla *pozitivizm* bir ideoloji haline gelmiştir. 1930-1945 yılları arasında uygulanan laiklik politikalarıyla da eğitim camiasında özel olarak İslam'a, genel olarak ise dine karşı düşmanca bir ortam yaratılmıştır. Materyalizm ve hazcılık özendirilirken, manevi değerler reddedilmiştir (Karpata, 2011a, s. 39). Türkiye'de dinin saf dışı ya da etkisiz bırakılmasına yönelik tüm bu çabalar Batı tarafından destek bulurken,

¹⁰⁰ Osmanlı modernleşme hareketlerinin devamı niteliğindeki Cumhuriyet Devrimlerinde din geri kalmanın sebeplerinden birisi olarak gösterilmiştir. Modernleşme sürecindeki din algısı İslam'a bakışı da etkilemiştir. Bu konu ile ilgili İsmail Kara'nın hazırladığı çalışma oldukça önemlidir: İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam I - II*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

¹⁰¹ Batı'da eş anlamlı kullanılan *Müslüman* ve *Türk* kelimeleri ulus devlet sürecinde yeniden tanımlanmış ve Türk kimliği materyalist bir niteliğe bürünmüş, İslam Osmanlı'daki sosyal, siyasal, ekonomik ilişkilerden soyutlanmıştır (Karpata, 2011a, s. 57-58).

¹⁰² Laiklik *dünyevi iktidar* ve *ruhani iktidar* ayrımını ifade etmekle birlikte; bu anlamdan daha kapsamlı/fazla bir şekilde; Batı modernitesinin hâkim bir konumda, rol model olduğu tarihsel sürecin sonucunu ihtiva eder (Baubêrot, 2008, s. 21).

Türkiye'nin dindar toplumunda İslam'ın rolüne değinenler *gerici* olmakla suçlanmıştır (Karpat, 2011a, s. 245).

Özellikle Cumhuriyet döneminde İslam, *yer altına çekilerek*, toplumsal hayattan koparılmış¹⁰³ (Ocak, 1996, s. 134), Doğulu kimliğin bir işareti olarak görülmüştür. Bu sebeple Türk modernitesinin kurucu ideolojik-politik geleneği olan Kemalizm (İrem, 2008, s. 23), Batılılaşmak için İslam'ın etkisini azaltmayı gerekli görmüştür.¹⁰⁴ İslam'ın sosyal görünümü kaldırılmış ve Doğulu kimliğinden uzak Batılı bir Türkiye üretilmeye çalışılmıştır (Sayyid, 1997, s. 69'dan aktaran Yerlikaya, 2014, s. 89). Bu perspektiften bakıldığında, tek partili dönem ve çok partili hayata geçiş sürecinde etkili olan Kemalizm, içselleştirilmiş oryantalizmin izlerini¹⁰⁵ taşımaktadır. İçinde doğduğu topluma ve kendisini üreten koşullara Batılı oryantalist bir karşılaştırma ve mantıkla yaklaşmıştır (Kahraman, 2002, s. 184). Özetle söylemek gerekirse, Cumhuriyet döneminin din ile ilgili politik mücadelesi, her ne kadar rejim karşıtı örgütlü dini hareketlere karşı yapılıyor gibi görünse de, mücadele ve dönüştürülmek istenen asıl unsur İslam ve Müslümanlık olmuştur. Çünkü aktif dini hareketlenmeler konjonktürel ve geçici olup, İslam, bu topraklarla bağları koparılamaz geniş bir anlam taşımaktadır (Kara, 2017, s. 17).

¹⁰³ Dinin toplumdan koparılması, dinin bireyselleşmesi laikleşme sürecinin sonucu olup; laiklikle dinin bireysel bir tercih konumuna getirilmesi amaçlanır (Baubêrot, 2008, s. 121). Bu perspektifte bakıldığında Türkiye'deki İslam'ın toplumsal etkisinin azaltılıp, bireysel bir tercih konumuna getirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.

¹⁰⁴ Sayyid'e göre (2005, s. 951-952) İslam, özellikle Cumhuriyet dönemi inkılapları ile birlikte resmîyette devletten uzaklaştırılırken, aktif bir şekilde yeniden yazılmaya/tanımlanmaya çalışılmıştır. İslam'a karşı tavrın laiklik olarak belirlendiği bu dönemde Kemalist rejim, İslam'ı dışlamaktan ziyade, laiklik ile birlikte İslam'ı Hristiyanlığın özgül karakteristikleri ile benzer bir din olarak formüle etmeyi/şekillendirmeyi/modernize etmeyi amaçlamıştır. Farklı bir deyişle, Cumhuriyet döneminde laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayırt edilmesi anlamlarını aşan, dinin toplumsal etkisini/otoritesini zayıflatmayı amaçlayan bir işlev görmüştür (Söğütü, 2008, s. 47).

¹⁰⁵ Türk modernleşmesinin tarihi aynı zamanda modernitenin hegemonyasının kabul edilmesinin tarihidir. Bu bağlamda, Türkiye siyasal bir sömürgeleşme süreci yaşamamasına rağmen ve imparatorluktan ulus-devlete geçiş yapmasına rağmen Türk modernleşmesi Batı'nın bilişsel hegemonyasını başından itibaren kabul etmiştir. "Çağdaş muasır medeniyetler seviyesine" erişebilmeyi amaçlayan Türk modernleşmesi, moderniteyi topluma yukarıdan aşağıya empoze edilecek bir dönüşüm projesi olarak devletin elitlerinin/seçkinlerinin üstlendikleri bir *kültürel kod* olmuştur (Kahraman ve Keyman, 1998, s. 77).

1.3.3. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Aydınlarının Batılılaşma ve İslam Algısı

“İstesek de istemesek de Avrupalılaşmak zorundayız. Nasıl giydiğimiz pantolon Avrupa'dan geliyorsa... edebiyatımız da oradan gelecektir... İslam'ın 14. yüzyıl dönemine layıksak, şu Arap kitaplarını bırakalım da kafalarımızı zamanımızın bilim ve teknikleriyle dolduracak modern kitaplara sarılsak”
Hüseyin Cahit Yalçın, Edebi Hatıralar, 1999, 85-87

Osmanlı tarihindeki Batılılaşma hareketlerini başlatan idarecilerle birlikte elit kesim ve aydınlar Batılılaşmanın seyrini belirleme konusunda etkin olmuşlardır. Özellikle devletin üst düzey elitleri aracılığıyla tepeden inme bir şekilde gerçekleştirilen modernleşme çabasını toplumun kesimleri tarafından anlaşılır kılma ve modernleşme çerçevesinde toplumsallaşmanın sağlanmasında aydınlara önemli roller düşmüştür. Aynı zamanda Osmanlı kültürüne Batıcılığın eklemlenmesinde etkin olan edebiyatçıların romanları¹⁰⁶ da medeniyet projesinde araç/aygıt işlevini yerine getirmiştir (Şan, 2012, s. 244,251).

Modernleşme sürecinde Osmanlı-Batı arasındaki kültürel ilişkilerin artması sonucu halk-aydın ayrımı ortaya çıkmış ve aydının halktan uzaklaşmasıyla yabancılaşma başlamıştır (Subaşı, 2016, s. 83). Türk romanları da bu süreçte, Türk insanının ruhunda meydana gelen çözülme ve yabancılaşmayı ele alarak nasıl bir yer tutmamız gerektiği konusunda belirleyici olmuştur (Şan, 2012, s. 253-254). Bu yabancılaşma özellikle Tanzimat'ta belirgin olmuş ve aydın kendi tarihinden, kendi insanından koptuğu ölçüde (Meriç, 2015, s. 27) değer görmüştür.

Osmanlı edebiyatına¹⁰⁷ karşı Fransız edebiyatından¹⁰⁸ esinlenerek farklı bir yapıya bürünen yeni Türk edebiyatında bu araç işlevlerinin yansımaları görmek mümkündür.

¹⁰⁶ Romanlar toplumsal ve siyasal olayların arttığı dönemlerde, sosyal işlevi sebebiyle asli fonksiyonlarının önüne geçerek toplumsal hayatta aktif bir rol üstlenir. Dolayısıyla Osmanlı modernleşme dönemindeki romanlar, özellikle II. Meşrutiyet dönemi yayınlanan romanlar, sosyal ve siyasal olaylara; Batılılaşma ile desteklenen Doğu-Batı çatışmasına; değerler ve zihniyet çatışmasına yönelik ütopyik fantezilere kadar pek çok çatışmayı içerir (Gündüz, 2006, s. 164).

¹⁰⁷ Özellikle Tanzimat'tan sonra, edebiyatla Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşması arasında sıkı bir ilişki olmuştur. Batılılaşmanın yeni bir dünya görüşü olması Osmanlı İmparatorluğu'nu önemli ölçüde etkilemiş ve Batı'ya doğru ilk adımlar tercüme faaliyetleri ile başlamıştır. Batı'dan yapılan çeviri ve ilk aktarımlarla birlikte Osmanlı Sarayı'nın geleneksel pratikleri dönüşüme uğramaya başlamıştır (Budak, 2008, s. 15-17). Batılılaşmanın Osmanlı edebiyatındaki etkisinin tarihsel serüveni için bkz: bkz: Ali Budak, *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

¹⁰⁸ Osmanlı'nın siyasi ve askeri alandaki Batılılaşmasında olduğu gibi edebiyatında da Fransa'nın önemli bir yeri vardır. Niyazi Berkes bu durum ile ilgili *Batı Diplomasisi Uyduculuğu* kavramından hareketle, 18. Yüzyıl'da Fransa'nın Avrupa'nın en kudretli devleti olarak Yakın Doğu'da faaliyet gösterdiğini ve

Yeni Türk edebiyatının önde gelen isimleri İbrahim Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal yazılarıyla Batılı fikirlerin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamışlardır (Lewis, 2010, s. 188).

Modernleşme sürecinde Batıcı aydınların ilerleme ve yükselme amacıyla bilime atfettikleri anlam, sosyal-kültürel-siyasal süreçlerle de birleşerek çağdaşlaşma/Batılılaşma¹⁰⁹ ütopyasına dönüşmüştür (Akgül, 1999, s. 136). Özellikle kaynakları bakımından devşirme, içeriği bakımından da sığ olan Türk modernleşmesinin (Sunar, 2004, s. 512) izlerini taşıyan Tanzimat dönemi Osmanlı romanları sosyal değişmeye odaklanan birçok içeriğe yer vermiştir. Şinasi'nin önceki eski usul evliliklerle alay ettiği kitabı *Şair Evlenmesi*; Ahmet Mithat Efendi'nin Batılılaşmaya değindiği eseri *Felâton Bey ile Rakım Efendi*, Recaiâde Mahmut Ekrem'in örnek bir Batılılaşmış züppe olan Bihruz Bey'i işlediği romanı *Araba Sevdası* (Mardin, 2012, s. 21-79) Batılılaşma konusunu işleyen önemli eserlerdendir. II. Abdülhamid döneminde Fransız edebiyatının da etkisiyle aydınlar bu eserlerle Avrupa kültürel ve entelektüel hayatını Türk okuruna aktarmaya çalışmıştır (Lewis, 2010, s. 261).

Çağdaşlaşma merakı/macerası Türk romanlarına eklemlenmiş durumdadır. İleri bir medeniyet olarak kabul edilen Batı'ya karşın geri kalan (Yalçınova, 2015, s. 8) Osmanlı'nın Batılılaşma süreci birçok yazarın eserinde yer almıştır. Özellikle roman edebiyatında görünür olan bu unsurlar çatışmacı bir şekilde aktarılmıştır. Romanlardaki çatışmalar ise genellikle Batı-Doğu karşıtlığı arasında kurulmuştur. *Batı-Doğu karşıtlığı, eski kafa/yeni kafa; mahalle/apartman; idealist/materyalist; gelenekçi/Batıcı;*

Osmanlı'nın bu faaliyet sürecinde Fransa'nın bir *uydusu* olduğunu belirtmektedir (Berkes, 2016, s. 29,161-163).

¹⁰⁹ Çalışmada Osmanlı'nın son dönemlerinde Batı'nın rol model alınmaya başladığı ve Cumhuriyet döneminde siyasal sistem haline geldiği süreç genel olarak *modernleşme/batılılaşma/çağdaşlaşma* kavramları ile ifade edilmiştir. Farklı etimolojik anlamları olabilen bu kavramların, aynı anlamlar için kullanılma sebebi ise bu kavramların ilerlemenin tek şartının Batı'nın örnek alınması gerektiği düşüncesini/bakış açısını ihtiva etmesidir. Cemil Meriç ise *Çağdaşlaşma ve Batılılaşma* kavramları arasındaki farkı ve *Avrupalılaşma* eleştirisini şu şekilde ifade etmektedir (Meriç, 2015, s. 25): “Çağdaşlaşma ile Batılılaşma arasındaki fark ne demek? Batılılaşma miti eskiyince, yeni bir yalan çıktı sahneye, daha doğrusu aynı nazenin taze bir makyajla arz-ı endam etti: çağdaşlaşma. Entelijansiyamızın uğrunda şampanya şişeleri patlattığı bu ihtiyar kahpe, Tanzimat'tan beri tanıdığımız Batı'nın son tecellisi. Çağdaşlaşma, karanlık, kaypak, rezil bir kavram. Rezil, çünkü tehlikesiz, masum, tarafsız bir görünüşü var. Çağdaşlaşmanın kıstası ne? Hıppilik mi, bürokrasi mi, atom bombası imal etme gücü mü? Çağdaşlaşmak, ebetteki Avrupalılaşmaktır. Avrupalılaşmak, yani yok olmak. Avrupa bizi çağdaş ilan etti, daha doğrusu onun yerli simsarları...”.

hoca/öğretmen, milliyetçi/kozmpolit gibi karşıt biçimlerde¹¹⁰ somutlaşmıştır (Moran, 2016, s. 324).

Pozitivist akımdan etkilenecek Batılılaşma ideolojisini aktaran aydınlar, yapılan reformlarla birlikte, aydınlanmacı, pozitivist, rasyonalist bilim anlayışının İslam dünyasındaki ilim ve bilgi anlayışının yerine geçmesinde aracı olmuşlardır (Okumuş, 2017, s. 393). Bu doğrultuda Batı evrensel aklın temsilcisi olarak görülmüş, Batı kimliği ilerlemenin şartı sayılmıştır. Dolayısıyla bu bakış açısıyla birlikte, ulus devleti oluşturan ulusal söylemler, Batı'yı merkeze alan bir kurgu üzerine kurulduğu için oryantalist izleri¹¹¹ taşımaktadır (Keyman; Mutman; Yeğenoğlu, 1996, s. 13-14). Oryantalist bakış açısının neticesinde ise Batılılaşmanın aktörü Batılılar değil yerli modernleştiriciler olmuşlardır. Doğulu toplumlar, Batılı değerleri taşıyan *kendi elitleri* aracılığıyla *kendilerini Doğululaştırmış* (Bezci ve Çiftci, 2012, s. 160), kendi değerlerini ötekinin kültürü olarak tanıtmıştır. Bu bağlamda, geleneksel değerlere yabancı bir şekilde yaşam biçiminin, kültürel kodların ve cinsiyet kimliklerinin Batılılaştırılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla tarihsel süreçteki Avrupa zihnindeki *öteki Türkler*, medenileşme sürecinde, medenileşmeye engel olarak kabul ettikleri kendi *barbarlarını* üretmişlerdir. Laik seçkinler, *medeni* ve *gayri medeni* ayrımlarını *alaturka* olan her şeyin karşısına *alafrangayı* çıkartarak belirtmişlerdir. Kravat takmak, tiyatroya gitmek, karı kocanın el ele yürümesi, sakal ve bıyık tıraşı, dans etmek, batı müziği dinlemek cumhuriyet insanının temel özellikleri olmuştur. Yaşam tarzlarındaki ve estetik değerler algısındaki bu değişimler, İslami olandan Batılı olana doğru bir medeniyet dönüşümünü çerçevelediği için de masum ve değer yargılarından arınmış değildir (Göle, 2011, s. 65-67).

Batılı bakış açısı ile kendi toplumunu okuma kültürü sonucu aktarmacı *Batılı çözüm modelleri* Osmanlı toplumunun seçkinleri tarafından dünya görüşü olarak kabul

¹¹⁰ Türk edebiyatında önemli bir yer edinen ve yakın dönem kültür ürünlerinin içeriğini de etkileyen bu karşıt biçimleri Ahmet Mithat Efendi, Rezaizade Mahmut Ekrem, Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adivar, Yakup kadri Karaosmanoğlu, Peyami Safa ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde görmek mümkündür. Bu eserlerdeki *karşıt biçimleri* inceleyen çalışma için bkz: Berna Moran *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

¹¹¹ Hilmi Yavuz, Türkiye'nin Avrupalılaşma macerasını metodolojik olarak eleştirirken, Batılılaşma sürecinin geldiği noktayı şu şekilde özetler (Yavuz, 1998, s. 117): "Öteden beri ve ısrarla söylediğim şudur: İki yüz yıllık Avrupalılaşma serüveninin bizi getirip bıraktığı yer, oryantalistmdir. Biz Batılılaşmadık, oryantalistleştik, diye düşünüyorum. Oryantalizm yani kendimizi Avrupalının gözüyle görmek! Batılılaşmadan kalkıp oryantalistliğe varmak! Ne hazin!..."

edilmiştir. Batı düşünürlerinden ve ideolojilerden¹¹² etkilenen Türk aydınları, toplumlar arasındaki denklik meselesini hesaba katmadan bunları Osmanlı'ya taşımış; bu yeni yapının muhalefet kaynağı da İslam dini olmuştur (Akgül, 1999, s. 20-21). Bu durum ise modernleştirme projelerine ideolojik bir destek sunmayı amaçlayan Türk aydınlarını dinle karşı karşıya getirmiştir (Subaşı, 2016, s. 99). Bu süreçte din, özellikle modern kültürle çatışan bir kimliğe sahip olan geleneksel kültürde büyük bir yeri olduğu için aydınların hücumuna uğrayan en önemli unsur olmuştur (Güngör, 2011, s. 39). Batıcı aydınların din ile ilgili değerlendirmeleri siyasal dönem şartlarına ve Batı düşünce dünyasından alınan yeni şekillere göre değişikliğe uğramıştır. Fakat din-düşünce ilişkisindeki değişim gittikçe negatif bir ton kazanırken (Akgül, 1999, s. 146) Batılılaşma taraftarları, Batılılaşmak isteyen toplumların Batı'nın kültürel, fikri, felsefi dini sistemlerinin de alınması gerektiğini savunmuşlardır (Akgül, 1999, s. 153).

Bu doğrultuda, Batı değerlerine karşıt konumda bulunan halk kitlelerinin kültürünün dinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Türk aydınına göre din,¹¹³ geri kalmış halk kitlelerinin kültürü olarak yorumlanmış, aydının görevinin de bu kültüre dâhil olmadan, geri kalmış kültürü ıslah etmek, modernleştirmek olduğu ifade edilmiştir (Subaşı, 2016, s. 82). Türk devletinin devam ettirici unsuru olarak görülen İslam, modernleşme ile birlikte ilerlemeye karşı bir engel olarak kabul edilmiştir. Özellikle cumhuriyet elitlerinin İslam ile ilgili değişim gösteren söylemlerinde görüleceği üzere, cumhuriyet ideolojisi, İslam unsurunu devre dışı bırakarak modernleşebilmenin peşinde olmuştur (Kara, 2017, s. 28-31).

Dine vahiy boyutuyla değil sosyal bir olgu olarak bakan Batıcılar, Batı Hristiyanlığından hareketle, mevcut haliyle dinin modern toplumsal fonksiyonları yerine getiremeyeceğini, Müslümanların geri kalmasının, sefaletinin baskı altında ezilmesinin sebebinin İslam'dan kaynaklandığını düşünmüşlerdir. Bu amaçla modern toplumların önünü kaptan bir ideoloji olarak görülen İslam ile ilgili reformların yapılması gerektiği ifade edilmiştir (Akgül, 1999, s. 361-364; Güngör, 2011, s. 39). İslam algısının Batılı bakış açısıyla reformize edilmek istenmesini Cumhuriyet dönemi

¹¹² Immanuel Kant, Auguste Comte, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Marx ve Friedrich Engels, Emile Durkheim, Max Weber gibi düşünürlerle birlikte *pozitivizm*, *ateizm*, *materyalizm* ideolojileri Türk aydınları üzerinde etkili olmuştur (Subaşı, 2016, s. 107-124).

¹¹³ Türk aydının tarihsel ve sosyolojik kırılmalar sonucu değişen fikir ve rolleri; Türk aydının din algısının Batı kaynaklı kökenleri ile ilgili kapsamlı çalışma için bkz: Necdet Subaşı, *Türk Aydınlarının Din Anlayışı*, Otto Yayınları, Ankara, 2016.

edebi eserlerinde de görmek mümkündür. Refik Halit Karay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adıvar, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında dindar insanlardan kaçış, dini yaşamdan uzak durma, İslam dünyası dışındaki her şeye, özellikle Batıya doğru anlam dünyasını açma çabası yer almaktadır (Yalçınova, 2015, s. 19). Bu eserlerle zihinlerde *gerici bir Müslüman* karakteri oluşturulmuş ve üretilen kurgular ile birlikte İslam dininin insanların sosyo-kültürel hayatını olumsuz etkilediği aktarılmaya çalışılmıştır. Batıcı Aydınların eserlerinde yerel değerlere karşı başlayan yabancılaşma, yerel değerlerin esinlendiği İslam dininin ötekileştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Batı devletlerine göre geri kalmasının sebebinin İslam kültüründen kaynaklandığını düşünen Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet aydınları (Başkaya, 2014, s. 154), Cemil Meriç'in tabiriyle (2013, s. 230), İslam dinini *gericilik* ile özdeşleştirmiş, İslam'ı çağın dışına çıkılmasına sebep olan unsur olarak görmüşlerdir.

Bu bakış açısı Cumhuriyet dönemi ve sonrası yapılan radikal değişikliklerle birlikte politik bir boyut kazanmış ve bunun neticesinde İslam dininin modern hayatın yaşanmasında bir engel olduğu düşüncesi literatürde hâkim olmaya başlamıştır. Bu algı, İslam'ın sosyal hayatın içerisinde dönüştürücü etkisinden dolayı yerini İslam'ın var olan düzene/yaşanmakta olan kültüre karşı bir tehdit düşüncesine bırakmıştır. Bu doğrultuda, İslam'a hakaret boyutuna ulaşan söylemler kitle iletişim araçları ile de yaygınlaştırılmıştır. Özellikle yakın tarihimizdeki kitle iletişim araçlarının yayınları da bu durumu yansıtmaktadır. Günümüzde de din, medyada magazinleştirilebilen bir olgu olarak görülmekte (Yazıcı, 2015) ve self oryantalist bakış açısıyla yayınlanan karikatürlerle¹¹⁴ de öteki, gericici, düşman, tehditkâr gibi olumsuz kavramlarla ifade edilen bir İslam algısı oluşturulmaktadır. Bu algı, Batı'daki İslam karşıtı söylemler ile benzer içeriklere sahiptir. Kitle iletişim araçları ile yaygınlaştırılan bu söylemler, Batı bakış açısının İslam ülkelerine transfer edilmesine ve İslamofobik tutumların gerçekleştirilmesine sebep olması bakımından önemli bir problem teşkil etmektedir.

¹¹⁴ Yakın tarihimizde etkin bir şekilde faaliyet gösteren karikatür dergileri, İslam'ı ve Müslümanları olumsuz kelimelerle temsil etmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda İslam karşıtlığı düşüncesinin yaygınlaşmasına sebep olan bu yayınlar, Avrupa'nın İslam'a ilişkin söylemlerinin benzerlerini içermektedir. Türkiye'de yayınlanan karikatürlerdeki İslam karşıtlığı bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde incelenmiştir.

2. BÖLÜM

İSLAMOFOBİNİN MEDYATİK GÖRÜNÜMLERİ

Egemen ideolojilerin ve hâkim yapıların kontrolünde olan kitle iletişim araçları, psikolojik/toplumsal/siyasal amaçlarla oluşturulan *ötekilerin* kurgulanmasında ve ideolojilerin etkin bir şekilde kullanılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu sayede, özellikle uluslararası enformasyon dağıtım kontrolünü elinde tutan Batı, tarihsel süreçte sanat (heykel, resim), edebiyat (roman, hikâye, şiir), akademi ve politika gibi alanlarda *ötekisi* olan İslam'ı (al-Shaikh-Ali, 2015, s. 220-221), modern çağda oryantalist söylemlerle yeniden biçimlendirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, günümüzde *öteki* ile ilgili keşiflerimizin genel olarak medya ile gerçekleştiğini düşündüğümüzde (Morley ve Robins, 2011, s. 185); *ötekinin* sadece medyada çizilen biçimiyle anlam bulduğu ve çizilen sınırların dışına çıkılamadığı görülmektedir. Medyanın gerçeğin yerini alan simülakrlar¹¹⁵ üretmesi de (Baudrillard, 2010, s. 13) *öteki* hakkındaki gerçeklerin doğru bir şekilde anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Bu bağlamda, İslam'ın Batı'nın *ötekisi* olarak konumlandırıldığı gerçeğinden hareketle, medyada İslam'ın temsil biçimlerini, dolayısıyla İslam karşıtlığının medyatik görünümelerini incelediğimiz bu bölümde, öncelikli olarak medyanın algı üretimindeki gücüne değinilmiş ve zihinsel olarak var olan *ötekinin* medya üzerinden inşa edilmiş biçiminin tematik görünümü Batı ve Türkiye medyasındaki popüler örnekler üzerinden tartışılmıştır. Medyadaki tematik görünümünün gazete/dergi, mizah (karikatür), televizyon, sinema ve internet örnekleri üzerinden incelendiği bu bölümde; İslam'ın Batı ve Türkiye medyasında İslam karşıtlığını tetikleyen benzer söylemler ile inşa edilmesine; olumsuz temsiller ile kurgulanmasına (basmakalıp yargılar); din (İslam) ile ilgili yayınlanan içeriklerin daha çok şiddet ve politik çatışmalara

¹¹⁵ Baudrillard, bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünümüleri simülakrlar olarak tanımlamaktadır (Baudrillard, 2010, s. 7).

odaklanılarak işlenmesine (Alver, 2015, s. 53-54) değinilmiştir. Temsilin, istem dışı olmayan, yorumlanan ve yeniden şekillendirilen bir gerçekliğin parçası, gerçekliğin anlamına eklemeler yaparak katkıda bulunan (Çamdereli, 2018, s. 12) yapısından dolayı; İslam ile ilgili oluşturulan imajların da gerçeği yansıtmadığı ve ideolojik olarak belirli çıkar gruplarına hizmet ettiği bu bölümde sıkça vurgulanmıştır.

2.1. Medya ve Algı Üretimi

“Bir şeyin gerçek olması pek o kadar önemli değildir; fakat onun gerçek olarak algılanması çok önemlidir.”

Henry Kissinger

“Bugün bir ülke, ülkedeki kitle iletişim araçlarını kontrol eden kişilere ait durumdadır.”

Umberto Eco (1991, s.93)

“Amerika’da medya menajerleri, imajların ve haberlerin yaratılması, işlenmesi, rafine edilmesi ve bunlara riyaset edilmesi, dolayısıyla inançlarımızı ve tutumlarımızı, sonuç itibarıyla davranışlarımızı belirleme işini kendilerine iş edinmişlerdir.”

Herbert Schiller (2005, s. 9)

Medya bilgi verme, toplumsallaştırma, eğlendirme, eğitime, kültür taşıyıcısı olma ve siyasal katılımı sağlama gibi birçok işleve sahiptir. Kitle iletişim araçlarının teknolojik gelişimlerle birlikte gündelik hayatta daha etkin hale gelmesi bu işlevlerin etkisini de önemli ölçüde artırmıştır. Birçok meselede temel bilgi kaynağı konumunda olan medya, toplumsal hayatta bilgilerin hem üreticisi hem de dağıtıcısı konumuna gelmiştir. Herkese hitap edebilen bir içerik sunan medya, yayın olanaklarının artmasıyla enformasyonun toplumsal hayattaki bireyi yönlendirebilme gücünü de artırmıştır. Dolayısıyla modern yaşam, medya tarafından şekillendirilip medya tarafından biçimlendirilirken (Kaplan, 1991, s. 1), modern dünya içindeki algılamalarımız da medyadaki sembolik biçimler aracılığı ile şekillenmektedir. Medya ürünlerinin etkilerinin bu şekilde yayılması da olayları belli bir algıyla deneyimlememize, gözlememize ve günlük karşılaşmalar alanının ötesindeki dünyayı medya aracılığı ile öğrenmemize sebep olmaktadır (Thompson, 2008, s. 60). Medyanın bu yöndeki işlevine dair pek çok yaklaşıma rastlamak mümkündür. Eagleton’a göre ideoloji¹¹⁶ aktarımı ve tutum değiştirme aygıtı olarak işlev görmeye başlayan kitle iletişim araçları,

¹¹⁶ Terry Eagleton, ideoloji kavramını pek çok anlamı muhteva eden ve farklı kavramsal anlamlarla örülmüş bir kavram/metin olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Eagleton, ideoloji anlamının birbiriyle çelişkili birçok tanımı olduğunu belirterek bazılarını şu şekilde özetlemektedir: “İdeoloji; *toplumsal yaşamdaki anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci; belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi; bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler; sistemli bir şekilde çarpıtılan iletişim; özdeşlik düşüncesi; içinde, bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam*” (Eagleton, 1996, s. 17-18).

enformasyonu toplumu etkileme ve yönlendirme amacıyla kontrol altında tutmaktadır. İdeolojik aygıt¹¹⁷ olarak değerlendirilen kitle iletişim araçları, özellikle de televizyon, bireyleri edilgen, yalıtılmış, kişisel rollere bağlayarak zamanlarının büyük bir kısmını tüketen toplumsal kontrol aracı olarak konumlandırmaktadır (Eagleton, 1996, s. 61). Adorno'ya göre (2011, s. 61-62) ise medyanın gücünü ve kârını artırmak için ürettiği ürünler liberal sistemle birlikte sermayenin desteğiyle kültür endüstrisini doğurmuş ve toplumsal hayatı şekillendirmede bu endüstrinin ürünleri etkili olmuştur. Dolayısıyla medya gösterileri, günümüz toplumunun temel değerlerini şekillendiren, bireyleri kendi hayat tarzlarına alıştırmaya yarayan ürünler haline gelmiştir (Kellner, 2013, s. 19-21).

Kitle iletişim araçları, teknolojik gelişmelerle birlikte artan etki gücüyle toplumsal iletişimin önemli bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal iletişimdeki rolü ile birlikte iktidar merkezleriyle çevre (yönetilenler) arasında *enformasyonu* ileten bir duruma gelen kitle iletişim araçları (Cuilenberg, 2010, s. 100) bu gelişimiyle de iktidarı küresel çapta görünür hale getirmiştir (Thompson, 2008, s. 17). Chomsky'nin (1993, s. 20-22,58) ifadesiyle de, medyanın farklı formatlarla ürettiği içerikler aracılığıyla mesaj aktarma gücünü arttırması, iktidar güçlerinin medya alanına yoğunlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Medyadaki bu yoğunlaşmalar sonucu mevcut iktidar algılamaları değişerek, düşünce denetimini sağlama noktasında medya etkin bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle yaşanan siyasal gelişmeler (savaşlar ve kriz dönemleri) sonucu ticari ve politik amaçlarla artan tekelleşme, dolaylı olarak medya içeriklerini de etkilemiş ve kitle iletişim araçlarına sahip olan iktidar seçkinleri,¹¹⁸ aynı zamanda *enformasyonu* da üreten ve dağıtan bir güce sahip olmuştur.

¹¹⁷ Louis Althusser, devletlerin ideolojik aygıtları olduğunu ve bu aygıtların da üretim ilişkilerinin yani kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretimine katkı sağladığını belirtir. Ve özellikle haberleşme araçlarının (basın, televizyon, radyo), kültürel araçların (sanat, edebiyat, spor) kendilerine özgü yollarla bireyleri devletin siyasal ideolojisine yönlendirdiğini ifade eder (Althusser, 2002, s. 32-33,43).

¹¹⁸ Wright Mills, *İktidar Seçkinleri* isimli kitabında para, mülkiyet ve iktidar (ekonomi ve siyaset) ilişkilerini inceleyerek bu güce sahip kişi/kurum/ideolojilerin toplumsal yapıyı nasıl kontrol ettiklerini değerlendirmektedir. Ayrıca Mills, Amerikan toplumunun bir kitle toplumuna dönüşmesinde kitle iletişim araçlarının etkin olduğunu ve kitle iletişim araçlarının servet ve iktidar sahibi seçkinlerin en önemli iktidar araçlarından biri haline geldiğini belirtmektedir. Kitle haberleşme araçlarına sahip üst yöneticilerin ya iktidar seçkini olduğunu ya da iktidar seçkinlerinin hizmetkârları olduğunu söylemektedir (Mills, 1974, s. 442).

Tablo 3. İktidar biçimleri (Thompson, 2008, s. 36).

İktidar Biçimleri	Kaynaklar	Paradigmatik Kurumlar
Ekonomik iktidar	Maddi ve finansal kaynaklar	Ekonomik kurumlar (Ticari girişimler vb.)
Siyasal iktidar	Otorite	Siyasi kurumlar (Devletler vb.)
Zorlayıcı iktidar (Askeri iktidar vb.)	Fiziksel ve silahlı güç	Zorlayıcı kurumlar (Genellikle askeri, polis ve hapsedmeyle ilgili kurumlar)
Sembolik iktidar	Enformasyon ve iletişim araçları	Kültürel Kurumlar (Kilise, okullar, üniversiteler, medya endüstrileri vb.)

Tüm bu yaklaşımlara göre küresel medya şirketleri, toplumsal yapıyı denetleyen ve sistemin varlığını koruması için faaliyet gösteren kitle iletişim araçları (Adanır, 1991, s. 63) yoluyla hükümetlerle ortak politikalar üretmekte ve toplumun bilgiye erişimini kontrol altında tutmaktadır (Clark, 2007, s. 37). Toplumsal rızanın üretimi¹¹⁹ olarak işlev gören medya, kendisini denetleyen, finanse eden grupların lehine propaganda yapmaktadır. Politik olarak güçlü olan tarafın istediği gündemi öne çıkaran ve çalışanların (editör, gazeteci) bu doğrultuda faaliyet göstermesini benimseyen medya sahipleri, gücü kontrol altında tutmak ve politika üretmek için medya aracılığıyla sistematik bir propaganda gerçekleştirir (Chomsky ve Herman, 2012, s. 15). Noam Chomsky ve Edward S. Herman'ın betimlediği bu propaganda modeli, servet ve güç eşitsizliğine ve bu durumun kitle medyasının çıkarları üzerindeki çok boyutlu etkisine odaklanmaktadır. Bu etkinin gerçekleştirilmesi için ise şu haber süzgeçleri uygulanmaktadır (Chomsky ve Herman, 2012, s. 72):

- “1-Hâkim kitle medyası firmalarının büyüklüğü, tekelleşmiş mülkiyeti, sahibinin serveti ve kâr yönelimi,
- 2-Kitle medyasının temel gelir kaynağı olarak reklamcılık,
- 3-Medyanın hükümet, iş dünyası ve bu temel kaynakların ve gücün faillerinin finanse ettiği ve onayladığı uzmanların sağladığı bilgilere dayanması,
- 4-Medya disiplin altına alan bir araç olarak tepki üretimi,
- 5-Ulusal bir din ve denetim mekanizması olarak anti-komünizm”.

Medyanın haber üretim sürecinde belirleyici olan bu unsurların etkisi, medyanın tekelleşmesi ve medya-dışı şirketlerin denetimini kısıtlayan kuralların gevşemesiyle artmış (Chomsky ve Herman, 2012, s. 78) ve söz konusu unsurlar enformasyon üretiminde daha etkin hale gelmiştir. Dolayısıyla medyanın iktidar seçkinlerinin kamuoyu oluşturmak ve kamuoyunu biçimlendirmek için kullandığı bir araç olarak

¹¹⁹ *Rızanın imalatı* kavramı, ilk olarak Walter Lippmann'ın *Public Opinion* isimli eserinde, demokrasilerde kamuoyu oluşumunda rıza üretimi/imalatı anlamında kullanılmıştır (Lippmann, 1922). Noam Chomsky ve Edward S. Herman'ın geliştirerek kitle iletişiminin ekonomi politikasına uyarladığı bu kavram, kitle iletişim araçlarının siyasal politikaların üretimindeki ve algı yönetimindeki gücüne odaklanmaktadır.

işlev gördüğünü söylemek mümkündür (Mills, 1974, s. 443). Schiller'e göre (2005, s. 79-80) de medyanın sahiplik yapısındaki tekelleşme aynı zamanda egemen ideolojinin hâkim olmasına sebep olmaktadır. Zihin yönlendirici bir araç konumunda olan medya, uluslararası güce sahip hükümetlerin enformasyon menajeri, propaganda aracı olarak faaliyet gösterebilmek için enformasyonu yönetme, gerektiği zaman enformasyondan mahrum bırakma ve manipülasyon yapma yollarına başvurmaktadır.¹²⁰

Sonuç olarak tüm bu ifadelerden, enformasyon aktarımında teknik bakımdan güçlü/gelişmiş ülkelere, teknik olarak zayıf gelişmemiş ülkelere doğru yapılan tek yönlü enformasyon akışının dengesiz iletişime sebep olduğunu okumak mümkündür (Tokgöz, 2003, s. 145). Buna göre kitle iletişim araçlarına özellikle gelişmiş batı ülkelerinin sahip olması, enformasyon dengesizliğini¹²¹ artırmakta ve bu tek yönlü enformasyon akışı, *Batılı olmayan ötekileri* temsil etme hakkının Batılılara ait olduğu fikrine doğrudan katkı sunmaktadır (Konyar, 2011, s. 55). Gelişmemiş Batı dışı toplumların karar alma ve karar verme mekanizmalarının dışarıdan yönlendirilerek kontrol edilmesi ve çevredeki enformasyondan yoksun ülkelerin ulusal egemenliklerinin zedelenmesi (Hamelink, 1991, s. 274), enformasyon sahibi iktidarların diğer ülkeler üzerine hâkimiyet kurmasına sebebiyet vermektedir. Enformasyon çağındaki kitle iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen yeni egemenlik biçimleri, kültürel ve politik ilişkilerle yakından ilgili olup, sadece ekonomik değil aynı zamanda ideolojik olarak oldukça önemlidir. Özellikle enformasyon üretimi, ABD tarafından emperyalizmin temel örgütleyici prensibi olarak kullanılmaktadır (Schiller, 1983, s. 390-391). Egemen ideoloji, uluslararası haberler konusunda belirli yorumları dayatmakta (Johnstone, 2007, s. 152) ve küresel pazarı genişletmek için belirli değerler ve davranış biçimleri geliştirerek küresel tüketici tipi yaratarak yeni sömürgecilik sistemini uygulamaktadır (Saadawi, 2007, s. 199).

Ayrıca temelde iletişim teknolojisinin ithaliyle kurulan ve teknik elemanların görev aldığı, değişen ölçülerde ve boyutlarda yabancıların değerlerini, yaşam biçimlerini ve

¹²⁰ Günümüzde ABD, dünyada bir numaralı televizyon programı ihracatçısı konumundadır. Dünyanın bütün ülkelerinin ihraç ettiği çok daha fazla yayın ihraç eden ABD, uluslararası televizyon programı akışını da kontrol etmektedir. Bu hâkimiyet sadece film, dizi talk show gibi alanlarda değil, haber programlarında da geçerlidir. Az sayıdaki haber ve basın ajansları dünya gündemini belirleyen bir güce sahiptir (Morley ve Robins, 2011, s. 292).

¹²¹ Enformasyon dengesizliği her şeyden önce bazı ülkelerin diğer bazı ülkelere daha fazla yararlı bilgiyi ellerinde bulundurması olayıdır. Ayrıca bazı ülkelerin diğer ülkelere enformasyon üretme, kaydetme, işleme, dağıtım açısından daha fazla olanaklara sahip olmasıdır (Hamelink, 1991, s. 258).

beklentilerini egemen kılarak yerli ve özgün kültürleri değiştirebilecek bir bağımlılık ilişkisi olarak yorumlanan elektronik sömürgeciliğin (McPhall, 1991, s. 150) kültürel emperyalizme sebep olduğu yönündeki iddialar önemli ölçüde yaygınlaşmaktadır. Gelişmiş ülkeler hegemonik bir güç haline gelmekte, çevre ülkeler *modernleştirme projesi* adı altında tüketim toplumu haline getirilmekte ve gelişmiş ülkeler ile Batılı ülkeler arasındaki enformasyon dengesizliği artırılmaktadır (Çelik, 2004, s. 77-78). Bunun sonucunda kapitalist medyaya sahip iktidar seçkinlerinin, insanların fikirleri üzerindeki hegemonyası artmaktadır (Samara, 2007, s. 206). Dolayısıyla enformasyon üretiminde hâkim olan iktidarlar, medya çıktılarını şekillendirebilmekte ve toplumun düşünce yapısını ve tutumlarını kontrol edebilmektedirler. Bu durum *gerçeklik* algısını da etkilemekle birlikte oluşturulan algılar ile yeni siyasi politikalar işler hale getirilebilmektedir.

2.2. Ötekileştirmenin Zihinsel İnşası ve Medya İle Yeniden Üretimi

Sosyal bilimler içindeki tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi birçok alanda farklı anlamlarda kullanılan *öteki*¹²² kavramı etimolojik olarak, *ben* ve *biz* kavramlarının dışında kalan kişi/kimse/olay/olguları ifade etmektedir. Latincedeki *öteki* kelimesi için kullanılan *alius* (*alia* ve *aliud*) kelimesi, İngilizcedeki *alien* (yabancı) kelimesi ile aynı kökene sahiptir. Ayrıca Latincedeki *ceterus* (kalan öteki) kelimesi ve Romalı olmayanları belirten *barbaria* kelimeleri de *ötekini* tanımlamak için kullanılmıştır. Kesin bir farklılığı/ayrılığı ifade eden *öteki* kelimesi bir ya da daha fazla kişi veya toplum tarafından, geçmiş ve güncel ilişkiler referans alınarak, dikey (sınıfsal) veya yatay (etnik vb.) olarak farklılaştırılmış, ayrıştırılmış olan kişiyi, grubu, sınıfı ifade etmektedir (Nahya, 2011, s. 29). Özetle, *öteki* kavramı sabit bir anlama sahip olmamakla birlikte, her kişi, toplum ve her dönem kendi *ötekisini* tekrar üreterek (Şener, 2017, s. 2) *öteki* tanımlaması oluşturmaktadır.

Kavramsal anlatıma ek olarak Fuat Keyman, *öteki* ile ilgili genel tanımlamalar ve eğilimler için öncelikli olarak görülen sosyolojik ve antropolojik söylemleri şu şekilde tasnif eder (Keyman, 1996, s. 76-78):

¹²² *Biz*'den olmayan anlamında kullanılan *öteki* kavramı aynı zamanda yabancılaştırmayı da ifade etmektedir. Irk, din, mezhep, etnisite, akrabalık, aşiret, cinsiyet gibi etkenlere göre belirlenen öteki, farklı olmayı ifade ettiği gibi düşmanlaştırma/düşman olma eğilimini de içerir (Emiroğlu ve Aydın, 2003, s. 661).

“1-Ampirik bir nesne olarak *öteki*: *Öteki*, hakkında bilgi toplayarak anlaşılabilir bir nesne olarak görülür. *Ötekini*, sözde nesnel ve gerçeklere dayalı olan bilgiler sağlayarak açıklamak temel amaç olarak görülür.

2-Kültürel bir nesne olarak *öteki*: Modern (Batılı) olanla geleneksel (Doğulu) arasındaki modernizasyoncu iki kutuplu görüşü niteleyen ve özgülüğün bir sonucu olarak, *öteki* ne olduğundan çok ne olmadığıyla tanımlanır. *Öteki*, modern benliğin *aynadaki görüntüsü* olarak temsil edilir.

3-Bir varlık olarak *öteki*: Yorumcu ve varoluşçu söylemlerde kullanılan ve bir varlık olarak nitelenen *öteki*, benliğinin oluşum sürecine katkıda bulunan ve modern kimliğin anlaşılmasındaki *gözükmeyen gönderim noktası* olarak tanımlanır. Bir yorumcu veya varoluşçu sadece *öteki* hakkında yazmakla kalmaz, aynı zamanda kendi *beninin* kültürel ve tarihsel oluşumunu araştırmak amacıyla *öteki* için yeni ilişkiler keşfetmeye çalışır. *Ötekinin* bu şekilde kavranışı hem ampirik bilgi toplama tarzından hem de *ötekinin* kültürel bir nesne olarak tanımlanmasından radikal bir şekilde ayrılır.

4-Söylemsel bir yapı olarak *öteki*: Bu şekilde bakıldığında *öteki*, çeşitli söylem ve kurumlar tarafından kurulan bir *bilgi nesnesi* oluşturur. Bu söylemsel bir kuruluş ve *ötekinin* tarihsel bir varlık olarak anlatılışını reddeder.

5-Farklılık olarak *öteki*: Kimlik/fark ilişkisine yerleştirilmiş *öteki*, ben ve *ötekinin* ilişkisel özelliğini vurgulayarak, sömürgeci ile sömürülen arasındaki karşılıklı bağımlılığın eleştirel bir şekilde incelenmesine olanak tanıyarak odağı kimlik/fark eksenine taşır.”

Bu bağlamda, Yunan Antik Çağı’ndan modern dünyaya miras kalan *öteki* kavramı¹²³ (Schnapper, 2005, s. 25) temelde *biz* ve *onlar* ayrımına dayanmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında; *biz* ancak *biz olmayan ötekiler* var olduğu ölçüde *biz* oluruz ve onlar da hep birlikte grup oluştururlar. Bunun tek nedeni de onların, *onların hiçbirisi bizden biri değildir* düşüncesi ile birlikte aynı öznitelikleri paylaşmalarıdır. Dolayısıyla *biz* ve *onlar* kavramlarının ikisi de kendi anlamlarını çizdikleri ayrım üzerinden üretir. Böyle bir bölünme olmaksızın, *diğerleri/onlar* karşısına kendimizi koyma ve kendi kimliğimizi anlamlandırma ihtimali zorlaşmaktadır (Bauman, 2010, s. 65). Bunun sonucunda ise *kimlik* sahibi insanların eşit oldukları ilan edilmiş olsa da *ötekinin* kimliği olduğu gibi kabul edilmez (Schnapper, 2005, s. 27) ve kendi geleneklerimiz ve değerlerimiz

¹²³ *Öteki* kavramı *kimlik, ideoloji, ırk, etnisite, ön yargı, yabancı, oryantalizm, farklılaşma* gibi kavramlarla ilişkili olup, bu ilişki modern dünyanın ürettiği bir problemin sonucudur. *Ötekinin* inşasında ayrımcılığa sebebiyet veren bu kavramlar, başkalarını *ötekileştirmenin* sosyolojik, psikolojik, siyasal tanımlamalarını doğurmuştur. Bu bağlamda, etnik kimliğe bağlı, ideolojiye bağlı, dine bağlı ve bunlarla ilişkili olarak ideolojiye, söyleme dayalı *ötekileştirmeler* var olmuştur. Bu üretimler birçok yazar ve düşünür tarafından farklı açılardan ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamını genişleteceği için felsefi, psikolojik, sosyolojik meselelerdeki ve yöntembilimsel olarak incelenebilecek *öteki* kavramına ilişkin değerlendirmelere yer verilememiştir. Fakat bahsi geçen kavramlarla *öteki* kavramının ilişkisine dair yapılmış önemli görülebilecek bazı çalışmalar ve değerlendirmeler için bkz: Dominique Schnapper, *Öteki İle İlişki*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005; Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010; Jürgen Habermas, *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012 ve Edibe Sözen, *Söylem, Paradigma* Yayınları, İstanbul, 1999.

üzerinden ötekilerin gelenekleri ve değerleri *biz* tarafından yargılanır (Schnapper, 2005, s. 50).

Tarihten günümüze tek başına var olamayan ve topluma ihtiyacı olan insanların *biz* duygusunu kurarken, aynı zamanda paradoksal bir şekilde *ötekilerini* de üretmesi söz konusudur. *Ben/biz* ve *öteki/ötekiler* sosyolojik olarak birlikte var olurken, aynı zamanda karşılıklı kimlikler inşa etmektedirler (Kentel, 2012, s. 136). Bu bağlamda, bireysel bir özbilinç (benlik) ancak başka bir özbilinç için (kendinde ve kendi için) var olduğu ölçüde kendinde ve kendi için var olacağından dolayı (Aktaran Bumin, 1988, s. 30) bir özbilincin yani insanın olabilmesi için bir başka insanın varlığı gerekli görülmektedir. Özne olan insan kendinden emin olurken, diğeri tarafından nesnel olarak kabul edilmediği için geçerliliği kabul edilmemektedir. Yani, iki insanın birbirine kendilerini kabul ettirmeleri için bir mücadelenin gerçekleşmiş olması gerekir. Bu mücadele, efendi köle ilişkisi gibi bir kereliğe özgü olmamakla birlikte karşılıklı bir etkileşim tarihinin (Bulut, 2005, s. 11-12) doğal sonucudur.

Psikanalitik¹²⁴ olarak ise *öteki* hem kişinin ve kültürün dışında kalanları, hem de kişinin içinde kalan, yok edemediği, dışlayarak kendi dışındaki bir şeymiş gibi hissettiği şeyleri temsil eder. Dolayısıyla kişi, kendi içinde yok edemediği şeyi, *ötekine* yakıştırır, onu yeniden tanımlayarak kategorize eder (Demir, 2008, s. 14). Bu süreçte *ötekiyi* inşa eden *ben*, aynı zamanda kendi kimliğini inşa ederken *ötekini* olumsuzlama çabası içerisinde kendini üstün görerek, farklılaştırarak bütün olumsuz tasvirleri, özellikleri *öteki* için kullanır (Önder, 2017, s. 9). *Öteki* kavramından hareketle *özne* kavramını analiz eden Lacan (2013, s. 219-221) *öznenin ötekinin* varlığında, alanında ortaya çıktığını belirtir. Bu bağlamda *öteki*, *öznenin* kimliğinin oluşumunda etkili olup (Çapar, 2004, s. 21), kimliğin inşa edilmesinde *ötekinin* tanımlanması, *öznenin* gücü/iktidarı elinde bulundurmasına, *öteki* üzerinden iktidarını ve kendini tanımlamasına yol açmaktadır. Bu süreçte ise *öteki* sürekli olarak yeniden üretilir (Demirtaş; Diken; Gözaydın, 1996, s. 39-40).

¹²⁴ Jacques Lacan, *öteki* olmadan *öznenin* inşa edilemeyeceğini ve ikisinin birbirinin varlığına muhtaç olduğunu belirtir (Lacan, 2013, s. 25). Dolayısıyla, *öznenin* oluşmasında/oluşturulmasında *ötekinin/yabancıının* önemli bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Jacques Lacan'ın *özne* ve *öteki* ilişkisini incelediği çalışma için bkz: *Psikanalizin Dört Kavramı*, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Yeniden üretilen öznenin ve nesnenin kimliği, bir ayrıma ve ön yargıya dayalıdır. Ötekilere ilişkin sahip olunan klişeler ile ön yargı güvence altına alınırken, yabancıların kültürel uzaklığı, onun öğrenilmesinden kaçılmasına sebep olmaktadır (Aktaran Alver, 2000, s. 76). Dolayısıyla öteki tasviri de sürekli karşıt konuma yerleştirilir: *Ötekinde* bulunmayanlar/olmayanlar *bende* vardır, *bende* olanlar ise *ötekinde* yoktur. İyi özellikler *ben'e/özne* olan kimliğe, kötü özellikler ise nesne olan *ötekiye* aittir (Şener, 2017, s. 2). Bu süreçte sonucunda ise *diğeri* olarak kategorize edilen *ötekinin* kimliği ve kültürü üzerinden inşa edilen *kimlik/özne*, etkileyen, olumlanmış, aktif, inşa eden, tasvir eden bir model konumunda bir varlık göstermiştir:

Tablo 4. Özne ve ötekinin karşılıklı konumları (Demirtaş; Diken; Gözaydın, 1996, s. 39).

Özne	Öteki
Kural koyan	Kurallara tabi olan
Yazan	Okuyan
Konuşan	Dinleyen
Planlayan	Planlamaya uyması beklenen
Strateji geliştiren	Taktik geliştiren
Akılcı olan	Duygusal olan
Sınırları tanımlı olan	Değişebilir, muğlak olan
Katı olan	Esnek olan

Bu bağlamda birçok halk, grup veya toplum; kişileri, grubu ya da ulusu dışarıda bırakmak, uzaklaştırmak ve farklılaştırmak amacıyla kendilerinden olmayanlar ile ilgili çeşitli klişeler ve yargılar üretmişlerdir (Nahya, 2011, s. 30). Dolayısıyla, tarihin farklı dönemlerindeki toplumun dışarısında kalanlar; kentliye karşın köylü, burjuvaziye göre işçi, Avrupalı'ya göre Doğulu, Güney Amerikalı, Avustralya yerlisi, Afrikalı gibi her bir kategori diğerinin *ötekisi* olarak görülmüştür. Bu bağlamda *öteki*, egemen kültürün hegemonyası altında yaşamakla karşı karşıya kalanı, güçsüz ve azınlıkta olanları da ifade etmektedir (Çapar, 2004, s. 24).

Kavramsal süreç ve *özne/öteki* ilişkisi ile birlikte; *öteki* kavramının semantik orijinine bakıldığında, kavramın yabancılar için kullanıldığı, Grekler'in kullandığı *barbar* kelimesi ile *öteki* söylemi içerisinde *alt-insanlık* biçimlerinin tanımlandığı/oluşturulduğu söylenebilir. Zaman zaman *diğer yerlerin* ve *diğer insanların* tanımlanması için de tercih edilen *öteki* kavramı, Avrupa'nın *ötekini/ötekilerini* tanımlamada kararsız kaldığı durumlarda da kullanılmıştır.

Avrupa'nın uzun bir tarihsel süreç içinde geliştirdiği *öteki* algısı, yakın zamanlarda dini, siyasi ve ekonomik alanda geliştirilerek anlamlandırılmıştır (Subaşı, 2003, s. 15-16).

Bu doğrultuda Batı, tarihsel süreçte daima kendisini *öteki* (Doğu) karşısında özne olarak konumlandırmıştır. Fiilen ve kültürel olarak bu yolu tercih eden Batı, kendisini merkeze yerleştirip kutsarken, diğerlerini tehdit algılamalarına göre farklı mesafelerde *ötelemiştir*. Karşısındakine çeşitli kimlikler biçerken, kendi *Batı/Batılı* kimliğini de yeniden oluşturmuştur (Tatar, 2012, s. 92). Kendi bağlamı dışındakileri *öteki* sayacak bir ayrışmayı pekiştiren bu *öteki* söyleminin temel amacı ise Batı'nın *öteki* üzerinden kendi kimliğine ulaşması ve onunla kendi arasında sınırı çekmesidir (Subaşı, 2003, s. 20-21). Doğu-Batı ilişkilerinin tarihinde, Doğu'nun Batı'nın en yakını ve en çok mücadele ettiği *ötekisi* olması, bu sürecin en somut göstergelerinden biridir. Doğu, Türkler ve İslam dini gizemli, tehditkâr, itici, barbar vb. olarak, Avrupa'nın hep var olan, en sık yinelenen *öteki*¹²⁵ imgelerinden birisi olarak var olagelmıştır¹²⁶ (Hentsch, 2016, s. 73,85; Said, 2012, s. 11).

Doğu'nun yeniden tasvir edilmesi sürecinde modern zamanlarda en etkili kullanılan unsur ise medyadır. Medya, *ötekileştirilenlerin*¹²⁷ tasvir edildiği, yeniden üretildiği ve *ötekilerin* karşılaştığı bir platform (Alver, 2000, s. 78), bir mecra konumundadır. Medya, sahip olduğu kitlelere ulaşma ve kitleleri yönlendirebilme gücü ile *iktidar/özne* konumunda olan Batı'nın; nesne olan *öteki/Doğu* hakkındaki söylemlerini sıkça tekrarlamıştır. Medya, yapımları aracılığıyla karşımıza çıkan *ötekileri*; bizim dışımızdakileri, başka milliyete veya dine mensup olanları nasıl algılamamız gerektiğini bizlere aktarmıştır. Egemen düşünce/hâkim ideoloji ikliminde bize aktarılan bu algılamalar, *ötekilerle* hiç karşılaşmadan onların nasıl bir varlık/kişi/düşünce/din vb. olduğuna dair fikir oluşturmuştur (Şener, 2017, s. 4). Örneğin, medyada Batı'nın *ötekisi*

¹²⁵ Doğu her zaman Batı'nın kendisini yeniden ürettiği/tanımladığı bir *ötekisi* olmuştur. Batı için tehdit konumunda olan *öteki Doğu*, Batı tarafından her zaman *ötekileştirici* bir söylemle sunulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde, Batı'nın Doğu'yu *ötekileştirmesi* ve oryantalizmin süreci ile ilgili kapsamlı bilgi, özellikle Edward W. Said'in söylemleri üzerinden aktarılmıştır.

¹²⁶ Batı'nın *öteki* üzerinden bir kimlik inşası oluşturma gayretinde olduğu gerçeğinden hareketle; Rana Kabbani, Batı'nın Doğu tasvirleri içeren ve Doğulu kadınların resmedildiği oryantalist ürünlerdeki *öteki* temsili ile ilgili şunları belirtir: “*Bu tür posterler Doğu'yu yansıtma görüntüsü altında, açıkça Avrupa'ya tasvir etmektedir. Avrupa'nın toplumsal yasalarını ve burjuva ahlakçılığının katılığını sergilemektedirler. Dışbükey bir aynadaymış gibi, gözler Doğu'ya çevrilmişse de, onu üreten Batı'ya yansıtır*” (Kabbani, 1993, s. 104).

¹²⁷ Medyanın temsil ettiği *ötekiler*, farklı ülkelere, toplumsal yapılara ve farklı zamanlara göre değişiklik göstermektedir. Birçok örnek üzerinden medyanın farklı mekânlarda farklı kişileri/toplumları/grupları nasıl *öteki* olarak yansıttığı ile ilgili çalışma için bkz: Güliz Uluç, *Medya ve Oryantalizm*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2009.

olan Doğu, bir nesne olarak *ötekileştirilir* ve özellikle uluslararası haber akışında şu çerçevelerle tasvir edilir (Şener, 2017, s. 6):

“-Doğu, her zaman Batı’ya göre farklılaştırılarak, Batı ile arasındaki farklar vurgulanarak sunulur. -Doğu ile ilgili haberlerde çatışma, siyasi bunalımlar, etnik ayrımcılık ve özellikle İslam vurgusu öne çıkar. -Verilen haberlerde neden ve nasıl sorularının yanıtları bulunmaz ve olayların tarihselliği ile ilgili bilgi verilmez. -Haberlerde zaman zaman yerel kaynaklardan daha sık olarak Batılı kaynaklara yer verilir ve bu sayede Doğu susturularak Batı’nın onun adına konuşması sağlanır”.

Medya *biz* ve *ötekiler* ayrımı ile oluşturduğu formül aracılığıyla sosyal yapı içerisinde *biz* ve *onlar* ayrımına dayalı hikâyeler sunar. Ve bu yapı içerisindeki *bize* dâhil olmayanlar sıklıkla medyada yanlış temsil edilir. Bu mekanizmayı işletirken medya, *ötekilere* dair bazı görüntüleri temsili olarak gösterip, bazılarını elerken zihinlerde anlam şemaları oluşturur (Uluç, 2009, s. 123-124). Düşünceyi yönlendirici etkisi ile yabancıyla karşılaşmayı düzenleyen ve ona ilişkin düşünceleri, ön yargıları ve klişeleri oluşturan ya da yeniden üreten medya (Alver, 2000, s. 81), ötekileştirmede en sık karşılaşılan bir durum olan genellemenin (Önder, 2017, s. 77) mevcut olmasına neden olmaktadır. Görüleceği üzere medyanın *ötekine* dair fikirlerin pekiştirilmesinde, yeniden üretilmesinde, bastırılmasında önemli bir rolü vardır. Bu durum sadece *ötekine* ilişkin sunulan *stereotype’lar*¹²⁸ (klişeler) ile değil, aynı zamanda medyanın *ötekini* eksik temsil etmesi ile gerçekleşmektedir (Talu, 2000, s. 7,9-10).

Ötekinin oluşturulmasındaki en önemli sebeplerinden biri olan düşman yaratma amacı (Şener, 2017, s. 3) ile oluşturulan bu genellemeler, medya üzerinden dinin ötekileştirilmesine de sebebiyet vermiştir. Ötekileştirme türlerinden biri olan dini ötekileştirmenin (Önder, 2017, s. 54-55) artmasında 11 Eylül 2001 olayları ve sonrası uluslararası medyanın etkin olması da bu durumun önemli göstergelerinden biridir. Medyada, dünya konjonktüründeki gelişmelere ek olarak yabancılar aleyhine söylemler sürekli inşa edilirken *prototip* ötekiler üretilmiştir. 11 Eylül olaylarının ardından ise Müslümanlar *prototip öteki* olarak öne çıkarılmıştır (Bilgin, 2007, s. 203). Batı’nın *ötekinin inşası* ile toplumsal benliğini ve siyasal kimliğini yeniden ürettiği

¹²⁸ Stereotipler kimlik inşasında önemli bir rol oynar ve grubun kendi içerisinde paylaştığı ortak hakikatleri ifade eder. Belirli bir gruptan olmak ise ait olunan grubun ön yargı ve stereotiplerini benimseyerek paylaşmak anlamlarına gelir. Dolayısıyla, stereotipler ile kimliğin vücut bulduğu grup dışındaki dış gruplar olumsuzlanarak, aidiyet duygusu ve ait olunan grup yüceltilerek bireylere farklılık duygusu ile birlikte kimlik kazandırılır. Bu bakımdan, stereotiplerin sosyal farklılaşmayı inşa eden bir işleve sahip olduğunu söylemek mümkündür (Bilgin, 2007, s. 130).

söylemlerinin somut örnekleri günümüzde Batılı siyasetçiler tarafından da dile getirilmektedir. Ötekileştirme örneklerinin sıkça görülebildiği Batı söylemleri ile (Ataman, 2017, s. 16); Batı'nın iki kutuplu sistemin ardından tek kutuplu sisteme geçmesiyle birlikte ihtiyaç duyduğu *düşman-öteki* arayışı İslam ile gerçekleşmiş ve düşünsel boyutta İslam, Batı'nın komünizm vb. gibi ideolojilerinin yerine *öteki* olarak yerleştirilmiştir (Gökçe, 2012, s. 95). Batı'nın kendi kimliğini, *öteki kimlikler, gruplar, dinler* üzerinden idealleştirerek yüceltmesi İslam dini üzerinden de gerçekleşmiş ve İslam dini Batı'nın bir *öteki* söyleminin üretildiği alan olmuştur. Ayrımcılığa sebep olan bu bakış açısı medya ile popüler bir söyleme de kavuşmuştur.

2.3. Batı Medyasında İslamofobinin İnşası

“Onlar kendilerini temsil edemezler, temsil edilmeleri gerekir.”
Karl Marx

Modern yaşamda medyanın işlevlerinden birisi de insanların dünyayı görebilmesine, tanıyabilmesine olanak sağlamasıdır. Bu işlev, medyanın insanları etkileme gücünü artırırken aynı zamanda medyanın temel bilgi kaynağı konumuna gelmesini de beraberinde getirir. Ayrıca insanları ikna edebilme gücünü de elinde bulunduran medya, ürettiği içeriklerle toplumsal yapıyı dönüştürebilme imkânına da sahip olmaktadır.

İdeolojik ve tecimsel yapısı ile birlikte toplumsal gerçekliği yeniden inşa eden medya, kültürel temsiller üreterek, hegemonik kültürel yapının yanı sıra güçlü sınıfın menfaat ve çıkarlarını yansıtan anlamlar ve yapılar üretir (Konyar, 2011, s. 59). Gerçeklik algısını yeniden şekillendiren bu üretimler imajlarla, klişelerle gündemde tutulur. Bu süreçte medya toplumsal hafızalardaki veya bilinçaltındaki yerleşik anlamları, söylemleri de güncelleyerek onlara yeni boyutlar eklemektedir. Dolayısıyla medya ile birlikte siyasi, sosyal ve ekonomik yapı, ön yargıyla şekillenen bu üretimleri önemli ölçüde etkilemektedir (Gökçe, 2012, s. 109).

Hâkim ideolojinin aktarımını sağlayan medya, ürettiği içerikler ile inşa ettiği söylemlerde, kendisini özne olarak yerleştirir, anlamı oluşturan öteki ise nesne olarak yer edinir (Sözen, 1999, s. 13). Bu bakımdan teknik olarak gelişimi ile birlikte geniş kitlelere ulaşma imkânı artan ve söylem inşa eden bir güce sahip olan medya, politik ilişkilerle birlikte iktidarın söylemleri neticesinde üretim gerçekleştirirken, iktidarı özne olarak konumlandırır.

Bu bağlamda, uluslararası enformasyon akışını kontrol eden Batı, medya aracılığı ile kendisini özne olarak yerleştirirken genelde Doğu'yu, özelde ise İslam'ı nesne olarak biçimlendirmektedir (Sözen, 1999, s. 136). Bu kategorilendirme, Batı-Doğu ilişkilerinin tarihsel seyrinde gördüğümüz gibi Batı'nın oryantalist söylemlerle merkeze kendisini konumlandırma gayretinin kitle iletişim araçları ile modern çağda sürdürülme çabasının sonucudur.

Bu açıdan bakıldığında politik ve dini meselelerde temel bilgi kaynağı olan ve Batı politikalarını takip eden medyada İslam'ın öteki olarak inşa edilmesi, İslam'ın tam anlamıyla bilinmemesini, yanlış aktarılmasını beraberinde getirmektedir. Said'in belirttiği gibi (2008, s. 121), İslam'ı tanıtan kültürel araçların başında gelen televizyon, gazete ve dergilerde İslam nasıl yer ediniyorsa toplum algısı da o perspektifte şekillenmektedir. Medyanın sunumundan dolayı da dünyada, İslam/Müslüman gerçekliği gazete, dergi ve televizyonlardaki imajlarla bir tutulmaktadır (Uluç, 2009, s. 332).

Literatürdeki çalışmaların geneli değerlendirildiğinde, kitle iletişim araçlarında İslam'ın olumsuz bir şekilde yer edindiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Özellikle özünden koparılan ve yanlış tasvir edilen İslam, kitle iletişim araçlarına sahip olan hâkim iktidar yapıları tarafından sürekli karşıt konuma yerleştirilmiş, nefret uyandırıcı ifadelerle anlatılmıştır (Said, 2008, s. 13). Avrupa yazılı ve görsel medyasında sıkça gündemde olan İslam ile ilgili; İslamcı, İslamcılık, Müslüman gibi kavramlarla¹²⁹ oluşturulan anlam kargaşaları ile Müslümanların görünürlükleri dışlanmış ve İslam düşmanlığı körüklenmiştir (Yardım, 2016, s. 504).

Medyada İslam ve Müslümanlarla ilgili içeriklerde, özellikle haberlerde birbirinden farksız, aynı olan insanlar topluluğu resmi yaratılmaktadır. Bu resimlerdeki Müslüman karakteri ise *köktendinci*, *otoriter*, *saldırgan*, *geri kalmış* gibi sıfatlarla çizilmektedir (Çarhoğlu, 2007, s. 210). Özellikle bu çizimler politik meselelerde gündeme

¹²⁹ Batı'da İslam ve Müslümanlar ile ilgili tartışmalar gittikçe artmaktadır. Bu durum, oryantalist düşüncenin postmodern dönemde biçim değiştirerek etkinliğini korumasından kaynaklanmaktadır. Özellikle oryantalist bakış açısıyla, *Müslüman*, *selefi*, *İslamcı*, *radikal İslamcı* gibi kavramlarla anlam kargaşası oluşturulduğu görülmektedir. İslam kavramından hareketle üretilen *İslamcı*, *İslamcılık* kavramlarının kullanımı olağan hale gelirken, oryantalist söylemler ile hegemonya oluşturma süreci devam etmektedir. Dolayısıyla böyle bir kavramsallaştırma, objektivizmden uzak Batı'nın Doğu, İslam ve Müslümanlar üzerindeki hegemonyasını artırmasına hizmet etmektedir (Yardım, 2016, s. 503).

gelmektedir. Orta Doğu, Araplar, Filistin ile ilgili konularda ayırım gözetici bir nitelikte yayın yapan New York Times, Los Angeles Times ve Washington Post gibi birçok Batı gazetesi, Filistin-İsrail ile ilgili meselelerde İsrail yanlısı bir tutum sergilerken Filistinliler ile ilgili olumsuz ifadeler kullanmaktadır (Hüseyin, 1991, s. 114-115). Bu doğrultuda Said'in ifadesiyle (2008, s. 52); İslam coğrafyası ve Orta Doğu'da bunun gibi politik olaylarda medya aracılığı çizilen Müslüman ve İslam tablosu ile İslam'ın özellikleri açıklanmış, yorumları, analizleri yapılmış ve sonuç olarak İslam, İslam'a atfedilen olumsuz özelliklerle bilinir hale getirilmiştir

Kriz dönemlerinde *olumsuz bir nesne* olarak sunulan İslam, özellikle 11 Eylül 2001 olayları ile medyanın gündeminde sıkça yer bulmuştur. Medyanın geçmişten gelen, İslam ve Müslümanlar ile ilgili sorunlu bakış açısı 11 Eylül 2001 sonrası farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bu süreçte Avrupalıların Orta Çağ'a ait, aydınlık karşıtı olarak tarihte kaldığı düşünülen İslam, tekrar dünya sahnesine çıkan (Göle, 2007, s. 13) bir unsur olarak görülmüştür. Bu şekilde medyada yer bulan İslam imajı Batı'da kaygı verici bir boyuta ulaşırken (Gökçe, 2012, s. 96), İslam ve Müslümanlara odaklanan haberler, medyada olumsuz bir şekilde çerçevelenmiş ve terörizm, radikalizm ve kadın hâkimiyeti gibi sınırlı konularda sabit kalmıştır. İslam'a ve Müslümanlara dair olumlu eylemler ve kritik konular (Müslümanlara yönelik gerçekleşen ırkçılık ve ayrımcılık) ise medyada yeteri kadar temsil bulamamıştır (Hassan; Azmi; Abubakar, 2017, s. 113). Medyada, Avrupalıların hafızalarındaki klişelerle, metaforlarla sıkça (Gökçe ve Gökçe, 2015, s. 71) yer bulan İslam ve Müslümanlar, enformasyon kontrolünü ellerinde tutamadıkları için alternatif söylemler de geliştirememekte ve bunun sonucunda İslam ve Müslümanlar ile ilgili hâkim medyadaki *terörist*,¹³⁰ *radikal*, *saldırgan*, *gerici* gibi söylemler artmaktadır. Bu bağlamda Douglas Pratt, Batı tarafından tehdit (ya da tehditten doğan korku) olarak görülen İslam ile ilgili Batılıların algılarını şekillendiren ve bu süreçte etkili olan faktörleri şu şekilde sıralamaktadır (Pratt, 2011, s. 380-383):

¹³⁰ Batı medyasının İslam'a karşı çifte ayrımcılık yaptığını söylemek mümkündür. Hiçbir Batı gazetesinde *Yahudi terörist vb.* gibi bir dini tanımlarla eşleştirilen *terörist* kavramına yer verilmez; yer verildiği takdirde *Yahudi karşıtlığı* veya *antisemitizm* suçu işlenmiş olur. Fakat Müslümanlar söz konusu olduğunda; *terörist*, *aşırı dinci* gibi kavramlar Müslümanlarla eşleştirilerek medyada normal bir şekilde yer bulur (Ameli, 2009, s. 21-22).

- “1-Batı’da tasvir edilen İslam, her şeyden önce hayali bir yapı şeklindedir: Medya aracılığı ile üretilen gerçek dışı bir algı söz konusudur.
- 2-İslam ile ilgili algılar politik egemen güçler tarafından şekillendirilmektedir: Medyaya sahip olan egemen (siyasi ve ekonomik) güçler editöryal seçim ve karar alma süreçlerinde etkilidir.
- 3-Medya aracılığı ile sunulan İslam, yorumlamak için ihtiyaç duyulan gerçek bir çerçeveye sahip değildir: Medya metinlerinin kurgulanan bir gerçekliğe sahip olması, İslam’ın yorumlanması için yeterli ve gerekli bilgiyi sunmasını engellemektedir.
- 4-Bu durum aynı zamanda İslam’ın doğru bir şekilde sıklıkla tasvir edilmediği ve algılanmadığı gerçeğine de işaret eder: İslam dini, dengeli ve bütünsel bir şekilde sunulmamıştır.
- 5-Batı’da hâkim olarak yer edinen İslam imajı, ideolojik olarak muhalif bir konumdadır.
- 6-Sosyolojik olarak yanlış bir imajla sunulan İslam, çeşitli şekillerde kontrol dışı sosyolojik bir unsur olarak görülür.”

Said (2008, s. 245), bu ve benzeri bakış açılarının bir sonucu olarak üretilen, Batı medyasında olumsuz şekilde sunulan *şeylerin* Müslümanları ve İslam’ı temsil etmediğini, bunların ancak politik amaçlarla üretilen içerikler olduğunu belirtmektedir. Ekber S. Ahmed de (2006, s. 246) tarihsel süreçteki hiçbir şeyin, bu yayınları sebebiyle, Batı medyası kadar Müslümanları tehdit etmediğini ifade etmektedir.

Batılı geleneksel medya, İslam karşıtı yayınları internet teknolojileri ile daha geniş kitlelere ulaştırma imkânı bulmuş ve uluslararası haber ajansları da İslami meseleleri ancak savaş, terör, toplumsal problem, özgürlük karşıtı vb. gibi olaylarda tek taraflı bakış açısıyla aktarmıştır. Bu bağlamda, Avrupa medyasında Müslümanların/İslam’ın konulaştırma ve sunum stratejilerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Gökçe ve Gökçe, 2015, s. 56-57):

“-Olaylar sadece bir perspektiften ele alınarak sunulmaktadır. -Bilgi yerine bolca görüntü kullanılmasıyla birlikte zihinlerde mevcut yerleşik anlamları çağrıştıracak olaylar ve konular gündeme getirilmektedir (şiddet sever, eğitimsiz, barbar vb.). -Kamuoyunda yer alan yerleşik, kurumsallaşmış konular ile ilişkilendirilen olaylar seçilmektedir. -Klişeler ve stereotipler yoğun bir biçimde kullanılmaktadır.”

Sonuç olarak, Batı medyasında kriz dönemlerinde yer bulan, sadece İslam dünyasında yaşanan siyasi ve sosyal problemlerde gündeme gelen Müslümanların nesnel bir şekilde değerlendirilmediği ve olumsuz nitelendirmelerle sunulduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, Batı toplumunun kolektif hafızasında yer edinen İslam ile ilgili olumsuz ifadelerin medya araçları ile gündemde tutulması anlamına gelmektedir. Söz konusu durum da Batı’da toplumsal yapı içerisindeki Müslümanların ayrımcılık, şiddet gibi İslamofobik unsurlara maruz kalmasına neden olabilmektedir.

2.3.1. Gazete ve Dergilerde İnşa Edilen İslam Algısı

Kitle iletişim araçlarının tarihsel seyri içerisinde gazete ve dergiler önemli bir yere sahiptir. Matbaanın icadı sonrası iktidar ve toplum arasındaki iletişimi sağlayan birer aygıt konumunda olan gazeteler ve dergiler, görsel medya araçlarının henüz yaygınlaşmadığı dönemlerde toplumu etkileme gücüne sahip en önemli araç konumunda olmuşlardır. Günümüzde de bu etkinliğini devam ettiren yazılı basın araçları, yayın içerikleri ile algı oluşturabilme gücüne sahiptirler. Söz konusu araçların bu etkinliğine dair örnekleri, İslam'ın belirli kalıplarla konumlandırılması yoluyla İslam karşıtlığına yol açabilecek düzeydeki yayınlarda görmek mümkündür.

Müslümanların göçmen olarak Avrupa'da yaşamaya başlamalarıyla birlikte yazılı basında olumsuz bir şekilde yer edinen Müslümanlar, Avrupalılara tehdit edici bir şekilde gösterilmiştir. The National Interest'in 1995 yılındaki sayısında yayınlanan "*İlmlisi Yok: Köktendinci İslam'la Baş Etmek*" başlıklı yazıda, İslam kategorize edilmiş, şiddet içerikli gösterilmiş ve İslam'la mücadele edilmesi gerektiği aktarılmıştır. Yine New York Times'in 21 Ocak 1996 yılındaki sayısında yayınlanan "*Kızıl Bela Gitti. Ama İslam geldi*" (Said, 2008, s. 20-21) başlıklı yazı da Amerika'nın komünizmden sonra yeni *ötekisinin, düşmanının* İslam olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası, İran İslam Devrimi, Salman Rüşdi gibi olaylardan sonra Batılı gazete ve dergilerde İslam'ın bu şekilde yansıtılmaya başlanmasıyla birlikte basındaki İslam karşıtlığı önemli ölçüde yaygınlaşmıştır. 11 Eylül 2001 olayları sonrası bu durum daha ileri boyutlara ulaşmış ve Müslümanlar topyekûn gazete haberlerinde hedef olarak gösterilmiştir.

11 Eylül 2001 sonrası gazete haberlerinde daha sık yer almaya başlayan İslam ve Müslümanlar sadece tehlikeli değil, aynı zamanda ilkel bir varlık olarak resmedilmiştir. Yazılı basındaki bu olumsuz tasvirlerin izini birçok Avrupa gazetesinde görmek mümkündür (Köse, 2009, s. 12-13). Örneğin göçmen Müslümanların sayıca fazla olduğu Almanya yazılı basınındaki haberlerde *köktendinci, despotik, barbar, uç, saldırgan, otoriter, geri kalmış* gibi sıfatlar İslam kelimesinden önce sık kullanılır olmuştur. Tek taraflı ve ön yargılı bakış açısı ile Müslümanlar şiddet ve terör olayları ile eş gösterilmiştir (Çarhoğlu, 2007, s. 209-212).

Uluslararası yayın yapan Amerika merkezli günlük haber gazetesi Wall Street Journal'ın 1 Ocak 2000-31 Temmuz 2007 tarihleri arasındaki İslam ve İslam ile ilişkili

kelimeleri (İslamcı, Müslüman gibi) kullanımının/temsiline ölçüldüğü çalışmada, İslam'ın şu başlıklarla temsil edildiği¹³¹ görülmektedir (Joseph ve D'Harlingue, 2012, s. 136-158):

- 1-Müslümanlar ile Batı arasında aşılamayacak bir fark bulunmaktadır.
- 2-İslam ile Modernleşme arasında bağdaşmayan farklılıklar vardır.
- 3-İslam dini fanatizmi ve terörizmi desteklemektedir.
- 4-Arap Müslümanlar aşırılığın ve terörizmin kaynağıdır.
- 5-El Kaide, Arap ve Müslümanlar tarafından desteklenen küresel bir terör örgütüdür.
- 6-Tehdit edici bir üslupla sunulan: *Müslümanlar geliyor* söylemi mevcuttur.
- 7-İslam, Nazi faşizmi ile kıyaslanabilir.
- 8- *Biz ya da teröristler* arasında yapılması gereken bir seçim söylemi vardır.”

Yine, Fransa'da yayınlanan L'Express dergisinin 2001-2018 yılları arasındaki kapak sayfalarında yer alan İslam ve Müslümanlar ile ilgili olumsuz ifade ve görsel unsurların incelendiği çalışmada derginin İslam ve Müslümanlara yönelik tutumu şu şekilde sınıflandırılmıştır (Yardım ve Dalkılıç, 2018, s. 100-101):

- Medeniyet çatışması: Yayınlanan bazı sayılarda, Fransa'nın İslam ve Müslümanlar tarafından kuşatıldığı ve İslam'ın Fransız değerlerine meydan okuduğu vurgulanmıştır.
- İslam ile cinsellik ilişkisi: İslam dinini cinsellikle/cinsiyetçilikle ilişkilendirme gayesini L'Express dergisinde görmek mümkündür. Bu sayılarda İslam dinine atıf yaparak cinsellik ön plana çıkarılmıştır.
- Göç ve Müslümanlık ilişkisi: L'Express dergisinde, İslam dininin Batı ve Fransa karşısında bir medeniyet olduğuna, Fransa'ya gelen Müslüman göçmenlerin toplumsal yapıyı bozduğuna dair söylemler yer almıştır.”

Batı politikasında, Batılıların hafızalarında yer edinen İslam algısı, medyanın bu ve benzeri söylemleri ile güncellenmekte ve körüklenmektedir. 11 Eylül 2001 olaylarından sonra medyada, şiddet İslam ile ilişkilendirilerek Müslümanlar *terörist* olarak nitelenmiş ve bunun sonucunda medyada *İyi Müslüman-Kötü Müslüman* ayrımı¹³² yapılarak Müslümanlar kategorize edilmeye çalışılmıştır (Mamdani, 2005, s. 23).

Bu süreçte gazetelerde olumsuz kategoriye dâhil edilen Müslümanlar ile ilgili haber sayılarında artış olurken; bu haberlerde İslam ve Müslümanlar özellikle Amerika basınında şu şekilde tasarlanmıştır:

¹³¹ İslam, Batı medyasında postmodern dönemde bu şekilde tasvir edilirken aynı zamanda Orta Çağ'a ait oryantalist çalışmalarda İslami söylemler de yeniden üretilmektedir.

¹³² 11 Eylül 2001 olayları sonrası *İlmli İslam* kavramının gündeme gelmesi bu ayrımın en önemli göstergelerinden biridir. *Self oryantalist* paradigma şeklinde bir proje olarak işleyen *İlmli İslam*, Batı ülkeleri tarafından verilen destekle İslam ülkelerindeki işbirlikçilerle yürütülmüş ve İslam, İslam dinine inanan insanlar tarafından Batı bakış açısıyla yeniden biçimlendirilmeye çalışılmıştır. *Ve İlmli İslam* söylemi, Batı zihninde var olagelen bütün İslam karşıtı söylemleri kabul edip onaylayarak, İslam'a yeniden bir form getirme amacı taşımıştır.

Tablo 5. 11 Eylül 2001 olayları sonrası İslam ile ilgili haberlerin ABD'nin en köklü gazetelerinden olan Washington Post ve New York Times'daki sunum şekli ve yayınlanan haber sayısı (Göksu ve Saygılı, 2012, s. 273-274).

Simgeler	Washington Post	New York Times
11 Eylül	22	20
Terörizm/İslami Terörizm	21	19
Radikal İslam	11	10
İslamofobi	9	8
Hoşgörüsüz	15	10
Şeriat	9	6
El Kaide/Taliban/Terörist	13	9
Kadınların Eşitsizliği	4	2
Cihat	5	3
Dinler arası çatışma	4	1
Peçe/başörtüsü	4	4
Muhammed kült bir lider	2	-
Despot/Baskıcı/Sapkın/Gayri medeni	16	12
Pedofili artıyor	2	-
Poligami	2	-
HIV artıyor	-	1
Recm	1	-
Püriten İslam	1	-
Monolitik	1	-
Toplam	142	105

Tabloda da görüleceği üzere, 9/11 olaylarının hemen sonrasında gazetelerde İslam'ı olumsuz bir şekilde yansıtan birçok içerik üretilmiştir. İslam *acımasız, barbar, despot, istilacı, şiddet üreten, uyuşturucu satıcısı, hoşgörüsüz, gayri medeni, canlı bomba ve terör destekçisi* olarak sunulmuştur (Gökçe ve Gökçe, 2015, s. 59).

Yazılı basında İslam ile ilgili yer alan tasvirlerin artmasında Danimarka'da yayın yapan *Jyllands-Posten* isimli gazetede 2005 yılında Hz. Muhammed'i tasvir eden karikatürlerin yayınlanmasının ardından yaşanan bazı gelişmeler ve 2011'de Fransız mizah gazetesi *Charlie Hebdo*'da Hz. Muhammed'in alaycı bir üslupla karikatürize edilmesi ile birlikte yaşanan tartışmalar da etkili olmuştur. Batı ülkeleri, nefret uyandırıcı söylemlerle sunulan bu karikatürleri ifade özgürlüğü çerçevesinde değerlendirmiş, karikatürlere İslam ülkelerinden gelen tepkileri de *İslam'ın hoşgörüsüz bir din olduğu* söylemine dayanarak kurgulamıştır.

Bu söylemlerle birlikte, Fransa'daki karikatür olaylarından sonra *Charlie Hebdo* dergisine gerçekleştirilen saldırının ardından, 9/11 olaylarında olduğu gibi, İslam dini terör ile yeniden eşleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle Fransa'da İslamofobik karaktere

sahip, Fransa'nın ve Avrupa'nın İslamileşmesine dair komplo teorileri içeren yazıların sayısında artış olmuş ve manşetlerde sunulan bu yazılar satış rekorları kırmıştır (Esteves, 2016, s. 170-171):

Tablo 6. Fransa'da İslamofobik unsurları içeren ve satış rekorları kıran yazılar (Esteves, 2016, s. 172).

Yazar	Tercüme Başlığı	Yayın Tarihi	Satış Rakamı (15.12.2015 Sonrası)
Eric Zemmour	Fransız İntiharı	01.10.2014	289,985
Alain Finkielkraut	Mutsuz Kimlik	09.10.2013	112,809
Michel Houellebecq	Boyun Eğme	07.01.2015	554,537
Caroline Fourest	Övgü bir küfür müdür?	29.04.2015	33,017
Charb	İrkçılığı Ateşleyen İslamofobi Sahtekârlarına Mektup	16.04.2015	31,576
Isabella Kersimon – Jean Christophe Moreau	İslamofobi: Karşı Araştırma	23.10.2014	524
Abdellali Hajjat – Marwan Mohamed	İslamofobi: Fransız Elitleri Müslüman Sorununu Nasıl Uyduruyorlar	26.09.2013	2,920
Edwy Plenel	Müslümanlar İçin	18.09.2014	44,092
Claude Askolovitch	Aramızdaki Sevilmeyenler: Fransa'nın İstemediği Müslümanlar	18.09.2013	2,968

Karikatür olayları sonrası Fransa dışındaki birçok Batı ülkesinde de İslam karşıtlığı içeren yazılarda artış olmuştur. Bu yazılar ile ilgili aşağıdaki örnekleri vermek mümkündür:

Avusturya'da haftalık yayınlanan *Profil* dergisinin 2015 yılındaki bir kapağında: “*What makes Islam dangerous*” (İslam'ı tehlikeli yapan şey nedir?) cümlesiyle *Charlie Hebdo* saldırısında ölenlerden bir kişinin fotoğrafına; Avusturya'da günlük yayın yapan bir gazete olan *Der Standard*, kitap okuyan (Kur'an da olabilir) bir başörtülü kıızı tasvir eden kapak fotoğrafına ve “*Difficult fight against Jihadism in School*” (Okulda cihada karşı mücadele zor) başlığı ile bir makaleye; günlük ücretsiz olarak yayınlanan tabloid gazete *Österreich* ise “*Viennese Kindergartens Call for Jihad*” (Viyana anaokulları cihat çağrısı) başlığı ile ilgili bir yazıya yer vermiştir (Hafez, 2016, s. 39-42). İtalya'daki ulusal *Giornale, Libero, Primato* gazetelerinde Müslümanlar eleştirilmiş ve “*Macellai Islamici*” (İslami Kasaplar); “*Bastardi Islamici*” (Müslüman p.) gibi başlıklar kullanılmıştır. İtalya basınında Müslümanlar ile ilgili negatif söylemler içeren bu tarz içeriğe sahip birçok yayına rastlamak mümkündür (Siino ve Levantino, 2016, s. 282-

283). Hırvatistan’da günlük olarak yayınlanan *Slobodna Dalmacija* isimli gazetede bir makalede Avrupa’daki demografik meseleler açıklanırken, Müslümanların Avrupa için bir tehdit olduğu belirtilmiş ve 2015 yılı genelinde İslam, medyada farklı ve öteki olarak sunulmuştur (Obucina, 2016, s. 105-106). Yunanistan’da *Kathimerini* isimli gazetede yayınlanan köşe yazısında İslam’ın terör ile yakından ilişkili olduğu ve Müslüman gençlerin şiddet eğilimli olduğu belirtilmiştir. *Eleftheri Ora* isimli bir gazete de, İslam'a atıfta bulunarak aşağıdaki gibi başlıklar kullanmıştır: “*Islam declared war on Europe*” (İslam Avrupa’ya savaş ilan etti); “*The antichrist will come from Islam*” (Deccal İslam’dan gelecek); “*Illegal migrants in Kos were shouting Jihad-Jihad*” (Kos’ta yasa dışı göçmenler cihat cihat diye bağırıyor) (Sakellariou, 2016, s. 209-212). Ayrıca karikatür olayları sonrası istatistiklere göre Belçika, Almanya, Macaristan, İrlanda, Makedonya, Hollanda, Norveç, Sırbistan, İspanya, İsveç, İsviçre gibi birçok Avrupa ülkesi ile birlikte ABD basınında Müslümanlarla terörü eşleştirecek birçok yazı¹³³ ve karikatürün yayınlandığı tespit edilmiştir (Bayraklı ve Hafez, 2016, s. 6-8).

İslam karşıtlığının medyadaki boyutunu siyasi ve diğer olaylar dışındaki sosyal meselelerde de görmek mümkündür. Özellikle sosyal alanlarda İslam’ın ve Müslümanların dışlanmasına yönelik bir çok yazılı basın içeriği bulunmaktadır. Arnavutluk’ta yayın yapan *Ira Londo* gazetesinin “*Balkanlar Cihatçı Tehdit Altında*”; Avusturya’da yayınlanan *Kronen Zeitung* gazetesinin “*Müslümanlara Sınırları Kapatın*”, “*Başörtüsü, Radikalleşme; Anaokullarında Günlük Hayat*”; Belçika’da yayınlanan *Le Soir* gazetesinin “*2.000’den fazla Radikalleşmiş Müslüman Belçika’da*”; Hırvatistan’da yayın yapan *Globus* gazetesinin “*Bosna-Hersek’te 5-10.000 radikal İslamcı köktendinci var*”; Fransa *Le Figaro Magazine* gazetesinin “*İslamosfer: İslam’ın Etki Ajanları Soruşturması*”; Finlandiya *Sarastus* dergisinin “*Avrupa nüfusunun korunması için kesin önleyici tedbir olarak Avrupa topraklarında Müslümanlara karşı etnik temizlik yapılması*”; İtalya’daki *Libero* gazetesinin “*İslam, Okullardaki Atıştırmahklara da Hakim: İtalyan Çocuklarına Mortadella Yasaklandı*”; Yunanistan’da yayınlanan *Eleftheria tou Typou*’daki “*Attika’da Nefret Camileri*”; Slovakya’da yayınlanan *Our Slovakia* gazetesinin “*Müslüman Göçmen İstemiyoruz*”

¹³³ İslam’a dair olumsuz yayınlar ile ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Bu örneklere ek olarak; İslamofobik eylemlere maruz kalan Müslümanlara Batı basınında yeteri kadar yer verilmemesi ya da bağlamından koparılıp aktarılması İslam karşıtlığının diğer göstergelerinden biridir. Ayrıca İslamofobik eylemlerin medya tarafından göz ardı edilmesi de medyanın İslam’a bakışının boyutunu göstermektedir.

başlıklı/içerikli manşetten ya da birinci sayfalarda verilen bu yazılar İslam'ın/Müslümanların sosyal alandan dışlanmasına yönelik verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Ayrıca SETA'nın (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) sağladığı bu verilerle birlikte; Almanya basınının yüzde 60-80'inin Müslümanları ve İslam'ı fiziksel şiddet, fanatizm, gericilik gibi olumsuz klişe yargılarıyla resmettiği; Hollanda'da Müslümanlarla ilgili genellikle *nefret vaizi*, *cihat aileleri*, *nefret sakalı* gibi kelimelerin sıkça kullanıldığı belirlenmiştir (Medyada İslamofobi, www.setav.org, 2018).

Görülebileceği üzere, Batı'ya ait yazılı basın araçlarında İslam ve Müslümanlar, İslam karşıtlığı oluşturacak ön yargılı ve taraflı söylemlerle tasvir edilmiştir. İslam dinine ait ibadetler ve İslam dini ile ilgili kavramlar hakikatlerden uzak bir şekilde İslam dinine ait olmayan unsurlarla birlikte sunulmuştur.

2.3.2. Televizyonda Kurgulanan İslam

Modern yaşamda televizyon izleme faaliyeti gündelik hayatımızın önemli bir kısmını işgal etmektedir. Bu işgal neticesinde televizyon üzerinden toplumsal ilişkilerimizin biçimlendirildiği ve hatta siyasal katılımımızın dahi televizyon aracılığıyla şekillendiğine dair pek çok varsayım ortaya atılmıştır. Baudrillard bu durumu (Baudrillard, 2010, s. 82), "*her şeyin televizyon ve haber dünyasında olup bittiği bir dünyadayız şeklinde*" betimler.

Televizyonun, yaşamın merkezine bu şekilde konumlanması gerçeklik algısının televizyon üzerinden üretilen temsillerle belirlenmesine sebep olmuştur. Hâlbuki elde ettiği verileri kodlayarak gerçeklik duygusu üreten televizyon sadece ideolojik olarak işlevsellik gösteren bir gerçeklik üretmektedir. Temsiller aracılığı ile üretilen bu gerçeklik, hakikati yansıtmayan ideolojik bir bakış açısının yansıması olarak okunabilir (Poyraz, 2002, s. 25). Gerçeğin kendisini yansıtmayan, gerçeğin özel şekilde yeniden üretilmiş halini sunan televizyon (Bostancı, 2004, s. 96) bu işlevini eğlence faktörünü kullanarak yapar. Bizi dünya ile yakın ilişkide tutan televizyon, bunu bize gülümseyen çehremizin hiç değişmediği yüzle yaptırır. Ve buradaki en önemli sorun da televizyonun bize eğlendirici temalar sunması değil, bütün temaları eğlence olarak sunmasıdır (Postman, 2010, s. 101).

Televizyonun bütün temaları eğlence olarak sunması neticesinde, din ve dini meseleler de televizyonda eğlence üslubuyla yer edinmiştir. Televizyon ve din ilişkisinin bu sorunlu doğası beraberinde bireylerin din algılamalarında değişikliklerin olmasına da sebebiyet vermiştir.¹³⁴ Herkese hitap edebilen bir niteliğe sahip olan televizyon içeriklerinde (Bostancı, 2004, s. 13) din faktörünün eğlence üslubuyla bu şekilde yer bulması ile ilgili eleştiriler olsa da, din ile ilgili bu yayınların izleyicilerin ilgisini çektiğini söylemek mümkündür (Postman, 2010, s. 139). Bu süreçteki televizyon ve din ilişkisi iki temel etkeni ortaya çıkarmaktadır. İlk etken, televizyon yayınlarında konu olan dini programların üzerinden din anlayışının etkilenme biçimi; diğer etken ise televizyon yayınları sebebiyle insanın kavrama, yorumlama özelliklerinde meydana gelen değişmelerin dini kavrama süreci üzerindeki etkisidir (Bostancı, 2004, s. 16-17).

Dolayısıyla televizyon, din anlayışının¹³⁵ etkilenme biçimini ve insanların dini meseleleri kavrama sürecini aktif olarak belirlemektedir. Bu bağlamda günümüz medya yayınlarında dinin yer alması ve dinin temsil edilme biçiminin belirlenmesi, aynı zamanda din algılamalarının seyrini göstermesi bakımından önemli olacaktır. Bu bakımdan İslam'ın televizyonda temsil edilme biçimi, İslam algılamaları konusunda da ipuçları verecektir. Mit üreten bir araç olarak işlev gören televizyonun (Poyraz, 2002, s. 41), İslam ile ilgili ürettiği mitlerle, İslam'ın olumsuz bir şekilde tanıtılmasına sebep olduğu ifade edilebilir. Batı'da yayınlanan televizyon programları incelendiğinde¹³⁶ bu durumun örneklerini görmek mümkündür. Televizyon içeriklerini üretenler, Müslümanları ve Arapları petrol üreticileri ya da potansiyel terörist olarak göstermekte, İslam dünyasını tanımadan yayın üretmektedirler (Said, 2008, s. 101). Özellikle ABD televizyon programlarında İslam; Irak, İran, Afganistan olaylarında petrol ve terör ülkelerinin dini olarak resmedilmiştir. Hikâye üreten bir aygıt olan televizyonda İslam ile ilgili aktarılan bu hikâyeler (terörizm, savaş kaynağı vb.), Batı'daki izleyicilerin

¹³⁴ Medya ve din ilişkisi farklı çalışmalara konu olabilecek önemli bir meseledir. Özeldir televizyon ve din ilişkisi ile ilgili çalışmalar son dönemde artarken, bu kısımda, İslam karşıtlığının yanı sıra, televizyonda dinin sunumuna yer verilmesi de önemli olarak görülmüş ve televizyonda genelde dinin, özeldir ise İslam'ın eğlence biçimiyle yer edinmesinin sorunlu doğasına kısaca yer verilmiştir.

¹³⁵ Televizyonun din ile ilgili sorunlu doğası dinin toplumsal yaşamdan uzaklaştırılması şeklinde tekrar belirir. Televizyon üzerinden oluşturulan din, modern yaşamda belirli bir alana hapsedilmiş, sınırlandırılmış bir işleve sahiptir. Bu işlev, televizyon üzerinden beliren din algılamaları ile birlikte dinin etki düzeyinin azaltılmasına sebep olan bilinçli üretilen bir faktör olarak varlık göstermektedir.

¹³⁶ İslam'ın televizyondaki sunumu ile ilgili bazı örneklerle tez çalışmasının *11 Eylül 2001 Olayı ve Sonrası İslam Algısı* başlıklı bölümünde yer verilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde, tekrara düşmemek için gazete ve dergilerdeki benzer söylemlere ek olarak televizyonda İslam'ın nasıl konumlandırıldığına kısaca değinilmiştir.

İslam ve Müslüman algılarını etkilemekte, bu hikâyelerde çizilen çerçeveye göre İslam ve Müslüman gerçekliği algısı oluşmaktadır (Powell, 2011, s. 92).

Politik olayların yanı sıra 1970-1980'lerden sonra sinema sektörü ile birlikte televizyonda eğlence üzerine içerikler oluşturulmuş ve bu içerikler Arap Müslümanlar üzerinden resmedilmiştir. TV yapımlarındaki Müslümanlar düzenbaz, hileci olarak tanımlanmıştır. Bu ve benzeri bakış açıları ile televizyon filmleri, yapımları, belgeselleri ile birlikte 200'den fazla program, pembe dizi, çizgi film, komedi, dram filmleri yapılmıştır (Shaheen, 2000, s. 31-33). Hiçbir şekilde İslam'a (herhangi bir dine) veya Orta Doğu ülkelerine özgü bir şey olmayan terörizm (Halliday, 2008, s. 10), 9/11 olaylarıyla birlikte İslam ile eşleştirilip, televizyon aracılığıyla yapılan canlı yayınlarla İslam dininin terör olaylarının yaşanmasında en önemli etken olduğu vurgusu yapılırken, bu söyleme kitle iletişim araçları ile herkesin inandırılması için özel bir çaba sarf edilmiştir. Ve yine bu yayınlarla İslam dininin, Batı ülkelerinin yeni düşmanı olduğu söylemi yaygınlaştırılmıştır.

ThinkProgress isimli internet sitesinin yaptığı araştırmada da, Fox Haber'deki İslam ve Müslümanlar ile ilgili haberlerin olumsuz bir nitelikle, orantısız bir şekilde sunulduğu ortaya çıkmıştır. Kasım 2010-Ocak 2011 tarihleri arasındaki Fox Haber yayınlarını inceleyen site; Fox Haber'in 3 aylık periyotta 58 kere *şariat kelimesini* (CNN 21 kere, MSNBC 19 kere); 107 kere *radikal İslam/aşırılıkçı İslam* kelimelerini (CNN 78 kere, MSNBC 24 kere); 65 kere *cihat kelimesini* (CNN 57 kere, MSNBC 13 kere) kullandığını ortaya çıkarmıştır (Lean, 2015, s. 127-128).

Yine kriz dönemleri televizyon haberlerinde *klişeleştirilmiş* olumsuz söylemlerle temsil edilen İslam, suçlanmış ve hüküm giydirilmiş olarak gösterilmiştir. Amerika merkezli (Fox vb. gibi) televizyon kanalları ile oluşturulan ve *İslam dünyası uzmanı* olarak tanımlanan Batılılar, İslam'a dair ön yargılı biçimde açıklamalarda bulunarak, Müslümanlar ve İslam ile ilgili olumsuz ve klişe imajları sürekli gündemde tutmuşlardır (Lean, 2015, s. 136; Said, 2008, s. 13,19). Televizyon programlarında İslam ve Müslümanlar ile ilgili meselelerde Müslüman olmayan uzmanlar söz sahibi konumuna getirilmiş, İslam dinine inanan insanların ise düşüncelerine yer verilmemiştir (Lean, 2013, s. 59).

Şekil 4. Amerika Birleşik Devletleri'nde terör ile ilgili olayların medyadaki temsil modeli (Powell, 2011, s. 106).

Sonuç olarak gazete ve dergilerde olduğu gibi televizyon programlarında da İslam dini klişe temsillerle sunulup, olumsuz bir çerçevede inşa edilirken, İslam ve Müslümanlara dair olumlu imajlara medyada yer verilmemektedir (Lean, 2015, s. 136). Bu şekilde oluşturulan *İslamofobi endüstrisi*, Batı'nın İslam ülkeleri ile ilgili politik ilişkilerinde sürekli yeniden üretilmiştir. Yazınsal ürünlerle Batılıların zihinlerinde *öteki* olarak inşa edilen *İslam'ın*, dünya ile yakın ilişki kurmamızı sağlayan televizyonda (Postman, 2010, s. 101) görsel olarak bu klişelerle konumlandırılması, İslamofobik eylemlerin ve İslam'a/Müslümanlara karşı nefret duygusunun artmasına zemin hazırlamaktadır.

2.3.3. Sinema'nın *Kötü* Karakterleri: Müslümanlar

1890'lı yıllarda teknik gelişmeler sonucu Avrupa ve Amerika'da ilk sinema gösterimleri yapılmış (Özuyar, 2004, s. 13) ve bu gösterimler halk tarafından büyük bir beğeni toplamıştır. İnsanların sinematograf ile izledikleri görüntüler karşısında ücret ödemesi bugünkü sinema kültürünün doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu ilgi ile birlikte, Avrupa ve Amerika'nın dünyanın diğer ülkelerine sinematograf aygıtı ve bu araçlarda gösterilmek üzere ürettiği filmleri satmaya başlaması ile sinema sektörü ticari bir alan haline gelmiştir. Ticari bir faaliyet olarak sinema sektörünün gelişimi ile birlikte iktidar

sahipleri sinema alanında tahakküm kurmaya başlamış ve sinemayı ideolojik bir işlev olarak kullanmışlardır.

Sinemanın toplumsal yaşamı biçimlendirerek yeniden üretme noktasında çeşitli işlevleri yerine getirdiğini söylemek mümkündür (Işıkman, 2009, s. 70). Özellikle günümüz politik mücadelelerin yürütülmesi açısından özel önem taşıyan, *kültürel temsil arenası* oluşturan ve temsil biçimleri aracılığı ile gerçekliğin nasıl kavranacağını belirleyen sinema (Ryan ve Kellner, 2010, s. 37-38), ürettiği *stereotype*'lar ile gerçeği çarpıtarak, izleyiciyi ideolojik olarak yönlendirebilecek bir güce sahiptir (Işıkman, 2009, s. 124). Sinema ürünleri olan filmler ile birlikte seçilmiş ve birleştirilmiş temsili öğeler aracılığı ile bir takım tezler sunulur, bunu yaparken de seyirciye belirli bir konumu yahut bakış açısını telkin etme edimi (Ryan ve Kellner, 2010, s. 18) gerçekleştirilir. Politik çıkarlar için güçlü olan sinema filmleri ile sosyal gerçekliğin inşa edilmesine zemin hazırlayan psikolojik duruşlar, dünyanın ne olduğu veya ne olması gerektiği ile ilgili düşüncüyü yönlendirecek toplumsal kurumları ayakta tutan geniş bir kültürel temsiller parçası oluşturulur (Ryan ve Kellner, 2010, s. 38). Ayrıca sinemanın, *öteki olanın* tasvir edilmesine imkân sağlayan yapısı ve ulusların öteki üzerinden kendi kimliklerini oluşturma, tanımlama ve milliyetçi söylemlerini aktarmasında önemli bir araç olarak kullanılması (Önal ve Baykal, 2011, s. 108), sinema yapımlarının incelenmesini ve alt metin okumalarının yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Bu perspektifte bakıldığında sinema sektörünün politik amaçlarla kullanılması noktasında verilebilecek en iyi örnek Hollywood sinema endüstrisidir. ABD'nin politikalarını gerçekleştiren bir aygıt olarak işlev gören Hollywood sineması (Ahmed, 2006, s. 246-247), ABD'nin ötekilerini oluşturduğu, tasvir ettiği bir sahne olarak işlev göstermiştir. Bu ilişki neticesinde Hollywood yapımlarının ideolojik amaçlarla (Ryan ve Kellner, 2010, s. 18) ve ABD savunma sanayisinin politik stratejileri için kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu amaçla yapılan en önemli faaliyetlerden birisi, Kızılderililerin beyaz perdede *öteki* olarak sunumudur. Beyaz insanlarla savaştıkları için *kötü* olarak tasvir edilen ve topraklarını silahla savunmayı sürdürdükçe ortadan kaldırılması gereken bir unsur olarak çerçevelenen Kızılderililer, ABD sinemasının kötü karakterleri olarak yer almışlardır. Sonraki süreçte ise Amerika, Vietnam savaşı yıllarında da Hollywood sinemasını politik amaçları için kullanmıştır. Vietnamlılar Hollywood yapımı filmlerde kimliksiz, tehditkâr birer *öteki* olarak yer almışlardır. Bu

durumun diğ er bir örneğ i ise Soğ uk Savaş döneminde görölmektedir. Batı'nın *kızıl tehlikesine* karşı kapitalizm sinema perdesinde ö zğ ürlükç ü ideoloji olarak gösterilirken, komünizm insanları tehdit eden, dünyanın geleceğ ini olumsuz etkileyebilecek *ö tekinin* bir *ideolojisi* olarak provoke edilmiş tir (Demir, 2008, s. 119). Komünizm tehlikesi ö rneğ inde olduğu gibi; ABD ve Batı ideolojilerinin ve stratejilerinin aktarılması için bir araç işlevi gö ren sinemada (İmanç er, 2007, s. 194-195) İslam ve Araplar da diğ er dönemlerin *ö tekileri* gibi olumsuz temsillerle yer bulmuşlardır.¹³⁷ Hollywood yapımlarında Arapların tanımını yeniden yapılandırılmış ve filmlerde olumsuz tanımlarla *Arap* tiplmesi oluşturulmuştur. 900'den fazla Hollywood filmini inceleyen Jack G. Shaheen, filmlerde *kaba, katil, hilekâr, tecavüzç ü, dini fanatik, petrol kralları* şeklinde kategorilendirilen Arap tiplmelerine sıkça rastlandığını belirtmiş tir (Shaheen, 2003, s. 172).

Sinemanın etkin olduğu yıllardan itibaren izlerini görebileceğ imiz Avrupalıların karikatürlerinden etkilene rek hazırlanan bu yapımlarda İslam, Araplar ile özdeşleştirilmiş ve Araplar çölde yaşayan, kadın ticareti yapan, birbirleri ile savaşan insanlar olarak beyaz perdeye aktarılmış tir. Ö zellikle *Fatima* (1897), *Fatima's Dance* (Fatma'nın Dansı-1907) gibi filmlerde Müslüman kadın tiplmesi oluşturulmuş ve Müslümanlar eđ lence malzemesi olarak sunulmuşlardır. Yine sonraki yıllarda yayınlanan *Adventure in Iraq* (Irak'ta Macera-1943) filminde ise Müslümanlar şeytana tapan tipler olarak sunulmuşlardır. Batı'da üretilen bu filmlerde Müslümanlar benzer söylemlerle sinemaya aktarılmış;¹³⁸ filmlerdeki Arap temsiline, *ölüm saçan terörist, ahlaksız şeyh* gibi tiplmeler eklenmiş tir (Ramji, 2005, s. 3; Shaheen, 2009, s. 70-71; Keskin, 1996, s. 33-34).

Hollywood'un sinema sektöründe güçlü olduğu yıllarda üretilen *Beau Hunks* (1931), *Business and Pleasure* (İş ve Zevk-1932), *Road to Morocco* (Fas'a Giden Yol-1942), *Arabian Nights* (Arap Geceleri-1942), *Ali Baba and Forty Thieves* (Ali Baba ve Kırk Haramiler-1944), *Cobra Woman* (Kobra Kadın-1944), *A Night in Casablanca* (Kazablanka'da Bir Gece-1946), *Sinbad The Sailor* (Denizci Sinbad-1947), *Foreign*

¹³⁷ Tarih boyunca İslam'ı şiddet taraftarı, çatışmacı ve barbar olarak gören Batı, İslam korkusunu edebiyat ve akademik yazılarla nesiller boyu aktarmış tir. Günümüzde ise bu süreç filmler üzerinden sürdürölmektedir (Ramji, 2015, s. 951-952).

¹³⁸ Batı'nın İslam dini ve Müslümanlar ile ilgili bakış açısının arka planında tarihsel süreçteki İslam karşıtlığının izleri yer almaktadır. Bu bakış açısı tarihsel gerçekliklerle bağdaşmamakla birlikte (Keskin, 1996, s. 34) günümüz medya araçlarıyla sıkça sürdürölmektedir.

Legion (Yabancı Birlik-1950), *Bowery to Bagdad* (1955), *The Sad Sack* (1957), *Follow That Camel* (Bu Deveyi Takip Et-1967), *The Last Remake of Beau Geste* (1977), *Americathon* (1979), *1001 Rabbit Tales* (1001 Tavşan Masalları-1982), *Ishtar* (1987), *Pauly Shore in the Army Now* (1994), *Ernest in the Army* (1998) gibi filmlerde bir kültürün gerçek verilerinden uzak, abartılı, gizem, tutku ve ihtişam içeren, çok eşliliğe izin vererek özgür cinselliğe temayülün anlatıldığı, Arapların alay malzemesi olarak sunulduğu komedi içerikli temalara yer verilmiştir (Shaheen, 2003, s. 176-177; Önal ve Baykal, 2011, s. 110). Sinema aracılığıyla İslam ve Müslümanlar ile ilgili üretilen bu temsiller, gerçeklikten uzak ve klişelere dayanan söylemleri içermekle birlikte aynı zamanda Batı'nın oluşturduğu öteki algısının tezahürü olarak faaliyet göstermiştir. Dolayısıyla diğer medya araçlarındaki temsillerde de var olan İslam karşıtlığının yansımalarını sinema sektöründe de görmek mümkündür.

Sinema filmlerinde bu şekilde temsil edilen İslam, terör olayları ile de eşleştirilerek *Müslüman terörist* kavramsallaştırmasının zihinlerde inşası için içerikler oluşturulmuştur. Hollywood'un kötü kahramanları olan Müslümanlar (Yorulmaz, 2018, s. 33), 11 Eylül olayları öncesinde de *terörist*, *şiddet taraftarı* olarak sinemada sunulmuştur. 1970'lerden itibaren, yukarıdaki filmlerde İslam ve Müslümanlarla ilgili anlatılan temsiller biçim değiştirmiş, Amerika'nın dış politikalarına paralel olarak çeşitli terörist tiplmeleri üretilmiştir (Yorulmaz, 2018, s. 37). Özellikle 1970'lerin sonlarından itibaren, Müslümanların/Arapların terörizmle özdeşleştirildiği filmler artmaya başlamıştır (Ramji, 2015, s. 953).

Golden Hands of Kurigal (1949), *The Delta Force* (Zafer Topu-1986), *Terror Squad* (1988), *Navy Seals* (Donanma Kaplanları-1990), *Killing Streets* (1991), *The Human Shield* (İnsan Kalkanı-1991), *True Lies* (Gerçek Yalanlar-1994), *Executive Decision* (Kritik Karar-1996), *The Siege* (Kuşatma-1998) gibi filmler *Doğulu*, *Arap teröristlerin* (!) suikast eylemlerini, intihar saldırılarını konu edinerek (Shaheen, 2003, s. 179; İmançer, 2007, s.197-199), Orta Doğu ülkelerini (Lübnan, Irak vb.) terörü barındıran ve Müslümanları da şiddet taraftarı şeklinde sunan anlamlar inşa etmiştir. Özellikle *Navy Seals* (1990) gibi filmler, İslam'ın/Müslümanların terörist olarak gösterildiği ve uygar dünya için tehlike olarak sunulduğu filmler olarak karşımıza çıkmaktadır¹³⁹ (Ramji,

¹³⁹ Rubina Ramji, *From Navy Seals to The Siege: Getting to Know the Muslim Terrorist, Hollywood Style* başlıklı çalışmasında, siyasi amaçlarla şekillenen film endüstrisinde, Batı dünyasında tehlikeli bir

2005, s. 7). 11 Eylül 2001 olayları sonrası sinema yapımlarında benzer söylemler ile İslam daha net bir şekilde eşleştirilerek (İslam-terör) sunulmuştur. 11 Eylül sonrası çekilen filmlerde geçmişe oranlara daha vahşi, korkutucu, kanlı Müslüman tiplmeleri üretilmiştir (Yorulmaz, 2018, s. 39). Filmlerde terör ile İslam'ı ilişkilendiren, İslam'ın hoşgörüsüz bir din olduğunu ifade eden içerikler sıkça yer almış,¹⁴⁰ İslam ibadetleri ile alay eden, İslam peygamberini olumsuz nitelermeler ile gösteren filmler yapılmıştır.

*Obsession: Radical Islam's War Against the West*¹⁴¹ (Saplantı: Radikal İslam'ın Batı'ya Karşı Savaşı-2005), *Crank* (Tetikçi-2006), *The Kingdom* (Krallık-2007), *Rendition* (Yargısız İnfaz-2007), *Taken* (96 Saat-2008), *The Dictator* (Diktatör-2012) isimli filmlerde İslam dinine ait mekânlara (cami-mescit) yer verilmiş ve bu mekânlar terör faaliyetinin bir parçası/yuvası olarak sunulmuştur. Filmlerde terörist olarak gösterilen karakterlere *Ahmet, Mustafa, Hasan* vb. gibi İslam dini ile ilgili sembolik isimler verilirken, bu tiplmeler sarık ve sakallı olarak tasvir edilmiştir. Filmlerde sıkça kullanılan “*Allah, Allahû Ekber, Bismillah, Cihad, İnşallah*” gibi İslam dinine ait kavram ve kelimeler olumsuz sahneler eşliğinde kullanılmıştır (Günaydın, 2016, s. 231-235). Arap ve İslam karşıtlığı içeren Hollywood yapımı bu filmler aynı zamanda ABD'nin Orta Doğu ile ilgili politik stratejilerini de gösterebilecek niteliktedir.

2008 yılında Hollanda milletvekili Geert Wilders tarafından hazırlatılan *Fitna* (Fitne) isimli kısa filmde de bu söylemleri görmek mümkündür. Filmde, İslam'daki *cihad* kavramı terör kavramı ile eşleştirilerek ve *cihad* ile ilgili Kur'an ayetleri bağlamlarından kopararak kullanılırken, arka planda 11 Eylül 2001 olaylarının ve diğer Avrupa ülkelerindeki terör olaylarının görüntülerine yer verilmiştir. Ayrıca filmde, İslam dini özgürlük karşıtı olarak sunulurken, İslam'ın toplumu tehdit eden söylemleri barındıran bir din olduğu izlenimi verilmiştir. Peçeli kadınlar çarpıcı zıtlıklarla tasvir edilirken, Kur'an okuma sahneleri terör olaylarının olduğu sahnelere yerleştirilmiştir (Fitna, 2008; Cherribi, 2015, s. 96-97). Bu söylemleri ile İslam karşıtlığını tetikleyen filmin, uzun

unsur olarak Arap imajı çizildiğini belirtmektedir. Ayrıca Ramji, Batı ve Doğu arasındaki çatışmalarda vurgulanan Orta Doğu (Körfez Savaşı, Salman Rushdie), İsrail-Filistin çatışması, Afganistan-ABD Savaşı (11 Eylül 2001 ve terörle mücadele, Irak savaşı) gibi olayları birçok film üzerinden incelemiştir.

¹⁴⁰ Sinemada İslam ve Müslümanlar, üretilen *stereotype* 'lar ile temsil edilmektedir. Bu klişelerdeki İslam ve Müslüman temsilleri Orta Çağ zihniyetini yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu içerikleriyle birlikte 11 Eylül 2001 sonrası yapılan filmlerin, oryantalist söylemleri yeniden ürettiği söylenebilir (İmançer, 2007, s. 201).

¹⁴¹ *Saplantı* isimli film, Amerika'da ülke çapında 70'ten fazla gazete ile birlikte dağıtılmış ve 28 milyon müşteriye ulaştırılmıştır (Lean, 2015, s. 213).

yıllar Hollanda parlamento üyeliği ve milletvekilliği yapan ayrıca İslam aleyhtarlığıyla ilgili sözleri ile tanınan Geert Wilders tarafından hazırlanması da İslam karşıtlığının bilinçli politikalarla ve medya desteğiyle yeniden üretildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

2012 yılında gösterime giren Hollywood yapımı *Innocence of Muslims* (Müslümanların Masumiyeti) isimli bir başka İslam karşıtı filmde Hz. Muhammed'in görsel tasvirine yer verilmiş ve İslam peygamberi iftira boyutunda, ağır hakaretler içeren söylemlerle tasvir edilmiştir.¹⁴²

Ayrıca çocukların eğitimi için önemli bir yeri olan animasyon ve çizgi filmlerde de olumsuz bir şekilde konumlandırılan İslam/Müslüman stereotiplerini¹⁴³ görmek mümkündür (Yorulmaz, 2018, s. 40). T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın yaptığı çalışmalara göre; 1980 yılı İspanya yapımı olan *Ruy, The Little Cid* isimli çizgi dizide Müslümanlar vahşice ve barbarca yöntemler kullanan insanlar olarak aktarılırken; 1997 yılı ABD yapımı *South Park* isimli çizgi dizide intihar saldırısı gerçekleştiren uçakların bayraklarına Türk bayrağı motifi yerleştirilmiş ve 1999 yılı ABD yapımı *Family Guy* isimli çizgi dizinin 11. sezonunda yayınlanan 15. bölümünde Müslümanlar, günlerini boş işlerle geçiren, kadınları metalaştıran insanlar olarak tasvir edilmiştir. 2001-2014 yılları arasında Amerikan yapımı *24* isimli dizide de kanlı eylemlere giren teröristler Müslüman olarak gösterilmiştir (www.aa.com.tr, 2018).

Görüleceği üzere, Jack G. Shaheen'in *Hollywood's Muslim Arabs*¹⁴⁴ (Hollywood'un Müslüman Arapları) çalışmasında kategorize ettiği ve tanımladığı gibi; Hollywood'da 1920'lerde seksi şeyh, bedevi tiplemesinden; 1970-1980'lerde petrol kralı ve

¹⁴² Filmin tamamına erişim İslam ülkelerinden gelen tepki ile kısıtlandığı için filmin 15 dakikalık kısaltılmış versiyonuna *YouTube* üzerinden erişim sağlanmıştır. Filmin erişim sağlanan kısmında Hz. Muhammed öldürmeyi meşrulaştıran ayaktakımının bir lideri, düzenbaz vb. gibi betimlerle tasvir edilmiştir (Innocence of Muslims, 2012). Bu söylemler, Orta Çağ Avrupa'sında İslam peygamberi Hz. Muhammed'e yönelik iftiraların/hakaretlerin/söylemlerin bir benzeridir.

¹⁴³ Ayrıca Jack G. Shaheen, 2000 yılında yayınlanan eseri *Hollywood Muslim Arab* isimli eserinde, 1975'ten beri 60'dan fazla çizgi filmde Arapların aşağılandığını tespit etmiştir. Aralarında *Popeye, Bugs Bunny, Woody Woodpecker, Daffy Duck, Superman* ve *Batman* gibi popüler yapımların da bulunduğu birçok çizgi dizide Araplarla alay edildiği, hakaret içerikli söylemlerin yer aldığı unsurlar tespit edilmiştir (Shaheen, 2000, s. 33).

¹⁴⁴ Jack G. Shaheen, *Hollywood's Muslim Arabs* isimli çalışmasında Arapların, Müslümanların terörist olarak gösterildiği, ötekileştirildiği *The Ambassador-1984, The Delta Force-1986, Wanted Dead or Alive-1987, Ministry of Vengeance-1989, True Lies-1994, Executive Decision-1996* (Shaheen, 2000, s. 26-28) gibi filmleri kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Detaylı bilgi için bkz: Jack G. Shaheen, *Hollywood's Muslim Arabs, The Muslim World*, s.22-42, 2000.

köktendinci tipllemelerine geçiş olduğunu (Shaheen, 2000, s. 26), 11 Eylül ile birlikte ise bu tiplmelerin yerini artan bir şekilde *terörist* tanımlarına bıraktığını söylemek mümkündür. Bu filmlerde oluşturulan tiplmeler ise İslam dini ve Müslümanlarla eşleştirilmiştir. Özetle, sinema endüstrisinin, çeşitli siyasi dönemlerde (Vietnam, Soğuk Savaş vb.) ve ideolojik meselelerde (yurttaşlık, feminizm, kapitalist ideoloji, liberalizm vb.) etkin olarak rol aldığı¹⁴⁵ yadsınamaz bir gerçektir. Bu perspektifte bakıldığında, Batı sinemasının politik ve dini kaygılar sebebiyle (tarihsel süreçteki çatışmacı ilişkilerden dolayı) İslam'ı ötekileştiren bir anlatım oluşturduğu ve bu anlatımlarda da İslam'ın ve Müslümanların adam öldürmekten hoşlanan, başka dinlere inananları öldüren barbar bir din ve birey olarak resmedildiği görülmektedir (Demir ve Aşan, 2014, s. 748). Bu temsiller,¹⁴⁶ nefret uyandırıcı bir üslupla aktarılan klişeleşmiş söylemleri barındırmakla birlikte, görsel medyanın en önemli aracı olan sinemada kendisine sürekli yer bulmuştur.

2.3.4. Tiyatro ve Mizahın (Karikatür) Öteki Yüzü

Seyircilerin önünde sergilenmek üzere hazırlanan gösterileri ifade eden tiyatro, Antik Yunan'da ortaya çıkan (Guillon, 2008, s. 58) ve çeşitli ideolojik aktarımları halka taşıyan sanatsal bir eylem olarak işlev görmüştür. Tarihsel süreçte Batı, kategorize etme aracı olarak oluşturduğu oryantalizm disiplini çerçevesinde yeniden biçimlendirdiği Doğu'yu çeşitli alanlarda temsil etmeye çalışmıştır. Bu durumun ilk örneklerini Antik Yunan trajedilerinde görmek mümkündür. Batı'nın düşünsel temelini oluşturan Antik Yunan'da Doğu'nun *barbar* olarak temsil edildiği trajediler *Doğulu* algısının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Batı edebiyatının ilk önemli eserlerinden biri olarak görülen ve Yunan kültürünün önemli taşıyıcılarından olan *İlyada* ve *Odyseia*'nın yazarı Homeros, eserlerinde *Doğu/Doğulu* ile ilgili olumsuz tasvirleri sıkça kullanmıştır (Said, 2012, s. 73-77). Doğu, siyasi ve dini meselelerden dolayı

¹⁴⁵ Özellikle Amerika'da sinemanın politik amaçlarla etkin kullanımı ve filmlerin ideolojik arka planı ile ilgili kapsamlı çalışma için bkz: Michael Ryan ve Douglas Kellner, *Politik Kamera*, Ayrıntı Yayınları, 2010, İstanbul.

¹⁴⁶ Ryan ve Kellner, *Politik Kamera* kitabında temsillerin, içinde bulunulan kültürden devralındığını ve içselleştirilerek/benimsenerek benliğin bir parçası haline getirildiğini belirtir. İçselleştirilmiş olan bu temsiller de benliği, kültürel temsillerde içkin olan değerleri de benimseyecek bir şekilde yoğurur. Bu bağlamda, bir kültüre egemen hale gelen temsiller, can alıcı bir boyutta politik önem taşırlar. Ayrıca bu kültürel temsiller, psikolojik duruşları şekillendirmekle birlikte toplumsal gerçekliğin inşasına ilişkin olarak da toplumsal yaşamın belirlenmesi noktasında önemli rol oynar. Örneğin, kapitalizmin gücünün güçsüzü yok ettiği bir sistem olarak mı, özgürlükçü bir ütopya olarak mı kavranacağını üretilmiş olan kültürel temsiller belirler (Ryan ve Kellner, 2010, s. 37-38).

Yunan trajedilerine sıkça konu olmuş ve Doğu/Doğulunun kültürü, dini inancı olumsuz niteliklemeyle betimlenmeye çalışılmıştır. Bu süreçte trajediler aracılığıyla Yunanlılar, düşman olarak gördükleri Doğuluları *barbar* ve *despot* olarak tanımlarken kendilerini de medeni insan (Uzun, 2012, s. 23) kategorisine yerleştirmişlerdir.

Yine Batı edebiyatının önemli eserlerinden olan, Dante Alighieri tarafından 14. yüzyılda yazılan *İlahi Komedyâ*'da Dante, Cehennem, Cennet ve Araf'a yaptığı hayali seyahati anlatmakta ve eserinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi, nifak sokan ve günahkârların yer aldığı cehennemin sekizinci katına yerleştirilerek tasvir etmiştir (Alighieri, 2011, s. 158-159). Başka bir örnek vermek gerekirse; Fransız oyun yazarı Vicomte Henri de Bornier'in kaleme aldığı iftira ve uydurmalarla dolu *Mahomet* isimli drama, Osmanlı yönetiminin çabaları sonucu sahneye aktarılmamıştır (Arslan, 2011, s. 159-160; Metin İ., 2013, s. 99). Batı edebiyatında ve tiyatro metinlerindeki bu ve benzeri bakış açıları ile oluşturulan söylemler Orta Çağ sonrasında sürekli tekrarlanmış, modern zamanlarda da gösterilen tiyatrolarla İslam karşıtlığı güncel tutulmuştur. Özellikle mizahi söylemlerle tiyatrolarda sıkça yinelenen bu tasvirler İslam ve Müslüman karşıtlığını körükleyebilecek bir görünüm içermektedir.

Mizahi unsurun sık kullanıldığı, gülmeceye dayalı görsel iletiler olan karikatürlerde (Arık, 1998, s. 42) de benzer durum söz konusudur. Sözlükte (Ayverdi, 2010, s. 631); "*bir kişi, nesne veya olayın göze batan belirli bazı taraflarını ortaya koymak için asıl halinden farklı olarak abartılı ve genellikle acayip, gülünç bir şekilde çizilmiş resim*" olarak tanımlanan karikatür, aynı zamanda ideolojinin taşıyıcısı olarak işlev görür. İçerdikleri siyasi bilgiler ve yorumlar ile çizildikleri döneme ait bilgiler veren karikatürler, propaganda amaçla kullanılabilen, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde karikatürcüler eserlerinde bu siyasi amaçları hissettirebilmektedirler (Alkan, 2016 , s. 18-19).

Barbar, *zevkine düşkün*, *despot*, *gaddar* gibi kelimelerle Avrupalıların bilinçaltına işleyen Doğu/İslam algısı, siyasi amaçlarla yayınlanan bazı Batı kaynaklı karikatürlerde de sıkça kullanılmıştır. ABD ile birlikte Danimarka, Fransa, Hollanda gibi Batı ülkelerinde yayınlanan Hz. Muhammed ve İslam ile ilgili karikatürler, İslam'a karşı Orta Çağ bakış açısının devam ettiğini göstermektedir. Bu karikatürler, tarihsel süreçteki Batı'nın Doğu ile ilgili tasvirlerine benzemekle birlikte, ön yargıyı içermekte,

oryantalist söylemi yinelemektedir¹⁴⁷ (Alkan, 2016, s. 368-370). Dolayısıyla, 11 Eylül 2001 sonrası Batı'da yayınlanan dergi ve gazetelerde yer alan İslam aleyhtarı karikatür sayısında artış olsa da, 11 Eylül olayları öncesinde de birçok mizah içeren yayında İslam karşıtlığını görmek mümkündür.

Bu durumun en temel örneklerinden bir tanesi Amerika'nın politik amaçlarla kullandığı siyasi karikatürlerdir. II. Dünya Savaşı sonrası, Müslümanların imajı Amerikan siyasi karikatürleri ile yeniden biçimlendirilmeye çalışılmıştır. 1979 İran Devrimi sonrası, politik karikatüristler aracılığı ile sadece çizgilerden oluşmayan, yorumlanan yargıları üreten karikatürler çizilmiştir. Bu bağlamda, dünya savaşından sonraki ilk yirmi beş yıl Amerika'da üretilen karikatürlerin neredeyse tamamı Araplar ve Arap-İsrail çatışması ile ilgili olmuş ve bu karikatürlerde Müslüman Araplar çatışmacı, çöl sakini, deveye binen, ilkel, terör sempatisi olan insanlar olarak; Orta Doğu ise petrol kavgalarının olduğu, petrolden dolayı Müslümanların birbiriyle çatıştığı bir yer olarak gösterilmiştir. Bu vesileyle üretilen karikatürler, okuyuculara neyin düşünüleceği, olan biten olayların ne olduğu, nasıl hissedilmesi (kızgın, öfkeli, sempatik vs.) gerektiği konusunda yönlendirme amacıyla kullanılmışlardır (Michelmores, 2004, s. 37-38). Bu amaçlarla üretilen karikatürlerin kullandığı mizah unsuru ile popüler hale getirilen İslam ile ilgili semboller, camiler, başörtülü kadınlar, minareler olumsuz anlamlarla inşa edilerek; İslam tehlikeli, tekdüze ve düşmanca söylemlerle tasvir edilmiştir (Michelmores, 2004, s. 41,47).

Avrupa ülkelerindeki siyasal seçim dönemlerinde oy kazandıran bir potansiyel olan *İslam aleyhtarlığı* söylemleri ile olumsuz nitelendirmelerle medyada sık yer alan İslam ve Müslümanlar, karikatürlerle birlikte mizahi bir dille karşıt olarak sunulmaya devam edilmiştir. Özellikle yayınladıkları karikatürler ile İslam karşıtlığını, sosyolojik olarak da İslamofobi'yi tetikleyen Danimarka ve Fransa, ülke içindeki Müslümanları rencide edici, İslam aleyhtarlığı yapan karikatürleri sıkça yayınlamaktadır (Metin İ. , 2013, s. 98).

¹⁴⁷ Batı'nın Doğu hakkında mit üretme çabası modern çağda da devam etmektedir. Doğu ile ilgili oluşturulan algılar, farklı araçlarla güncellenen olumsuz içeriklerle gündemde tutulmaktadır. Christina Michelmores, Amerika'nın dünya savaşı sonrası politik amaçlarla Doğu, Orta Doğu hakkında politik karikatüristlerin karikatürleri aracılığı ile ürettiği bu mitleri ifade etmek için kullandığı *Yeni Çerçevelerde Eski Resimler* betimlemesi, tarihsel süreçteki algıların modern unsurlar ile yeniden aktarıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Konu ile ilgili yazarın çalışması için bkz: Christina Michelmores, *Old Pictures in New Frames: Images of Islam and Muslims in Post World War II American Political Cartoons*, The Journal Of American Culture, s.37-50, 2004.

30 Eylül 2005 tarihinde, Kurt Westergaard tarafından çizilen ve Jyllands-Posten gazetesinde yayınlanan Hz. Muhammed ile ilgili karikatürde, Hz. Muhammed sarığında bomba taşıyan bir terörist olarak resmedilmiştir. Müslüman dünyasından ciddi tepkiler alan Hz. Muhammed ile ilgili bu tarz karikatürler Almanya, İspanya, Fransa, İtalya, Hollanda gibi Müslüman göçmenlerin sayısının fazla olduğu yerlerde de yayınlanmıştır. Aynı karikatürist, 2007 yılında editörlüğünü de yaptığı *Charlie Hebdo* dergisinin 2 Kasım 2011 tarihli *Şeriat Hebdo* başlıklı kapağında “İslam peygamberinin ‘gülmekten ölmezseniz 100 kırbaç’ diyen” bir karikatürü de yayınlanmıştır.

Özellikle, Fransa’da yayınlanan ve sol-anarşist bir eğilime sahip olan *Charlie Hebdo* isimli mizah dergisi İslam aleyhtarlığı taşıyan birçok karikatür yayınlamıştır. 20 Eylül 2012’de de Hz. Muhammed’i olumsuz bir şekilde tasvir eden karikatürlere yer verilmiştir. Benzer söylemleri sıkça kullanan, İslami içerik ve sembollerle sürekli alay eden *Charlie Hebdo* dergisi 30 Eylül 2014 tarihli sayısında “*Muhammed geri dönseydi ne olurdu*” başlıklı kapakta yer verilen bir yazıya, çölde “*ben aptal peygamberim*” diyen sakallı adamın boynuna bıçak dayayan bir kişi görseline; 22 Ekim 2014 tarihli sayısında “*Kızgın Boko Haram’ın Seks Köleleri*” başlıklı yazı ile başörtülü kadın tasvirlerine; 12 Şubat 2015 tarihinde 1 milyon adet kopya ile yayınlanan sayısında da, geçmiş sayılarda kullanılan Hz. Muhammed tasvirine yer vermiştir. Yine 17 Ağustos 2017 tarihinde İspanya’da gerçekleştirilen saldırı sonrası 23 Ağustos 2017 tarihli sayısında dergi, öldürülen insanların resmedildiği görseller üzerinde “*İslam barış dinidir*” ibaresine yer vererek İslam ve terör ilişkisi kurmuştur. Ayrıca dergi 9 Mayıs 2018 tarihli sayısında peçe takanların olumsuz bir şekilde tasvir edildiği çizime; 18 Mayıs 2018 tarihinde “*Ramazan’ın Başlangıcı*” başlığıyla, *Allahu Ekber* diyen sakallı ve yarı çıplak resmedilen bir kişi ile birlikte bu kişiden kaçan insanların tasvirine; 23 Mayıs 2018 tarihinde ise politik olaylarla ilişkilendirilen İslam dininin sembollerinden olan başörtüsünün olumsuz tasvirlerine de yer vermiştir (Charlie Hebdo)¹⁴⁸. Görüldüğü üzere, *Charlie Hebdo* ve *Jyllands-Posten* gibi dergi ve gazetelerde yer alan

¹⁴⁸ Fransa’da Müslüman nüfusa yönelik İslamofobik eylemlerde artış söz konusudur. Bu bağlamda, *Charlie Hebdo* dergisinin Fransa’da yayınlanması ve İslam karşıtı içeriklere sık yer vermesinden dolayı İslam karşıtı karikatürler bu dergi üzerinden örneklendirilmiştir. Charlie Hebdo, popülaritesi olan bir dergi olmasından dolayı ön planda olsa da, Avrupa’da ve hatta İslam dinine inanan insanların sayısının fazla olduğu ülkelerde de İslam aleyhtarlığı yapan, İslam ile ilgili unsurlarla alay ve hakaret içeren karikatürleri yayınlayan, üreten birçok dergi bulunmaktadır. Ayrıca Charlie Hebdo dergisinin web sitesine (<https://charliehebdo.fr/>) tez çalışmasının yapıldığı dönemde Türkiye üzerinden erişim olmadığı için derginin sosyal medya hesabı olan “https://twitter.com/charlie_hebdo_” adresinden erişim sağlanmıştır.

karikatürlerde Hz. Muhammed'in ve Müslümanların çirkinliği, korkunçluğu ile ilgili söylemler skolastik çağın izlerini taşımaktadır (Mencet, 2016, s. 56).

Sonuç olarak eğlence ve basmakalıp bir düşünce sahası üreten mizah dergilerinin aynı zamanda kültür üretim ve dağıtım aracı olduğu düşünüldüğünde, karikatürlerin de kamuoyu oluşturabilen ideolojik ve manipülatif kurgu sahaları olarak işlev gördüğünü söylemek mümkündür (Demir, 2016, s. 7). Bu bağlamda, karikatürlerde gerçekten uzak, abartılı, alaycı bir dille sunulan İslami unsur ve ritüeller Batılıların İslam algısını da şekillendirmektedir. Siyasi amaçlarla yayınlanan bu karikatürlerde üretilen İslam algısı, İslamofobik davranışları tetiklemekte birlikte zihinlerde İslam düşmanlığının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca karikatürlerdeki mizah politikaları ile yayınlanan bu içeriklerle İslamofobik stereotipler (de) (?) normalleştirilirken (Zimbardo, 2014, s. 59); İslam karşıtı karikatürlere yer veren dergilere getirilen muhalif sözler ise İslam'ın düşünce ve ifade özgürlüğüne yer vermediği söylemleri ile karşılık bulmuş ve İslamofobik eylemlerin de karikatürleri yayınlayan dergilere gerçekleştirilen eylemlerle/saldırımlarla arttığı söylenmiştir. Hâlbuki 1997 tarihli Jyllands-Posten gazetesinde yayınlanan kamuoyu araştırmasına göre, Danimarkalıların %48'i, ülkelerinde yaşayan Müslümanların *Danimarka'nın dini ve kültürü için bir tehdit oluşturduğunu* düşünmektedir (Özmen, 2017, s. 109). Dolayısıyla bu durum, İslam aleyhtarı karikatürlerin yayınlanması sonucu meydana gelen olaylarla İslamofobik eylemlerin arttığı görüşünün bir gerçeklik taşımadığını da göstermektedir.¹⁴⁹

2.3.5. Dijital Ortamlardaki Sanal Düşmanlar

İletişim teknolojilerinin gelişimi, bu teknolojilerin kullanım alışkanlıklarının dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Geleneksel medya kullanım alışkanlıkları teknolojinin ilerleyişi ile birlikte yerini dijitalleşmeye bırakmıştır. Dijitalleşme ile birlikte bilgiye erişim sürecinde zaman ve mekân sınırlaması ortadan kalkmış ve bilgiye erişim evrensel hale gelmiştir. Bilgi üretiminin ve paylaşımının herkese açık olması ve herkesin içerik üreten bir kaynak durumuna gelmesi, erişime açılan bu bilgilerin kaynak/güvenilirlik sorgulamalarını da beraberinde getirmiştir. Sanal ortamlarda

¹⁴⁹ İslam dışındaki diğer dinler aleyhine söylemler, özellikle Hristiyanlık ve Yahudilik, dine hakaret ve suça teşvik edici ifade olarak değerlendirilip ceza verilirken, İslam aleyhtarlığı içeren metinler, gösteriler vb. hoşgörü ile karşılanması gereken içerikler olarak görülmektedir (Metin İ. , 2013, s. 98). Bu durum da Batı'nın çok kültürlü yapısı(!) içerisinde İslam'a/Müslümanlara verdiği değeri ve İslamofobik eylemlerin artmasındaki Batılı idarecilerin rolünü göstermektedir.

üretilen ve güvenilirliği tartışmaya açık olan içeriklerde de dinin, özelde de İslam'ın tasviri/sunumu ayrı bir probleme sebep olmaktadır. Dolayısıyla dini meselelerde temel kaynak konumunda olan medyada¹⁵⁰ İslam'ın internet üzerinde konumlandırılış/sunuluş biçimi, tartışılması gereken önemli bir mesele olarak karşımıza çıkar.

İslam, özellikle nefret ve ön yargı oluşturmada önemli bir rolü olan internette olumsuz olay ve kelimelerle yer almaktadır. Web sitelerini uluslararası derecelendiren bir kuruluş olan *Alexa* incelendiğinde bu durumu görmek mümkündür. İnternet üzerindeki İslamofobik sitelerin 25 bin seviyesinde olduğu ve bu sitelerde de İslam'ın düşman olarak inşa edildiği/biçimlendirildiği belirlenmiştir (Esposito, 2013b, s. 30). İnternet üzerinden oluşturulan bu imaj ile İslam belirli kişi ve grupların davranışları ile eşleştirilmiş ve tek taraflı olarak sunulmuştur.

İnternetin gelişimi ile ortaya çıkan sosyal medya araçlarında İslam'a karşı ön yargılı olan kişilerin/kurumların bilinçli bir şekilde içerik üretmesi de İslam karşıtı söylemlerin artmasına sebep olmuştur. Bu yönüyle de sosyal medyanın İslamofobinin gücünü artırmada geleneksel medyadan daha etkin olduğu düşünülmektedir (Esposito, 2013b, s. 29-30). Ayrıca sosyal medya aracılığı ile herkesin içerik üretebilmesi de dini inanışlar temelli nefret söylemi ile ifade özgürlüğü arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmıştır (Kılıcı; Dondurucu; Uran, 2017, s. 184).

Bu durumun somut örneklerinden biri İslam karşıtlığı yapmak için oluşturulmuş bloglardır¹⁵¹ (Lean, 2015, s. 99-101). Sosyal medya üzerinden örgütlenme imkânı bulan İslam karşıtı gruplar, eylemler gerçekleştirerek İslam'ın tehdit edici bir din olduğuna dair söylemlerde bulunmuşlardır. Müslümanların şiddet taraftarı, İslam dininin terörü desteklediğine dair vurgulamalar özellikle internet üzerinden oluşturulan içerikler ile yaygınlaştırılmıştır. “İranlı çikolata hırsızının eli kesilecek”, “İslami mahkeme kararı: İz

¹⁵⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2014 yılında yapmış olduğu *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması* başlıklı çalışmanın sonuçlarına göre televizyon, radyo ve gazeteler bireylerin dini bilgiye erişimde en çok başvurduğu üç kaynak arasında olup, internet de başvuru kaynakları arasında üst sıralarda yer almaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014, 113). Ayrıca Metin Eken ve Hakan Aydın'ın yapmış olduğu araştırma da, dini bilgiye erişim için sık kullanılan internet sitelerinin otorite ve kapsama dair birçok eksiklikler barındırdığını, bu eksikliklerin de güvenilirlik problemine yol açtığını ortaya koymuştur (Eken ve Aydın, 2018, 894).

¹⁵¹ Nathan Lean, İslamofobi Endüstrisi kitabının *Dalavere Ağı: İnternette Nefreti Kışkırtmak* başlıklı bölümünde, özellikle İslam karşıtı kurum ve kuruluşların internet aracılığı ile örgütlendiğini ve örgütlenen bu kişilerin, grupların protestolar ile İslam aleyhtarı politikaların hayata geçirilmesi için (cami karşıtı kampanyalar vb.) mücadele ettiğini belirtmektedir (Lean, 2015, s. 85-120).

bırakmadığın müddetçe karı dövme uygunur”; “Suudi Arabistan: karısının şakayla tokatladığı adam onu boşadı”; “Okul öncesi cihat” gibi internet sitesi içerikleri ile popüler olan internet sitesi yazarları (Lean, 2015, s. 104-116) İslam karşıtlığını teşvik edici üretimlerde bulunmuşlardır.

Yine Finlandiya'nın devlet televizyonunda Kur'an-ı Kerim'in Fince tercümesinin okunması için başlatılan programa, televizyonun Facebook sayfası üzerinden eleştiriler gelmiş; Kur'an'ın okunmaması gerektiği konusunda Facebook üzerinden örgütlenen insanlar İslam karşıtı bloglar açarak, İslam'ı alaycı bir dille tasvir etmeye çalışmışlardır (Hyökki ve Jardi, 2016, s. 139).

İslam karşıtı görsel medya ürünlerinin paylaşımı noktasında video barındırma sitesi olan YouTube önemli bir işlev görmüştür. Youtube'daki İslam karşıtı ve nefret söylemi oluşturan içeriklerin incelendiği çalışmalarda da görüleceği üzere (Kılıcı; Dondurucu; Uran, 2017, s. 169-171,175); İslam ideolojik, bölücü, baskıcı, özgürlük karşıtı, saldırgan; Müslümanlar ise terörist, saldırgan, barış karşıtı olarak yer alırken Müslüman imajı aşağılayıcı ve nefret uyandırıcı bir dille kurgulanmıştır.

Sanal ortamlarda İslam ile ilgili yer alan bu nitelemelerin bir benzerini dijital oyunlarda görmek mümkündür. Yeni medya araçlarından farklı olarak dijital oyunların, oyunu oynayan kişiyi oyuna aktif olarak dâhil etmesi, dijital oyunların etki düzeyinin daha ileri boyutta olabileceğini göstermektedir. Bu oyunlarda kişi sadece bir içeriğe bakmamakta ya da sadece içeriği üretmemekte aynı zamanda oyun aracılığı ile heyecanlanmakta, sevinmekte, üzülmekte, hırslanmakta ve öfkelenmektedir (Cıngı, 2018, s. 50).

Dolayısıyla dijital oyunlar simülasyona dayandığı için oyunu oynayan kişilerin ekranda gördükleri ile ilişkisi duygusal katılım düzeyinde gerçekleşmektedir. Oyunda yaşadığı olayları simültane bir şekilde deneyimleyen oyuncu, kendisini oyunda gördükleri ile özdeşleştirmekte; eleştirel ve düşünsel olarak oyuna dahil olmak yerine, oyunda verilen mesajları sorgulamadan kabul etmekte, pasif bir şekilde içselleştirmektedir (Sepetçi, 2013, s. 61).

Çeşitli teknolojik araçlar (konsol, tablet, telefon vb.) üzerinden oynanan, sadece oyundaki yapay zekâya karşı değil, farklı kişilerle de oynamaya imkân sağlayan; sanal ve artırılan gerçeklik teknolojilerinin katkısıyla kişinin oyuna dâhil olabildiği, kısacası

dijital araçlar veya ortamlar üzerinde oynanan tüm oyunları ifade eden dijital oyunlar (Cıngı, 2018, s. 50) aynı zamanda oyundaki ideolojileri kullanıcılara aktaran bir yapıya da sahiptirler. Dolayısıyla dijital oyunlarda sunulan, tasvir edilen içerikler, kullanıcıları düşünsel ve duygusal olarak etkilemekle birlikte; bu oyunlardaki *stereotipler* zamanla gerçeklik yanılsamasına sebep olmaktadır (Sepetçi, 2013, s. 61-62). Bu açıdan bakıldığında özellikle çocuklar ve gençler üzerinde büyük bir etkiye sahip olan dijital oyunlarda¹⁵² İslam'ın *düşmanca* sunulması, bireylerin İslam algısını olumsuz etkilemekte, oyunlarda sunulan İslami unsurların gerçek olarak kabul edilmesine sebep olabilmektedir.

Bu bağlamda, dijital oyunlarda İslam'ın ve Müslümanların temsil ediliş biçimi, dijital ortamlarda yeni bir İslam ve Müslüman tanımlaması doğurması bakımından önemlidir. İlk dönem video oyunlarında Orta Doğu; başörtüsü, türban ve deve gibi motifler; bedevi, halife, göbek dansçısı gibi karakterler; minare, harem, çöl gibi mekânlarla birlikte resmedilmiştir. Dijital oyunların gelişmesi ile Kill Shot, FL Commando, War in the Gulf, Delta Force, Conflict: Desert Storm, Full Spectrum Warrior, Kuma/War, Conflict: Global Terror gibi oyunlarda Orta Doğu silah/savaş oyunları için savaş mekânı olarak seçilmiş ve oyunlarda yok edilmesi gereken düşmanlar Müslümanlar olmuşlardır (Yorulmaz, 2015, s. 260-261).

T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın 2016 yılında hazırladığı ve internet üzerinden erişime sunduğu rapora göre; geleneksel ve yeni medyada artan İslamofobik söylemlerin benzerlerini taşıyan dijital oyunlar şu şekildedir (www.oyunlardaislamofobi.com):

1-Counter-Strike: 1999 yılı İngiltere yapımı olan, teröristler ve terörle mücadele eden ekipler olmak üzere iki takım üzerine kurulu oyunda, terörle mücadele eden kişiler tarafından öldürülen teröristler ölürken İslam inancının beyanı olan "Allah-u Ekber, La İlahe İllallah" sözleriyle bağırılmaktadır.

¹⁵² Yapılan araştırmalara göre, şiddet içerikli video oyunlarının oyuncular üzerinde olumsuz fizyolojik etkiler ortaya çıkardığı; bu oyunların şiddet içeriği ile birlikte oyuncularda saldırganlık eğilimini ve düşmanlık hislerini artırdığı ortaya çıkmıştır (Dolu; Büker; Uludağ, 2010, s. 59-62). Dolayısıyla bu tarz etkilere sebep olan şiddet içerikli oyunların, İslam'ı temsil biçimleri ile oyuncularda nasıl bir etki bıraktığı/bırakacağı önemli bir soru işaretidir.

2-Serious Sam: 2001 yılı ABD yapımı olan savaş oyununda, İslam dininin dördüncü halifesi Hz. Ali'nin kabrinin aynısı tasarlanmış ve tasarlanan bu kabirden çıkan yaratıklar oyuncuya saldırıda bulunmaktadır.

3-Command & Conquer Generals Zero Hour: 2003 yılı ABD yapımı olan strateji oyununda, Amerika, Çin ve GLA şeklindeki üç gruba yer verilmektedir. Diğer ülkeler modern savaş teknolojisine sahip olarak gösterilirken, İslami terör teşkilatı (!) olarak sunulan GLA, canlı bomba saldırıları yapan, suikast gerçekleştiren, kimyevi silahlar kullanan savaşçılar olarak sunulmaktadır. Ayrıca GLA üyeleri, Orta Doğu kıyafetleri ile göze çarpmaktadır.

4-Call Of Duty 2: 2005 yılı ABD yapımı ve birinci şahıs nişancı oyunu olan *Call Of Duty 2*'nin sahnelerinden birinde uçaklar tarafından yıkılan bir minareye yer verilmektedir.

5-Devil May Cry 3: Dante's Awakening: 2005 yılında ABD tarafından üretilen ilerlemeli aksiyon içerikli oyunda, Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen, Müslümanların kiblesi olan Kâbe'nin kapısı, kötülük ve şeytani unsurların giriş kapısı olarak kullanılmıştır.

6-Call Of Duty: Modern Warfare 2: Saldırı ve nişancılık içerikli olan 2007 yılı ABD yapımı oyunda, harabe bir evin tuvaletindeki klozetin üstündeki çerçeve içerisinde Arapça "Allah güzeldir. Güzel olanı sever" hadisi kullanılmıştır.

7-Guitar Hero 3: 2007 yılında ABD tarafından üretilen, müzik enstrümanı çalma üzerine kurulu olan oyunda, şarkı söyleyen, gitar çalan oyun karakterlerinin üzerinde durduğu zeminde Arapça "Allah" yazısı yer almaktadır.

8-Zack & Wiki: 2007 yılı Japonya yapımı olan ve kötü karakterlerin öldürülmesi üzerine kurgulanan oyunda, hazine etrafında dans eden karakterler "Allah-u Ekber" sesini duyunca hazineye doğru secde etmektedirler.

9-Muslim Massacre: 2008 yılında ABD tarafından üretilen oyunda, oyunculardan tüm Müslüman karakterlerin öldürülmesi istenmektedir. Oyun karakterine saldıran sakallı, çarşafly kişiler öldürülmesi ile ilerlemenin sağlandığı oyunun sonunda Hz. Muhammed olarak tasvir edilen karakterin öldürülmesi istenmektedir.

10-Resident Evil 4: 2008 yılında Japonya tarafından üretilen ilerlemeli aksiyon içerikli oyunda, İslam dininin Peygamberi Hz. Muhammed'in kabrinin kapısı, zombilerin karakterlere saldırmadan önce kullandıkları kapı olarak tasarlanmıştır.

11-Resident Evil 5: 2009 yılında Japonya tarafından üretilen oyunun kütüphanede geçen bir sahnesinde, kitapların tamamı kitaplıkta yer alırken, "Kur'an-ı Kerim" yerde bulunur halde resmedilmiştir.

12-Faith Fighter: 2009 yılında İtalya'da üretilen oyun, dini temsilcilerin (Hz. İsa, Hz. Muhammed gibi) kavga etmesini konu edinmektedir. Dini karakterler sansür edilmeden tasvir edilmiştir.

13-Clive Barkers Undying: 2011 yılında İngiltere tarafından yapılan öldürme ve hayatta kalma üzerine kurulu oyunda, şeytan karakterinin oyunun ana karakterine saldırdığı yerde Arapça yazılmış hadis-i şeriflere yer verilmiştir.

14-Call Of Duty: Black Ops 2: 2012'de ABD tarafından yapılan oyunda, Afganistan ve Pakistan vatandaşları terörist olarak gösterilmektedir. Ayrıca Müslümanların ellerindeki teknoloji ile dünyayı tehdit ettiğini kurgulayan oyunun birçok sahnesinde Arapça yazılı "Allah", "Muhammed" kelimeleri yer almaktadır.

15-Tekken Tag Tournament: 2012 tarihinde Japonya tarafından yapılan dövüş oyununun Suudi Arabistan'da yer alan sahnesinde dövüşçülerin yer aldığı zeminde "Allah" yazısı yer almaktadır.

16-Bomb Gazze: 2014 yılında İsrail tarafında üretilen oyunda, Filistin'in önemli şehirlerinden biri olan Gazze'nin üzerinden uçuş yapılarak masum insanların üzerlerine bomba bırakılarak puan kazanılmaktadır.

17-Little Big Planet 3: 2014 tarihli ABD yapımı oyunun bir sahnesinde Kur'an ayetleri yer almaktadır. "Her canlı ölümü tadacaktır" ve "Her canlı yok olacaktır" ayetleri sözlü şekilde arka plan müziği olarak kullanılmıştır.

18-Ayo Dance: Çıkış tarihi belirlenemeyen, Japonya yapımı olan ve dans etme üzerine kurulu oyunda, İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim, karakterlerin ayakları altındaki platformda yer almaktadır.

19-Minarett Attack: Çıkış tarihi belirlenemeyen ve İsviçre tarafından üretilen oyun, İsviçre'deki minare referandumu öncesi piyasaya çıkartılmıştır. Politikacılar tarafından piyasaya sürülen oyun, bomba ile minareleri patlatma üzerine kuruludur. Minare üzerinde ise sakallı ve fes takan müezzinler resmedilmiştir. Oyunda puan alabilmek için her yerden çıkan minareleri ve ezan okuyan müezzinleri vurmak gerekli görülmüştür. Aksi takdirde müezzinler sürekli ezan okuyacaktır.

Bahsi geçen oyunlarda İslam ve Müslümanların olumsuz bir şekilde tasvir edildiği görülmektedir. Politik amaçlar taşıdığı belirgin olan bu oyunlarda Müslümanlar terör ile ilişkilendirilmiş, İslam dini tarafından kutsal kabul edilen yerler kötülüğün kaynağı olarak tasvir edilmiş, İslam peygamberi ve sözleri kötü nitelendirmelerle anılmış, İslam dinine ait sözler uygunsuz yer ve şekillerde resmedilmiştir.

Bu içeriklerin yer aldığı dijital oyunları fikir dünyalarının gelişim gösterdiği en aktif dönemlerinde oynayan genç kuşağın¹⁵³ İslam aleyhtarı bu oyunlarla kuvvetli ilişkiler kurmaları; bu bireylerin oyunlarda sunulan İslam'ı (Orta Doğu'yu vb.) gerçek olarak kabul etmelerine, İslam dininden korkmalarına, İslam'ı düşman olarak görmelerine ve İslam karşıtı bir birey olarak yetişmelerine sebep olabilmektedir¹⁵⁴ (Cıngı, 2018, s. 56). Ayrıca sadece eğlence amaçlı olmayan bu oyunların sık oynanan ve çok satılan oyunlar olması tehlikenin geldiği boyutu göstermektedir.

2.4. Türkiye Medyasında İslam'ın Öteki Olarak Sunulması

Medya, gerçekliği kurgulayarak yeniden üretebilen bir yapıya sahiptir. Özellikle iktidar sahiplerinin kontrolünde olan medya araçları çeşitli amaçlarla dini ve kültürel konularda basmakalıp yargılar (stereotype) üretebilmekte ve algıları bu yönde şekillendirebilmektedir. Bu bağlamda değerlendirilen *Batı Medyasında İslamofobinin*

¹⁵³ Dijital oyunların eğitim sürecinde aktif olarak kullanıldığı günümüz dünyasında; dijital oyunların sahip olduğu imkânların din eğitimi için de kullanılabileceğini tartışmaya açan Bilal Yorulmaz, İslam ve Müslümanlar ile ilgili olumsuz temsilleri barındıran bu oyunların din eğitimi sürecinde önemli bir engel oluşturduğunu belirtmektedir (Yorulmaz, 2015, s. 265). Ayrıca bu tarz oyunlar, Batı'daki genç kuşağın henüz eğitim hayatında iken İslam'ı olumsuz bir şekilde tanımasına da sebep olmaktadır.

¹⁵⁴ İslamofobik oyunları oynayan kullanıcılar zamanla bu oyunlardaki unsurları içselleştirmekte ve özellikle Müslüman olmayan oyuncular, bu oyunlar sebebiyle Müslümanları şiddet yanlısı ve terörist olarak görmektedir. İslamofobik unsurları içeren oyunların İslamofobinin yayılmasına olan etkisini, yabancı oyuncuların görüşleri üzerinden inceleyen kapsamlı çalışma için bkz: Mustafa Cıngı, *Dijital Oyunseverlerin İslamofobi İçerikli Oyunlara Bakışı*, Medya ve Din Araştırmaları Dergisi, 49-72, 2018.

İnşası başlıklı kısımda İslam'ın temsil edilme stratejileri değerlendirilirken, Batı medyasının oluşturduğu İslam algısının problemli olduğuna ve bu algıların da İslam karşıtı bireyleri İslamofobik eylemlere yönlendirebileceğine değinilmiştir.

Batı medyasında İslam, problemli bir temsile ve İslamofobik eylemlere teşvik edici bir niteliğe sahipken, nüfusunun büyük bir kısmını Müslümanların oluşturduğu Türkiye'de de İslam'ın *ötekileştirilen* bir söylem ile medyada temsil edildiği söylenebilir. Dolayısıyla Türk medyasının bir *ötekisi* olan İslam, farklı temsil stratejileri ile görünür olmaktadır.

Fahrettin Altun'a göre (2015, s. 90-91) Türkiye medyasında İslam'ın Batı'daki ile benzer perspektiflerle tanımlanma stratejilerini, medya temsil stratejileri bağlamında üç başlık altında toplamak mümkündür:

Şarkiyatçılık: Medyadaki şarkiyatçılık pratikleri ile birlikte kendi doğusunu ötekileştirme olarak ortaya çıkar. Arap İslam'ı ile birlikte Fars, genel olarak ise Doğulu Müslümanlığın negatif söylemlerle inşa edilerek, steril bir Türk Müslümanlığı imgesi üretilmektedir.

Garpçılık: Batı'nın ideal insanlık durumunu temsil ettiği düşüncesiyle, İslam'ın modern hayatın dışında kalan bir sistem ve tarih dışı bir unsur olduğu resmedilir. Bu bakış açısıyla Avrupa'da var olan İslamofobik imgeler, Türk medyasında yeniden üretilir.

Garbiyatçılık: Batı ile ilişkinin aşk-nefret şeklinde bir ikileme dayandığı, Batı hayranlığından Batı nefretine yönelik geçişlerin olabildiği ve Avrupa İslam'ının, Batılı dinlerin yabancılaştırıldığı ve ötekileştirildiği bir durum söz konusudur.

Bu temsil stratejileri, Türk medyasındaki İslam algısının yansımalarından bazılarıdır. Türkiye medyasında bu ve benzeri stratejiler üzerine inşa edilen İslam karşıtlığı, her ne kadar Batı medyasındaki gibi keskin ifadelerle yapılmasa da, medyatik temsil olarak bakıldığında;¹⁵⁵ İslami yaşam stillerinin kamusal alandaki görünümünün medyatik

¹⁵⁵ Çalışmanın bu kısmında, Türkiye'deki medya çıktılarında sunulan İslami içeriklerin problemli doğasına değinilmiştir. Tez çalışmasının üçüncü bölümünde yazılı basındaki İslam algısına yapılan araştırmalar ile birlikte detaylı bir şekilde yer verileceği için bu kısımda sadece sinema, televizyon gibi görsel medya unsurları ile karikatürlerde yer alan İslam ile ilgili içeriklerin temsil biçimlerine yer verilmiştir.

algılanışı ile ilgili elde edilen veriler ve özellikle dış habercilik/karikatür gibi alanlardaki yayınlar göz önüne alındığında, Türk medyasında *yerli İslamofobi* olarak tanımlanabilecek bir yönelimin olduğunu söylemek mümkündür (Yerlikaya, 2016).

2.4.1. Popüler Bir Söylem Olarak Türk Televizyon Kanallarında İslam

Televizyon kanallarında İslam'ın konu ediliş biçimini televizyon-din ilişkisi ve temsiliyet meselesi üzerinden okumak, İslam'ın televizyondaki problemleri sunumunu göstermesi bakımından faydalı olacaktır. Gündelik hayat pratikleri arasında önemli bir yere sahip olan televizyonun eğlence ve popüler olabilmenin önemli bir aracı haline gelmesi (Bostancı, 2004, s. 20,23) aynı zamanda tecimsel bir yapısı olan televizyonun, dini içerikleri de bu amaçlarla üretme kaygısını beraberinde getirmektedir. Bu durum ise televizyon ve din ilişkisinin seyrini olumsuz yönde etkilemektedir. Televizyonun bu sorunlu doğası, dini içerik üretim aşamasında etkin olarak var olmakla birlikte; dini meselelerin de ticari, ekonomi ve popüler amaçlarla televizyonlarda yer edinmesine sebep olmaktadır. Biçimlendirilen bu içerikler de magazinleştirilen bir din olgusunu meydana getirmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, medyatik alanda İslam'ın, bu tarz yayınlarla kendi bütünlüğünden uzak bir şekilde sunulması, dolaylı olarak İslam'ın popüler bir çerçeve içerisine hapsedilmesine neden olmaktadır (Altun, 2015, s. 92). Dini meselelerin bu şekilde sunulması ve televizyonda yer alması da Bostancı'ya (2004, s. 25) göre izleyicilerde iki önemli etkiye sebebiyet vermektedir. İlki, iyi işlenmemiş, kışkırtıcı dille kurgulanmış olan (İslam ile ilgili) anlatımlardan birine yakınlık duymak; diğeri de dinin anlam dünyası yerine seyirlik kültürün söylemini ikame etmektir.

İslam ile ilgili gerçek dışı bilgiler üzerine yakınlık duyulması ya da modern dünyanın önemli problemlerinden biri olan seyirlik kültürün söylemlerinin dinin anlam dünyasının yerine yerleştirilmesi, dolaylı olarak İslam'ın özü ile birlikte anlaşılacak olmasını beraberinde getirmektedir. Bu süreçte medyanın aktif rol oynaması da, İslam'ın toplumsal hayattan soyutlanması gereken bir din olarak görülmesi gerektiği gibi bir yargının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla İslam ile ilgili kurgulanan içerikler üzerinden aidiyet duygusunu kuvvetlendiren insanlar, İslam'ın televizyonda kurgulanan yansımasına inanır hale gelmektedir. Özellikle televizyon programlarındaki önemli günler (Ramazan ayı, kandil geceleri vb.) için hazırlanan dini programlar ve magazin programları yerine koyulan sohbet programları, dinin popüler

kültür ürünü olarak inşa edilmesine ve reyting amacıyla üretilen bu yapımlar da dinin değersizleştirilmesine¹⁵⁶ neden olmaktadır. Sonuç olarak, bu anlatımlardan birine yakınlık duyan birey de dini yaşam pratiklerini bu anlatım üzerine dizayn etmektedir. Seyirlik kültür mantığı ile aktarılan ve popüler hale gelen dini içerikler ile birlikte de yozlaşma ve dini özün kaybolması gibi problemler ortaya çıkmaktadır (Yazıcı, 2015, s. 64).

İslam dininin televizyondaki yansımaları anlayabilmek için gerekli olan göstergelerden biri de İslam'ın temsiliyet biçimidir. Televizyon yapımlarında İslam'a ait unsurların olumsuz temsiller ile yer aldığı görülmektedir. Bu temsiliyet biçimlerinin fikri alt yapısını ise sekülerist söylem oluşturmaktadır. Dolayısıyla literatür incelemesi yapıldığında Türkiye medyasında İslam'ın sunumunun genel olarak diyalektik bir biçim üzerine inşa edildiği görülebilecektir. Dindar olana karşı-dindar olmayan; laik-laiklik karşıtı; çağdaş/modern-gerici/yobaz gibi ayrımlar üzerine inşa edilen bu diyalektik söylemler, Türkiye medyasının İslam ile ilgili çıktılarındaki ana çizgiyi meydana getirmektedir (Kurtuluş, 2009, s. 152). Laikliği sosyal, ekonomik ve siyasi tüm olaylarla ilişkilendirerek aktaran ve laikliği temel eksen olarak belirleyen Türkiye medyası, dini yaşam tarzını ise *gericilik* söylemini kullanarak betimlemiştir. *Cehalet, çağdaşlık karşıtı, ikiyüzlü, çıkarıcı, şiddet taraftarı* gibi çağrışımlarla oluşturulan *gerici* söylemlerini özellikle İslam dini ile ilişkilendiren medya; başörtüsü, sakal, takke gibi İslam ile ilişkili simgeleri olumsuz tasvirlerle nitelendirmiştir (Dönmez, 2013, s. 521). Bu nitelendirmeler, Türk televizyon yapımlarının birçok türünde kendisini göstermektedir. Özellikle haber programlarında olumsuz olaylarla konu olan İslam dini ve unsurları, bu söylemlerle birlikte aktararak var olan rejimi tehdit eden bir söylem ile sürekli inşa edilmiştir.

Okul önlükleri ile cuma namazı kılan çocukların Star TV'de Uğur Dündar'ın sunucu olarak görev yaptığı haber programındaki *özel haber* etiketiyle sunuluşu bu durumun en önemli örneklerinden biridir. “*Yere halılar seriliyor, takkeler takılıyor ve ezanın okunması ile öğrenciler namaza duruyor. Yaklaşık 30 öğrenci üç öğretmenle birlikte*

¹⁵⁶ Dinin medya aracılığı ile değersizleştirilmesi doğrudan bir İslam karşıtlığına neden olmayabilir. Fakat dinin bu şekilde sunulması, bağlamından kopararak aktarılması din algılarımızı da etkileyeceği ve medyanın kurduğu anlatım dilinin farklı söylemleri de beraberinde getireceği düşünüldüğünde; İslam'ın belirli bir alana hapsedilmesi ve İslam'ın halkın geleneksel din anlayışı ile özdeşleştirilmesi en azından gündelik yaşamda İslam dininin devre dışı bırakılmasına, dini pratiklere karşı olumsuz söylemler geliştirilmesine sebep olabilecektir.

avlude saf tutuyor ...” sözleri ile birlikte; cinayet, aksiyon, terör olayı gibi bir arka plan ses efekti ile aktarılan haberin inşa ediliş ve sunuluş biçimi; nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ülkede, namaz ibadetinin medya kanallarında nasıl ötekileştirilerek sunulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ayrıca haber programlarında, Ramazan ayında ve Kurban Bayramı’nda İslam’ın resmedilme biçimi de problemlili bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Televizyonlarda Kurban Bayramı ile ilgili fotoğraflar kan dereleri, parçalanmış et yığınları ile aktarılırken vahşet ve katliam algısı oluşturulmaktadır. Bu durum ise zihinlerde Kurban Bayramı’nın kan banyosu veya hayvan katliamı şeklinde algılanmasına sebep olmaktadır (Tezcan, 2010, s. 78).

Laiklik tehdidi, rejim karşıtı söylemleri ile biçimlendirilen İslam ve Müslümanlar, şiddet/terör olayları ile eşleştirilerek ve genelleştirilerek aktarılmaktadır. Özellikle çalışma genelinde sıkça vurgulandığı üzere, 11 Eylül 2001 olayları sürecinde “*İslam eşittir terör*” söylemleri Türk televizyon ve gazetelerinde de kendisine yer bulmuştur (Kurtuluş, 2009, s. 324).

Haber programları ile birlikte televizyon dizilerinde yer alan İslam ile ilgili içeriklerin temsil biçimleri de İslam’a karşı insanların mesafeli durmasına sebep olabilecek niteliktedir. Özellikle din adamı modeli üzerine inşa edilen temsil biçimlerinde;¹⁵⁷ din adamları her türlü kötülükle özdeşleştirilmekte (Turan, 2007, s. 296-297) ve İslam, bu özdeşleşme üzerinden anlatılmakta ve toplumdan soyutlanmış bir şekilde gösterilmektedir. Örnek vermek gerekirse, 2003-2006 yılları arasında yayınlanan *Hayat Bilgisi* isimli dizide, kendisine “*hocam*” diye hitapta bulunan öğrencilerine “*Hoca Camide*” diyen öğretmen, bu sözlerle hoca kelimesini aşağılayan ve hocayı cami sınırları içerisine hapseden bir söylem geliştirmektedir (Turan, 2007, s. 298).

Yine 25 Ekim 2014’te yayınlanmaya başlayan Kertenkele isimli dizide zeki, kurnaz bir özelliğe sahip hırsız karakteri, mahkûm olarak getirildiği hastaneden din adamı kılığına girerek kaçmakta ve senaryo icabı bir camide hoca olarak yaşantısını devam ettirmektedir. Bu süreçte karakterin imam kılığında kumarhanede kumar oynayarak, din

¹⁵⁷ Din adamı temsil biçimlerine çalışmanın *Yeşilçam’dan Günümüze Türk Sinemasının Din Algısı* başlıklı bölümünde kapsamlı bir şekilde değinilmiştir.

adamı karakterine yakışmayacak davranışlarda bulunması ile olumsuz bir din adamı tiplemesi oluşturulmuştur (Çakır ve Eken, 2015, s. 209-213).

Özetle, televizyonlarda seküler bir perspektifle sunulan İslam, geleneksel din anlayışı üzerinden eleştirilirken olumsuz bir söylem üzerinde yeniden kurgulanmaktadır. Olumsuz temsillerin karşısına olumlu karşılıkların koyulmadığı bu tarz yapımlarda, İslam doğru içeriklerle aktarılsa dahi, popüler kültürün etkisi dışına çıkılamaması da farklı problemleri doğurmaktadır. Ayrıca bahsi geçen örneklendirmelerin etki oranları tartışılabilir yahut bu ve benzeri yapımların sadece eğlence metası olduğu söylenebilir fakat bu örneklendirmelerin sayıca fazla olması ile birlikte medya çıktılarının özellikle psikolojik birçok etkisi düşünüldüğünde meselenin daha ciddi bir boyutta seyrettiği görülebilecektir.

2.4.2. Yeşilçam'dan Günümüze Türk Sinemasının Din Algısı

Televizyon dilinde İslam'ın konumlandırılmasına benzer bir durumu sinema alanında görmek mümkündür. Yeşilçam filmlerinde Hollywood'daki gibi İslam'a yönelik doğrudan bir olumsuz algıdan ziyade, seküler bir toplum inşasında gerekli olan pozitivist bakış açısıyla sinema alanında seküler habituslarla birlikte toplumsal yaşam modelleri oluşturulmaya çalışılmıştır (Karlı, 2015, s. 459). Bu doğrultuda çekilen filmlerde, dine ihtiyacın kalmadığı, her türlü problemin çözümü için aklın yeterli olduğu söylemleri yer almakta ve dinin sosyal hayatla uyumlu olmadığı algısı oluşturulmaktadır. İslam dini ile ilgili dini mekân, dini kıyafet, ibadet gibi temalarla bu olumsuz algının etkinliği artırılırken, İslam dininin bu ve benzeri imajlar üzerinde kurgulandığı görülmektedir (Günaydın, 2016, s. 240). Türk sinemasında oryantalist söylemlerle; Doğu'nun geri kalmışlığı, törelerden kaynaklanan problemler, kadının ezilmişliği gibi sorunlar İslam ile ilişkilendirilirken (Menekşe, 2004, s. 54), İslam özellikle din adamları¹⁵⁸ üzerinden temsil edilmeye çalışılmıştır. İlk Türk filmlerinde

¹⁵⁸ Sözlükte din adamı kelimesi, dinle ilgili işleri mesleği olarak kabul edilen kişi olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Fakat yaygın bir kullanıma sahip olan bu kelimenin, İslam dini literatürüne uygun olmadığı düşünülmektedir. Çünkü din adamı kavramsallaştırması Batı'daki ruhban sınıfının karşılığı/benzeri şeklinde bir kavramsal anlama sahiptir. Hâlbuki İslam'da ruhban sınıfı gibi bir konum/statü, kavramsallaştırma bulunmamaktadır. İslam dinindeki dini meseleleri insanlara aktaran kişileri tanımlamak için kullanılan hoca/imam kelimeleri ile ruhban sınıfındaki yapıya benzer anlamı içeren din adamı kavramı farklı anlamlara sahiptir. Bu bağlamda toplumdaki uzak, kendi içerisinde hiyerarşik bir yapısı olan, özel mekânlarda yaşayan din adamına karşın; İslam literatüründeki imam/hoca, insanlar ile iç içe, onlara doğru yolu göstermeyi Allah'ın rızasını kazanmak için bir araç olarak gören kişiler anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla din adamı kavramsallaştırmasının yanlış

filmin alt karakterlerinden biri olarak aktarılan din adamları, sonraki dönem yapımlarında rol model olan ana kahramanların karşısında yer alan karakterler olarak sunulmuştur (Karakaya, 2008, s. 120). Doğru bilgilerden uzak bir şekilde, kalıplaşmış yargılarla temsil¹⁵⁹ edilen dini karakterler, Türk toplumunun zihin dünyasındaki *hoca-imam* imajının oluşmasında etkili olmuştur (Yenen, 2011, s. 114). Türk sinemasında bu şekilde temsil edilen din ve din adamları, farklı dönem ve zihniyetlere göre biçim değiştirerek sürekli olarak yeniden tasvir edilmiştir. Yenen'e göre bu dönem ve süreçlerdeki din adamı temsili üç kategoride¹⁶⁰ incelemek mümkündür (2011, s. 118):

Dışlanmış Din Adamı Temsili: 1922-1960 yılları arasındaki kültürel modernleşmenin dine bakış açısına paralel olarak Kurtuluş Savaşı dönemini konu alan filmlerdeki din adamı temsildir. Toplumsal hayatta kendisine yer bulamayan, dinin gerilemeye sebep olan bir unsur ve din adamının gerici olduğu söylemine dayanan bu filmlerde din *çağdaşlık karşıtı* olarak anılmıştır. 1923 yılı yapımı *Ateşten Gömlek*, 1929 yılı yapımı *Ankara Postası*, 1932 yılı yapımı *Bir Millet Uyanıyor*, 1938'de yapılan *Aynaroz Kadısı* ve 1949 yılı yapımı *Vurun Kahpeye* filmleri dışlanmış din adamı temsillerini içeren önemli yapımlardır (Yenen, 2011, s. 118-121). Bu dönem, özellikle romanlardan beslenen sinema yapımlarında din adamlarının Milli Mücadeledeki rolleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tutumu gerçekçi bir şekilde verilmemiştir. Din adamları modernleşme ve değişim karşısında olumsuz bir tutum sergileyen karakterler olarak, genelleştiren bir söylem üzerine inşa edilmiştir (Karakaya, 2008, s. 125).

Muhafif filmlerin çekilmesinin mümkün olmadığı bu dönem Türk sinemasında İslami öğeler, genellikle Kurtuluş Savaşı'nın anlatıldığı filmlerde kötü karakterlerle sinemada temsil edilmiş, özgürlük mücadelesine destek vermeyen, padişahın yanında yer alan din

olduğu düşünülse de, sinemada imam/hoca/hacı karakterlerinin sunumu din adamı tipolojisi ürettiği için ve hem din adamı kavramsallaştırmasında sinemanın rolünü yansıtabilmek hem de İslam dinindeki hoca/imam karakterlerinin genel olarak din adamı kavramsallaştırması adı altında sunulması sebebiyle çalışmada din adamı kelimesinin kullanılması uygun görülmüştür.

¹⁵⁹ Türk sinemasındaki İslam dininin temsili uzun bir tarihsel süreci kapsamaktadır. Din, dindarlık ve din adamı temsillerinin Türk sinemasındaki tarihi ve temsil biçiminin incelendiği kapsamlı çalışmalar için bkz: İbrahim Yenen, *Toplumsal Tezahürleri Bağlamında Türk Sinemasında Din, Dindarlık ve Din Adamı Olgusu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011 ve Handan Karakaya, *Türk Sinemasında Din Adamı Tiplemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

¹⁶⁰ Bu kategorilendirme aynı zamanda İbrahim Yenen'in tezinde belirttiği; 1922-1960'lı yıllar arasındaki *İlk Dönem Türk Sineması*, 1960-2000'li yıllar arasındaki *Geleneksel Türk Sineması* ve 2000'li yılların sonrasını kapsayan *Yeni Türk Sineması* dönemlerini ifade etmektedir. Dolayısıyla Türk sinemasındaki İslam'ın temsili bu dönemlere göre farklılık gösterdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda Yeşilçam'daki din algısı, İbrahim Yenen'in dönemsel ayrımı göz önüne alınarak incelenmiştir.

görevlileri üzerinden eleştirilmiştir (Sezgin ve Keşaplı, 2015, s. 434-435). Din adamı karakteri, seküler öğretmen karşıtlığı üzerinden vücut bulurken, diğer taraftan toplumun din adamı imajından biçim bulan geleneksel yapısı, dini inanç, bilim, itaat, bağımsızlık gibi temalar üzerinden tartışılmaya açılarak toplumsal yaşamdaki din algısı şekillendirilmeye çalışılmıştır (Karslı, 2015, s. 460).

Özellikle 1949 yılı yapımı olan ve Halide Edip Adıvar'ın aynı isimli eserinden uyarlanan *Vurun Kahpeye* filmi, Türk sinemasındaki din ve din adamı konusunda üretilen zihniyetin kaynağını oluşturmaktadır. Romandan uyarlanan filmde yer alan iki zıt karakterden ilki modern, dürüst, namuslu, aydın, ilerici öğretmen Aliye; diğeri ise yenileşmeye karşı çıkan, sahtekâr, düzenbaz, halkı kışkırtan Hacı Fettah Efendi'dir. Karşıt bir konumlandırılmayla sunulan filmde Hacı Fettah Efendi, toplumdan dışlanmış din adamını temsil etmektedir (Yenen, 2011, s. 37-38). Bu ve benzeri şekilde karakterize edilen din adamı tiplerine Türk sinemasının ilk döneminde sıkça rastlamak mümkündür.

Bu söylemlerle birlikte modernleşme sürecinde hâkim paradigma karşısında konumlandırılan din adamları, sinemada *öteki* olarak sunulmuş ve toplum tarafından dışlanması gereken karakterler olarak tasvir edilmiştir. Cumhuriyet dönemindeki ilerlemenin önündeki engelin İslam dininden kaynaklandığı gibi laik bir söyleme dayanan bu dönem yapımlarında oluşturulan din adamı tipleri ile toplumla bağı koparılmış ve devlet kontrolünde, devletin ideolojisini destekleyen bir din adamı tipleri oluşturulmuştur.

Daraltılmış Din Adamı Temsili: 1960-2000 yılları arasındaki filmlerde geleneksel halk dindarlığının yozlaşmış karakteri olarak yer bulan temsil şeklidir. Bu filmlerde din adamları köy ortamlarında yaşayan, büyü, muska, nazar gibi işlerle uğraşan, yaşadığı dönemin siyasi düzenini devam ettiren/ettirmeye çalışan, yandaşlık yapan bir karakter olarak temsil edilmiştir (Yenen, 2011, s. 118,121-122).

1962 yılı yapımı *Yılanların Öcü*, 1963 yılı yapımı *Şafak Bekçileri*, 1969 yılı yapımı *Bir Türk'e Gönül Verdim*, 1970 yılı yapımı *Umut*, 1974 yılı yapımı *Kuma, Bedrana*, 1975 yılı yapımı *Kara Çarşafly Gelin*, 1977 yılı yapımı *Fırat'ın Cinleri*, 1978 yılı yapımı *Sürü, Kibar Feyzo, Köşeyi Dönen Adam*, 1979 yılı yapımı *Hazal, Adak*, 1981 yılı yapımı *Davaro, Üç Kâğıtçı*, 1984 yılı yapımı *Bir Yudum Sevgi*, 1985 yılı yapımı *Züğürt*

Ağa, 1987 yılı yapımı *Yer Demir Gök Bakır* filmleri din adamlarının daraltılmış temsillerle, İslam dininin ve dini meselelerin olumsuz özelliklerle ve klişeleşmiş söylemlerle sunulduğu filmlerden bazılarıdır (Yenen, 2011, s. 122-123; Menekşe, 2004, s. 54).

Dindar insanların *öcü* olarak ve devlet rejimini tehdit eden kişiler olarak gösterildiği Türk sinemasına (Yel, 2013, s. 82) ait bu filmlerde makam düşkünü, gerici olarak betimlenen din adamı, modern çağa ayak uyduramayan, çağdaş düşüncelere karşı çıkan biri olarak vasıflandırılırken, olumsuz özellikler İslam dini ile özdeşleştirilmiştir. Örneğin, Yılmaz Güney'in *Umut Filmi*'nde hoca tiplmesi üfürükçü olarak canlandırılmış; Kemal Sunal'ın özellikle *Kibar Feyzo*, *Davaro*, *Üç Kâğıtçı* filmlerinde imam karakteri üfürükçü, korkak, iş birlikçi, ağanın yanından ayrılmayan biri olarak tasvir edilmiştir (Menekşe, 2004, s. 55-57).

Bu filmlerde sadece din adamı tiplmeleri olumsuz sunulmamakla birlikte, İslam ile ilgili semboller de ötekileştirici bir söylem üzerine inşa edilmiştir. İslam dininin ibadet yeri olan cami olumsuz olaylar ile birlikte rahatsız edici, itici bir psikoloji ile sunulurken, filmlerde namaz ve kurban ibadetleri, Kur'an-ı Kerim okuma, zikir çekme gibi unsurlar alaycı ve olumsuz bir dille aktarılmıştır (Günaydın, 2016, s. 236). Özellikle Kemal Sunal'ın köy konulu filmlerinde sıkça görülen, kırsal hayatta yer alan ve modernite karşıtı (Karakaya, 2008, s. 114), sahtekâr, para düşkünü, dini çıkar amaçlı kullanan *hacı* tiplmeleri ile birlikte bu batıl inançları gerçekleştiren karakterler ve batıl inançlar İslam ile ilişkilendirilerek, İslam dini ve unsurları olumsuz bir kategoriye yerleştirilmiştir.

Sinemanın ideolojik yapısı gereği bir tarafın kötü, diğer bir tarafın ise iyi konumlandırılma çabasıyla hareketle oluşturulan sinema dilinde sapkın, batıl inanç ve yapılarla temsil edilen İslam'ın karşısına doğru bir İslami bilgi, olay, karakter yerleştirilmemiştir.¹⁶¹ Kötüye, olumsuza karşı konumlandırılan unsur, doğru bir İslami perspektifi değil, dini topyekûn toplumsal yapının dışına iten bir bakış açısını yansıtan nitelik taşımıştır.

¹⁶¹ *İyi Müslüman Kötü Müslüman* ayırımından hareketle oluşturulan söylemlere sinemada rastlamak mümkün olsa da; filmlerdeki bu kategorilendirmede *kötü Müslüman* tiplmeleri daima baskın olay/karakter olarak sunulmuştur.

Bu şekillerle toplumsal hayattan koparılması gereken, modern hayatın önünde engel olduğu görüşüne dayanarak betimlenen İslam ve İslami unsurlar, geleneksel dönem Türk sinemasında etkin olarak kendisine yer bulurken, yeni dönem Türk sinemasında da varlığını ve etkin gücünü sürdürmüştür.

Kabullenilmiş Din Adamı Temsili: 2000’li yıllardan sonra sosyal hayatın gerçekçi aktörü olarak yansıtılan temsil biçimidir. Bu dönem yapımlarında din adamları, toplumsal yapı ile iç içe olan, *imam* şeklinde resmi bir din görevlisi olarak karşımıza çıkan bir temsile sahiptir (Yenen, 2011, s. 118,125). Bu şekillerde tasvir edilen din adamı ve İslam dini ile ilgili unsurlara yakın tarihli birçok popüler filmde rastlamak mümkündür. Yine Yılmaz Erdoğan’ın *Vizontele* isimli (2001) filminde kekeme olarak gösterilen imam karakteri, alaycı bir üslupla teknoloji karşıtı olarak sunulurken, Barış Pirhasan’ın *Adem’in Trenleri* (2007) filmlerinde İslam dininin ibadet yeri olan cami olumsuz olaylar ile birlikte rahatsız edici, itici bir psikoloji ile sunulmuştur. Özer Kızıltan’ın yönetmenliğini yaptığı *Takva* (2006) filminde dindar, cahil tiplmesi ile sunulan karaktere *Muharrem* ismi verilmiştir. Ayrıca *Takva* filminde olumsuz bir şekilde tasvir edilen karakterler “Âmin, Allah-u Ekber, Bismillah” gibi ifadeleri sıkça zikreder şekilde gösterilmiştir. Adem Kılıç’ın *Oflu Hoca’nın Şifresi* (2014) filminde ise hoca karakteri saldırgan, argo ve küfürlü konuşan biri olarak tasvir edilmiş, hoca tiplmesi alay konusu olan bir kişilik olarak verilmiştir (Günaydın, 2016, s. 236-239).

Ayrıca son dönem Türk sinemasında din, farklı kategorilerle birlikte yer almaya başlamıştır. Modernleşen din adamı tiplmeleri, şiddet-terör-din ilişkisi, dinin estetiği gibi unsurlar Türk sinemasında sıkça kullanılırken; doğru bir perspektifle de ele alınmamıştır (Posteki, 2015, s. 183). Sinemada bu şekillerle çizilen imajlar ile toplumun belleğinde dinin, din adamı imajının karikatürize edilen biçimsellikle sunulduğu görülmektedir (Karakaya, 2008, s. 125). Dışlanmış, daraltılmış, kabullenilmiş din adamı temsilleri ile birlikte Türk sinemasında; cami-mescit gibi dini mekânların olumsuz olaylarla betimlenen sahneler, özellikle filmlerdeki tasvip edilmeyen karakterlere verilen *Recep*, *Şaban*, *Mümin* (Atıf Yılmaz’ın *Adak* filmde oğlunu öldüren kişinin ismi) gibi dini isimlere; para düşkününü, *sahtekar hacı* tiplmelerine; *Maşallah*, *Âmin* gibi İslami kelimelerin olumsuz olay/karakterlerle kullanılmasına; başörtüsü, takke, cübbe gibi kıyafetleri giyen kişilerin ötekileştirici bir söylem üzerine inşa edilmesine rastlamak neredeyse olağan hale gelmiştir.

Özetle, geleneksel halk dindarlığının tarihteki farklılaşan görünümünü içeren Türk sineması yapımlarında (Yenen, 2011, s. 90) İslam'ın doğru aktarılması amaç olarak görülmemiş ve olumsuz olaylar ile sahnelenen dindar insanlar/dini unsurlar aracılığıyla İslam dini hakkında yanlış, manipüle edici bilgilerle sunulmuştur. Ayrıca nefret uyandırıcı bir üslupla aktarılan İslami unsurlar (ibadetler, semboller vb.) ile İslam dini, toplumsal yaşamın dışına itilmiştir. İslam dini ve dindar insanlar modern çağın gerisinde kalan unsurlar olarak perdeye yansıtılırken; seküler ve laik karakterler rol model olarak tasvir edilmiştir. Dolayısıyla bu süreç, din olarak İslam'ın toplumsal yaşamın dışına itilmesi gereken bir unsur olarak algılanmasına, insanlara İslami bilgileri aktarma konusunda görevli olan kişilerin toplumdaki itibarının ve etki düzeyinin ortadan kaldırılmasına, psikolojik olarak da bireylerde İslam'a karşı olumsuz düşüncelerin (asılsız korkular) gelişmesine sebep olabilmektedir.

2.4.3. Mizah Dergilerinde İslam'ın Sunumu

Gülmece ve eleştiri üzerine kurulu olan mizah yayıncılığı Osmanlı'da ilk olarak gazetelerin verdikleri hafta sonu ekleri şeklinde çıkmış, sonraki süreçte çeşitlenerek müstakil yayınlar haline gelmişlerdir (Özdemir, 2007, s. 16). Teodor Kasap tarafından 1870 yılında çıkarılan siyasi mizah unsurları içeren *Diyojen* adındaki dergi de, Osmanlı'daki ilk mizah yayını olarak kabul edilmektedir (Çakır, 2006, s. 162). Tanzimat dönemi ile gazetelerde yer almaya başlayan karikatürler (Arık, 1998, s. 12), Meşrutiyet döneminde artan mizah yayıncılığı ile birlikte dönemin siyasal eleştirilerinin yapıldığı araçlar haline gelmişlerdir. Özellikle İttihat ve Terakki'nin politikasına destek veren karikatürcüler, Abdülhamid aleyhine çıkarılan gazetelerde karikatür kampanyası başlatmışlardır (Arık, 1998, s. 15-16).

İslam'ın siyasal arenadaki etkisinin laik sistem ile ortadan kaldırılmasıyla birlikte kültürel alanda da başlayan dönüşüm, yazılı basın ile sağlanmaya çalışılırken, okuma yazma oranının günümüze oranla daha az olduğu bu süreçte karikatür gibi görsel unsurlar, yerleşik mizah belleğinin kullanılmasıyla etkin olarak işlev görmüştür (Özdemir, 2007, s. 16,22). İdeolojik olarak pozitivizmin hâkim olduğu mizah yayınlarında doğrudan İslam dini ile ilgili karşıt söylemler yer almasa da,¹⁶² II.

¹⁶² Palmira Brummett, Türkiye'de muhalif kesimin modernleşme sürecinde İslamiyet'e yönelik gerçekleştirecekleri herhangi bir saldırının toplumsal birliği ortadan kaldıracığını düşünmelerinden dolayı İslami kesimi rahatsız etmekten sakındıklarını, doğrudan İslam karşıtı söylemler yerine

Meşrutiyet dönemi mizah basınında İslam'la zıt konumda yer alan Batı'nın kültürel hegemonyasının izlerini görmek mümkündür. Kılık kıyafet imgeleri ile birlikte Fransa modası Osmanlı geleneksel kıyafetlerinin karşısına konumlandırılırken (Brummet, 2003, s. 37), karikatürlerde çarşaf, sarık gibi semboller gericiliğin göstergesi; Avrupa modası, Batı tarzı giyim, açık elbiseler ilerliliğin temsili olarak nitelendirilmiştir (Brummet, 2003, s. 361).

Kültürel emperyalizmin izlerini taşıyan bu dönem mizah yayınlarında, Batı ideolojisi karşısında rejim karşıtı olarak konumlandırılan İslam, hakaret unsurları içeren bir alay malzemesi haline getirilmiştir. 1875 yılında yayınlanan *Hayat* dergisindeki İslami bir giyime sahip bir kadın ve Batı tarzı giyime sahip kadının çizildiği karikatürde yer alan diyalogda; İslami bir giyime sahip bir kadının “*Kız bu nasıl kıyafet? Utanmaz mısın?*” sorusuna “*Bu asrı terakkide sen utan kıyafetinden*” diye cevap veren Batı giyim tarzına sahip kadın arasındaki diyalog, dönemin modernleşme algısını ve İslami kıyafetlere bakış açısını göstermesi bakımında önemlidir (Yerlikaya, 2014, s. 102).

II. Meşrutiyet ve sonrası dönemlerde de bu bakış açısı devam etmiştir. Mustafa Sami Mencet'in, 1910-2010 yılları arasında yayın yapan 21 dergideki yaklaşık 11.000 karikatürü taramasıyla (Mencet, 2016, s. 108) elde ettiği veriler bu durumun kanıtı niteliğindedir. 1910 sonrası mizah yayınlarında, pozitivist/laik, gelenekten gelen, Batı değerlerini öven, İslam'a ve Müslümanlara yönelik nefret içerikli, aşağılayıcı, ötekileştirici ve alay edici bakış açısına sahip içerikler görülebilmektedir. İslam ve Müslümanlar ile ilgili karikatürlerde erkekler cübbeli, takkeli, iri göbek, kirli ve uzun sakallı, tespihli, çirkin yüzlü ve öfkeli; kadınlar ise peçeli, çarşafly, tamamen kapalı kıyafetlerle olumsuz söylemler ile birlikte resmedilirken, din adamları da üfürükçü ve sapık nitelendirmeleri ile temsil bulmuşlardır. Karikatürlerdeki ortak vurgu ise *yobazlık* olup, süreç içerisinde İslam ve Müslümanların yobaz, gericici olarak tanımlanması karikatürlerde bir mit haline gelmiştir (Mencet, 2016, s. 133-134).

gelenekçiliği ve batıl inançları eleştirerek kendilerini tatmin etiklerini ifade eder (Brummet, 2003, s. 511-512). Fakat bu perspektifle yapılan yayınlarda, batıl inançların İslam'dan kaynaklandığı, İslam'ın ilerlemenin karşıtı, gericiliğin simgesi olarak aktarıldığı görülmektedir. II. Meşrutiyet'te Osmanlıca yayınlanan gazete ve dergilerde mizah yazılarını ve karikatürlerini toplumsal dönüşüm perspektifinde inceleyen çalışma için bkz: Palmira Brummett, *İmge ve Emperyalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Karikatürlerde İslam'ın ve Müslümanların öteki olarak sunulması 2000'ler sonrası Türkiye'sinde de devam etmiştir. Özellikle *Leman*, *Penguen*, *Uykusuz* gibi en çok satılan mizah dergileri İslam ve Müslümanlar ile ilgili olumsuz içerikler üretmişlerdir. *Leman*, *Penguen*, *Uykusuz* dergilerinin 2014 yılına ait tüm sayılarını, 2015 yılı Charlie Hebdo saldırısını konu alan *Leman* dergisinin özel sayısını inceleyen ve dergilerde yer alan yaklaşık 25.600 karikatürü değerlendiren Mencet, bu karikatürler içerisinde *saldırganlık*, *çirkinlik*, *alay*, *dine mâl etme*, *eleştiri* kategorilerine dâhil edilebilecek 443 karikatür tespit etmiştir. Bu karikatürlerde; Müslümanların zararlı, rahatsız edici, sahtekâr, saldırgan olarak sunulduğu ve İslam'ın kötülendiği karikatürler *saldırganlık* kategorisinde; Müslümanların cahil, sempatik olmayan, korkak olarak tasvir edildiği karikatürler *çirkinlik* kategorisinde; İslam'ın ve Müslümanların İslami ritüellerini aşağılayan karikatürler *alay* kategorisinde; İslam dini ile doğrudan ilişkisi olmadığı halde olumsuzlukları İslam ile ilişkilendiren karikatürler *dine mâl etme* kategorisinde; siyasi, sosyal vb. gibi olumsuz meselelerin İslam ile genellemelerinin yapıldığı karikatürler ise *eleştiri* kategorisinde değerlendirilmiştir (Mencet, 2016, s. 104-105,111). Ayrıca *Leman*, *Penguen*, *Uykusuz* dergilerinde; Müslümanların saldırgan, gülmece unsuru taşıyan kişiler olarak resmedildiği; ibadet yerlerinin sevimsiz, çirkin olarak tasvir edildiği; İslami ritüellerin alay malzemesi şeklinde sunulduğu; İslam ile ilgili olmayan meselelerin İslam dini ile ilişkilendirilerek (Ak Parti'nin politikalarını eleştirirken İslam dininin ön plana çıkarılması gibi) aktarıldığı; bazı İslami yapı ve cemaatlere getirilen eleştirilerin İslam üzerinden yapıldığı karikatürlere sıkça rastlamak mümkündür (Mencet, 2016, s. 153-154, 176,181).

Daha çok siyasi ve toplumsal konular bağlamında dini meseleleri ele alan *Gırgır* dergisinin karikatürlerinde de dinin temsiline dair içerikler bulunmaktadır. 2001 yılına ait bir karikatürde erkek figürü, takkeli, sakallı ve şalvarlı çizilirken; aynı yıl farklı bir karikatürde, ev sahibi olarak çizilen bir çift, yanlarında ise takkeli, bağdaş kurarak oturan, çirkin olarak betimlenen dini bir figür kullanılmıştır. Dinin kutsallığına dair sert söylemlerde bulunulmasa da, dindar imgesinin olumlanmadığı bu tarz karikatürlere *Gırgır* dergisinde çokça rastlamak mümkündür (Ertem, 2014, s. 152-153,159).

Charlie Hebdo dergisi ile benzer içerikleri yayınlayan bu mizah dergilerinde aynı zamanda peygamberler ile ilgili karikatürlerde yer yer yayınlanmıştır. Örneğin, *Gırgır* mizah dergisi 2017 yılı Şubat ayında yayınlanan sayısında, Hz. Musa ve Hz.

Muhammed ile ilgili alay içerikli karikatür yayınlamış ve gelen tepkiler üzerine dergi kapatılmıştır.

Yine Türkiye’de yayın yapan mizah dergileri, IŞİD ile ilgili yaptıkları yayınlarda sergiledikleri yüzeysel tavırlarla, 11 Eylül sonrası artan İslamofobi’yi desteklemiştir. 7 Ocak 2015’de *Charlie Hebdo* saldırısının ardından *Je Suis Charlie* (Hepimiz Charlie’yiz) yazılı siyah bir kapak sayfası ile yayınlanan *Leman*, *Penguen*, *Uykusuz* dergileri; yapılan eylemi eleştirirken, daha önceki yayınlarında *Charlie Hebdo*’nun İslam karşıtı karikatürlerini eleştiren bir söylemde bulunmamışlardır (Demir, 2016, s. 50).

Mizah yayınlarının yanı sıra diğer yazılı basın araçlarında da İslam’ı ötekileştiren bir söyleme sahip olan karikatürlerin yayımlandığını görmek mümkündür. Özellikle, dinin kamusal alanda görünümünün tartışma konusu olduğu 2000’li yıllar sonrası; *şeriat gelecek*, *Türkiye İran mı olacak* söylemleri, başörtüsü olayları, Batı’daki benzer unsurlarla birlikte ulusal basında karikatürlerle birlikte görünür olmuştur. Bu örnekler dönemin en çok okunan *Milliyet*, *Hürriyet*, *Cumhuriyet* gazetelerinde de rastlamak mümkündür (Yerlikaya, 2014, s. 96-99).

Bu bağlamda, Batı’daki İslamofobik tutumların oluşmasında etkin olan Batılı mizah yayınlarının söylemlerinin benzerlerini Türkiye’de yayın yapan mizah yayınlarında görmek mümkündür. Türkiye’deki karikatüristlerin üretimlerinde özellikle, İslam’ın ve muhafazakâr kesimin *öteki* olarak kategorilendirildiği, İslami kesimin hassasiyetlerinin, dini yaşamlarının ilkesiz bir biçimde eleştirilerek dini görünümünün aşağılandığı ifade edilebilir (Bayraklı ve Yerlikaya, 2007, s. 59). Bu durum, Türkiye’de yerli İslamofobi olarak isimlendirilebilecek bir yönelimin olduğunu da göstermektedir.

Özetle, modern Türkiye’nin kurulması ile İslam dinin kamusal alan dışına çıkarılmasının ardından Türkiye’deki mizah yayınlarında İslam ve Müslümanlar ile ilgili olumsuz karikatürlerin arttığı ve bu karikatürlerin Batı’nın İslamofobik klişelerine benzeyen söylemler içerdiği söylenebilir. Bu bakış açısıyla self oryantalizmin izlerini taşıyan Türk mizah yayınları (Mencet, 2016, s. 207-208), aynı zamanda yerli İslamofobik eğilimleri görünür hale getirmekte (Bayraklı ve Yerlikaya, 2007, s. 52) ve İslam karşıtlığının İslam toplumunda içselleştirilmesine sebep olmaktadır.

3.BÖLÜM

REFAHYOL HÜKÜMETİ DÖNEMİ TÜRKİYE BASININDA İSLAMOFOBİK GÖRÜNÜMLER

İslam karşıtlığının Türkiye'deki görünümüne yazılı basın üzerinden odaklanılan bu bölümde, öncelikli olarak Türkiye basınında siyasal bir görünüme sahip olan İslamofobik retoriğin tarihsel sürecine ve bu retoriğin belirgin olduğu, İslamcı bir parti olarak anılan ve İslami söylemleri ile basında sıkça yer bulan Refah Partisi dönemine ve partinin Türk siyasi tarihindeki serüvenine kısaca değinilmiştir. Refah Partisi'nin Doğru Yol Partisi ile birlikte Refahyol Hükümeti'ni kurmasının ardından yaşanan gelişmelere, bu süreçte basının genel olarak tutumuna ve siyasi/ideolojik amaçlarla yapmış olduğu muhalefete de bu kısımda yer verilmiştir. Ayrıca yazılı basının muhalefet çabalarının İslamofobik bir görünüme evrilip evrilmediği dönemin gazeteleri üzerine gerçekleştirilen içerik analiziyle tartışılmıştır.

3.1. Türkiye Basınında Siyaset Yönelimli İslamofobik Retoriğe Genel Bir Bakış

Modernleşme hareketleri sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte siyasal/sosyal/ekonomik alanlarda laik sistem belirleyici etken olmuş ve laikliğin toplumsal kabulü için çeşitli politikalar üretilmiştir. Laiklik, modernliğin temel karakteristiği ve başat ideolojisi olarak kabul edildiği için demokratikleşmeden ziyade laikleşme temel amaç olarak görülmüştür. Bu doğrultuda Cumhuriyet ile birlikte kurulan tek parti hükümetinin laikleşme yönünde projeler üretirken çok sesliliğe sınırlama getirmesi, diğer bir deyişle demokratik bir sistem inşa edememesi tek parti hükümetine (Cumhuriyet Halk Fırkası) yönelik eleştirilerin artmasına zemin hazırlamıştır. Sonraki süreçte ise demokratikleşme amacıyla kurulan siyasi partiler, özellikle iktidar yanlısı basının yıpratma politikaları sonucu rejimi tehdit edebileceği düşüncesiyle/iddiasıyla kapatılmıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinde ise sancılı bir

dönem yaşayan Türkiye demokrasisi, Mustafa Kemal Atatürk'ün desteğiyle ve yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar'ın girişimiyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ve kurulacak olan diğer partiler için oluşan alt yapı ile birlikte nefes almaya başlamıştır.

Fakat Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın toplumsal tabanda karşılık bulması, kurtarıcı olarak görülmesi ile İzmir mitingine binlerce kişinin katılması ve Fethi Okyar'ın İzmir mitingindeki söylemlerini vatandaşların farklı yorumlaması ile ortaya çıkan SCF'nin *laikliği ortadan kaldırmayı amaçladığı* düşüncesi, iktidarı ve muhalif basının yok denecek kadar az olduğu dönemdeki iktidar yanlısı basını rahatsız etmiştir. İzmir olaylarından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası ve iktidar yanlısı gazeteler SCF'yi yıpratmak ve partiyi kapatabilmek için faaliyette bulunmuşlardır. Özellikle gazeteler Serbest Fırka tabanını *şeriatçı* olarak tanımlamış ve partinin laiklik ve inkılap düşmanı olduğu söylemlerini sıkça kullanmıştır (Avşar, 1996, s. 104). CHF üyeleri ve CHF yanlısı basının SCF'yi şeriatçı olarak tanımlaması, SCF'nin din istismarı ve emperyalist güçlerle işbirliği içinde olduğu iddiasını sürekli vurgulamaları SCF'yi yıpratmış ve parti tabanını da zayıflatmıştır. Türk inkılabının dört düşmanının SCF döneminde el ele verdiğini (şeriatçılar-emperyalistler-azınlıklar-ithalat komisyoncuları) vurgulayan gazete yazıları ile birlikte ise partinin kapatılması için gerekli argümanlar hazırlanmıştır (Şener, 2015, s. 255). Partinin kapatılmasında, 1930'lardaki Cumhuriyet elitlerinin *gerici, miskin Müslüman öteki* imajının (Mardin, 2011, s. 192) SCF ile birlikte tekrar gün yüzüne çıktığının düşünülmesi etkili olmuştur. Özellikle SCF'nin laik rejim karşıtı olduğu, *irticaya, gericilere* destek verdiği söylemlerinin basında sıkça yer alması bu düşüncenin gelişmesinde etkili olan unsurlardandır.

Çok partili hayata geçiş denemeleri sonrası, 1950'li yıllara kadar korunan Batı modernliğinin imgelerine sol görüşlü, İslamcı ve muhafazakâr kesimin muhalefet hareketleri karşılık vermeye başlamıştır (Karpata, 2011a, s. 249). Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte; Arapça ezan okuma yasağının kaldırılması, Kur'an-ı Kerim'in radyolarda okunmaya başlanması, din eğitiminde yapılan düzenlemelerle birlikte cami ve imam hatip okullarının sayısının artması, din görevlilerinin yetiştirilmesi özellikle İslamcı olarak tanımlanan kişilerin ve muhafazakârların siyasal ve politik imkânlarını artırdığı şeklinde bir izlenimin oluşmasına sebebiyet vermiştir (Yazıcı, 2015, s. 24-25; Zürcher, 2015, s. 338; Findley, 2016, s. 306; Karpata, 2011a, s. 140).

İslam'ın, modern Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yükselişe geçmesi olarak görülen 1950'li yıllarda dini kesimler Demokrat Parti ile birlikte gelen dini özgürlüklerle siyasal arenada etkin olmaya başlamışlardır (Çaha, 2015, s. 476). Siyaset içinde kendilerine bir söylem alanı oluşturmaya çalışan İslami kesim, iktidar tarafından tehlikeli olarak algılanmış ve *cumhuriyet rejimini tehdit* ettikleri, laik rejimin temellerini zayıflatmaya çalıştıkları şeklindeki bir kurguyla tanımlanmışlardır (Ahmad, 2014, s. 255). Demokrat Parti'nin bu şekilde tanımlanmasının önemli sebeplerinden biri de DP döneminde laiklik politikalarının gevşetilmesi, kırsal kesimin kültürünün hissedilir olmasıyla birlikte kentlerdeki günlük yaşamda İslami unsurların belirgin hale gelmesi ve Türk aydınlarının bu durumu İslam'ın Türkiye'de tekrar dirilmesi olarak algılamaları etkili olmuştur (Zürcher, 2015, s. 341).

DP'nin dini siyasal amaçlarla kullandığı (Zürcher, 2015, s. 338) suçlamalarıyla birlikte basında "hükümet laiklik esaslarında değişiklik yapıyor", "iktidar inkılapları terk ediyor", "bugün Arapça ezana izin verirseniz yarın fes, sarık öbür gün eski harfler gelir", "ilkokullara din dersi getirilmesi laikliğe aykırıdır" gibi iddialarla siyaset üzerinden İslami unsurlar ile ilgili eleştiri yapılmış ve laikliğin irtica tehdidi altında olduğu şeklinde yazılar sıkça yayınlanmıştır (Ergül, 2018, s.47-49, 67). 1960'lı yıllarda ise bu durum daha belirgin hale gelmiş, basın İslami kavram ve unsurlar üzerinden iktidar eleştirini sürekli yinelemiştir. Gazetelerde; camide Kemalizm'i hedef alan bir söyleme tepki gösteren vatandaşın dayak yemesi ve dayak yiyen kişinin suçlanması ile ilgili çıkan yazılarda irticanın laikliği tehdit ettiği; irticanın DP yönetimince desteklendiği şeklinde söylemlere yer verilmiştir (İşler, 2014, s. 36). Bu süreçte yaşanan gelişmelerde de görüleceği üzere basın, İslam'ı, modernleştirici zihniyetin karşısına Demokrat Parti döneminde tekrar çıkan bir unsur olarak yorumlamış ve gazetelerde sürekli İslam'ı ötekileştiren bir retorik inşa etmiştir.

Dolayısıyla, özellikle 27 Mayıs 1960 darbesi ile zihinlere yerleşen *laiklik tehlikede* edebiyatı (Kara, 2016b, s.2) ile İslami kavramlar ya da İslam ile ilişkilendirilen kavramlar eleştirilmiş ve gazetelerde yayınlanan karikatür ve yazılarla günümüze kadar taşınan bir *İslamofobik algı* oluşturulmuştur. Benzer durum 12 Eylül 1980 darbesi dönemi ve sonraki süreçte de yaşanmıştır. 1980'lerin sonlarından itibaren laiklik tartışması artmış, kamu kurumlarında ve üniversitelerde türban takma meselesi uzun süre tartışılmıştır (Zürcher, 2015, s. 417). Basında din-laiklik-irtica söylemleri

yoğunlaşırken, İslami hareketlerin DP dönemindeki gibi geri geleceği yönünde tehdit algısı oluşturulmuştur (Kara, 2016a, s. 196).

Bu algı operasyonu darbeden sonra da devam etmiş, özellikle Anavatan Partisi döneminde daha görünür hale gelmiştir. 1983 yılındaki genel seçimlerde Anavatan Partisi (ANAP) oyların büyük bir kısmını alarak tek başına iktidar olmuş ve Turgut Özal başbakan olarak hükümeti kurmuştur. Özal'ın İslamcı partilere göre daha fazla seçmenin desteğini alması ve hem kendisi hem de partisindeki nüfusun büyük bir kısmının İslami değerleri benimsemelerinden dolayı genellikle İslami olarak betimlenen unsurlarla yüklü bir kültüre bağlanarak siyaset yapması (Ahmad, 2014, s. 257; Findley, 2016, s. 354) basında sıkça eleştirilmiştir. Özellikle 1984 yılından itibaren gazeteler; camilerin inşa edilmesini, imam hatip okullarının sayısının artmasını, okul kitaplarında ve devlet kontrolündeki radyo/televizyon araçlarında dinsel içeriklerin çoğalmasını, İslami yayınların artmasını, Bakanlar Kurulu'nun dinsel törenlere katılmasını ve benzeri olayları olumsuz bir dille yayınlamıştır. Ramazan ayında sigara ve içki içenlere saldırılanların çoğalması gibi öykülerle/olaylarla örneklendirilen/tasvir edilen İslami kimlikli kişiler tehlikeli olarak tanımlanmış ve İslami akımların ANAP döneminde arttığı vurgulanmıştır (Zürcher, 2015, s. 416; Ahmad, 2014, s. 258). Başbakan Turgut Özal'ı *muhafazakâr, dinci* olarak tanımlayan yayınlarla birlikte Özal'ın cuma namazına gitmesi, dini mesajlar vermesi eleştirilmiş, “Allah'ın ipine sarılın” cümlelerini sarf etmesi ile de dinin devlet işlerine alet edildiği söylemi geliştirilerek laiklik tekrar tartışmaya açılmıştır (Uzun, 1993, s. 96, 102, 134). Bu yıllarda iktidar üzerinden “laiklik yara alıyor”, “laik devlette din dersi zorunlu olmaz”, “okullarda İslami akımların etkisi artıyor”, “cuma namazında...”, “memura din dersi şoku” söylemleri üretilerek (Kara, 2016a, s. 230, 249) İslam'ın siyasal yaşamdan uzaklaştırılması gerektiği anlamı inşa edilmiştir.

Anavatan Partisi'nin iktidarı sonrası Refah Partisi'nin 1994 ve 1995 seçimlerinde başarı göstermesi de laiklik ideolojisini savunan yönetici elitleri tedirgin etmiştir. İslami söylemin Demokrat Parti döneminde görünür olmasının ve Anavatan Partisi döneminde etkinliğini artırmasının ardından Refah Partisi'nin 1995 genel seçimleri sonrası Refahyol Hükümeti'nin kurucu ortaklarından olması, tarih dışına ötelenmeye çalışıldığı halde sürekli görünürlük arz eden *İslamcılık* söyleminin tekrar sahneye çıkmasına ve belirgin olmasına sebebiyet vermiştir (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 411). İslam'ın ve

Müslümanlığın tehlikeli olduğunu vurgulayan bir retoriği siyaset üzerinden kurgulayan basın bu süreçte, çalışmanın araştırma kısmında vurgulanacağı üzere, Refah Partisi'nin yükselişine müdahale etmek amacıyla çatışmacı bir dille İslami kavramları kullanarak laik rejimin tehdit altında olduğu anlamını inşa etmiştir.

Özetle, Türkiye'de cumhuriyet ideolojisinin iktidarı paylaşmamak ve farklı ideolojilerin kontrolüne bırakmamak için muhalif odakları *irtica edebiyatı*, *din istismarı* ve *rejimin tehdit altında olduğu* söylemlerini kullanarak olumsuz bir şekilde tanımladığını söylemek mümkündür (Kara, 2016a, s.620). Bu bağlamda laiklik retoriği özellikle darbe dönemlerinde sıkça kullanılmış (Akın, 2016, s. 43), bu anlatımlardaki laiklik vurgulamaları İslam dini üzerinden yapılmış, İslam, karşıt bir konuma yerleştirilerek İslam ile ilgili ötekileştirici bir dil inşa edilmiştir. İktidar yöneticileri ve elitler tarafından üretilen bu dil ise basın aracılığıyla siyasal söylemler merkeze alınarak sürekli yeniden kurgulanmıştır. Bu durumun çeşitli örneklerini Cumhuriyet döneminden itibaren görmek mümkündür. Cumhuriyet devri boyunca Türk basının sayfaları kurgusal ya da bir yerlerden gelmiş (kaynağı belirsiz), maddi hatalarla dolu irtica dosyalarıyla, yazı ve karikatürlerle (Kara, 2017, s. 318) süslenmiştir. Türkiye'de en önemli ve etkili kontrol araçlarından ve baskı mekanizmalarından biri olan basın, Adnan Menderes'ten itibaren muhafazakâr liderleri ve partileri irtica ile itham etmiştir. Muhafazakâr siyasetçiler üzerinden İslami kesime ve İslami söylemlere sahip partilere gözdağı verilmiş; karikatürler ve yazılar aracılığı ile İslami kavramlar bağlamından koparılıp sunulmuş, İslami giyim/görünüm unsurları (başörtüsü, takke, sakal, sarık vb.) dışlanarak İslam/Müslümanlık eleştirisi yapmıştır. Özellikle darbe dönemlerinde kabalaşan, tahrik edici bir üslup basın yayın organlarında tekrarlanarak sürekli bir darbe çığırkanlığı yapılmış, İslam'ın siyasal sahnede görünür olması darbeyi meşrulaştırıcı bir unsur olarak görülmüştür (Kara, 2016a, s. 35, 41-44).

Bu bağlamda, modernleşme sürecinden itibaren Türkiye'de İslam'ın sosyal, siyasal ve iktisadi açıdan biçimlendirilmek istendiği (Mardin, 2017, s. 142) ve bu süreçte basının etkin olarak kullanılmasından dolayı Türkiye basınının siyasal yönelimli bir İslamofobik retoriğin oluşturulmasında etkin olduğunu söylemek mümkündür.

3.2.Türkiye Siyasi Tarihinde Refahiyol Hükümeti

Refahiyol Hükümeti'nin siyasi tarihteki yeri ve önemini kavrayabilmek için söz konusu hükümetin kurucu partisi olan Refah Partisi'nin tarihsel arka planına değinmek yerinde olacaktır. Refah Partisi'nin lideri olan Necmettin Erbakan, 1967 yılında Milli Görüş Hareketi ile oluşturulan fikri alt yapı ile (Karatepe, 2015, s. 17) siyasi arenaya girmiş, 1969 yılındaki genel seçimlerde bağımsız aday olmuştur. Bağımsız adaylığından itibaren Necmettin Erbakan, Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi (SP) gibi önemli siyasi partilerin kurucusu/önderi olarak politik yaşamını sürdürmüştür (Çakır, 2005, s. 544).

Necmettin Erbakan tarafından 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi, siyasi sahnede mücadelesinin ardından, tabanındaki heyecanın ve devlet aygıtının güçlü bir İslami partiye hazır olmamasının kurbanı olmuş ve 12 Mart 1971 muhtırasının ardından 20 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. 11 Ekim 1972'de kurulan Milli Selamet Partisi ise 1973 genel seçimlerde %11,8 oy almış ve TBMM'de 48 vekille temsil edilerek meclisteki üçüncü büyük gruba sahip olması sebebiyle CHP ile birlikte koalisyon hükümetinin ortaklarından olmuştur. 12 Eylül 1980 darbesiyle ordunun yönetime el koymasının ardından siyasilere gelen yasaklar neticesinde Milli Selamet Partisi de kapatılmıştır (Çakır, 2005, s. 546-547; Gülalp, 2003, s. 61; İnceoğlu, 2009, s. 61).

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile birlikte tüm siyasi partiler kapatılmış, anayasa ve parlamento faaliyetleri askıya alınmıştır. Siyasi parti liderleri başta olmak üzere, birçok siyasinin yasaklı konuma gelmesi ve yargılanmaları 90'lı yıllara kadar Turgut Özal'ın lideri olduğu Anavatan Partisi'nin tek başına dolduracağı siyasi boşluğun oluşmasına sebebiyet vermiştir (İnceoğlu, 2009, s. 61-62). Bu boşluğun İslamcı olarak nitelenen kanadını ise siyasi yasakların kalkması ile birlikte 19 Temmuz 1983 yılında Ali Türkmen'in başkanlığında kurulan Refah Partisi doldurmuştur. Milli Selamet Partisi'nin devamı olarak kurulan Refah Partisi, genel seçimlere yetişmesine rağmen dönemin askeri yönetiminin yasaklamalarından dolayı ilk seçime 1984 yılındaki yerel seçimlerde katılabılmıştır (Gülalp, 2003, s. 61). 1987 yılında siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte Necmettin Erbakan, Refah Partisi'nin tekrar genel başkanı olmuş ve Refah Partisi 29

Kasım 1987 genel seçimlerinde % 7.14 oy almış, 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde de oyların %9,8'ini alarak yükselişe geçmiştir (İnceoğlu, 2009, s. 62; Çakır, 2005, s. 548).

Bu süreçte 12 Eylül 1980 darbesi sonrası ve Anavatan Partisi (ANAP) Hükümeti'nin ardından iktidarı elinde bulunduran DYP-SHP koalisyonun oluşturduğu hayal kırıklığı; sol partilerde yaşanan bölünmeler ve muhafazakâr tarafta meydana gelen büyüme Refah Partisi'nin yükselişe geçmesindeki önemli etkenlerden bazılarıdır (Özgan, 2008, s. 47). Özellikle siyasi boşluk sonrası 1990'ların başlarında Türk siyasi tarihinde meydana gelen çatlakların neticesinde, milliyetçi partilerde ve cumhuriyetçi partilerde meydana gelen bölünmelerle birlikte 1990'lardan itibaren laikler ve İslamcılar arasında hızla artan kutuplaşmalar odak noktasının Refah Partisi'ne yöneltmesine sebep olmuştur. Sahip olduğu kimlik ve oluşan/oluşturulan algılar neticesinde Refah Partisi, laiklerin karşısında konumlanan en önemli İslamcı parti konumuna yerleşmiştir (Zürcher, 2015, s. 417-422). Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte stratejik önemini yitirmek üzere olmasından dolayı Batılı müttefiklerinin kendisinden uzaklaşmasını istemeyen Türkiye'de yükselen bir İslamcı parti konumunda olan Refah Partisi, Batı'nın komünizm tehdidi yerine öne sürdüğü İslamcı tehdit kozunun kurbanı olmuştur. Refah Partisi'nin 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde tahmin edilemeyen başarı elde etmesi de tehdit algılamalarını inandırıcı hale getirmiş (Gülalp, 2003, s. 77) ve bu süreçte Refah Partisi İslamcı ve rejimi tehdit eden bir siyasal parti olarak nitelendirilmiştir.

Refah Partisi'nin özellikle 27 Mart 1994 belediye seçimlerindeki başarısı, dikkatlerin Refah Partililerin üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Seçimlerde Doğru Yol Partisi %21,4, Anavatan partisi %21, Refah Partisi ise %19,1 oy almıştır. Buradaki başarı ise ittifakla girdiği 1991 seçimlerinde %17'ye yakın oy (16,9) alarak meclise giren Refah Partisi'nin oylarını yükseltmesi ve seçim sloganı olan *adil düzen* mesajı ile gerçekleşen örgütlenmedeki artışıdır. 27 Mart 1994 seçimleri ile İstanbul ve Ankara dâhil Türkiye'nin büyük ve önemli kentlerinin birçoğunda seçimi kazanan Refah Partisi, 24 Aralık 1995 seçimleri ile bu başarısını sürdürmüştür. Ayrıca Türk siyasal hayatında İslamcılık düşüncesinin yükselişe geçtiği bir dönem olan 1995 yılı seçimleri aynı zamanda laiklik-İslamcılık tartışmalarının artmasını da beraberinde getirmiştir. İslamcı kimliği ile anılan Refah Partisi'nin seçimlerde %21,4 ile en yüksek oyu alan parti olması, Türkiye'nin modern tarihinde dönüm noktası olarak adlandırılabilir bir süreci doğurmuştur (Zürcher, 2015, s. 424-428; Gölcü, 2014, s. 109-110).

Refah Partisi'nin en yüksek oyu aldığı, Anavatan Partisi'nin %19,7 alarak ikinci olduğu 24 Aralık 1995 seçimlerinin ardından dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, parlamento geleneğine bağlı kalarak, seçimin lider partisi olan RP'ye hükümeti kurma hakkını vermiştir. Politika dışından gelen baskılarla birlikte laik partilerin Refah Partisi'nin iktidara gelmesini engelleme çabaları neticesinde Refah Partisi ile birleşme gerçekleşmemiş ve özellikle ANAP-DYP liderleri olan Mesut Yılmaz-Tansu Çiller arasındaki anlaşmazlık sonucu Refah Partisi, ANAP yerine Tansu Çiller liderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon hükümetini kurmuştur (Zürcher, 2015, s. 428-429; Findley, 2016, s. 357).

28 Haziran 1996'da kurulan kabinenin ardından Erbakan, sonraki iki yıl başbakanlığı Çiller'e devretmek üzere ilk iki yıllık süreçte başbakan olarak hükümeti yönetmek üzere Temmuz 1996'da güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Fakat *Refahyol Hükümeti Dönemi Basın-İktidar İlişkileri* başlıklı kısımda anlatılacağı üzere, ordu ve hükümet arasındaki gerginlikler ve basının hükümete yönelik organize saldırıları sonucu, ordu hükümete 28 Şubat kararları olarak adlandırılan bazı eylemleri dayatmış ve kabinenin kurulmasından (28 Haziran 1996) yaklaşık bir yıl sonra Başbakan Necmettin Erbakan 18 Haziran 1997'de istifasını vermek durumunda kalmıştır. Erbakan'ın istifası üzerine başbakan olması beklenen DYP lideri Tansu Çiller'in yerine Cumhurbaşkanı Demirel'in ANAP lideri Mesut Yılmaz'ı hükümeti kurmakla görevlendirmesinin ardından yeni hükümet kurulmuş ve Refahyol Hükümeti sona ermiştir.

16 Ocak 1998'de ise Anayasa Mahkemesi Refah Partisi'ni siyasetten alıkoymuş ve Necmettin Erbakan'a beş yıl boyunca siyaset yasağı getirmiştir. Daha sonraki süreçte ise bu ceza ömür boyu siyasi arenadan uzak durma yasağına çevrilmiştir. Siyasi yasaklarla birlikte, RP'nin bazı belediye başkanlarının yanında İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan da okuduğu bir şiir sebebiyle on ay hapis cezasına çarptırılmıştır (Zürcher, 2015, s. 433).

Yaşanan tüm bu süreçlerde ve özellikle de 28 Şubat süreci olarak adlandırılan dönemde, basının belirleyici bir rol üstlendiğini bir sonraki bölümde aktarılan örnekler üzerinden görmek mümkündür.

3.3.Refahiyol Hükümeti Dönemi Basın-İktidar İlişkileri

Refahiyol Hükümeti'nin kurulmasının ardından Türkiye'nin ilk defa İslamcı bir başbakan (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 411) ile yönetilmesi Batı'yı tedirgin etmeye başlamış ve ordunun eleştirileri ile birlikte kitle basınının %66'sını ellerinde tutan medya şirketlerinin (Doğan grubu: Hürriyet, Milliyet; Bilgin grubu: Sabah) muhalefetinin/baskısının ardından hükümet-ordu ilişkileri bozulmaya başlamıştır (Zürcher, 2015, s. 430-431). Hükümete yönelik karalama kampanyaları, İslami kesimin teşhir edilmesi (Batı Çalışma Grubu ile), rejim tehdidi fikrinin yaygınlaştırılması, kutuplaşmaların teşvik edilmesi, siyasi iktidara yönelik uyarılar Refahiyol'un iktidarı boyunca sürekli gündemde olmuştur¹⁶³ (Bayramoğlu, 2007, s. 13). Refahiyol Hükümeti döneminde farklı tarihlerde yaşanan ve aşağıda kısaca açıklanan gelişmelerle birlikte,¹⁶⁴ ordunun propaganda aracı/silahlı olan basının teşvikiyle/çarpıtmalarıyla (basında yer alan askerlere ait imzasız yazılar, basına iletilen video görüntüleri) hükümet-ordu ve hükümet-toplum ilişkileri iyice sarsılmış ve tüm bunlar 28 Şubat Süreci olarak da adlandırılan *postmodern darbenin* yaşanmasında etkili olan unsurlar/olaylar olarak kabul edilmiştir:

1-İran Gezisi/İran ile İlişkiler ve Afrika Gezisi: Başbakan Necmettin Erbakan'ın iktidara geldikten sonra ilk yurt dışı resmi ziyaretini Batılı ülkeler yerine İran gibi komşu ve Müslüman ülkelere (Endonezya–Malezya-Pakistan) yapması hükümetin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur (Karatepe, 2015, s. 27). ABD'nin terörist ülke olarak ilan ettiği İran'a yönelik Ağustos ayında gerçekleştirilen ziyaret (Akpınar, 2001, s. 84-85) ulusal ve uluslararası basında Türkiye'nin yönünü Batı'dan Doğu'ya çevirdiğine dair söylemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İran ile yapılan ekonomik anlaşmalar, sonraki aylarda da İran Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye ziyareti özellikle

¹⁶³ Şevket Kazan, Refahiyol'a muhalefet döneminin sahip olduğu özellikler ve taktikler nedeniyle üç ayrı dönemde incelenebileceğini belirtmektedir. Belirli bazı konularda medya aracılığı ile iktidarın ağır eleştirilere tabi tutulduğu klasik muhalefet dönemi (ilk altı ay) ilk dönem; Kasım ve Aralık aylarında gerçekleştirilen eylemlerle organize muhalefet hazırlıkları dönemi ikinci dönem; son altı ayda gerçekleştirilen stratejisti, piyonları belirli organize muhalefet dönemini ise üçüncü dönem olarak kategorilendirmiştir (Kazan, 2017, s. 22).

¹⁶⁴ Refahiyol Hükümeti dönemi yaşanan bu gelişmeler, tez çalışmasının araştırma kısmında vurgulandığı üzere, İslam ile ilişkili/İslam karşıtı/İslamofobik kavramların basında en çok kullanıldığı dönemlerle eş zamanlı bir uyuma sahiptir. Dolayısıyla bu kısımda da, tez çalışmasının araştırma kısmına katkı sağlaması bakımından siyasi meselelere çok dâhil olunmadan kısaca olaylara değinilmiştir. Yaşanan politik gelişmeler ve basın ilişkisi incelenirken sadece çalışma kapsamında taranan Hürriyet, Milliyet, Sabah gazetelerinden örnekler verilmiştir.

Batı ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmış, ulusal basında da alay konusu olmuştur. Bu süreçte Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetesi Başbakan Necmettin Erbakan'ın İran gezisini ve İran ile ilişkilerini şu başlıklarla aktarmıştır:

Hürriyet: "ABD: İran'a Gitme" (7 Ağustos 1996). "Hoca İran'da Coştı" (12 Ağustos 1996). "70 Yıllık İmajımız Güme Gidiyor" (14 Ağustos 1996).

Milliyet: "Saltanat Gezisi" (6 Ağustos 1996). "ABD'ye By-Pass" (11 Ağustos 1996). "Çoraplı Diplomasi" (13 Ağustos 1996).

Sabah: "İran Olmamalıydı" (8 Ağustos 1996). "Erbakan'ın Kazasız İran Gezisi Duası" (10 Ağustos 1996). "Komedi" (13 Ağustos 1996). "İslamcıların Sevinci" (13 Ağustos 1996).

Başbakan Erbakan, İslam ülkelerine ziyareti programı çerçevesinde Ekim ayında Mısır, Libya, Nijerya ülkelerine de ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ülkelere, özellikle Libya'ya yapılan ziyaretler Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinde şu şekilde yorumlanmıştır:

Hürriyet: "ABD Uyardı" (1 Ekim 1996). "Kahire'de Skandal" (3 Ekim 1996). "Bunun Hesabını Millet Sorar" (7 Ekim 1996). "Dünya'ya da Rezil Olduk" (7 Ekim 1996). "Kaddafi Şoku Dış Basında" (8 Ekim 1996).

Milliyet: "İnat Gezisi Başladı" (3 Ekim 1996). "Dış Politikamız Değişiyor mu?" (3 Ekim 1996). "Kaddafi Şoku" (6 Ekim 1996). "Libya Faciası" (7 Ekim 1996). "Utanç Gezisi" (7 Ekim 1996).

Sabah: "Hoca'ya Mısır Şoku" (3 Ekim 1996). "Erbakan Libya'da" (5 Ekim 1996). "Utanç Gecesi" (7 Ekim 1996). "Bu Ayıblı Meclis Temizlesin" (8 Ekim 1996).

2-Susurluk Olayı ve "Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi": 3 Kasım 1996'da Susurluk ilçesinde meydana gelen trafik kazasında aynı araçta bulunan DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak yaralanmış, İstanbul eski Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ, sahte kimlikli (Mehmet Özbay) Abdullah Çatlı, İzmirli manken Gonca Us ise hayatını kaybetmiştir. Aynı araç içerisinde emniyet-siyaset-mafya ile ilişkili kişilerin yer alması, basında devlet/mafya/siyaset ilişkisinin tartışılmasına

sebepl olmuştur. Uzun süre gündemi etkileyen ve birçok kişi ile bağlantısı ortaya çıkarılan olayda İçişleri Bakanı Mehmet Ağar istifa etmiş fakat olay tamamıyla aydınlatılamamıştır. Bu olayın Refah Partisi iktidarında gerçekleşmesi ve olayın aydınlatılamaması siyasi mekanizmanın yıpranmasına sebepl olmuştur (Bayramoğlu, 2007, s. 97).

Susurluk Skandalı ile ilgili haberlerin yansıtılma şekli ile birlikte Refahyol'a karşı farklı grupların olumsuz tavırlarının birleştirilmesiyle Refahyol Hükümeti'nin medya ile de arası açılmıştır (Arikan, 2010, s. 101). Sivil toplum kuruluşları ve basının örgütlemesi ile oluşturulan kamuoyu tarafından devlet içerisindeki örgütlerin/çetelerin ortaya çıkarılması ve Susurluk olayının aydınlatılması için 1997 yılı Şubat ayı içerisinde her gün saat 21.00'da "Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi" başlatılmıştır. Vatandaşların evlerinin ışıklarını bir dakika karartarak protestoya dâhil olmaları, Susurluk meselesini aydınlatamayan Refah Partisi'ne karşı toplumsal muhalefeti de oluşturmuştur. Bu olayların Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinde aktarımı ise şu şekilde olmuştur:

Hürriyet: "Esrarengiz Kaza" (4 Kasım 1996). "Kirli İlişkileri Devlet Biliyordu" (5 Kasım 1996). "Bu Kadarı İtalya'da Bile Olmadı" (6 Kasım 1996). "Biz de Tedirginiz" (7 Kasım 1996).

Milliyet: "Büyük Çürüme" (5 Kasım 1996). "Ağar'a İstifa Baskısı" (7 Kasım 1996). "Çeteleri Dağıtım" (3 Aralık 1996).

Sabah: "Türkiye'ye Süper Bir Savcı Lazım" (5 Kasım 1996). "Genç Savcının Cesur Yazısı" (21 Kasım 1996). "Susturucu Gizli Bölmedeydi" (22 Kasım 1996). "Vatandaş Şaşkın" (23 Kasım 1996).

Yukarıdaki başlıklara ek olarak, Kasım ve Aralık ayı boyunca Susurluk meselesi basında sürekli yer bulmuştur. Bu yayınlarda Susurluk kazasını iktidarla ilişkilendiren ya da bu olaya ilişkin iktidarı sessizlikle suçlayan yıpratıcı birçok yazı yayınlanmıştır.

3-Taksim'e Cami Projesi ve Türban Tartışmaları: Refahyol'un iktidara geldiği zamandan itibaren gerçekleştirmek istediği resmi dairelerde ve üniversitelerde türbana serbestlik ve "Taksim meydanına Cami" projeleri laiklikle birlikte anılmış ve uzun süre

basında ve mecliste tartışılmıştır. Özellikle “Taksim’e Cami” meselesinin ülkenin İstanbul dışındaki yerlerini ilgilendirmeyeceği düşünülebilecek bir konu olmasına rağmen, basın bu meseleyi laiklik ile ilişkilendirip rejim taraftarlığı söylemleriyle ulusal çapta bir tartışmaya dönüştürmüştür (Gülalp, 2003, s. 81):

Hürriyet: “RP’den İlk Damga” (15 Temmuz 1996). “Kazan’dan Türbanlı Avukatlar İçin İzin” (21 Eylül 1996). “Taksim’e Cami ile Fetih Tamamlanacak” (27 Ocak 1997). “Türban İçin İlk İmzalar” (2 Şubat 1997). “Hoca’ya Göre Taksim’e Cami İstemeyen Fosil” (3 Şubat 1997).

Milliyet: “Avukatlara Türban İzni” (5 Ekim 1996). “Hoca’dan Taksim’de Namaz” (27 Ocak 1997). “Türban’a Yeşil Işık” (27 Ocak 1997). “Cami’ye Yer Açılıyor” (18 Şubat 1997). “RP’nin Gizli Hesabı” (23 Nisan 1997).

Sabah: “Türban Kavgası” (2 Kasım 1996). “Sağ Basından Türban Tahriki (30 Ağustos 1996). “Cami Yapılacak Diye Kuduruyorlar” (5 Şubat 1997).

4-Tarikat ve Cemaat Liderlerine Verilen İftar Yemeği: Ramazan ayında hükümetin “Ramazan mesaisi” ile ilgili söylem ve projeleri basında tartışılırken, 11 Ocak 1997’de Başbakanlık Konutu’nda iftar programı düzenlemesi de “irtica kalkışmaları” olarak değerlendirilmiştir. Düzenlenen iftara Diyanet görevlilerinin yanı sıra tarikat liderlerinin de katılmaları, asker/siyaset/medya güçleri tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir. İftar programına ek olarak tarikatlar ile ilgili haberlere de basında uzun bir süre yer verildiği belirlenmiştir:

Hürriyet: “İftara Özel Konuklar” (11 Ocak 1997). “500 tarikatın 5000 Şeyhi Var” (20 Ocak 1997). “Tarikat Olayı Refah’ı Sarsar” (28 Ocak 1997).

Milliyet: “Refah ve Tarikatlar” (13 Eylül 1996). “Tarikat Gerçeği” (8 Ocak 1997). “Tarikat Şeyhleri Başbakanlık’ta” (12 Ocak 1997). “Tarikat Sıkıntısı” (13 Ocak 1997).

Sabah: “Tarikatlar Şöhret ve Kazanç Aracı” (9 Ocak 1997). “Erbakan’ın Özel İftarına Tepki” (11 Ocak 1997). “Erbakan’ın Konukları” (12 Ocak 1997).

5-Kudüs Gecesi ve Sincan’da Tankların Geçişi: 30 Ocak 1997 tarihinde Refah Partili Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız tarafından Kudüs’ü anma gecesi düzenlenmiş,

programa İran Büyükelçisi Rıza Bagheri de katılmıştır. Programda Bekir Yıldız ve İran büyükelçisi Rıza Bagheri'nin laiklik eleştirisi ve Batı karşıtı konuşmaları sırasında *şeriat* çağrılarının yapılması ve o gece gençler tarafından canlandırılan oyunlar (Akpınar, 2001, s. 168-170) ertesi gün basında rejimin tehdit altında olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Politikacılardan ve bazı STK'lardan Refah Partisi'ne yönelik eleştiriler artmış, Refah Partisi'nin laikliği ortadan kaldıracığına dair tepkiler getirilmiştir. Tartışılan olayın neticesinde Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız yargılanarak cezaevine gönderilmiştir. İktidar Partisi bu olay sebebiyle yoğun bir şekilde eleştirilirken, 4 Şubat 1997 tarihinde askeri birliklere ait tanklar Sincan ilçe merkezine doğru ilerlemiştir. Halk tarafından darbe yapıldığı algısı oluşturan tankların bu geçişini askerler tatbikat olarak açıklasa da tankların bu geçişi basında ve kamuoyunda ordu tarafından Refahyol Hükümeti'ne gözdağı verildiği şeklinde yorumlanmıştır (Akpınar, 2001, s. 177-178). Basında “Kudüs Gecesi'ne” yönelik eleştirilerin yanında Sincan'da tankların geçişi ile ilgili darbeyi övücü, orduyu darbe yapmaya teşvik edici manşetler yayınlanmıştır:

Hürriyet: “Erbakan Ülkeyi İç Savaşa Sürüklüyor” (1 Şubat 1997). “Laiklik Olmasaydı Refah da Olmazdı” (2 Şubat 1997). “Tepki Yağıyor” (3 Şubat 1997). “Tahrikler Bitmiyor” (4 Şubat 1997). “Tank Sesleri” (5 Şubat 1997). “Ecevit: Refah Kanlı Yolu Seçti” (5 Şubat 1997). “Bu Sese Kulak Verin: Ne Darbe Ne Şeriat” (8 Şubat 1997).

Milliyet: “Başkent'te RP Gerilimi” (1 Şubat 1997). “Tayan: Taviz Yok” (2 Şubat 1997). “Kudüs Gecesi DGM'lik” (3 Şubat 1997). “Sincan Manevrası İktidarı Sarstı” (5 Şubat 1997).

Sabah: “Bu ne Rezalet” (2 Şubat 1997). “Sincan Krizi” (3 Şubat 1997). “Tanklar Sincan'da” (5 Şubat 1997).

Yukarıda bahsi geçen olayların yanı sıra farklı tarihlerde gerçekleşen;

-Necmettin Erbakan önderliğindeki D 8-İslam Ortak Pazarı ile Türkiye ve İslam ülkeleri arasında olumlu düzeyde artan ilişkiler,

-Refah Partisi'nin Kayserili Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin laiklik karşıtı sözlerinin basında sıkça eleştirilmesi,

- Aczmendi tarikatı şeyhi Müslüm Gündüz'ün Fadime Şahin ile birlikte basılması ve tarikatlar ile ilişkilendirilen Refah Partisi'nin dolaylı yoldan olaya dâhil edilmesi,
- İmam hatiplerin yaygınlaştırılmasına yönelik muhalif seslere rağmen iktidarın imam hatip okulları konusunda geri adım atmaya yanaşmaması,
- Necmettin Erbakan'ın üniformalı korumalarının rejimi tehdit eden askerler olarak algılanması,
- İrtica ile ilişkilendirilen ekonomi gruplarının/şirketlerinin İslami sermaye olarak tanımlanması,
- Şevki Yılmaz'ın geçmiş yıllarda yaptığı laiklik karşıtı konuşmaların basına servis edilmesi,
- Basının teşvikiyle bazı STK'ların ve meslek gruplarının gerçekleştirdiği irtica karşıtı gösterilerin muhalefet tarafından destek bulması,
- Cuma namazı sonrası bazı grupların laiklik karşıtı söylemlerinin iktidar ile ilişkilendirilmesi gibi olaylar 28 Şubat sürecinin hazırlayıcı faktörleri ve Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) alınan kararların sebebi olarak karşımıza çıkar.

Özellikle basın, 28 Şubat toplantısı öncesi havayı gerginleştirmek ve bahsi geçen olayları gündemde tutarak MGK'yı etkilemek için faaliyet göstermiştir: “Pompalı MGK'da” (Hürriyet, 11 Şubat 1997). “MGK'da Gündem Radikal İslam” (Milliyet, 12 Şubat 1997). “En Kritik MGK” (Sabah, 18 Şubat 1997). “Gözler Cuma'da” (Hürriyet, 26 Şubat 1997). “Hükümetin Kaderi MGK'ya Bağlı” (Hürriyet, 26 Şubat 1997). “Herkes Çok Gergin” (Sabah, 26 Şubat 1997). “En Uzun Gün” (Milliyet, 28 Şubat 1997).

Bu dönemde sıkıntılı ve çalkantılı bir süreç yaşayan Türkiye'de basın aracılığı ile darbe gerçekleştirilmesi yönünde söylemler dillendirilmeye başlanmıştır (Gölcü, 2014, s. 112). Özellikle iktidarı zor duruma sokabilecek unsurların medya araçları ile *rejim elden gidiyor* söylemleriyle sıkça işlenmesi ordu-hükümet ilişkilerini daha da zor duruma sokmuştur. Bahsi geçen politik gelişmelerin ardından 28 Şubat 1997'de toplanan Milli Güvenlik Kurulu, hükümete tavsiye niteliğinde görülen fakat gerçek anlamda siyasetin

ordu aracılığı ile yeniden dizayn edilmesine sebep olan kararları hükümete iletmiştir. 28 Şubat'ta alınan MGK kararları merkez medyada olumlu bir şekilde karşılanmış ve şu başlıklarla kamuoyuna sunulmuştur: “Tarihi Karar” (Hürriyet, 1 Mart 1997). “9 Saatlik Zirvede Rejime İnce Ayar” (Milliyet, 1 Mart 1997). “Zehir Zemberek” (Sabah, 1 Mart 1997). “Askerin 20 Şartı” (Hürriyet, 2 Mart 1997). “163 Geri Geliyor” (Milliyet, 2 Mart 1997). “Yeni Dönem” (Sabah, 2 Mart 1997). “Hoca Direniyor” (Hürriyet, 3 Mart 1997). “Genelkurmay: Erbakan’la Uyum Yok” (Milliyet, 3 Mart 1997). “MGK’nın Uyarısı Bir Başlangıçtır” (Milliyet, 3 Mart 1997). “Ordunun Demokrasiye Katkısını Bekliyoruz” (Sabah, 3 Mart 1997).

Görüleceği üzere dindar halkın taleplerini temsil eden Refah Partisi çizgisindeki siyasal hareketi saf dışı etmek; aynı kesimin ekonomik gelişimini *yeşil sermaye* tehdidi ile devre dışı bırakmak; imam hatip okulları ile birlikte Kur’an kurslarını ve İslami sembolleri temsil eden unsurları ortadan kaldırmak gibi belirli amaçları taşıyan 28 Şubat kararları ile hükümete rejim uyarısında bulunulmuştur (Kazan, 2017, s. 309).

Laik rejimin hükümet aracılığı ile tehlikeye atıldığı söyleminin vurgulandığı bu kararlar ile birlikte Türk siyasi hayatında tekrar demokratik sürecin ordu aracılığı ile kontrol edilmesi, rejimi kurtarma gerekçesi ile demokrasinin kurban edilmesi söz konusu olmuştur (Gölcü, 2014, s. 116-117). Dolayısıyla 28 Şubat sürecini/olayını, Refahiyol Hükümeti’nin yıkılmasına sebep olan muhtırayı, siyasi yönetimin askeri bürokrasinin ağırlıkta olduğu siyaset dışı güçler/unsurlar tarafından yeniden tasarlanma süreci olarak tanımlamak mümkündür (Özipek, 2005, s. 640).

28 Şubat süreci 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 müdahalelerinden farklı olarak; ordunun yönetime doğrudan el koyması değil, el koyma halinde yapılacakları sivil güçlere yaptırmayı ve bu vesileyle de biçimsel olarak demokrasiyi korumak ve siyasetin *sakıncalı* olarak tanımlanan aktörlerini devre dışı bırakarak yeniden siyasi yönetimi ele geçirmelerini önleyecek bir kurumsallaşmayı amaçlamıştır (Özipek, 2005, s. 640). Bu sebeple 28 Şubat süreci, Türkiye’de *ilk postmodern darbe* olarak adlandırılan bir süreci doğurmuştur (Zürcher, 2015, s. 432; Çakır, 2005, s. 571). Ayrıca 28 Şubat sürecinin *postmodern* kavramının kullanılarak anılmasının bir diğer sebebi de medyanın bu süreçte üstlenmiş olduğu rol ve tavidir (Arikan, 2010, s. 77; Bayramoğlu, 2007, s. 17).

28 Şubat süreci sonrası ordu ile RP arasında yaşanan bu olayların ardından bazı sendika ve federasyonlar *laiklik cephesinde* bir araya gelmişler ve laikliğin savunucusu olan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş önderliğinde yasadışı eylemlerin gerçekleştirilmesine imkân tanıdığı gerekçesiyle Refah Partisi'nin kapatılması istenmiştir. Daha sonra İslamcı eğilimleri olduğu düşünülen 161 subay ve astsubay ordudan ihraç edilmiş; benzeri eylemlerle birlikte ordu sürekli köktendinci tehdidine dair brifingler vermeye başlamıştır (Zürcher, 2015, s. 431-432). Ayrıca ordunun basına, barolara, kamu kuruluşlarına, üniversitelere irtica ile mücadele konusunda verdiği brifingler ile birlikte yeni tehlike ve iç düşman *irtica* olarak tanımlanmış ve kamuoyu bu doğrultuda yönlendirilmiştir (Gülalp, 2003, s. 82; Yıldız, 2000, s. 157).

Bu süreçte irtica tehdidine yönelik ideolojik bir koruma refleksi sergileyen egemen güçlerin farklı güç odaklarıyla ilişkileri ise belirsiz olup, askerinin yönlendirdiği bu güç odakları içerisinde basın¹⁶⁵ diğer egemen güçlerden/araçlardan farklı bir konuma oturduğunu söylemek mümkündür (Temel ve Çelebi, 2016, s.219). Ayrıca basının bu dönemde politik ve siyasi meselelere demokratik sınırlar içerisinde muhalefet yapmaktan ziyade; İslam ile ilişkili kavramları radikalize ederek, İslam karşıtlığını içeren söylemleri sıkça işleyerek, negatif olarak anlamlandırılan İslami kavramlar üzerinden bir muhalefet yaptığı görülmüştür.¹⁶⁶

İrtica tehdidine karşı kurulan *Batı Çalışma Grubu* ile İslami kimliğe sahip birçok kişi fişlenmiş, hükümet aleyhine protesto faaliyetleri düzenlenmiş, huzursuzluk ortamı oluşturulmuştur (Karatepe, 2015, s. 83). 28 Şubat'ı takip eden zaman zarfında, hükümeti zor durumda bırakmak, hükümeti rejim karşıtı olarak konumlandırmak için siyaset dışı güçlerin taşeronluğunu yapan basının çabaları ile Refah Partisi egemen güçlerle bir türlü ortak noktayı yakalayamamış; seçmeni memnun edecek projeleri hayata geçirememiş/tanıttığını yapamamış ve bütün bunlar da tabanda rahatsızlıkların meydana gelmesine sebep olmuştur (Çakır, 2005, s. 571). Ordu/basın ve hükümet arasında yaşanan gergin ortam bir türlü normale dönmemiş ve gelen baskılar sonucu Necmettin Erbakan'ın 18 Haziran 1997'de istifasını vermesiyle hükümet sona ermiştir.

¹⁶⁵ Gazeteci Ali Bayramoğlu, 28 Şubat sürecinde basının askerinin silahı olarak görev yaptığını ve basın aracılığıyla Türk Silahlı Kuvvetleri ile kamuoyu arasında doğrudan temas oluşturulduğunu belirtmektedir (Bayramoğlu, 2007, s. 97-99). Ayrıca Hürriyet gazetesinin 26 Temmuz 1996-20 Aralık 1996; Milliyet gazetesinin 22 Aralık 1996 tarihlerinde *üst düzey bir askeri yetkili* yazıları ile hükümete eleştiri ve uyarılarda bulunması da bu durumun en önemli göstergelerinden biridir.

¹⁶⁶ Bu söylemlerin somut örneklerine araştırma kısmında yer verilmiştir.

Özetle, Türkiye’de siyasi, ekonomik ve kültürel birçok sonuca yol açan 28 Şubat süreci, Cumhuriyet döneminde temelleri atılan resmi ideolojinin savaşını içermekte ve Batı değer ve ideolojilerini savunan kişi ya da kurumların, İslami değerleri Batı değerlerinin yerine ikam edeceği düşünülen siyasi partiye karşı gerçekleştirdikleri mücadeleyi, hükümete yönelik darbeyi; irtica söylemleriyle dindar kesimi ötekileştirme biçiminde kurgulanan yıpratma politikalarını ifade etmektedir (Temel ve Çelebi, 2016, s.212,216). İslami simgelerin, özellikle başörtüsünün tehdit olarak algılandığı, başörtüsünün laik sistemin temeline yerleştirilmiş bir dinamit olarak değerlendirildiği bu dönemde (Yıldız, 2000, s. 201) irtica/şeriat kavramlarıyla kendisini meşrulaştırmaya çalışan postmodern darbe dönemi egemen güçleri, aynı zamanda İslam’ın bizzat devletin/siyasetin/toplumun ötekisi olması noktasında basın aracılığıyla faaliyet göstermişlerdir. Siyasi bir hesaplaşma olarak görülebilmesinin yanında, bu süreçte İslam’ın tehdit olarak algılandığına yönelik eylemlerle birlikte *siyasal İslam*¹⁶⁷ ile mücadele edilmesi gerekliliği devlet politikası haline gelmiş (Akpınar, 2001, s. 331) dolayısıyla Batı’dan kaynaklanan tarihsel ön yargıya dayalı *İslam korkusu* Türkiye’de tekrar görünür olmuş ve Türk basınında da mevcudiyet kazanmıştır. Refahiyol Hükümeti dönemi iç ve dış politikadaki eylemlerin sürekli olarak İslami rejim tehdidi ile anılması da bu durumun en önemli göstergelerinden biridir.

3.4. Refahiyol Hükümeti Dönemi Türkiye Basınında İslamofobik Görünümler

3.4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İslam karşıtlığı tarihsel süreçte bilinçli olarak inşa edilen bir olgudur. Bu durum sadece Batı ülkelerinde değil, özellikle Batılı ideolojileri benimsemiş nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ülkelerde de mevcuttur. Dolayısıyla uluslararası ve ulusal medyada da bu karşıtlığın izlerini görmek mümkündür. Medya aracılığı ile toplumsal alanda artan İslam karşıtlığı, sosyolojik problemlere yol açmakta ve İslam dinine inananların *öteki* olarak sunulması, Müslümanların şiddet eylemlerine maruz kalmalarına sebep olabilmektedir. Bu bağlamda, İslam’ın sosyal/siyasal/kültürel hayatta bir tehlike unsuru olarak görüldüğüne ve uluslararası medyada da bu karşıtlığın

¹⁶⁷ *Siyasal İslam* ile mücadele edilmesi gerektiğine yönelik 28 Şubat kararlarının alındığı dönemde adalet bakanı olarak görev yapan Şevket Kazan, siyasal Hristiyanlık, siyasal Yahudilik kavramlarının kullanılmamasına rağmen siyasal İslam kavramının kullanılmasını eleştirmekle birlikte, İslam’ın siyasallaşmasının ne tür bir tehlikeye yol açtığını da sorgulamaktadır (Kazan, 2017, s. 218).

tetiklendiğine dair çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde aktarılan örneklere ek olarak; İslam'ın tehdit unsuru olarak Türkiye basınında nasıl konumlandırıldığına araştırılması çalışmanın öncelikli amacıdır.

Ulusal ve uluslararası literatürde İslam karşıtlığının basındaki temsili ile ilgili yapılan çalışmaların birçoğu 11 Eylül 2001 olayları ve sonrasına odaklanmaktadır. 11 Eylül sonrası Batı ile birlikte Türkiye'de de İslam'a yönelik karşıtlıklar artsa da, 11 Eylül olayları öncesinde de İslam karşıtlığının izlerini görmek mümkündür. Fakat İslam'ın tarihsel süreçte *kurgulanmış bir öteki* olarak görüldüğü ve Türkiye basınındaki İslam karşıtlığının izlerinin sorgulandığı az sayıda çalışma mevcuttur.¹⁶⁸ Bu doğrultuda, İslam karşıtlığının Türkiye basınındaki yansımalarının sorgulandığı bu çalışmanın araştırma kısmında; Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa *İslamcı* olarak nitelenen bir başbakanın iktidara gelmesiyle özellikle İslami referansların ön plana çıkarılması ve İslami politikaları siyasete taşımaya çalışan siyasal akım olan¹⁶⁹ (Karatepe, 2015, s. 19; Göle, 2011, s. 54) Refah Partisi'nin koalisyon ortağı olarak hükümette yer almasıyla İslam'ın siyasal arenada görünür hale gelmesi gibi unsurlar basının İslam algısının ölçülebilmesine imkân sağlaması bakımından, bu dönemin incelenmesini gerekli kılmıştır.

Doğru Yol Partisi-Refah Partisi ortaklığıyla kurulan Refahyol Hükümeti'ni (28.6.1996-30.6.1997) inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Fakat literatürdeki çalışmalar¹⁷⁰

¹⁶⁸ Osmanlı modernleşmesi ile birlikte İslam'ın ilerleme önündeki bir engel olarak görüldüğüne dair vurgulamalar yapan; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla İslam dininin siyasal ve toplumsal arenadan uzaklaştırıldığını ifade eden bazı çalışmalara literatürde rastlamak mümkündür. Fakat Türkiye'de İslam karşıtlığının izlerini sorgulayan; Türkiye basınında İslam'ın ve Müslümanların temsilinin problemleri tartışmaya açan birkaç çalışma bulunmaktadır: Mustafa Sami Mencet, *Mizah Dergileri Ölçeğinde Türkiye'de İslamofobi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016; Turgay Yerlikaya, *Oryantalizm: Türk Medyasında Self Oryantalizm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014; İbrahim Yenen, *Ulusal Yazılı Basında İslamofobi Algısı*, I. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi, 2016, 331-340; Ferhat Kentel, *İslamofobi Vesilesiyle Türkiye'nin Fobilerine Bakmak*, İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi, 2012, 133-148.

¹⁶⁹ Nilüfer Göle, 1980'lerden itibaren İslami düşüncenin Batı modernliği karşısında konum almaya başlamasıyla İslam'ın siyasallaşmaya başladığını belirtmektedir (2011, s. 12). Dolayısıyla bu dönemin en görünür İslami partilerinden olan Refah Partisi'nin koalisyonu ile kurulan hükümetin basın açısından nasıl konumlandırıldığını görebilmek ayrı bir önem taşımaktadır.

¹⁷⁰ Abdulkadir Gölcü, *Demokrasi Kültürü Bağlamında 28 Şubat Sürecini Yeniden Düşünmek: Köşe Yazılarında Demokrasi Söylemi*, başlıklı doktora tezinde demokrasi-basın ilişkisi perspektifinde 28 Şubat sürecindeki basının etkisini ve rolünü tartışmıştır. N. Tülay Bektaş'ın çalışması olan *Medya Demokrasi İlişkisi ve Türk Medyasında Refah Partisi İmajı* başlıklı tezde ise ideolojik yönelimleri farklı olan gazetelerde Refah Partisi'nin temsil edilme biçimi demokrasi-medya ilişkisi perspektifinde incelenmiştir. Konu ile ilgili öne çıkan bu çalışmalara ek olarak, Refah Partisi'nin siyasi serüvenini ve Refahyol Hükümeti dönemindeki politik olayları ele alan siyaset alanında yazılmış çalışmalara; 28 Şubat süreci demokrasi ve basın ilişkisini ideolojik yönelimli gazete ve diğer kitle iletişim araçları

basın-siyaset, demokrasi-basın, 28 Şubat süreci-basın karşılaştırmalarına dayanmaktadır. Bu çalışmalardan farklı olarak, bu dönemdeki İslami söylemler üzerine odaklanan veya basının iktidarı eleştirmek/yıpratmak ve siyasal amaçlarla İslam'ı korkulması gereken bir din/sistem/ideoloji olarak göstermek amacıyla İslam'ı/İslami unsurları sunuş biçiminin ortaya çıkarılması çalışmanın öne çıkan amaçlarından biridir.

Çalışma sadece 28 Şubat süreci olarak adlandırılan Milli Güvenlik Kararları sonrası siyasi sürece yoğunlaşmamakla birlikte, Refahiyol Hükümeti'nin kurulduğu ve sonlandığı sürece kadarki basının İslami söylemlerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada Refahiyol Hükümeti dönemi incelenirken siyasi meselelere, politik olaylara detaylı bir şekilde yer verilmemiştir. Bu bakımdan çalışmanın temel amacı, Türkiye'de İslamcı söylemlere sahip bir siyasal partinin iktidarında (Göle, 2011, s. 72), basının politik/ideolojik amaçlarla kullandığı İslam karşıtı söylemleri nitel yönelimli içerik analizi yöntemi kullanarak ortaya çıkarmaktır. Ayrıca benzer bakış açısı ile yapılacak olan çalışmalara katkı sağlaması, literatüre destek olması da çalışmanın diğer amaçlarındandır.

Bu doğrultuda, literatürde yer alan *Batı medyasında/Batı ülkelerinde İslamofobi* vurgulamalarının yanında tez çalışmasının, Türkiye'deki basının İslam'ın konumlandırılma biçimini incelemesi, İslam'a, İslami unsurlara yaklaşımlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu durum, dünyada ve Türkiye'de İslamofobinin 11 Eylül 2001 olayları ile sınırlandırılan bir süreç olmadığını, Türkiye basınında siyaset yönelimli bir İslamofobik retoriğin mevcudiyetini de tartışmaya açacaktır. Çalışmanın öne çıkan diğer önemli noktası ise Türkiye basınında Refahiyol Hükümeti döneminin siyasi/politik ilişkilerden farklı olarak İslami söylemlere odaklanarak sorgulanmasıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'deki İslam algısını sorgulayan çalışmalarla birlikte bu araştırma; İslam'ın siyasal/sosyal/kültürel arena için tehdit oluşturduğuna dair Batılı yaklaşım tarzının Türkiye'de nasıl mevcudiyet bulduğunu, İslami unsurların Türkiye basınında nasıl karşıt bir konuma oturtularak ötekileştirildiğini seçilmiş bir hükümet döneminde yayın yapan basın üzerinden tartışmaya açması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

3.4.2. Araştırmanın Varsayımları

Varsayımlar araştırmanın gideceği yönü belirler ve araştırma sorularına açıklık kazandırır. Araştırmayı yönlendiren ve temel hareket noktasını oluşturan varsayımlar araştırma sorularından ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle araştırma, varsayım çerçevesinde örgütlenir (Gökçe, 1995, s. 69-71). Bu bağlamda, genel olarak tez çalışmasının teori ve araştırma kısmını kapsayan varsayımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İslam karşıtlığı (İslamofobi) Batı'daki ile benzer biçimde, Türkiye'de de var olan bir unsur olup, 11 Eylül 2001 olayları ile başlamamaktadır.
2. Batı medyası aracılığı ile İslam karşıtlığı sürekli üretilirken, Türkiye basınında siyaset yönelimli bir İslamofobik retorik hâkimdir.
3. Türkiye basınında İslam, nefret uyandırıcı üslupla bir tehdit unsuru olarak konumlandırılmaktadır.
4. Refahyol Hükümeti döneminde Türkiye basını, İslam ile ilgili ilişkili unsurlara/kavramlara negatif anlamlarla/anlatımlarla birlikte yer vermektedir.

3.4.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Türkiye'de İslamofobi ve basın ilişkisi farklı dönemler örnek alınarak incelenebilecek bir konudur. Fakat çalışmanın boyutunu ve sürecini aşmaması için Türkiye basınındaki İslam karşıtlığının (İslamofobi) izleri, siyasal İslam söylemlerinin ön planda olduğu Refahyol Hükümeti dönemi (28.6.1996-30.6.1997) özelinde incelenmiştir.

Refahyol Hükümeti döneminde yayın yapan gazete ve dergilerin tamamının incelenmesi çalışmanın sınırlarını aşacağından sadece Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazeteleri bu kapsamda değerlendirilmiştir. Ayrıca gazetelerin bir yıl içerisinde yayınlanan içeriklerinin çok yoğun olması sebebiyle sadece en önemli haberlerin yer aldığı kabul edilen birinci sayfaların incelenmesi yeterli görülmüştür. Bu doğrultuda çalışma kapsamında Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinin Refahyol Hükümeti döneminde yayınlanan bütün sayıları taranmış ve gazetelerin ilk sayfaları değerlendirme kapsamına alınmıştır.

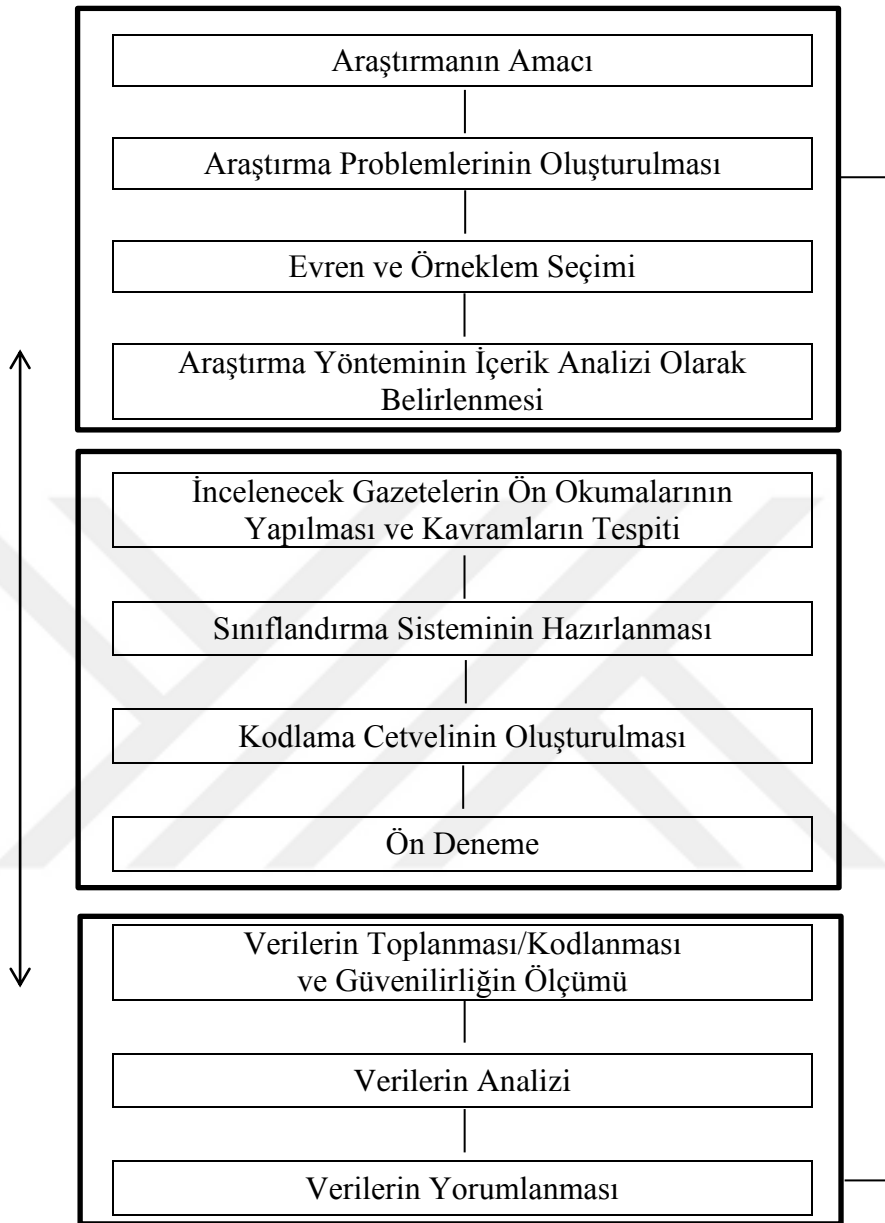
Gazetelerin incelenen birinci sayfalarında İslam ile ilişkili kavramların kullanıldığı yazılara odaklanılmıştır. Araştırma için gazeteler üzerinde yapılan ön okuma neticesinde; İslam ile ilgili/İslam ile ilişkilendirilen aşağıdaki kavramlar tespit edilmiş ve bu kavramların yer aldığı yazılar incelenmiştir. Tespit edilen kavramlar başlıklar haline getirilerek oluşturulan kategorilerin her biri içerik analizi yöntemine tabi tutulmuştur:

Laik/Laiklik/Anti-Laik; Şeriat/Şeriatçı; İslamcı/Siyasal İslam (*İslami Düzen/İslami Devlet*); İrtica; Dinci/Köktendinci (*Aşırı Dinci-Radikal-Radikal Dinci*); Cihat/İslami Cihat; Tarikat/Tarikatçı/Şeyh (*Cemaat/Cinci-Büyücü Hoca*); İslami Giyim-Görünüm (*Başörtüsü-Türban-Çarşaf-Tesettür-Örtünme-Sarık-Cübbe-Takke-Sakal*); İslami Eğitim (*Kur'an-Kur'an Kursu-İmam Hatip*); İbadet-İbadethane (*Hac-Kurban-Namaz-Ramazan-Oruç-Cami-Mescit*).

3.4.4. Araştırmanın Tasarımı¹⁷¹

Tez çalışmasının teori kısmının tamamlanması ile birlikte araştırma kısmının gerçekleştirilmesi için gerekli ön okumalar ve değerlendirmeler yapıldıktan sonra aşağıdaki süreç izlenerek tez çalışmasının araştırma kısmı tasarlanmıştır:

¹⁷¹ Tez çalışmasının araştırma kısmının genel olarak tasarlanmasında (Yöntem ve Analiz) şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Orhan Gökçe, *İçerik Çözümlemesi*, S.Ü. Yayınları, Konya, 1995; Besim Yıldırım, *İçerik Çözümlemesi Yönteminin Tarihsel Gelişimi Uygulama Alanları ve Aşamaları*, İletişim Araştırmalarında Yöntemler içinde, Literatürk Yayınları, Konya, 105-153,2015; Füsun Alver, *Basında Yabancı Tasarımı ve Yabancı Düşmanlığı*, Der Yayınları, İstanbul, 2003; Şükrü Balcı ve Onur Bekiroğlu, *İçerikten Anlama Giden Bir Tünel Olarak İçerik Çözümlemesi*, Görsel Metin Çözümleme içinde, Ütopya Yayınevi, Ankara, 268-323, 2012; Onur Bekiroğlu ve Ömer Çakın, *1 Kasım 2015 Genel Seçimleri'nde Gazete Siyasal Reklamlarının Analizi*, Türkiye'de Siyasal İletişim Uygulamaları içinde, Literatürk Yayınları, Konya, 349-400,2016.

Tablo 7. Araştırmanın Aşamaları

Çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturulan araştırma problemlerinin ardından evren ve örneklem belirlenmiş ve araştırmanın gerçekleştirilmesi için nitel yönelimli içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir.

Bu doğrultuda öncelikli olarak içerik analizi yapılacak olan metinler okunmuş/incelenmiş, İslam ile ilgili/İslam ile ilişkilendirilen kavramlar tespit edilmiştir. Daha sonra ise sınıflandırma sistemi oluşturularak kodlama çizelgesi hazırlanmıştır. Ön sınama ile birlikte; ön okuma neticesinde oluşturulan İslam ile ilişkilendirilen her bir tema için içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Güvenilirliğin ölçülmesinin ardından

araştırma verileri değerlendirilerek yorumlanmıştır. Ayrıca elde edilen veriler araştırma problemleri ile kıyaslanarak araştırma problemleri ile araştırma sonuçlarının uyumluluğu gözden geçirilmiştir.

3.4.4.1. Araştırma Soruları

Araştırma soruları, varsayımları kontrol etme ve sınaıma imkânı sağlar ve araştırma sorusuyla sorunlar araştırılabilir hale getirilirken, varsayımlar araştırma sorusunu soruya cevap verebilecek ölçütlere götürür (Gökçe, 1995, s. 70-71). Dolayısıyla araştırma sorularının varsayımları test etme amacını taşıdığını söylemek mümkündür.

Bu bağlamda tez çalışmasının varsayımlarını sınamak için nitel yönelimli içerik analizi ile aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Refahyol Hükümeti döneminde Türkiye basınında İslam hangi kavramlarla temsil edilmiştir?
2. İslam ile ilgili veya İslam ile ilişkilendirilen kavramların Refahyol Hükümeti dönemi basınında kullanım sıklığı nedir?
3. İslam ile ilgili/ilişkilendirilen kavramlar basında biçimsel olarak nasıl yer almıştır?
4. İslam ile ilgili/ilişkilendirilen kavramlarla öne çıkarılan temalar/konular nelerdir?
5. İslam ile ilgili/ilişkilendirilen kavramların yer aldığı yazıların anlatım niteliği ve anlatım/aktarım biçimi nasıldır?
6. İslam ile ilgili/ilişkilendirilen kavramlarla birlikte sunulan görsellerde öne çıkan temalar/konular nelerdir?

3.4.4.2. Evren ve Örneklem

Araştırma sonucu elde edilen verilerin genellenmek istendiği birimlerin bütünü evren olarak tanımlanmaktadır. Evren, hacmi büyüdükçe soyutlaşan ve veri toplamanın zorlaştığı bir yapı olması sebebiyle seçilen örneklem üzerinden araştırma gerçekleştirilir. Araştırma evrenini temsil etmek üzere bir takım tekniklerle seçilen ve üzerinde inceleme yapılan kesiti ifade eden örneklem ise tanımlanmış bir çalışma evreni içerisinden seçilir (Taylan, 2015, s. 52-56).

Bu doğrultuda, tez çalışmasının araştırma evrenini Türkiye’de Refahiyol Hükümeti döneminde yayın yapan gazeteler oluşturmaktadır. Fakat gazetelerin tamamının incelenmesi bir tez çalışmasının sınırlarını aşacağı için Refahiyol Hükümeti’nin görev yaptığı 28.6.1996-30.6.1997 tarihleri arasında tirajı en yüksek olan üç gazete örneklem olarak seçilmiştir. Gazeteler ideolojik yönelimlerinden ziyade tiraj oranlarına göre belirlenmiştir. Bu aynı zamanda söz konusu gazetelerin ulaştığı hedef kitle sebebiyle de önem arz etmektedir.

Tablo 8. 1996 ve 1997 Yıllarında Tirajı En Yüksek Olan Gazeteler¹⁷²

Gazeteler	1996	1997
Hürriyet	599.619	601.947
Milliyet	629.283	512.670
Sabah	618.385	598.873
Türkiye	549.275	440.358
Yeni Yüzyıl	269.939	224.274

Tabloda da görüleceği üzere, Refahiyol Hükümeti döneminde Doğan grubuna ait olan Hürriyet, Milliyet ve Bilgin grubuna ait olan Sabah gazeteleri kitle basınının¹⁷³ büyük bir çoğunluğunu (Zürcher, 2015, s. 430) oluşturmaktadır.

3.4.4.3. Veri Toplama Süreci ve Yöntem

Araştırma kapsamında öncelikle örnekleme dâhil edilen gazetelerin ön okuması yapılmış ve gazetelerde yer alan İslam ile ilgili/İslam ile ilişkilendirilen kavramlar tespit edilmiştir. Bu işlemin hemen ardından söz konusu kavramlar, Laik/Laiklik/Anti-Laik; Şeriat/Şeriatçı; İslamcı/Siyasal İslam; İrtica; Dinci/Köktendinci; Cihat/İslami Cihat; Tarikat/Tarikatçı/Şeyh; İslami Giyim-Görünüm; İslami Eğitim; İbadet-İbadethane şeklinde oluşturulan ana kategoriler içerisine dâhil edilmiştir.

¹⁷² Gazetelerin tirajlarına Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin 96-97 yılı *Çalışma Raporundan* ulaşılmıştır (<http://www.dorduncukuvvetmedya.com/arsiv/medyapol.html>). Milliyet’in 25/11/1996-1/7/1996-1/1/1997; Sabah’ın 24/9/1996 tarihli sayılarında da yer alan satış rakamları, Hürriyet/Milliyet/Sabah gazetelerinin dönemin en çok satılan gazeteleri olduğunu göstermektedir. Ayrıca tirajlarına göre örneklem olarak seçilen bu gazetelerin liberal bir eğilime sahip olduklarını söylemek mümkündür.

¹⁷³ Ayrıca promosyonlu satışların yüksek olduğu 1996-1997 yıllarında (Topuz, 2003, s. 354) Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinin de yoğun bir şekilde promosyon ürünü dağıttığı ve satış rakamlarını oldukça yükselttiği belirlenmiştir.

İslam ile ilgili/ilişkilendirilen kavramların değerlendirilmesi ve çözümlenmesi sürecinde ise metinlerin içeriğinde yer alan iletileri ve iletiler aracılığı ile ulaştırılmak istenen mesajları nicel ve nitel veriler arasında bağlamsal ilişki kullanarak ortaya çıkarabilmek amacıyla nitel yönelimli içerik analizi kullanılmıştır. Ayrıca kavramların kullanım sıklığıyla birlikte anlatım şeklini/tonunu ve anlamsal bağlamını yakalayabilmek açısından nitel yönelimli içerik analizi tercih edilmiştir.

3.4.4.3.1. İçerik Analizinin Tanımı, Gelişim Süreci ve Uygulanma Aşamaları

İçerik analizi metinlerde yer alan içeriği toplama ve analiz etme tekniği olup, içerik iletebilen sözcükler, anlamlar, semboller, düşünceler, temalar, resimler aracılığı ile herhangi bir iletiye gönderme yapar (Neuman, 2014, s. 466). Belirli biçimde kayıt altına alınmış metinlerin analiz edilmesine dayanan içerik analizi, metnin taşıdığı mesaja ve ilettiği enformasyonla birlikte anlam üzerine odaklanır (Yıldırım, 2015, s. 105). İçerik analizi ile ilgili ilk sistematik tanımlamayı yapan Bernard Berelson içerik çözümlemesini, iletişimin yazılı/açık içeriğinin objektif, sistematik ve sayısal tanımlarını yapmaya imkân tanıyan bir araştırma tekniği olarak tanımlar (Aktaran Gökçe, 1995, s. 16). Dolayısıyla objektiflik, sistematiklik, sayısallaştırma ve açık içerik olması içerik analizinin temel özellikleri arasında yer alır.

İlk olarak 1900'lerin başlarında Columbia Gazetecilik Okulu'nun gazeteler üzerinde yaptığı nicel analiz çalışmalarıyla ortaya çıktığı kabul edilen içerik analizi (Bilgin, 2006, s. 3) sözlü, yazılı, simgesel ve sembolik iletişim verilerinden çıkarımlar elde edilmesiyle birlikte gelişmiş ve nicel uygulamalar ile birlikte özellikle kitle iletişim araştırmalarında sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Kantitatif (niceliksel) gazete analizlerinin artması ile birlikte iletişim eğitim ve pratiği sürecinde içerik analizi için gerekli olan bilimsel zemin de hazırlanmış ve yöntemin gelişmesiyle birlikte haber medyası ve gazete haberleri içerik analizi çalışmalarının yoğunlaştıkları bir alan olmuştur (Yıldırım, 2015, s. 106-110,113).

Yöntemi yetkin bir şekilde ilk olarak uygulayan ise Berelson olmuştur. Sonraları ise Holtsi ve Krippendorff tarafından kapsamlı bir şekilde uygulanan içerik çözümlemesi (Yıldırım, 2015, s. 119), 1940-1950 yılları ile birlikte sistematikleşmiş ve sonraki yıllarda ABD'nin siyasal bilimlerde sıkça kullandığı bir yöntem haline gelmiştir (Gökçe, 1995, s. 14; Bilgin, 2006, s. 3). 20. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen içerik

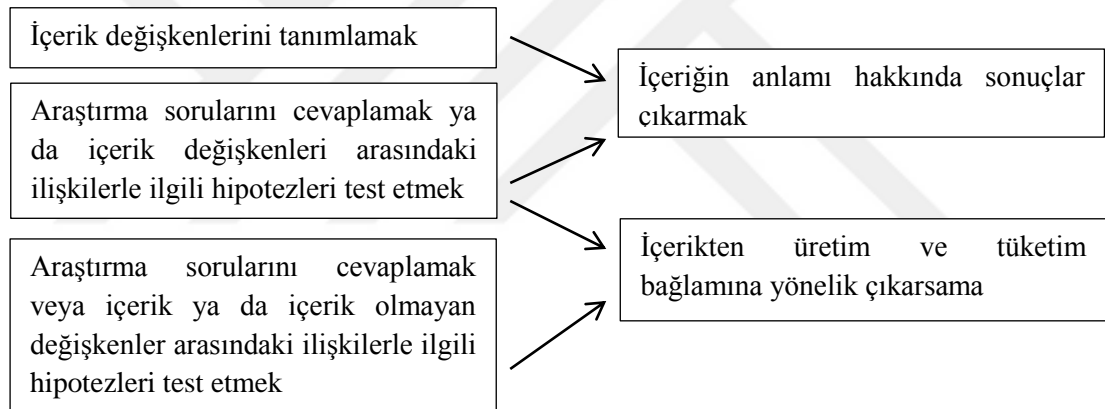
analizi (Gökçe, 1995, s. 13) için Harold D. Lasswell'den sonra yeni bir dönem başlamıştır. Artık sadece nicel değil, nitel değerlendirmelerde içerik çözümlemesinde yer almıştır. Nicel ve nitel çözümlemelerin yer almaya başladığı çalışmalarda içerik analizi yönteminde sıkça eleştirilen bağlamlarından koparılmış sıklık hesaplamaları ve yüzeysel değerlendirmelerin yanında eleştirel nitel yönelimle birlikte bağlamsal açıklamalara ve söylem çözümlemelerini tamamlayıcı nitel verilere de yer verilmiş ve içerik analizi nicel/nitel verilerin bir arada kullanıldığı/değerlendirildiği yöntem olagelmıştır (Yıldırım, 2015, s. 114-118).

Özellikle 1970'lerden sonra nicelik ile birlikte niteliği de vurgulayan bir tanımlamaya kavuşan içerik analizi, bu sayede araştırmacının yaklaşımına paralel olarak, araştırılacak konuya ilişkin nicel verilerle sınırlandırılmış betimleme ile birlikte araştırmacının kuramsal dayanakları çerçevesinde siyasal, ideolojik, ekonomik perspektifte çıkarsamalar yapmasına da imkân tanır hale gelmiştir. Bu sürecin sonucunda içerik analizi sadece saymanın, nicel verilerin aktarılmasının ötesine geçip, istatistik veriler aracılığı ile metnin bağlamından soyutlamadan oluşturulan kategorilerle mesajın, kaynağın özel amaçlarına dair çıkarsamalar yapan bir yöntem olmuştur (Yıldırım, 2015, s. 124-125).

Genel olarak metnin orijinal yapısını bozduğu, içeriklerin metinden soyutlanarak bağımsızlaştırıldığı, iletişim içeriğinin açık yönü üzerinde odaklanıldığı, sadece açıklayıcı ve nicel yaklaşım olduğu için eleştirilen içerik analizi, anlam/yorum çalışmaları ile nitel bir görünüm kazanmıştır (Gökçe, 1995, s. 19; Bal, 2013, s. 183-184). Nicel (kantitatif) içerik analizine getirilen bahsi geçen eleştiriler de, niteliksel (kalitatif) içerik çözümleme tekniğinin kullanılmasını artıran en temel etken olmuştur (Gökçe, 1995, s. 19).

Nicel içerik analizinden farklı olarak nitel yönelimli içerik analizi, sayısal verilerle birlikte nitel veya yorumlayıcı türleri de kullanır ve incelenecek olan unsurları kültürel anlam taşıyan *kültürel bir nesne* olarak görür (Neuman, 2014, s. 466-467) ve veriler arasındaki bağlamları araştırır. Bağlamlar arasındaki ilişkileri araştıran ve metnin içeriğinde bulunan anlamları ortaya çıkaran nitel içerik analizi tekniği bu özelliği sebebiyle günümüz iletişim araştırmalarında sıkça kullanılmaktadır (Aktaran Yaylagül, 2012, s. 8; İrvan, 2000, s. 79; Alver, 2003, s. 241).

Metinde yer alan niceliksel öğeleri ortaya çıkarttığı gibi kodlar ve temalar aracılığı ile anlamlar üzerine yoğunlaşan içerik analizi (Bal, 2013, s. 181) iletiler/veriler (özellikle medya mesajları) sayesinde topluma iletilen mesajların ve egemen hale getirilmeye çalışılan ideolojilerin ne olduğunu da ortaya çıkarmayı amaçlar (Yaylagül, 2012, s. 8). Nicel–nitel veriler ile metinler içerisindeki anlamları ortaya çıkarmak için kullanılan içerik analizi, iletilerin nesnel, ölçülebilir, doğrulanabilir bir şekilde açıklamasını yapmaya imkân sağlaması sebebiyle (Fiske, 2014, s. 248) tercih edilmekte ve birçok amaç/araştırma deseni için kullanılmaktadır. Her ne kadar problemler, sorunlar, araştırmalar ile ilgili geniş ölçekli sorulara tam anlamıyla yanıt veremese de, en azından araştırılacak konuyu, tartışmayı belirli bir temele oturtması için veriler sağlayabilen içerik analizinin (Fiske, 2014, s. 257) amaçlarını ise kısaca şu şekilde şematize etmek mümkündür (Aktaran Balcı ve Bekiroğlu, 2012, s. 274):

Şekil 5. İçerik analizinin amaçları

Bu amaçlar doğrultusunda kullanılan içerik analizinin uygulanma aşamasında ise öncelikli olarak araştırma sorusunun/probleminin belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda öncelikle araştırma evrenini ve araştırılacak tüm ileti sistemini temsil edecek örneklemin seçilmesi ile birlikte çözümleme birimi kararlaştırılır. Daha sonra ise çözümlenecek içerikle ilgili sınıflandırmalar/kategoriler oluşturulur ve içeriğin kodlanması ile birlikte elde edilen verilerin çözümlenmesiyle araştırmanın sonuçları yorumlanır (Neuman, 2014, s. 473-477; Akdenizli, 2012, s. 136-137; Bilgin, 2006, s. 11; Fiske, 2014, s. 249). Bu bağlamda çalışmanın araştırma kısmında, içerik analizi yöntemine uygun olarak araştırma soruları ile birlikte seçilen çalışma evrenini temsil edebilecek örneklem incelenmiş ve oluşturulan sınıflandırma sistemi perspektifinde ön kodlama işlemi yapılmıştır. Kodlamanın yapılması sonucu güvenilirlik ölçütü uygulanarak araştırmanın elde edilen verileri yazıya aktararak yorumlanmıştır.

3.4.4.3.2. Sınıflandırma Sistemi

İçerik analizi, iletişim içeriğinin önceden belirlenmiş sınıflamalar (kategoriler) çerçevesinde sistematik olarak gerçekleştirilmesini sağlayan araştırma tekniğidir (Geray, 2011, s. 151). Varsayımların formüle edilmesi ile birlikte oluşturulan değişkenlerin kategori sisteminde somutlaştırılmasına dayanan bir araştırma yöntemi olan içerik analizinde (Alver, 2003, s. 241) sınıflandırmanın oluşturulması, araştırma problemlerinin sistematik bir çözümlene yöntemine dönüştürülmesindeki en önemli aşamadır (Gökçe, 1995, s. 77).

Sınıflandırma sisteminde içerik kategorilerinin oluşturulması, araştırılacak olan medya içeriğini sınıflandırmak için kullanılacak kategori sistemine işaret eder (Balcı ve Bekiroğlu, 2012, s. 277). İçerik analizinde oluşturulan kategorilerin amaca uygun ve anlamlı olmasına; birbirlerinden bağımsız olmasına; bütünsellik taşımasına; ayırt edici özellikte olmasına ve objektif olmasına dikkat edilir (Akdenizli, 2012, s. 138-139; Bilgin, 2006, s. 13). Ayrıca kategoriler oluşturulurken, araştırmacı standartlaşmış kategorilerle birlikte bahsedilen özelliklere göre hazırlanan ve araştırmacının kuramsal yaklaşımına göre oluşturacağı kategoriler de kullanılabilir (Yıldırım, 2015, s. 138).

Sınıflandırma sisteminde kategorilerin belirlenmesinde de ön şart olan ve incelenecek metinlerin biçimsel ve içeriksel özelliklerini tespit etmek için oluşturulan değişkenler ile araştırma sorularının yanıtları tespit edilir. Araştırmanın temel perspektifi ve cevabı için aranan soruları ortaya çıkarmak amacıyla içerik analizinde kullanılması gereken değişkenler ise kontrol değişkenleri, biçimsel değişkenler ve içerik ile ilgili değişkenler olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Alver, 2003, s. 241-242). Kontrol değişkenleri, içerikten bağımsız bir şekilde tüm araştırma birimleri için doldurulan ve teknik açıdan önemli olan değişkenlerdir. Biçimsel değişkenler ise metinlerin yeri, sırası, biçimi vb. gibi incelenecek unsurların aktarılış şekli ile ilgilidir. İçerik ile ilgili değişkenler de metinden çıkarılması gereken verileri, eylemin kaynağını, olayları ve değerlendirmeleri ifade eder (Gökçe, 1995, s. 111).

Bu bakımda çalışmanın araştırma sorularına yanıt bulabilmek için oluşturulan kodlama cetvelindeki sınıflandırma sistemine ait değişkenler şu şekildedir:

Kontrol Değişkenleri

1. Değişken: İncelenen gazeteler
2. Değişken: İslam ile ilgili/ilişkilendirilen kavramlar
3. Değişken: İslam ile ilgili/ilişkilendirilen kavramlarla ilgili yazı ve görsel sayısı
4. Değişken: İslam ile ilgili/ilişkilendirilen kavramların kullanım sıklığı

Biçimsel Değişkenler:

5. Değişken: Kavramların yer aldığı yazıların sayfadaki konumu
6. Değişken: Kavramların yer aldığı yazıların gazetelerde sunum şekli

İçerik Değişkenleri:

7. Değişken: Kavramların yazı içerisinde kullanıldığı yer ve tonu
8. Değişken: Kavramların yer aldığı yazılarda öne çıkan konular/temalar
9. Değişken: Kavramların yer aldığı yazıların (eylemin) niteliği
10. Değişken: Kavramların yer aldığı yazıların anlatım biçimi
11. Değişken: Kavramlar ile ilgili kullanılan görsellerin (fotoğraf-karikatür) içerik özelliği ve altyazısının içeriği¹⁷⁴

3.4.4.3.3. Kodlama Cetvelinin Oluşturulması

İçerik analizinde kodlama cetvelinin kullanılmasının temel amacı, sınıflandırma sisteminin metne nasıl uygulanacağına ve hangi bilgilerin/değerlendirmelerin ve sembollerin hangi sınıflandırma altında kodlanacağına dair standart bir ölçü kullanılabilmesi için açık ve kapsamlı bir bilgi sunmasıdır (Gökçe, 1995, s. 115; Neuman, 2014, s. 469). Dolayısıyla kodlama çizelgesinin mantığı, hangi bilgilerin hangi kategoriler içerisine dâhil edileceğine dair bir form oluşturmasıdır (Yıldırım, 2015, s. 145). Bu doğrultuda, içerik analizi yöntemi ile Refahyol Hükümeti dönemi basınında İslam'ın temsil biçimini sorgulayan ve araştırmanın kontrol değişkenlerini ölçmek için yapılan kodlama cetveli şu şekildedir:

¹⁷⁴ Görsel materyallerin içerik analizi zordur. Çünkü görsellerde mesajlar ya da duygusal içerikler, imgeler, semboller, metaforlar aracılığıyla iletilir ve görsel malzemelerin içeriğindeki anlamın okunması gerekir (Neuman, 2014, s. 472). Dolayısıyla farklı yöntemlere (göstergebilim) ihtiyaç duyulacağından dolayı ve çalışmanın boyutunu aşacak olması sebebiyle görsel materyallerin kapsamlı analizine yer verilmemiştir.

1.Gazeteler:Hürriyet Milliyet Sabah

2.İslam ile ilgili/ilişkilendirilen Kavramlar ve Kullanım Sıklıkları: Sıklık analizi, bir şeyin var olup olmadığını, eğer var ise ne sıklıkta olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Neuman, 2014, s. 469). Bu çerçevede İslam ile ilgili veya ilişkilendirilen kavramların tespiti yapılmış ve kavramların kullanım sıklığı ölçülmüştür:

Laik/Laiklik/Anti-Laik	☐
Şeriat/Şeriatçı	☐
İslamcı/Siyasal İslam (İslami Düzen/İslami Devlet)	☐
İrtica	☐
Dinci/Köktendinci (Aşırı Dinci-Radikal-Radikal Dinci)	☐
Cihat/İslami Cihat	☐
Tarikat/Tarikatçı/Şeyh (Cemaat/Cinci-Büyücü Hoca)	☐
İslami Eğitim (Kur'an-Kur'an Kursu-İmam Hatip)	☐
İslami Giyim-Görünüm (Başörtüsü-Turban-Çarşaf-Tesettür-Örtünme-Sarık-Cübbe-Takke-Sakal)	☐
İbadet-İbadethane (Hac-Kurban-Namaz-Ramazan-Oruç-Cami-Mescit)	☐

Yukarıda yer alan her bir kavramın biçim ve içeriksel değişkenler doğrultusunda hazırlanan kodlama cetveli aynı olduğu için biçim ve içerik değişkenlerine ait sorular aşağıdaki cetvelde “Kavramlar” başlığı ile sunulmuştur:

3.Kavramların Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu: Yazıların sayfadaki konumu aşağıdaki şekle göre kategorilendirilmiş ve kodlanmıştır:

Sürmanşet		
Sol Üst	Manşet	Sağ Üst
Sol Orta	Orta	Sağ Orta
Sol Alt	Orta Alt	Sağ Alt

Sürmanşet Manşet

Sağ Üst Sağ Orta Sağ Alt

Orta Orta Alt

Sol Üst Sol Orta Sol Alt

4.Kavramların Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli:

Yalnız Metin Yalnız Fotoğraf/Karikatür Metin-Fotoğraf/Karikatür

5.Kavramların Yazı İçerisinde Kullanıldığı Yer ve Tonu: Kavramlar ile ilgili destekleyici/pozitif ifadeler *olumlu*, eleştiriler yargıları taşıyan ifadeler *olumsuz*, herhangi bir değer yargısı içermeyen anlatımlar ise *nötr* (tarafsız) olarak kodlanmıştır. Ayrı bir önem taşıdığı için kavramların yazı içerisindeki yeri ile birlikte, kavramların ilişkilendirildiği olayların aktarılış tonu da değerlendirilmiştir.

Yazı İçerişi : Olumlu Olumsuz Nötr
Yazı Başlıkları : Olumlu Olumsuz Nötr

6.Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar:

Kodlama formu her türlü bilgiyi içermeyebilir. Bu yüzden kodlama formunda açık uçlu sorulara da yer verilir ve açık uçlu sorulara alınan cevaplar ile birlikte sistemleştirme yapılır (Gökçe, 1995, s. 112). Dolayısıyla çalışma nitel yönelimli olduğu için kavramlar ile ilgili öne çıkan temalara/konulara kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. Bu yüzden her bir tema/konu açık uçlu bir şekilde kodlanmış ve sonuçlar kategoriler altında toplanarak sistematikleştirilmiştir.

7.Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği: Kavramların yer aldığı yazıların niteliği sorgulanırken, yazıların aşağıdaki kategorilerden birkaçına dâhil edilebileceği gözlemlenmiştir. Fakat yazılardaki anlamı daha iyi ortaya çıkarabilmesi için sadece ön plana çıkan nitelikler her bir yazı için bir kere kodlanmıştır.

Açıklama/Bilgilendirme İddia/Beklenti Eleştiri
 Korku/Tehdit Destek Değerlendirme/Yorum
 Diğer

8.Kavramların Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi: Kavramlar ile ilgili yazıların anlatım biçimini eleştirel olarak sorgulayabilmek için aşağıdaki kategorilendirme yapılmış ve her bir yazı için ön plana çıkan kategori kodlanmıştır:

Abartma	☐	Çarpıtma	☐	Olumsuz Sıfat Kullanımı	☐
Kutuplaştırma	☐	Alaya Alma	☐	Diğer	☐

9.Kavramlar ile İlgili Kullanılan Görsellerin (Fotoğraf-Karikatür) İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği: Görsellerin içeriği her bir kavrama göre farklılık gösterdiği için açık uçlu bir şekilde kodlanıp kategorilendirilirken, görsellerin altyazıları aşağıdaki şekilde kodlanmıştır:

Olumlu	☐	Olumsuz	☐	Nötr	☐	Altyazısız	☐
--------	--------------------------	---------	--------------------------	------	--------------------------	------------	--------------------------

3.4.4.3.4. Ön Deneme ve Güvenilirlik

Kodlama cetvelinin oluşturulmasıyla birlikte kodlama sırasında ortaya çıkabilecek olan problemleri çözmek için ön kodlama/deneme (Alver, 2003, s. 244) yapılmıştır. İncelenecek olan tematik kavramlardan ilki olan Laik/Laiklik/Anti-Laik kavramları, kodlama cetvelinin test edilmesi için deneme amaçlı kodlanmıştır. Kodlama sürecinde değişkenler ve kategoriler arasında tutarlılık kontrolü yapılmış, anlamsal bütünlük sağlandıktan sonra ortaya çıkan hatalar düzeltilmiş ve kodlama cetveli son haline getirilmiştir.

Ayrıca içerik analizindeki en önemli uygulamalardan biri de geçerlilik ve güvenilirlik kuralıdır. Geçerliliğin sağlanması için her bir analizde kategorilerin sınırları açık ve net biçimde çizilmiştir. Güvenilirlik için bir kategori sisteminin birbirinden farklı kodlayıcılar tarafından kodlanması halinde birbirine yakın sonuçların elde edilmesi gerekli görülmektedir. Farklı kodlayıcılar ya da aynı kodlayıcı tarafından iki kere kodlanan verilerden elde edilen sonuçların benzerliğinin ölçümünde ise şu formül kullanılmaktadır (Alver, 2003, s. 242):

$$C = \frac{2 \times C1, 2}{C1 + C2}$$

C1, 2= Kodlayıcıların birbiriyle uyumlu kodlama sayısı

C1= Birinci kodlayıcının kodladıklarının sayısı

C2: İkinci kodlacının kodladıklarının sayısı.”

Veya (Balcı ve Bekiroğlu, 2012, s. 283);

$$R = 2 \cdot (C1,2) / C1 + C2$$

R= Araştırmanın güvenilirlik katsayısı

C1,2= Kodlayıcıların birbirleriyle uyumlu kodlama sayısı

C1= Birinci kodlayıcının kodladıklarının sayısı

C2= İkinci kodlayıcının kodladıklarının sayısı”

Bu hesaplamalar ile birlikte kodlayıcılar aynı metni ne kadar benzer biçimde kodlamışlarsa sonuçların da o kadar güvenilir olacağı iddiası ile çözümlemenin gerçek koşullarla ne kadar örtüştüğünü belirten geçerlilik sorunun önüne geçilmiştir (İrvan, 2000, s. 78). Ayrıca araştırmacı aynı metni farklı zamanlarda aynı şekilde kodluyorsa, yani araştırmacı kodlama formunu değişik zamanlarda aynı çözümleme birimine uyguladığı zaman aynı sonuçlara ulaştığı takdirde de güvenilirlik sağlanmış olur (Gökçe, 1995, s. 119; Bilgin, 2006, s. 16). Geray’a göre ise (2011, s. 140), çalışmanın güvenilir olması için farklı kodlayıcılar ya da aynı kodlayıcı tarafından farklı zamanlarda yapılan kodlamalar sonucu %90 üzeri benzerliğin sağlanması gerekir.

Bu bağlamda, araştırma sürecinde kodlama cetveli uygulanan tematik kavramlar farklı mekân ve zamanlarda tarafımdan iki kez; tematik kavramlardan bazıları İletişim Bilimleri alanında doktora yapan iki kişi tarafından da birer kez kodlanmıştır. Elde edilen verilerin büyük bir kısmında benzerlik/eşleşme (%90 üzeri) sağlanmıştır. Özellikle biçimsel içeriklerin tamamı farklı kodlayıcı ile aynı şekilde kodlanmış; içerik değişkenlerinde ise sadece “kavramlarının yer aldığı yazılarda öne çıkan konular/temalar” başlıklı değişikende sonucu belirleyici bir etkiye sahip olmayan bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır.

3.4.5. Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında içeriklerde aktarılan anlamdan bağımsız bir şekilde bütün araştırma birimleri için doldurulan ve teknik açıdan belirleyici bir öneme sahip olan değişkenlere ait bulgular şu şekildedir:

Tablo 9. Çalışma Kapsamında Taranan Gazeteler

Gazeteler	Tarih Aralığı	Sayılar
Hürriyet	25.06.1996 - 30.06.1997	371 Sayı/Sayfa
Milliyet	25.06.1996 - 30.06.1997	371 Sayı/Sayfa
Sabah	25.06.1996 - 30.06.1997	371 Sayı/Sayfa

28.06.1996-30.06.1997 tarihleri arasında görev yapan Refahiyol Hükümeti döneminde basının İslami meselelere yaklaşımını ölçebilmek için Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinin iktidar sürecindeki tüm sayfalarının sadece ilk sayfaları incelenmiştir. İncelenen gazetelerde öne çıkan ve içerik analizi yapılan kavramlar şu şekildedir:

Tablo 10. Refahiyol Hükümeti Dönemi Türk Basınında Yer Alan İslam ile İlişkilendirilen Kavramlar

1- Laik/Laiklik/Anti-Laik	6- Cihat/İslami Cihat
2- Şeriat/Şeriatçı	7- Tarikat/Tarikatçı/Şeyh (<i>Cemaat- Cinci/Büyücü Hoca</i>)
3- İslamcı/Siyasal İslam (<i>İslami Düzen/İslami Devlet</i>)	8- İslami Giyim-Görünüm (<i>Başörtüsü-Türban-Çarşaf-Tesettür-Örtünme-Sarık-Cübbe-Takke-Sakal</i>)
4- İrtica	9- İslami Eğitim (<i>Kur'an-Kur'an Kursu-İmam Hatip</i>)
5- Dinci/Köktendinci (<i>Aşırı Dinci-Radikal-Radikal Dinci</i>)	10- İbadet-İbadethane (<i>Hac-Kurban-Namaz-Oruç-Ramazan-Cami-Mescit</i>)

Anlamsal bütünlüğün sağlanabilmesi için benzer anlamlara/anlatımlara sahip kavramlar kategoriler/başlıklar içerisine dâhil edilmiştir.

Tablo 11. İslam ile İlişkilendirilen Kavramlarla İlgili Analiz Edilen Yazı ve Görsel Sayısı

Gazeteler	Yazı Sayısı	Fotoğraf/Karikatür Sayısı
	<i>Sayı</i>	<i>Sayı</i>
Hürriyet	302	97
Milliyet	286	107
Sabah	254	66
Toplam	842	270

Araştırma kapsamında İslami kavramlarla ilişkili veya İslam ile ilişkilendirilerek anlatılan Hürriyet gazetesinden 302 yazı, Milliyet gazetesinden 286 yazı, Sabah gazetesinden ise 254 yazı değerlendirilmiştir. Analiz edilen yazıların türlerinde herhangi bir ayrıma ise (haber, röportaj vs.) gidilmemiştir. Kavramlar ile ilgili kullanılan fotoğraf ve karikatürler ise görsel kategorisinde incelenmiştir. Bu doğrultuda incelenen Hürriyet gazetesinde 97, Milliyet gazetesinde 107, Sabah gazetesinde 66 görselin İslam ile ilişkilendirildiği tespit edilmiştir.

Bu verilerle birlikte; İslam ile ilişkilendirilen kavramlarla ilgili en çok yazının Hürriyet gazetesinde yayımlandığını söylemek mümkündür. Milliyet gazetesinin ise Hürriyet ve Sabah gazetelerine göre daha fazla görsel kullanarak kavramlara yer verdiği görülmektedir.

Tablo 12. Analiz Edilen Yazı ve Görsel (Fotoğraf/Karikatür) Sayısının Kavramlara Göre Dağılımı

Kavramlar	Gazeteler							
	Hürriyet		Milliyet		Sabah		Toplam	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Yazı	Fotoğraf Karikatür
Laik/Laiklik/Anti-Laik	50	15	39	13	56	9	145	37
Şeriat/Şeriatçı	35	8	42	19	23	8	100	35
İslamcı/Siyasal İslam	21	5	11	2	19	2	51	9
İrtica	21	4	24	5	21	4	66	13
Dinci /Köktendinci	31	9	19	2	17	4	67	15
Cihat/İslami Cihat	10	4	7	4	3	2	20	10
Tarikat/Tarikatçı/Şeyh	31	13	21	10	19	10	71	33
İslami Giyim-Görünüm	46	21	53	30	43	17	142	68
İslami Eğitim	26	5	27	4	27	6	80	15
İbadet-İbadethane	31	13	43	18	26	4	100	35
Toplam	302	97	286	107	254	66	842	270

Tespit edilen ve değerlendirme kapsamına alınan 842 yazı içerisinde en fazla laik/laiklik/anti-laik, İslami giyim-görünüm, şeriat/şeriatçı ve ibadet-ibadethane ile ilgili yazıların yer aldığı ortaya çıkmıştır. İncelenen 270 görsel içerisinde ise İslami giyim-görünüm ve laik/laiklik/anti-laik konuları ile ilgili kullanılan görsellerin diğer kavram ve konulara oranla daha fazla olduğu belirlenmiştir.

İncelenen yazıların gazetelere göre dağılımı göz önüne alındığında Hürriyet ve Sabah gazetelerinde laik/laiklik/anti-laik kavramlarını içeren, Milliyet gazetesinde İslami eğitim kategorisindeki kavramlara yer veren yazıların daha fazla olduğu görülmüştür.

Ayrıca Hürriyet, Milliyet, Sabah gazetelerinde diğer kavramlara oranla, İslami giyim-görünüm kategorisindeki kelimelerin görsellerle sunumuna önem verildiği belirlenmiştir. Gazetelerin laiklik meselesini sürekli gündemde tuttuğunu, birçok yazıda şeriat vurgusunun yapıldığını, İslam'ın siyasal arenada mevcudiyetinin sorgulandığını ve İslami giyim/görünüm ile ilgili yazılarda çok sayıda görsel kullanılarak özellikle başörtülü/çarşafılı/sakallı kişilerin ön plana çıkartıldığını söylemek de mümkündür.

Tablo 13. İslam ile İlişkilendirilen Kavramların Kullanım Sıklığı ve Gazetelere Göre Dağılımı

Kavramlar	Gazeteler						Toplam	
	Hürriyet		Milliyet		Sabah		Sayı	Oran (%)
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)		
Laik/Laiklik/Anti-Laik	75	14,5	65	12,1	84	20,2	224	15,3
Şeriat/Şeriatçı	64	12,4	79	14,7	39	9,4	182	12,4
İslamcı//Siyasal İslam	29	5,6	15	2,8	30	7,2	74	5,0
İrtica	47	9,1	52	9,7	42	10,1	141	9,6
Dinci/Köktendinci	47	9,1	24	4,5	26	6,3	97	6,6
Cihat/İslami Cihat	16	3,1	13	2,4	4	1,0	33	2,2
Tarikat/Tarikatçı/Şeyh	51	9,9	43	8,0	41	10,0	135	9,2
İslami Giyim-Görünüm	85	16,4	98	18,2	63	15,2	246	16,7
İslami Eğitim	40	7,7	55	10,2	43	10,3	138	9,4
İbadet-İbadethane	63	12,2	94	17,4	43	10,3	200	13,6
Toplam	517	100	538	100	415	100	1470	100

Kavramların yazılardaki kullanım sıklığının ölçüldüğü bu tabloda, İslami giyim-görünüm, laik/laiklik/anti-laik ve ibadet-ibadethane ile ilgili kavramların diğer kavramlara oranla en sık yinelenen kavramlar olduğunu görmek mümkündür. Ayrıca Hürriyet ve Milliyet gazetesinde İslami giyim-görünüm kategorisindeki kelimeler daha sık yinelenirken, Sabah gazetesinde laik/laiklik/anti-laik kavramları ön plana çıkarılmıştır.

İslam ile ilişkilendirilen kavramların kullanım sıklığının oldukça fazla olması, Refahyol Hükümeti dönemi basınında İslam'ın temsil düzeyinin yüksek olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 14. Gazete ve Tarihlerle Göre İslam ile İlişkilendirilen Kavramların Kullanım Sıklığı

Gazeteler	Tarih:	Haziran 1996	Temmuz 1996	Ağustos 1996	Eylül 1996	Ekim 1996	Kasım 1996	Aralık 1996	Ocak 1997	Şubat 1997	Mart 1997	Nisan 1997	Mayıs 1997	Haziran 1997	Toplam
	Kavramlar														
Hürriyet	Laik/Laiklik/Anti-Laik	4	4	1	3	6	1	4	4	12	12	10	3	11	75
	Şeriat/Şeriatçı	1	-	1	16	5	2	-	-	21	3	5	5	5	64
	İslamcı//Siyasal İslam	2	5	3	-	-	-	-	-	3	1	2	-	13	29
	İrtica	-	2	4	-	-	-	-	-	2	10	5	1	23	47
	Dinci/Köktendinci	6	2	4	2	1	4	2	1	7	5	8	1	4	47
	Cihat/İslami Cihat	-	1	-	-	2	-	-	-	3	4	4	-	2	16
	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh	-	2	1	-	1	-	-	34	3	1	4	-	5	51
	İslami Giyim-Görünüm	-	5	-	10	5	11	3	14	15	6	-	9	7	85
	İslami Eğitim	-	3	2	2	-	2	1	1	-	11	8	6	4	40
	İbadet-İbadethane	-	10	2	-	5	1	-	11	20	4	10	-	-	63
Milliyet	Laik/Laiklik/Anti-laik	3	5	3	2	9	-	2	3	19	8	6	3	2	65
	Şeriat/Şeriatçı	-	-	5	12	10	4	-	2	26	8	3	7	2	79
	İslamcı//Siyasal İslam	2	-	1	-	-	-	-	-	3	5	-	-	4	15
	İrtica	-	2	1	3	-	-	6	-	4	5	8	6	17	52
	Dinci /Köktendinci	1	1	-	1	-	4	-	1	8	2	4	-	2	24
	Cihat/İslami Cihat	-	2	1	-	3	-	-	-	-	3	-	3	1	13
	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh	-	2	5	5	3	-	1	22	2	2	-	-	1	43
	İslami Giyim-Görünüm	1	4	3	3	27	1	4	12	14	9	3	11	6	98
	İslami Eğitim	-	1	7	-	3	3	-	4	2	12	11	12	-	55
	İbadet-İbadethane	-	5	3	-	19	2	-	25	19	2	17	2	-	94
Sabah	Laik/Laiklik/Anti-Laik	4	8	3	6	2	2	2	2	13	23	8	8	3	84
	Şeriat/Şeriatçı	-	1	-	3	5	-	2	1	13	1	5	7	1	39
	İslamcı//Siyasal İslam	-	1	5	2	1	3	1	3	4	-	2	1	7	30
	İrtica	-	1	-	2	-	-	1	-	1	12	5	8	12	42
	Dinci /Köktendinci	-	2	2	1	2	-	-	5	6	6	1	-	1	26
	Cihat/İslami Cihat	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	1	-	4
	Tarikat/Tarikatçı/Şeyh	-	-	-	1	1	-	1	29	1	1	-	3	4	41
	İslami Giyim-Görünüm	-	2	8	6	5	1	3	9	10	6	4	6	3	63
	İslami Eğitim	2	-	-	-	2	-	-	1	-	27	6	4	1	43
	İbadet-İbadethane	-	1	6	-	-	-	-	4	19	-	12	1	-	43
Toplam		26	72	71	82	117	41	33	188	251	189	151	108	141	1470

İslam ile ilgili/ilişkilendirilen kavramların Refahyol Hükümeti dönemi yaşanan siyasi gelişmelerle doğru orantılı bir şekilde basında yoğunlaştığı belirlenmiştir. Özellikle *postmodern darbe* (28 Şubat süreci) olarak adlandırılan süreçte İslami kavramlar basında sıkça kullanılmıştır. Fakat her ne kadar belirli dönemlerde yoğunlaşmalar olsa da, incelenen bir yıllık süreçte İslam ile ilgili/ilişkili kelimelerin basında sürekli sunulduğu, farklı anlamlarla gündem oluşturacak şekilde çerçevelendiği ortaya çıkmıştır.

Ayrıca İslami sistem ile ilişkilendirilerek kullanılan laik/laiklik/anti-laik kavramlarının üç gazetede de sürekli vurgulandığı; İslamofobik bir kavram olan dinci/köktendinci kategorisindeki kavramların ise özellikle Hürriyet gazetesinde devamlı yinlendiği göze

çarpmaktadır. Belirlenen bu kavramların yer aldığı yazılara yönelik içerik analizi sonucu elde edilen bulgular şu şekildedir:

3.4.5.1. Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramı

Laik/laiklik/anti-laik kavramlarının gazetelerde kullanılışı ile ilgili yapılan incelemeler sonucu şu verilere ulaşılmıştır:

Tablo 15. Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı

Gazeteler	İncelenen Yazı ve Görsel Sayısı		Kullanım Sıklığı	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Sayı	Oran (%)
Hürriyet	50	15	75	33,5
Milliyet	39	13	65	29,0
Sabah	56	9	84	37,5
Toplam	145	37	224	100

Laik/laiklik/anti-laik kavramları ile ilgili Sabah gazetesi 56, Hürriyet gazetesi 50, Milliyet gazetesi ise 39 yazı yayınlamıştır. Hürriyet gazetesi laik/laiklik/anti-laik kavramları ile ilgili 15 görsel, Milliyet gazetesi 13, Sabah gazetesi de 9 görsel kullanmıştır.

Yazılarda ise Sabah gazetesinde 84, Hürriyet gazetesinde 75 ve Milliyet gazetesinde de 65 kez laik/laiklik/anti-laik kavramları tekrarlanmıştır. Ayrıca Sabah gazetesi diğer gazetelere oranla laik/laiklik/anti-laik kavramlarına %37,5 oranla daha sık yer vermiştir.

Tablo 16. Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu

Sayfadaki Konum	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Sürmanşet	4	8,0	-	-	1	1,8
Manşet	19	38,0	16	41,0	21	37,5
Sağ Üst	3	6,0	2	5,1	1	1,8
Sağ Orta	2	4,0	3	7,7	6	10,7
Sağ Alt	5	10,0	1	2,5	1	1,8
Orta	1	2,0	-	-	3	5,3
Orta Alt	8	16,0	6	15,4	11	19,6
Sol Üst	2	4,0	3	7,7	-	-
Sol Orta	4	8,0	4	10,3	9	16,2
Sol Alt	2	4,0	4	10,3	3	5,3
Toplam	50	100	39	100	56	100

Yazıların sayfadaki konumu incelendiğinde; kavramların yer aldığı yazıların en fazla manşette yayınlandığı ortaya çıkmıştır. Hürriyet gazetesi yazıların 19'unu (%38,0), Milliyet gazetesi 16'sını (%41,0), Sabah gazetesi de 21'ini (%37,5) manşette konumlandırmıştır. Bu bağlamda, laik/laiklik/anti-laik ile ilgili yazıların gazetelerin en dikkat çekici yerlerinden olan manşet bölgesinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Sayfaların orta alt kısmında ise Hürriyet gazetesinde 8 (%16,0), Milliyet gazetesinde 6 (%15,4), Sabah gazetesinde 11 (%19,6) yazı yer almıştır.

Tablo 17. Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli

Kavramların Sunum Şekli	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yalnız Metin	35	70,0	26	66,7	47	84,0
Yalnız Fotoğraf/Karikatür	-	-	-	-	-	-
Metin - Fotoğraf/Karikatür	15	30,0	13	33,3	9	16,0
Toplam	50	100	39	100	56	100

Gazetelerde laik/laiklik/anti-laik kavramları ile ilgili yazıların sunum şekli incelendiğinde, görsel malzemelere metne oranla daha az yer verildiği saptanmıştır. Buna göre Hürriyet gazetesi yazıların 35'ini (%70,0), Milliyet gazetesi 26'sını (%66,7), Sabah gazetesi ise 47'sini (%84,0) yalnız metin kullanarak aktarmıştır. Metin ve fotoğraf/karikatür kullanılarak aktarılan yazı sayısı ise Hürriyet'te 15 (%30,0), Milliyet gazetesinde 13 (%33,3), Sabah gazetesinde ise 9 (%16,0)'dur. Ayrıca kavramların sadece görseller kullanılarak aktarıldığı yazılara da rastlanılmamıştır.

Tablo 18. Laik/Laiklik/Anti-Laik ile İlgili Yazılarda Kavramın Kullanıldığı Yer ve Tonu

Gazeteler		Hürriyet		Milliyet		Sabah	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazı İçerişi	Olumlu	24	48,0	20	51,3	23	41,1
	Olumsuz	12	24,0	9	23,1	10	17,8
	Nötr	6	12,0	4	10,2	5	8,9
Yazı Başlıkları	Olumlu	7	14,0	5	12,8	14	25,0
	Olumsuz	1	2,0	1	2,6	2	3,6
	Nötr	-	-	-	-	2	3,6
Toplam		50	100	39	100	56	100

Olumlu kategorisinde, laikliğin modern bir ideoloji olduğu ve laikliğin temel eksen olarak belirlenmesi gerektiği vurgusu öne çıkartılırken; olumsuz kategoride laikliğin tehlike altında olduğu, iktidarın laik rejimi eleştirdiği, anti-laik sistemlerin Orta Doğu ülkelerinde var olduğu vurgulamaları yapılmıştır. Ayrıca olumsuz tonlamalarda, İslami unsurların laikliğin önünde büyük bir engel oluşturduğuna dair İslam karşıtı söylemler de yer almaktadır.

Bu bağlamda tabloya göre, kavramların büyük bir çoğunluğunun yazı içerisinde olumlu bir tonda kullanıldığı, olumsuz kullanımda da yine laikliği ön plana çıkaran bir kullanımın olduğu görülmektedir. Yazı içerisinde, Hürriyet gazetesinde 24 (%48,0), Milliyet gazetesinde 20 (%51,3), Sabah gazetesinde ise 23 (%41,1) kere kavramlar olumlu bir şekilde yorumlanmıştır. Ayrıca Hürriyet'te 12 (%24,0), Milliyet'te 9 (%23,1), Sabah'ta ise 10 (%17,8) yazıda, laikliğin tehlike altında olduğu iddiasından hareketle olumsuz tonda bir anlatımın kullanıldığı belirlenmiştir. Yazı başlıklarında kullanılan laik/laiklik/anti-laik kavramlarının da benzer şekilde olumlu bir tonla sunulduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 19. Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Konular / Temalar						
Laiklik, devletin vazgeçilmez ilkelerinden biridir.	14	28,0	10	25,6	16	28,6
Refah Partisi laiklik karşıtıdır ve İslami sistem uygulamayı amaçlamaktadır.	13	26,0	9	23,1	18	32,1
İslam/Siyasal İslam/Dini Sistem laiklik için önemli bir tehlike oluşturmaktadır.	7	14,0	6	15,4	9	16,1
Şeriatçı ve irticai hareketler laik rejim için önemli bir tehdittir.	7	14,0	6	15,4	6	10,7
Laik ideoloji gelişmenin/ilerlemenin tek şartıdır.	5	10,0	5	12,8	5	8,9
Diğer	4	8,0	3	7,7	2	3,6
Toplam	50	100	39	100	56	100

Laiklik ile ilgili yazıların beş konu üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiş ve bu konular üzerinden kodlama gerçekleştirilmiştir. Yazılarda öne çıkan bu konular, kavramın nasıl temsil edildiğini veya kavramlar ile nasıl bir anlam haritası çıkarıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Bu bağlamda laikliği konu alan yazılarda en çok ‐laiklik, devletin vazgeçilmez ilkelerinden biridir‐ teması ön plana çıkmaktadır. Özellikle bu tema gazetelerde sürekli yer almış ve Orta Doğu/Asya ülkeleri ile ilgili politik olaylarda gündeme getirilmiştir. Refahyol Hükümeti'nin laiklik karşıtı olduğuna ve İslami sistemi getirmeyi amaçladığına dair anlatımlar da iktidarın politikalarını yıpratma amacıyla kullanılmış ve iktidarın rejim için tehdit oluşturduğuna dair algı oluşturulmuştur. Siyasal İslam'ın/şariat düzeninin laikliği ortadan kaldıracağına, dolayısıyla İslami sistemin rejimi ele geçireceğine dair anlatımlarla birlikte, İslami sistemin gerici, laikliğin ise ilerlemenin tek şartı olduğuna dair vurgulamalara gazetelerde sıkça yer verilmiştir:

Hürriyet: ‐Laiklik Endişesi Taşıyan Var‐ (8 Ekim 1996). ‐Türkiye ile İran Arasındaki Laiklik Farkı‐ (20 Aralık 1996). ‐Türkiye Laiktir, Laik Kalacak‐ (16 Şubat 1997). ‐Laik Cumhuriyete Alternatif Aramayın‐ (26 Nisan 1997). ‐Laik ve Demokratik Türkiye İstiyoruz‐ (14 Haziran 1997). ‐Laik Türkiye'ye şariat getirmek isteyen Refahyol'un öyküsü sona erdi‐ (30 Haziran 1997).

Milliyet: ‐Laiklikten Taviz Yok‐ (29 Haziran 1996). ‐Laiklik ile ilgili Kaygılarımız Var‐ (6 Temmuz 1996). ‐Türkiye'deki laik düzeni kaldırarak yerine şariatçı ve Kur'an'a dayalı bir düzen kurmak olup...‐ (2 Ağustos 1996). ‐Laiklik Uyarısı‐ (17 Ekim 1996). ‐Laiklik Uyarısı‐ (13 Şubat 1997). ‐Laiklik, AB, Rejim Teminatı‐ (1 Mart 1997).

Sabah: ‐Laikliği Koruyun Uyarısı‐ (8 Temmuz 1996). ‐Refah'a Laiklik Fırçası‐ (7 Eylül 1996). ‐Laiklikten Asla Taviz Vermeyiz‐ (25 Aralık 1996). ‐Laik Demokrasiye Gölge Düşmesin‐ (6 Mart 1997). ‐Laik Türkiye'yi Canımız Pahasına Koruyacağız‐ (15 Mayıs 1997).

Gazetelerde sıkça yer alan bu yazılarda İslam'ın laik rejime alternatif oluşturacağına dair bir korku/tehdit ve İslam'ın yönetim sistemi olarak kabul edilmemesi gerektiğine dair yapılan uyarılar öne çıkarılmıştır. Batı'daki İslam karşıtı söylemlerle benzerlik taşıyan bu içeriklerle İslami sistem karşıtlığı laiklik üzerinden yapılmış ve İslam Batı'daki gibi tehdit unsuru olarak yorumlanmıştır.

Tablo 20. Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>
Yazıların Nitelikleri						
Açıklama/Bilgilendirme	17	34,0	13	33,3	14	25,0
İddia/Beklenti	5	10,0	4	10,3	6	10,7
Eleştiri	4	8,0	3	7,7	6	10,7
Korku/Tehdit	7	14,0	9	23,1	12	21,4
Destek	10	20,0	5	12,8	10	17,9
Değerlendirme/Yorum	7	14,0	5	12,8	8	14,3
Diğer	-	-	-	-	-	-
Toplam	50	100	39	100	56	100

Yazıların niteliğini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu değişkende laiklik ile ilgili ve laikliği ön plana çıkaran resmi açıklamalara yer veren, bilgilendirme amacı taşıyan yazılar *açıklama/bilgilendirme* kategorisinde; laik politikaların uygulanmadığına ve laikliği korumak için hükümete müdahale edilmesi gerektiğine ilişkin yorumlar *iddia/beklenti* kategorisinde; Refah Partisi'nin politikalarının laikliğe uymadığına dair iktidarı eleştiren yazılar *eleştiri* kategorisinde; laik rejimin yıkılıp yerine İslami sistemin (şeriatın) geleceğine dair ifadeler içeren yazılar *korku/tehdit* oluşturma kategorisinde; özellikle askerlerin ve bazı politikacıların laikliğin uygulanması ile ilgili uyarı ve laiklik karşıtı olarak değerlendirilen politikalara karşı tehditlerini içeren yazılar laikliğe *destek* kategorisinde; iktidarın eylemlerinin dolaylı olarak laiklik ile ilgili değerlendirildiği veya laiklik ile ilgili görüş ve yargıları içeren yazılar *değerlendirme/yorum* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda, laikliğin vazgeçilemez bir ilke olduğuna dair resmi vb. açıklamaların sürekli gündemde tutulması amacıyla Hürriyet'te 17 (%34,0), Milliyet'te 13 (%33,3) ve Sabah'ta 14 (%25,0) yazı yer almıştır. Ayrıca laik politikaların uygulanmadığına dair iktidarı eleştiren söylemleri destekleyen yazılarla birlikte; rejimin tehdit altında olduğuna dair korku ve tehdit oluşturma amacı taşıyan yazılar gazetelerde oldukça fazladır. Bu yazılarda öne çıkan ifadelerden bazıları şu şekildedir:

Hürriyet: "...Refah partisinin Türkiye'de laik cumhuriyeti yıkarak yerine İslam cumhuriyetini kurmayı hedeflediğini belirtti" (29 Haziran 1996). "Laiklik bir nimettir, kıymeti iyi bilinmelidir" (30 Eylül 1996). "Laikliği tehdit" (28 Ocak 1997). "Laiklikten vazgeçilemez" (26 Şubat 1997). "Anti laik eylem odağı" (22 Mayıs 1997).

Milliyet: “Laiklik ile ilgili kaygılarımız var. Hükümet, açıkladığı programa uysun” (6 Temmuz 1996). “Hedef Laik Kesim” (18 Temmuz 1996). “Laik cumhuriyete ve çoğulcu demokrasiye ve sosyal hukuk düzenine yönelik tehlike” (25 Şubat 1997). “Akademide laik uyarı” (10 Nisan 1997).

Sabah: “Laiklik ilkesinden vazgeçilemez” (21 Eylül 1996). “Ordunun laiklik endişesine DYP’li bakan da katıldı” (11 Ocak 1997). “Laik Türkiye İçin Kadınlar Yürüdü” (16 Şubat 1997).

Tablo 21. Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Anlatım Biçimleri						
Abartma	16	32,0	9	23,1	15	26,8
Çarpıtma	14	28,0	12	30,7	13	23,2
Olumsuz sıfat kullanımı	-	-	-	-	-	-
Kutuplaştırma	10	20,0	11	28,2	12	21,4
Alaya Alma	1	2,0	-	-	4	7,2
Diğer (Nötr)	9	18,0	7	18,0	12	21,4
Toplam	50	100	39	100	56	100

Anlatım biçimi olarak; korku uyandırıcı, tehdit içeren ifadelerin gerçek dışı bir şekilde sunulduğu yazım biçimleri *abartma* kategorisinde; laiklik ile ilgili olmayan fakat laiklik ile ilişkilendirilerek yorumlanan kavramların (şeriat/irtica) yer aldığı yazılar *çarpıtma* kategorisinde; laik, anti-laik, laik-Müslüman (şeriatçı) Batı-Doğu, İran/Cezayir-Türkiye gibi ayrımı/farklılığı ifade ederek *biz-onlar* vurgulamaları yapan anlatım biçimleri *kutuplaştırma* kategorisinde; iktidarın politikalarını laiklik ile karşılaştırarak küçümseyen ifadelerin yer aldığı yazılar da *alaya alma* kategorisinde; yargı terimi veya nötr (tarafsız) bir aktarım içeren yazılar da *diğer* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda, Hürriyet gazetesindeki laiklik ile ilgili yazıların çoğunlukla abartılı (%32,0), çarpıtıcı (%28,0) ve kutuplaştırıcı (%20,0) bir üslupla aktarıldığı görülmüştür. Milliyet gazetesinde ise çarpıtıcı (%30,7), kutuplaştırıcı (%28,2) ve abartılı (%23,1) bir dil kullanılırken; Sabah gazetesi abartılı (%26,8), çarpıtıcı (%23,2) ve kutuplaştırıcı (%21,4) bir anlatım biçimini tercih etmiştir. Ayrıca gazetelerde laiklik vurgulaması yapılırken, yargı terimi taşımayan dolayısıyla tarafsız bir anlatıma sahip olan yazıların da sayısı fazladır.

Söz konusu anlatım biçimlerine dair şu örnekleri vermek mümkündür:

Hürriyet: “Laik eğitim tehlikede” (21 Temmuz 1996). “Türkiye’de laiklik zedeleniyor” (8 Ekim 1996). “Laik liderin zaferi” (29 Ocak 1997). “Laik rejimi yıkmaya yönelik girişimler...” (29 Ocak 1997). “Laiklikten saptınız” (27 Şubat 1997). “Laikliğe saldırı var” (17 Haziran 1997).

Milliyet: “Erbakan’a laiklik dersi” (7 Eylül 1996). “Laik Türkiye Cumhuriyeti’ni yıkmak isteyenlerle mücadele edeceklerinin mesajını da verdi” (7 Şubat 1997). “Türkiye laik bir devlettir...Türkiye ne Cezayir olur ne de İran” (14 Mayıs 1997).

Sabah: “Erbakan laik görüşü kızdırdı” (2 Mart 1997). “Laiklik karşıtı akımlara karşı” (2 Mart 1997). “Türkiye’de demokratik ve laik rejime yönelik tehditlerle ilgili gelişmeleri sıralarken...” (4 Mart 1997). “Erbakan laiklikte tam gaz” (20 Mart 1997).

Tablo 22. Laik/Laiklik/Anti-Laik Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği

Gazeteler	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Görsellerin İçeriği						
Asker	2	13,3	-	-	3	33,3
Politikacı	5	33,3	4	30,8	1	11,1
Asker ve politikacı	3	20,0	1	7,7	-	-
İslami giyim/görünümlü kişiler	4	26,7	4	30,8	4	44,4
Cami görüntüleri	-	-	2	15,4	-	-
Diğer	1	6,7	2	15,4	1	11,1
Toplam	15	100	13	100	9	100
Altyazının İçeriği						
Olumlu	3	20,0	-	-	3	33,3
Olumsuz	7	46,7	9	69,2	3	33,3
Nötr	5	33,3	4	30,8	3	33,3
Altyazısız	-	-	-	-	-	-
Toplam	15	100	13	100	9	100

Gazetelerde laiklik ile ilgili yazılarda genel olarak laikliği öven açıklamalar yapan politikacılar ve laikliğin teminatı olarak görülen askerlerin fotoğraflarına yer verilmiştir. Fotoğraflarda kullanılan altyazılarda ise laikliğin tehdit altından olduğuna dair vurgulamalar yapılmıştır. Bunların dışında özellikle başörtülü ve çarşafly kadınlar olmak üzere, İslami giyim/görünümlü kişilerin fotoğrafları laiklik ile ilgili yazılarla birlikte sıkça sunulmuştur.

Bu görseller ve altyazıları aracılığıyla laiklik vurgusu yapılırken, laikliğin İslami giyim/görünümlü kişiler tarafından tehdit edildiği veya İslami sistem geldiği takdirde herkesin zorunlu olarak İslami giyim ve görünümü sahip olacağı ve İslami giyim/görünümlü kişilerin gerici, İslami giyim/görünüme sahip olmayanların ise ilerici/modern olduğu vurgusu yapılmıştır.

3.4.5.2. Şeriat/Şeriatçı Kavramı

Şeriat ve şeriatçı kavramlarının gazetelerde kullanılışı ile ilgili yapılan incelemeler sonucu şu veriler elde edilmiştir:

Tablo 23. Şeriat/Şeriatçı Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı

Gazeteler	İncelenen Yazı ve Görsel Sayısı		Kullanım Sıklığı	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Sayı	Oran (%)
Hürriyet	35	8	64	35,2
Milliyet	42	19	79	43,4
Sabah	23	8	39	21,4
Toplam	100	35	182	100

Şeriat ile ilgili Milliyet gazetesi 42, Hürriyet gazetesi 35, Sabah gazetesi ise 23 yazı yayınlamıştır. Şeriat ile ilgili en çok yazıyı yayınlayan Milliyet gazetesi 19 görsel kullanırken, Hürriyet gazetesi 8, Sabah gazetesi de 8 görsele yer vermiştir.

Milliyet gazetesindeki yazılarda 79 (%43,4), Hürriyet'teki yazılarda 64 (%35,2) ve Sabah gazetesindeki yazılarda 39 (%21,4) kez şeriat/şeriatçı kelimeleri yinelenmiştir. Bu doğrultuda Milliyet gazetesinin şeriat/şeriatçı kavramlara diğer gazetelere göre %43,4 oranla daha fazla yer verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 24. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu

Sayfadaki Konum	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Sürmanşet	2	5,7	1	2,4	1	4,3
Manşet	8	22,9	12	28,6	9	39,3
Sağ Üst	3	8,6	-	-	-	-
Sağ Orta	1	2,8	4	9,5	1	4,3
Sağ Alt	2	5,7	6	14,3	1	4,3
Orta	2	5,7	-	-	2	8,7
Orta Alt	10	28,6	8	19,0	7	30,4
Sol Üst	2	5,7	2	4,8	-	-
Sol Orta	2	5,7	5	11,9	2	8,7
Sol Alt	3	8,6	4	9,5	-	-
Toplam	35	100	42	100	23	100

Şeriatı konu alan yazıların sayfadaki konumu incelendiğinde, yazıların çoğunlukla manşet ve orta alt kısımda konumlandırıldığı görülmektedir. Hürriyet gazetesi yazıların 10 tanesini (%28,6) orta alt, 8 tanesini (%22,9) manşette yayınlarken; Milliyet gazetesi manşette 12 (%28,6) orta alt kısımda 8 (%19,0); Sabah gazetesi ise manşette 9 (%39,3), orta alt kısımda 7 (%30,4) yazıya yer vermiştir. Görüleceği üzere şeriat ile ilgili kavramların yer aldığı yazıların gazetelerin en dikkat çekici yerlerinde yayınlandığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 25. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli

Kavramların Sunum Şekli	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yalnız Metin	27	77,1	23	54,8	15	65,2
Yalnız Fotoğraf/Karikatür	-	-	-	-	-	-
Metin - Fotoğraf/Karikatür	8	22,9	19	45,2	8	34,8
Toplam	35	100	42	100	23	100

Şeriat/şeriatçı kavramlarının yer aldığı yazıların sunum şekli incelendiğinde, metin kullanımının öne çıktığı görülmektedir. Buna göre, Hürriyet gazetesi yazıların 27'sini (%77,1), Milliyet gazetesi 23'ünü (%54,8), Sabah gazetesi ise 15'ini (%65,2) görsel malzeme kullanmadan aktarmıştır. Metin ve fotoğraf/karikatür kullanılarak aktarılan

yazı sayısı ise Hürriyet'te 8 (%22,9), Milliyet gazetesinde 19 (%45,2), Sabah gazetesinde ise 8 (%34,8)'dir.

Tablo 26. Şeriat/Şeriatçı ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu

Gazeteler		Hürriyet		Milliyet		Sabah	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazı İçerisi	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	20	57,1	27	64,2	17	74,0
	Nötr	3	8,6	2	4,8	3	13,0
Yazı Başlıkları	Olumlu	-	-	-	-	1	4,3
	Olumsuz	7	20,0	11	26,2	2	8,6
	Nötr	5	14,3	2	4,8	-	-
Toplam		35	100	42	100	23	100

Şeriat veya şeriatçı kavramı ile ilgili pozitif anlatımlar taşıyan, eleştirel ifadeler içermeyen yazılar olumlu kategorisinde; şeriat/şeriatçı ile ilgili negatif yargıları içeren gerçekçi olmayan ifadeler ise olumsuz kategorisinde kodlanmıştır. Ayrıca şeriatın terör ile ilişkilendirildiği vurgulamalar da olumsuz kategorisinde değerlendirilmiştir.

Bu perspektifte yapılan kodlamaya göre, şeriat/şeriatçı kavramlarının yazı içerisinde ve yazı başlıklarında büyük oranda olumsuz bir şekilde sunulduğu görülmektedir. Hürriyet gazetesi yazı içerisinde 20 (%57,1), yazı başlıklarında 7 (%20,0); Milliyet gazetesi yazı içerisinde 27 (%64,2), yazı başlıklarında 11 (%26,2); Sabah gazetesi ise yazı içerisinde 17 (%74,0), yazı başlıklarında 2 (%8,6) olumsuz tonlamayla şeriat/şeriatçı kelimelerine yer vermiştir. Genellikle açıklama ya da aktarım cümlelerinde ise nötr bir kullanım olduğu tespit edilmiştir. Şeriat/şeriatçı kavramları ile ilgili tek olumlu ifade ise Sabah gazetesinde yayınlanmış, şeriatın laiklik karşısında saygı duyulması gereken bir sistem olduğuna dair Refah partili bir vekilin açıklaması aktarılmıştır.

Tablo 27. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>
Konular / Temalar						
Şeriat kavramına farklı anlamlar yüklenerek, kavram terör/şiddet grupları (PKK vb.) ve olayları ile ilişkilendirilmektedir.	5	14,4	6	14,3	2	8,6
Şeriat, laik rejimi tehdit eden ve mücadele edilmesi gereken bir unsur olarak konumlandırılmaktadır.	14	40,0	20	47,6	12	52,2
Şeriat/şeriatçılar (şeriat taraftarları) toplumsal düzeni tehdit eden kişiler olarak tasvir edilmektedir.	8	22,8	5	11,9	7	30,6
Farklı ülkelerdeki olaylardan örnek verilerek “şeriat geliyor” algısı ile şeriat korkusu oluşturulmaktadır.	4	11,4	7	16,7	1	4,3
Diğer	4	11,4	4	9,5	1	4,3
Toplam	35	100	42	100	23	100

Şeriat ile ilgili yazıların dört konu üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiş ve kodlama bu kategoriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Dört konu ile birlikte, daha az sıklıktaki konular ya da nötr olarak yorumlanabilecek yazılar diğer kategorisine dahil edilmiştir. Bu değerlendirmeler, kavramların kullanımı ile hangi anlamların inşa edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Şeriat ile ilgili yazılarda şeriatın laik rejimi tehdit ettiği ve mücadele edilmesi gereken bir olgu olduğu sıkça yapılan vurgular arasındadır. Hürriyet 14 (%40), Milliyet 20 (%47,6), Sabah 12 (%52,2) yazıda iktidar partisinin (özellikle Kudüs Gecesi olayından sonra) şeriatı amaçladığı iddia edilerek, iktidarın meşruiyetinin sorgulanması gerektiği vurgulanmıştır. En sık vurgulanan diğer konu ise şeriatın/şeriatçıların toplumsal düzeni tehdit ettiği iddiasıdır. Özellikle imam hatip okulları ve başörtüsü şeriat düzeninin getirilmesi ile ilişkilendirilerek İslami giyim/görünümlü kişilerin toplumsal yaşam için bir tehdit oluşturduğu anlamı inşa edilmiştir. Aynı zamanda şeriat/şeriatçı kavramları, şiddet ve terör olayları ile birlikte kullanılarak ve PKK terör örgütü ile ilişkilendirilerek bir korku ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca İran, Afganistan, Cezayir gibi İslam ülkelerindeki olaylar sık sık gazetelerde işlenerek “şeriat geliyor” algısı oluşturulmuş ve şeriat kavramı gerçek anlamlarından farklı bir şekilde yorumlanmıştır. Bu ve benzeri yazılarla ilgili şu örneklerden bazıları aktarılabilir:

Hürriyet: “Yatarsak Şeriat Gelir” (8 Eylül 1996). “Şeriat İnfazı” (28 Eylül 1996). “RP’den Ankara’da Şeriat Provası” (5 Ekim 1996). “Şeriat yanlısı militanlar terör

estirdi” (4 Şubat 1997). “Modern Devlette Şeriat Uygulanmaz” (9 Mart 1997). “Şeriat Geliyor” (12 Mayıs 1997).

Milliyet: “Hoca Şeriata Doğru Gider” (3 Eylül 1996). “Mısır’da şeriat öğrenenler Türkiye’de öğretmen olacak” (21 Eylül 1996). “Şeriat İdam Etti” (28 Eylül 1996). “Dünya’da Şeriat Şoku” (29 Eylül 1996). “Şeriat getirilmek isteniyor” (30 Ocak 1997). “Çağdaş Kadının Şeriata İsyanı” (16 Şubat 1997). “Şeriat Gösterisi” (12 Nisan 1997).

Sabah: “Ok ve Yaylı Şeriat Örgütü” (11 Ekim 1996). “Şeriat Çağrısı Yaptı” (2 Şubat 1997). “Şeriat Propagandası” (20 Nisan 1997). “Bingöl de Şeriatçı Yürüyüşü: 3 Yaralı” (10 Mayıs 1997).

Görüleceği üzere, gazetelerde şeriat/şeriatçı kelimelerine yüklenen gerçek dışı olumsuz anlamlarla korku imparatorluğu oluşturularak İslami düzenin (şeriatın) korkulması gereken bir unsur olduğu algısı sürekli vurgulanmıştır. Şeriat kelimesi Türkiye basınında da Batı medyasındaki gibi (çalışmanın “İslamofobinin Medyatik Görünümleri” başlıklı kısmında örnekleri yer almaktadır) aktarılmış, terör/şiddet olayları ile ilişkilendirilmiştir.

Tablo 28. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Nitelikleri						
Açıklama/Bilgilendirme	4	11,4	2	4,8	4	17,4
İddia/Beklenti	8	22,8	14	33,3	5	21,7
Eleştiri	4	11,4	5	11,9	1	4,3
Korku/Tehdit	13	37,2	17	40,5	9	39,3
Destek	-	-	-	-	3	13,0
Değerlendirme/Yorum	4	11,4	1	2,4	-	-
Diğer	2	5,8	3	7,1	1	4,3
Toplam	35	100	42	100	23	100

Şeriat ile ilgili yazıların niteliğinin sorgulandığı bu değişkende, şeriat ile ilgili politikacılar tarafından yapılan resmi açıklamaların aktarılması ve olaylarla ilgili bilgilendirme amacı taşıyan yazılar *açıklama/bilgilendirme* kategorisinde; “şeriat geliyor, İslami düzen uygulanacak” cümleleri ile birlikte İslami politikaların olumsuz bir şekilde vurgulandığı yazılar *iddia/beklenti* kategorisinde; Refah Partisi’ni şeriat ile ilişkilendirip, iktidarın politikalarını şeriat uygulamaları olarak tanımlayıp eleştiren

yazılar *eleştiri* kategorisinde; terör ve şiddetle ilişkilendirilen (PKK ve diğer terör grupları) şeriat ile laik rejimin yıkılacağı Kur'an'a dayalı düzenin kurulacağı söylemleri ve şeriatçıların (şeriatçı olarak ötekileştirilen çarşaflı, başörtülü kişiler) toplumsal düzeni bozan kişiler olduğuna dair iddialarla birlikte; İran, Cezayir gibi İslam ülkeleri ile eşleştirilen şeriatın Türkiye'ye geleceğine dair yazılar *korku/tehdit* oluşturma kategorisinde; şeriat karşıtı söylemleri, protestoları vurgulayan politikacı/asker açıklamalarını öven, laikliği ön plana çıkaran yazılar *destek* kategorisinde; iktidar partisi mensuplarını ve iktidarı destekleyenleri şeriatçı olarak tanımlayan yazılar *değerlendirme/yorum* kategorisinde kodlanmıştır. Nötr ifadeler ise *diğer* kategorisi içerisine dâhil edilmiştir

Bu bağlamda özellikle şeriatın tehlikeli bir sistem olduğuna dair korku/tehdit söylemlerini taşıyan yazılar sürekli gündemde tutulmuştur. Hürriyet'te korku/tehdit oluşturma amacı taşıyan 13 (%37,2), Milliyet'te 17 (%40,5) ve Sabah'ta 9 (%39,3) yazı yayınlanmıştır. İddia/beklenti kategorisinde ise Hürriyet'te 8 (%22,8), Milliyet'te 14 (%33,3) ve Sabah'ta 5 (%21,7) yazı yer almıştır. Ayrıca şeriat/şeriatçı kavramlarının yukarıda bahsedilen olumsuz anlamlarla temsil edildiğini şu örneklerden görmek mümkündür:

Hürriyet: “İnsanların şeriat korkusuyla yaşadığını belirterek...” (8 Eylül 1996). “Şeriat geldi, ilk yasak kadına” (28 Eylül 1996). “Ankara’da yapılan şeriatçı gösteri” (6 Ekim 1996). “Şeriatçı başkanın maaşını artırdılar” (6 Şubat 1997). “Bu sese kulak verin: ne darbe ne şeriat” (7 Şubat 1997). “Şeriatçı-PKK ile el ele” (30 Nisan 1997). “Şeriat devleti kurmak için PKK ile anlaştık” (17 Haziran 1997).

Milliyet: “Hedefleri: Türkiye’deki laik düzeni kaldırarak yerine şeriatçı bir düzen kurmak” (2 Ağustos 1996). “Şeriatından korkuyor musunuz?” (18 Ağustos 1996). “Şeriat isteyen bazı örgütler yer altına kayıyor” (5 Ekim 1996). “Şeriat tuzağına düşmemek için” (30 Ocak 1997). “Şeriatçılar nasıl güçlendi?” (23 Şubat 1997). “Şeriat andı” (5 Mart 1997). “Yine Şeriat Çağrısı” (20 Mart 1997). “Şeriatçı gerillaların kestiği kişilerin çoğu kadın ve çocuk” (7 Nisan 1997).

Sabah: “...Yeşil bayrak açıp, şeriat gösterisi yaptı” (11 Ekim 1996). “İstanbul’da iki şeriatçı örgüt ele geçti” (11 Ekim 1996). “...Şeriatçı saldırıya ait görüntüler” (4 Şubat 1997). “...On binlerce kadın, kadınız güçlüyüz, şeriata karşıyız diye haykırdı” (16 Şubat 1997). “Şeriat Propagandası” (20 Nisan 1997).

Tablo 29. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Anlatım Biçimleri						
Abartma	11	31,4	17	40,5	10	43,5
Çarpıtma	12	34,3	15	35,7	7	30,4
Olumsuz sıfat kullanımı	2	5,7	-	-	1	4,4
Kutuplaştırma	5	14,3	7	16,7	3	13,0
Alaya Alma	-	-	-	-	-	-
Diğer (Nötr)	5	14,3	3	7,1	2	8,7
Toplam	35	100	42	100	23	100

Şeriat/şeriatçı ile ilgili gerçek dışı bir şekilde yorumlanan ve korku uyandıracak bir üslupla sunulan yazım biçimleri *abartma* kategorisinde; farklı ülkelerdeki olayları Türkiye ve iktidarın İslami politikaları ile ilişkilendirerek şeriatı farklı bir şekilde yorumlayarak aktaran anlatım biçimi *çarpıtma* kategorisinde; şeriat ile ilişkilendirilen olumsuz eylemlere ve ifadelerle yer veren yazılar *olumsuz sıfat kullanımı* kategorisinde; iç ve dış politikadaki olaylarla laik-şeriatçı, laiklik-şeriat ayrımı/karşılaştırmaları yapan, İslami politikaları destekleyenleri öteki olarak sunan yazı biçimleri *kutuplaştırma* kategorisinde; nötr bir aktarım içeren yazılar da *diğer* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda şeriat ile ilgili yazıların çoğunluğunun çarpıtıcı ve abartılı bir üslupla aktarıldığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesinde çarpıtılarak aktarılan yazı sayısı 12 (%34,3) iken Milliyet'te 15 (%35,7), Sabah'ta 7 (%30,4)'dir. Abartı içeren yazı sayısı ise Hürriyet'te 11 (%31,4), Milliyet'te 17 (%40,5) ve Sabah'ta 10 (%43,5)'dur. Ayrıca bağlamlarından kopararak siyasal ve toplumsal ayırım yapan, şeriatı destekleyenleri (laiklik-şeriat) düşman/tehlikeli olarak göstererek kutuplaştırmaya sebep olabilecek Hürriyet'te 5 (%14,3), Milliyet'te 7 (%16,7), Sabah'ta 3 (%13,0) yazı yayınlanmıştır.

Anlatım biçimlerine, diğer değişkenlerde verilen örneklerden farklı olarak şu örnekleri göstermek mümkündür:

Hürriyet: "... şeriat korkusu" (8 Eylül 1996). "...katı şeriat kuralları"(1 Ekim 1996). "... şeriat özlemleri" (1 Şubat 1997). "...şeriatçı başkan" (6 Şubat 1997).

Milliyet: "...şeriatçı bir düzen" (2 Ağustos 1996). "Şeriat idam etti" (28 Eylül 1996). "...şeriatçı komutanlar" (5 Ekim 1996). "...şeriatın katı kurallarını delmek için" (3 Haziran 1997).

Sabah: “Şeriat yanlısı başbakan” (28 Eylül 1996). “Şeriatçı subaylar” (13 Aralık 1996).

Tablo 30. Şeriat/Şeriatçı Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği

Gazeteler	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Görsellerin İçeriği						
Şiddet içerikli unsurlar	1	12,5	1	5,3	-	-
İslami giyim/görünümlü kişiler	4	50,0	8	42,2	6	75,0
İslam ülkelerine ait görüntüler	2	25,0	4	21,0	1	12,5
Şeriat karşıtı gösteriler/olaylar	1	12,5	2	10,5	1	12,5
Diğer	-	-	4	21,0	-	-
Toplam	8	100	19	100	8	100
Altyazının İçeriği						
Olumlu	-	-	-	-	-	-
Olumsuz	7	87,5	10	52,6	6	75,0
Nötr	1	12,5	5	26,3	1	12,5
Altyazısız	-	-	4	21,1	1	12,5
Toplam	8	100	19	100	8	100

Şeriat ile ilgili yazılarda kullanılan fotoğraflarda çoğunlukla İslami giyim/görünümlü kişilere yer verildiği tespit edilmiştir. Bu içerikteki fotoğraflara Hürriyet gazetesi 4 (%50,0), Milliyet gazetesi 8 (%42,2), Sabah gazetesi ise 6 (%75,0) kez yer vermiştir. Ayrıca İran, Afganistan, Cezayir gibi İslam ülkelerinin fotoğrafları Hürriyet’te 2 (%25,0), Milliyet’te 4 (%21,0), Sabah’ta ise 1 (%12,5) kez kullanılmıştır.

Bu görsellerin çoğunluğunda altyazı kullanılırken, altyazının tasarımının olumsuz olarak sunulduğu belirlenmiştir. Şeriat ile ilgili kullanılan fotoğraflarda yer alan altyazılar ile kavram olumsuz bir anlam dünyası üzerine inşa edilmiştir. Orta Doğu ve Asya’daki İslam ülkelerinden görüntülerin de sık kullanıldığı fotoğraflarda oryantalist bakış açısıyla İslam ülkeleri gerici, terör yuvası ülkeler olarak gösterilmiş, Türkiye’nin de bu ülkelere benzememesi gerektiği şeklinde altyazılara yer verilmiştir. Özellikle İslami giyim/görünümlü kişilere ait fotoğraflar ve diğer İslam ülkelerine ait görüntülerde kullanılan altyazılarla da Müslümanlar kategorilendirilmiş, şiddetle ilişkilendirilmiş ve toplumu tehdit eden kişiler olarak resmedilmiştir. Şeriatı şiddet ile birlikte gösteren, İslami giyim/görünümlü kişileri şiddet taraftarı ve şeriatçı şeklinde öteki olarak sunan fotoğraflardan bazıları şunlardır:

Şekil 6. Hürriyet, 28 Eylül 1996

Şekil 7. Milliyet, 29 Eylül 1996

Şekil 8. Sabah, 28 Eylül 1996

Şekil 9. Sabah, 13 Ekim 1996

Şekil 10. Milliyet, 19 Şubat 1997 Şekil 11. Hürriyet, 12 Mayıs 1997 Şekil 12. Sabah, 10 Mayıs 1997

3.4.5.3. İslamcı/Siyasal İslam Kavramı

İslamcı, siyasal İslam, İslami düzen, İslami devlet kavramlarının gazetelerde kullanılışı ile ilgili yapılan incelemeler sonucu şu verilere ulaşılmıştır:

Tablo 31. İslamcı/Siyasal İslam Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı

Gazeteler	İncelenen Yazı ve Görsel Sayısı		Kullanım Sıklığı	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Sayı	Oran (%)
Hürriyet	21	5	29	39,2
Milliyet	11	2	15	20,3
Sabah	19	2	30	40,5
Toplam	51	9	74	100

İslamcı/siyasal İslam ile ilgili yapılan tarama sonucu, Hürriyet gazetesinin 21 yazı, Sabah gazetesinin 19 yazı, Milliyet gazetesinin ise 11 yazı yayınladığı belirlenmiştir. Konu ile ilgili en çok yazıyı yayınlayan Hürriyet, aynı zamanda diğer gazetelere oranla daha fazla görsel kullanmıştır. Kavramların kullanım sıklığı incelendiğinde ise Sabah gazetesinin birinci sırada olduğu gözükmektedir. Sabah gazetesi 30 (%40,5), Hürriyet gazetesi 29 (%39,2), Milliyet gazetesi ise 15 (%20,3) kez kavramlara yer vermiştir.

Tablo 32. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu

Sayfadaki Konum	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Sürmanşet	-	-	-	-	2	10,5
Manşet	5	23,8	2	18,2	3	15,8
Sağ Üst	2	9,5	2	18,2	-	-
Sağ Orta	2	9,5	2	18,2	1	5,3
Sağ Alt	6	28,6	-	-	2	10,5
Orta	-	-	-	-	3	15,8
Orta Alt	4	19,0	1	9,1	3	15,8
Sol Üst	-	-	1	9,1	-	-
Sol Orta	1	4,8	3	27,2	4	21,0
Sol Alt	1	4,8	-	-	1	5,3
Toplam	21	100	11	100	19	100

Kavramların yer aldığı yazıların sayfadaki konumu incelendiğinde, Hürriyet'te İslamcı/siyasal İslam ile ilgili yazıların en fazla sağ altta (%28,6) ve manşette (%23,8) yayınlandığı; Milliyet'te sol orta (% 27,2), manşet (%18,2), sağ üst (%18,2) ve sağ

ortada (%18,2) yer aldığı; Sabah'ta ise yazıların sol orta (%21,0), manşet (%15,8), orta (%15,8) ve orta alt (%15,8) kısımlarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Tablo 33. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli

Kavramların Sunum Şekli	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yalnız Metin	16	76,2	9	81,8	17	89,5
Yalnız Fotoğraf/Karikatür	-	-	-	-	-	-
Metin - Fotoğraf/Karikatür	5	23,8	2	18,2	2	10,5
Toplam	21	100	11	100	19	100

Kavramların yazı içerisinde sunum şekli incelendiğinde ise üç gazetenin de çoğunlukla yalnız metin kullanarak yazıları aktardığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi 16 (%76,2) yazıyı sadece metinle, 5 (%23,8) yazıyı ise görselle birlikte aktarmıştır. Milliyet gazetesi 9 (%81,8) yazıyı yalnız metinle, 2 (%18,2) yazıyı ise görsel kullanarak yayınlamıştır. Sabah gazetesi ise 17 yazıyı (%89,5) sadece metin kullanarak, 2 yazıyı (%10,5) ise görselle birlikte aktarmıştır.

Tablo 34. İslamcı/Siyasal İslam ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu

Gazeteler		Hürriyet		Milliyet		Sabah	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
		Yazı İçerişi	Olumlu	-	-	-	-
Olumsuz	16		76,2	9	81,8	11	58,0
Nötr	4		19,0	1	9,1	2	10,5
Yazı Başlıkları	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	1	4,8	1	9,1	4	21,0
	Nötr	-	-	-	-	2	10,5
Toplam		21	100	11	100	19	100

İslamcı, siyasal İslam, İslami düzen, İslami devlet ile ilgili negatif olmayan, pozitif yargıları taşıyan yazılar olumlu; İslamcılarının militan/örgütçü olarak tanımlandığı, siyasal İslam'ın/İslami düzenin devleti ele geçirdiği ve siyasal İslam'ın yaygınlaştığı

iddiaları ile ilgili yazılar ise olumsuz kategorisinde kodlanmıştır. Ayrıca sadece bir yargıda bulunulmadan aktarılan kavramlar nötr kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda, kavramların yazı içerisinde ve yazı başlıklarında çoğunlukla olumsuz bir şekilde aktarıldığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi yazı içerisinde 16 (%76,2), yazı başlıklarında 1 (%4,8); Milliyet gazetesi yazı içerisinde 9 (%81,8), yazı başlıklarında 1 (9,1); Sabah gazetesi ise yazı içerisinde 11 (%58,0), yazı başlıklarında 4 (%21,0) olumsuz tonlamayla kavramları yayınlamıştır.

Tablo 35. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Konular / Temalar						
Siyasal İslam/İslamcı kelimeleri rejimi tehdit eden unsurlar olarak konumlandırılmaktadır.	8	38,1	2	18,1	3	15,8
İslamcı kelimesi hükümeti/siyasileri/yazarları tanımlamak için kullanılmıştır.	7	33,3	3	27,3	8	42,1
İslami uygulamaları destekleyenler İslamcı olarak nitelendirilmiştir/etiketlenmiştir.	4	19,0	3	27,3	6	31,6
İslamcı kelimesi örgüt/militan/terörist kelimeleri ile birlikte anılmıştır.	2	9,6	3	27,3	2	10,5
Diğer	-	-	-	-	-	-
Toplam	21	100	11	100	19	100

Bu konular özellikle Refahyol Hükümeti'nin kurulması, hükümetin başörtüsü yasağını kaldırmaya yönelik girişimleri ve imam hatip liseleri ile ilgili söylemlerin arttığı dönemlerde yazılarda sıkça vurgulanmıştır.

Dolayısıyla Siyasal İslam, İslami düzen, İslami devlet kavramlarının yer aldığı yazılarda İslam'ın siyasallaşmasının rejimi tehdit edici bir unsur olduğu düşüncesi Hürriyet gazetesinde sık vurgulanan temalar arasındadır. Hürriyet gazetesi bu temayı ön plana çıkaran 8 (%38,1), Milliyet gazetesi 2 (%18,1), Sabah gazetesi ise 3 (%15,8) yazı yayınlamıştır.

İslamcı kelimesinin ise çoğunlukla hükümetin, Refah Partisi'nin ve Başbakan'ın tanımlanması için kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu perspektifte Hürriyet 7 (%33,3), Milliyet 3 (%27,3), Sabah 8 (%42,1) yazı yayınlamıştır. Bu tanımlama, Refahyol Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte sürekli kullanılmış, siyasi yöneticiler dini inançları üzerinden hedef gösterilmiş ve rejimi tehdit eden kişiler olarak gösterilmiştir.

Ayrıca İslami eğitim alanlar, İslami politikaları destekleyenler de rejim düşmanı olarak görülmüş, militan/radikal gibi kavramlarla anılmışlardır.

Ayrıca incelenen gazetelerde İslam'ın, İslami unsurların siyasal arenada kabul edilmediği ve İslami politikaları savunan kişileri İslamcı etiketiyle düşman/öteki olarak gösteren, şiddet taraftarı/radikal olarak tanımlanan İslamcılarının tehlikeli kabul edildiği birçok yazıya rastlanmıştır:

Hürriyet: “73 yıllık Cumhuriyet’te İslamcılar başa geçti” (30 Haziran 1996). “İslamcı gazeteci, ... İslamcı şair” (7 Temmuz 1996). “Askerler ilk kez Atatürk’ün mirasını İslamcı hükümete bıraktı” (10 Temmuz 1996). “Radikal İslamcı militanlar” (20 Ağustos 1996). “Siyasal İslam’ın yayılması” (26 Nisan 1997). “...siyasal İslam’ın kadrolarını yaratmak” (12 Haziran 1997).

Milliyet: “İslamcı Başbakan” (29 Haziran 1996). “İslamcı Örgütler” (19 Şubat 1997). “İslamcı terör örgütü” (3 Haziran 1997). “İslamcı militanlar” (4 Haziran 1997).

Sabah: “İlk defa İslamcı bir başbakanı var Türkiye’nin” (9 Temmuz 1996). “İslamcıların sevinci” (13 Ağustos 1996). “Ülkemizdeki İslamcı radikallerin yüzü gülecek” (5 Ekim 1996). “İslamcı örgüt” (12 Şubat 1997). “siyasal İslam’la her alanda mücadele” (15 Haziran 1997).

Görüleceği üzere bu ve benzeri ifadeler, Batı’daki İslamofobik söylemlerle benzer yargıları taşımakla birlikte, İslam’ın çağ dışı olarak görülmesi ile İslam’ın siyasal ve toplumsal alanda etkisinin kaldırılması, İslami kimliklerin öteki olarak gösterilmesi gibi sonuçlara neden olabilmektedir.

Tablo 36. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Nitelikleri						
Açıklama/Bilgilendirme	2	9,5	2	18,2	2	10,5
İddia/Beklenti	3	14,3	-	-	4	21,1
Eleştiri	2	9,5	-	-	3	15,8
Korku/Tehdit	12	57,2	8	72,7	7	36,8
Destek	-	-	-	-	-	-
Değerlendirme/Yorum	2	9,5	1	9,1	3	15,8
Diğer	-	-	-	-	-	-
Toplam	21	100	11	100	19	100

İslamcı/siyasal İslam ile ilgili sadece aktarım amacı taşıyan ve açık bir yargı taşımayan yazılar *açıklama/bilgilendirme* kategorisinde; İslam'ın siyasal ve toplumsal arenada görünür olmaya başladığını vurgulayan yazılar *iddia/beklenti* kategorisinde; hükümetin İslami politikalarını laiklik ile ilişkilendirerek tartışmaya açan yazılar *eleştiri* kategorisinde; İslami kesimi şiddet/terör ile ilişkilendiren, militan/örgüt tanımlamaları yapan, “siyasal İslam yaygınlaşıyor” terimiyle korku oluşturmayı amaçlayan yazılar *korku/tehdit* oluşturma kategorisinde; Müslüman kimliği ile öne çıkan kişilerin toplumsal ve siyasal alanda görünür olmasını tartışmaya açan yazılar *değerlendirme/yorum* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda özellikle İslam'ın siyasal arenada güçlenerek İslami kesimin siyasallaştığını iddia eden, eleştiren ve bu durumun da devletin rejimini tehdit edeceğini vurgulamayı amaçlayan yazıların sıkça yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu bakış açısıyla Hürriyet'te 12 (%57,2), Milliyet'te 8 (%72,7), Sabah'ta ise 7 (%36,8) yazı yer almıştır. Bu yazılarla ilgili bazı örnekler vermek gerekirse:

Hürriyet: “...İslamcı bir partinin yönetimine girdi” (9 Temmuz 1996). “İslamcı çevreler” (15 Temmuz 1996). “İslamcı sermayenin savunma sanayiine sızması için de etkin önlemler alınıyor” (9 Haziran 1997). “Siyasal İslam'ın kadrolarını yaratmak” (12 Haziran 1997). “Siyasal İslam, amacına ulaşmak için bölücü terör örgütü PKK ile de işbirliği yapmaktadır” (12 Haziran 1997).

Milliyet: “İslam Cumhuriyeti'ne doğru sürükleniş başlıyor” (30 Haziran 1996). “İslamcı zenginler” (11 Mart 1997). “İslam'ı siyasallaştırmak” (26 Mart 1997).

Sabah: “...İslamcı odaklarda heyecan dalgası kabartıyor” (13 Ağustos 1996). “İslami düzen oyla da gelebilir (2 Şubat 1997). “Siyasal İslam'ın yayılması” (26 Nisan 1997). “Siyasal İslam'ı gerçekleştirme yolunda...” (12 Haziran 1997).

Tablo 37. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>
Yazıların Anlatım Biçimleri						
Abartma	6	28,6	3	27,3	7	36,9
Çarpıtma	7	33,3	3	27,3	4	21,0
Olumsuz sıfat kullanımı	-	-	-	-	-	-
Kutuplaştırma	6	28,6	4	36,3	6	31,6
Alaya Alma	-	-	-	-	-	-
Diğer (Nötr)	2	9,5	1	9,1	2	10,5
Toplam	21	100	11	100	19	100

İslamcı, siyasal İslam, İslami düzen, İslami devlet ile ilgili yazıların anlatım biçimleri sorgulanırken; siyasal İslam'ın yayıldığı, güçlendiği gibi söylemlerin/iddiaların yer aldığı yazılar *abartma* kategorisinde; İslamcı olarak tanımlanan kişilerin rejimi değiştireceği iddiaları taşıyan yazı biçimleri *çarpıtma* kategorisinde; toplumsal yapı içerisinde dini hassasiyeti olan kesimleri İslamcı olarak kategorilendiren ifadelerin olduğu yazılar *kutuplaştırma* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu perspektifte yapılan kodlama sonucu, kavramların büyük bir çoğunluğunun kutuplaştırılarak, abartılarak ve çarpıtılarak aktarıldığı ortaya çıkmıştır. Kutuplaştırıcı ifadeler taşıyan Hürriyet'te 6 (%28,6), Milliyet'te 4 (%36,3), Sabah'ta ise 6 (%31,6) yazı tespit edilmiştir. Abartı ifadeleri içeren yazılar ise Hürriyet'te 6 (%28,6), Milliyet'te 3 (%27,3), Sabah'ta ise 7 (%36,9) kez yer almıştır. Ayrıca Hürriyet'te 7 (%33,3), Milliyet'te 3 (%27,3), Sabah'ta 4 (%21,0) yazıda kavramların çarpıtılarak aktarıldığı belirlenmiştir. Kavramlarla ilgili verilen diğer değişkenlerdeki örneklere ek olarak, anlatım biçimlerini göstermesi açısından aşağıdaki bazı yazıları aktarmakta fayda görülmüştür:

Hürriyet: “İslamcı çevreler” (15 Temmuz 1996). “İslamcı bir tiyatro” (20 Nisan 1997). “Siyasal İslam yanlısı milletvekilleri” (11 Haziran 1997). “Siyasal İslam cephesi” (12 Haziran 1997). “Siyasal İslamcı medya: 19 gazete, 110 dergi, 51 radyo, 20 TV kanalı; Siyasal İslamcı kuruluşlar: 2500 dernek 500 vakıf 1000 şirket 1200 yurt 800 okul ve kurs...” (12 Haziran 1997).

Milliyet: “İslamcı örgütler, son dönemde vahşi bir infaz yolu seçtiler” (19 Şubat 1997). “İslamcı işadamları, katlanan servetleri” (10 Mart 1997). “İslamcı ve laik partiler” (7 Haziran 1997).

Sabah: “İslamcı basın” (13 Kasım 1996). “İslamcı yazar” (3 Ağustos 1996).

Tablo 38. İslamcı/Siyasal İslam Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği

Gazeteler	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Görsellerin İçeriği						
İslamcı olarak tanımlanan kişiler	2	40,0	-	-	-	-
İslami giyim/görünümlü kişiler	2	40,0	1	50,0	1	50,0
İbadethane görüntüleri	1	20,0	-	-	-	-
İslam ülkelerine ait görüntüler	-	-	1	50,0	-	-
Diğer	-	-	-	-	1	50,0
Toplam	5	100	2	100	2	100
Altyazısının İçeriği						
Olumlu	-	-	-	-	-	-
Olumsuz	3	60,0	2	100	-	-
Nötr	2	40,0	-	-	1	50,0
Altyazısız	-	-	-	-	1	50,0
Toplam	5	100	2	100	2	100

Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinde İslamcı, Siyasal İslam, İslami Düzen, İslami Devlet kavramları ile ilgili az sayıda görselin yayınlandığı belirlenmiştir. Az sayıdaki bu görsellerin içeriğini ise İslamcı olarak tasvir edilen kişiler, İslami giyim/görünümlü kişiler, cami görüntüleri, İslam ülkelerine ait görüntüler oluşturmaktadır. Gazeteler içerisinde en fazla görsele yer veren ise Hürriyet olmuştur.

Bu görsellerde kullanılan altyazıların içeriğinin ise olumsuz bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Özellikle İslami giyim/görünümlü kişilere ait görüntüler olumsuz ifadelerle aktararak negatif bir İslamcı tasviri çizilmiştir.

3.4.5.4. İrtica Kavramı

İrtica kavramının¹⁷⁵ gazetelerde kullanılışı ile ilgili yapılan incelemeler sonucu şu bulgulara ulaşılmıştır:

¹⁷⁵ İrtica kavramı sözlükte gericilik anlamına gelmekle birlikte (www.tdk.gov.tr); Türk siyasi tarihinde muhalefeti suçlama biçimi olarak sıkça kullanılmıştır. İlerlemenin karşıtı olarak kullanılan ve olumsuz bir anlama sahip olan irtica kelimesinin çalışma kapsamında incelenen gazetelerde İslam ile ilişkilendirilerek kullanıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla kavramın vurguladığı *gericilik* anlamından ziyade, kavramın muhtevasının İslam ile ilişkilendirilerek kullanılması tartışmaya açılmış ve içerik analizi bu perspektifte gerçekleştirilmiştir.

Tablo 39. İrtica Kavramı ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramın Kullanım Sıklığı

Gazeteler	İncelenen Yazı ve Görsel Sayısı		Kullanım Sıklığı	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Sayı	Oran (%)
Hürriyet	21	4	47	33,3
Milliyet	24	5	52	36,9
Sabah	21	4	42	29,8
Toplam	66	13	141	100

İrtica kavramı ile ilgili Milliyet gazetesi 24 yazı, 5 görsel kullanırken; Hürriyet gazetesi 21 yazı, 4 görsel; Sabah gazetesi ise 21 yazı ve 4 görsel kullanmıştır. Kavramın kullanım sıklığı incelendiğinde ise Milliyet gazetesinin 52 (%36,9), Hürriyet gazetesinin 47 (%33,3), Sabah gazetesinin de 42 (%29,8) kere kavramı kullandığı görülmüştür. Bu bağlamda, Milliyet gazetesinin diğer gazetelere göre irtica kavramını daha fazla yinelediği, kavram ile ilgili daha fazla yazı ve görsel kullandığını söylemek mümkündür.

Tablo 40. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu

Sayfadaki Konum	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Sürmanşet	2	9,5	1	4,2	2	9,5
Manşet	10	47,6	13	54,1	11	52,4
Sağ Üst	-	-	3	12,5	-	-
Sağ Orta	1	4,8	2	8,3	1	4,8
Sağ Alt	1	4,8	1	4,2	-	-
Orta	-	-	-	-	2	9,5
Orta Alt	6	28,5	3	12,5	3	14,3
Sol Üst	-	-	-	-	-	-
Sol Orta	1	4,8	1	4,2	-	-
Sol Alt	-	-	-	-	2	9,5
Toplam	21	100	24	100	21	100

Yazıların sayfadaki konumu değerlendirildiğinde; kavramların yer aldığı yazıların en fazla manşette konumlandırıldığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi yazılardan 10 (%47,6) tanesini, Milliyet gazetesi 13 (%54,1) tanesini, Sabah gazetesi ise 11 (%52,4) tanesini manşette yayınlamıştır. Gazetenin en üst kısmı olan sürmanşette ise Hürriyet 2 (%9,5), Milliyet 1 (%4,2), Sabah gazetesi ise 2 (%9,5) yazıya yer vermiştir. Dolayısıyla

irtica kavramının gazetelerin en önemli kısımları olan manşet ve sürmanşette konumlandırıldığını görmek mümkündür.

Tablo 41. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli

Kavramların Sunum Şekli	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yalnız Metin	17	81,0	19	79,0	17	81,0
Yalnız Fotoğraf/Karikatür	-	-	-	-	-	-
Metin - Fotoğraf/Karikatür	4	19,0	5	21,0	4	19,0
Toplam	21	100	24	100	21	100

Kavramın yer aldığı yazıların sunum şekli değerlendirildiğinde, metin kullanımının daha fazla olduğu görülmektedir. Buna göre Hürriyet gazetesi yazıların 17'sini (%81,0), Milliyet gazetesi 19'unu (%79,0), Sabah gazetesi ise 17'sini (%81,0) görsel malzeme kullanmadan aktarmıştır. Ayrıca Hürriyet 4 (%19,0) yazıyı, Milliyet 5 (%21,0) yazıyı, Sabah'ta 4 (%19,0) yazıyı görsel kullanarak yayınlamıştır.

Tablo 42. İrtica ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu

Gazeteler		Hürriyet		Milliyet		Sabah	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazı İçerişi	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	15	71,4	13	54,2	18	85,7
	Nötr	-	-	2	8,3	-	-
Yazı Başlıkları	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	5	23,8	7	29,2	2	9,5
	Nötr	1	4,8	2	8,3	1	4,8
Toplam		21	100	24	100	21	100

İrtica kavramını İslam ile ilişkilendiren, Müslümanları irticacı olarak tanımlayan yazılar olumsuz; irtica ile ilgili açıklayıcı ya da herhangi bir yargı taşımayan ifadeler nötr kategorisinde kodlanmıştır. Ayrıca kavramın olumsuz bir çağrışım uyandırması sebebiyle olumlu tonlamanın yazılarda yer almadığı ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda kodlama sonucu irtica kavramının yazı içerisinde ve yazı başlıklarında büyük oranda olumsuz olarak aktarıldığı tespit edilmiştir. İrtica kavramını Hürriyet gazetesi yazı içerisinde 15 (%71,4), yazı başlıklarında 5 (%23,8); Milliyet gazetesi yazı içerisinde 13 (%54,2), yazı başlıklarında 7 (%29,2); Sabah gazetesi ise yazı içerisinde 18 (%85,7), yazı başlıklarında 2 (%9,5) kez olumsuz bir şekilde İslam ile ilişkilendirerek kullanmıştır.

Ayrıca Milliyet gazetesi irtica kavramını özellikle yazı başlıklarında konumlandırılan ve İslam ile ilişkilendirerek olumsuz bir biçimde kullanan gazete olurken, Sabah gazetesi özellikle yazı içerisinde irtica kavramını İslam ile eşleştirerek veren gazete olmuştur.

Tablo 43. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Konular / Temalar						
İslami faaliyetlerin (İslami eğitim ve İslami giyim/görünüm vb.) irtica ile ilişkilendirilip laiklik karşısında konumlandırılması.	8	38,1	7	29,2	9	42,8
İslam ile ilişkilendirilen irticai faaliyetlerin tehlikeli ve mücadele edilmesi gereken bir mesele olarak sorunsallaştırılması.	9	42,8	11	45,8	7	33,3
İslam ile ilişkili kişilerin irticacı olarak tasvir edilmesi.	3	14,3	4	16,7	5	23,9
Diğer	1	4,8	2	8,3	-	-
Toplam	21	100	24	100	21	100

İrtica ile ilgili yazıların üç konu üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiş ve bu konular üzerinden kodlama gerçekleştirilmiştir. Daha az sıklıkta yer alan ya da nötr olarak yorumlanabilecek yazılar da diğer kategorisinde değerlendirilmiştir.

İrtica ile ilgili yazılar incelendiğinde, söz konusu kavramın İslam'la ilişkilendirildiği, genellikle İslam ve İslami uygulamalarla birlikte kullanıldığı ve İslam ile ilişkilendirilen unsurların/kişilerin tehlikeli olduğu ve dolayısıyla mücadele edilmesi gereken alanlar/kişiler olarak çerçvelendiği görülmektedir. Hürriyet gazetesi İslami faaliyetleri irtica ile ilişkilendiren 8 (%38,1) yazı, Milliyet 7 (%29,2), Sabah ise 9 (%42,8) yazı yayınlamıştır. İrticai eylemler olarak gösterilen İslami faaliyetlerle mücadele edilmesi gerektiğini vurgulayan yazılar ise Hürriyet'te 9 (%42,8), Milliyet'te 11 (%45,8), Sabah'ta ise 7 (%33,3) kez yayınlanmıştır. İrticacı olarak gösterilen Müslümanlar ile ilgili ise Hürriyet gazetesi 3 (%14,3), Milliyet gazetesi 4 (%16,7), Sabah gazetesi ise 5 (%23,9) yazıya yer vermiştir.

Bu yazılarda vurgulanan temalarla birlikte, İslam'ın (Kur'an kursu/imam hatip Liseleri kavramları ile birlikte) irtica ile ilişkilendirilerek laiklik karşısında konumlandırıldığı; Kur'an kurslarının rejim karşıtı irticacı yetiştirdiği ve genel olarak irtica ile mücadele adı altında İslami eğitimin kontrol altına alınması gerektiği anlamları inşa edilmiştir. Ayrıca İslami giyim/görünümlü kişilerin (özellikle sakallı, çarşafli kişiler) irticacı adı altında terörist olarak gösterildiği (PKK ile benzerlik kurularak) ve toplumdan dışlanması gereken kişiler olarak yorumlandığı yazılar da bu temalar içerisinde aktarılmıştır. Bu yazılar ile ilgili aşağıdaki örnekler verilebilir:

Hürriyet: "İrticacı faaliyetlere katılan aşırı dinci terör örgütü üyesi 13 subay ve astsubayın..." (5 Ağustos 1996). "İrtica tehlikesine dikkat, Cumhuriyetin temel niteliklerine, devletin temel çatısına yönelmiş tehdit" (28 Şubat 1997). "Genelkurmaydan irtica broşürü" (26 Nisan 1997). "İran, Libya, Suudi Arabistan ve Sudan irticaya destek, barınma ve eğitim imkânı sağlıyor" (11 Haziran 1997). "Bölücü terör ile irtica el eledir" (11 Haziran 1997). "Önemli birçok devlet kadrosu irticanın eline geçti" (12 Haziran 1997).

Milliyet: "Diğer aşırı uç ve irticai bazı odakların..." (23 Temmuz 1996). "İrtica PKK'dan tehlikeli" (25 Şubat 1997). "İşte irtica raporu" (27 Şubat 1997). "MGK'nın gündemi irtica" (24 Nisan 1997). "Haziran 1996'dan itibaren irtica kadro ve hareketinin hızlandığını..." (11 Haziran 1997). "İrticacı şirketlerle ilgili şok rakamlar" (12 Haziran 1997). "Devlet irticaya seyirci kaldı" (13 Haziran 1997).

Sabah: "Subay ve astsubayın irticai faaliyetler nedeniyle ordudan ihraç edildiği" (15 Aralık 1996). "Atatürk devrimlerine karşı irticai hareketlere cesaret verici yasal boşlukların kaldırılması" (2 Mart 1997). "Komutanlar, irticai akımlardaki tırmanışa örnek olarak Fatih semtinde çekilmiş video görüntülerini gösterdiler" (4 Mart 1997). "İrticacı örgütlerce açılan Kur'an kurslarında" (5 Mart 1997). "İrtica brifingi" (10 Haziran 1997). "İrticayla mücadelede tam kararlıyız" (15 Haziran 1997). "Siyasal İslam'la, irticayla mücadeleyi ciddiye almış olsalardı" (15 Haziran 1997).

Üç gazetenin de bu temalar üzerine yoğunlaşarak irtica kavramını İslam ile eşleştirdiğini ve oluşturulan tanımlamalarla da irticai meseleler olarak adlandırılan olaylarda İslam'a/Müslümanlara rol biçtikleri gözükmektedir. İrtica tanımı ile kategorilendirilen İslam, olumsuz bir anlama büründürülmüş, İslam/Müslümanlar

üzerinden geliştirilerek rejim karşısında konumlandırılmış ve irtica adı altında İslami faaliyetlerle savaşılmaması/mücadele edilmesi gerektiği anlamı kurgulanmıştır.

Tablo 44. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Nitelikleri						
Açıklama/Bilgilendirme	4	19,0	5	20,8	3	14,3
İddia/Beklenti	3	14,3	6	25,1	4	19,0
Eleştiri	1	4,8	2	8,3	-	-
Korku/Tehdit	8	38,1	8	33,3	10	47,6
Destek	5	23,8	2	8,3	3	14,3
Değerlendirme/Yorum	-	-	1	4,2	1	4,8
Diğer	-	-	-	-	-	-
Toplam	21	100	24	100	21	100

İrtica kavramının anlatım niteliği sorgulandığında; irtica ile ilgili raporları aktaran, politikacı ve asker görüşlerini içeren yargı taşımayan yazılar *açıklama/bilgilendirme* kategorisinde; irtica ile oluşturulan anlam ile birlikte irticanın güçlendiği, irtica yapılanmalarının ortaya çıktığını vurgulayan yazılar *iddia/beklenti* kategorisinde; irtica ile ilişkilendirilen İslami faaliyetleri (Kur'an Kursu vb.) eleştiren, hükümeti suçlayan yazılar *eleştiri* kategorisinde; irticacı olarak gösterilen Müslümanların tehlikeli olduğu, şiddet taraftarı olduğu ve irticacı faaliyetler olarak gösterilen İslami unsurların artmasının bölücü terör kadar tehlikeli olduğu vurgusu yapan yazılar *korku/tehdit* kategorisinde; irticaya karşı yapılan faaliyetleri (protesto vb.) destekleyici yazılar *destek* kategorisinde; İslami faaliyetleri irtica ile ilişkilendiren gazetelerin yorum içeren ifadelerine yer veren yazılar *değerlendirme/yorum* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu yöntemle yapılan kodlama sonucu; Hürriyet gazetesinin 8 (%38,1), Milliyet gazetesinin 8 (%33,3), Sabah gazetesinin ise 10 (%47,6) korku/tehdit içeren yazı yayınladığı tespit edilmiştir. İddia/beklenti kategorisinde ise Hürriyet 3 (%14,3), Milliyet 6 (%25,1), Sabah ise 4 (%19,0) yazı yayınlamıştır. Yazıların niteliğini gösterebilmek için şu örnekleri vermek mümkündür:

Hürriyet: “Türkiye’yi Cezayir benzeri irticai terör aşamasına getirmeye çalışıyor” (30 Nisan 1997). “İrticaya kaynak yaratan İslami sermayenin tırmanışı anlatılacak” (9

Haziran 1997). “İrtica Refahyol’la arttı” (11 Haziran 1997). “İrtica, cihat hazırlığı içindedir” (11 Haziran 1997). “Siyasal İslam adı altındaki irtica, Türkiye Cumhuriyeti’ni açıkça yıkmaya çalışıyor” (12 Haziran 1997).

Milliyet: “Tehdidin adı irtica” (30 Nisan 1997). “İrtica medyası” (11 Haziran 1997). “İrtica tehdidinin cumhuriyete cihat açtığını belirterek...(12 Haziran 1997). “İrticai güçlerin sistemli bir şekilde gelişmesine...” (13 Haziran 1997).

Sabah: “İrticai örgütlerce açılıp finanse edilen bu kurslarda...” (13 Mart 1997). “İrtica yok edilmeli” (30 Nisan 1997). “İrtica tehlikesinin giderek tırmandığı” (12 Haziran 1997).

Bu ve benzeri amaçlarla aktarılan yazılar, irtica adı altında İslam ve Müslümanlara karşı mücadele edilmesi gerektiği anlamlarını üretmekte ve İslam karşıtlığının zihinlerde güçlenmesine sebep olmaktadır.

Tablo 45. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Abartma	5	23,8	8	33,3	6	28,6
Çarpıtma	6	28,6	7	29,2	8	38,0
Olumsuz sıfat kullanımı	1	4,8	1	4,2	1	4,8
Kutuplaştırma	1	4,8	1	4,2	-	-
Alaya Alma	-	-	-	-	2	9,6
Diğer (Nötr)	8	38,0	7	29,1	4	19,0
Toplam	21	100	24	100	21	100

İrtica ile ilgili korku uyandırıcı ve gerçek dışı bir üslupla sunulan yazılar *abartma* kategorisinde; irticanın yaygınlaştığı, güçlendiği vurgusu yapan ve İslam ile ilişkili kavram ve uygulamaları irtica ile ilişkilendiren yazılar *çarpıtma* kategorisinde; İslam ile anlamlandırılan irtica kavramını terör ile ilişkilendiren ifadeler *olumsuz sıfat kullanımı* kategorisinde; irticacı-çağdaş ayırımı yapan ve Müslümanları irticacı-irtica karşıtı olarak ikiye bölen anlatımlar *kutuplaştırma* kategorisinde; irtica adı altında İslam ile ilgili kavramlarla ilgili alay içeren yazılar *alaya alma* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu açıdan bakıldığında irtica ile ilgili yazıların büyük bir çoğunluğunun abartma ve çarpıtma içeren ifadelerle kurgulandığı görülmektedir. Hürriyet gazetesinin 5 (%23,8), Milliyet gazetesinin 8 (%33,3), Sabah gazetesinin de 6 (%28,6) abartıcı ifadeler içeren yazıya verdiği görülmüştür. Çarpıtma içeren ifadeler ise Hürriyet'te 6 (%28,6), Milliyet'te 7 (%29,2), Sabah'ta ise 8 (%38,0) yazıda yer almıştır. Diğer kategorisinin fazla olma sebebi ise yukarıda da bahsedildiği üzere, irtica ile ilgili resmi açıklamaların yer alması ve bu açıklamaların da nötr ifadelerle sunulmasıdır. Ayrıca çoğunlukla abartma ve çarpıtma ifadeleri içeren yazılarla ilgili şu örnekleri vermek mümkündür:

Hürriyet: “İrticai akımların ve laikliğe aykırı tutumların güçlenmesine yol açmıştır” (2 Mart 1997). “İrtica propagandası” (4 Mart 1997). “Bölücü terörle aynı seviyedeki irtica tehlikesine karşı mücadele için...” (12 Haziran 1997). “Rakamlarla irtica Kur'an kursları; kayıtlı Kur'an kurslarında öğrenci sayısı: 1.685.000. Bu sayı her 5 yılda iki katına çıkıyor. Bu sayı 2001 yılında 7 milyona çıkacak” (12 Haziran 1997).

Milliyet: “İrticacı subaylar” (20 Mayıs 1997). “İrticacı kuruluşlardan alışveriş yapmayın” (6 Haziran 1997). “İrticacı subay” (15 Mayıs 1997). “Bölücü ve irticai faaliyetler” (30 Nisan 1997). “Sayıları 15 bini bulan Kur'an kursları arasında irtica yuvası olanların yanı sıra çağdaşlar da var” (17 Mayıs 1997). “İrticai faaliyetler Refahyol'un kurulmasıyla hız kazandı” (11 Haziran 1997).

Sabah: “Askeri Şûra'da 50 irticacı dosyası” (15 Mayıs 1997). “İrticadan yana mısınız, değil misiniz?” (30 Mayıs 1997). “Erbakan irticaya destek veriyor” (11 Haziran 1997).

Yazılarda yer alan bu anlatım biçimleri nefret uyandırıcı bir üslup içermekte ve İslami unsurların toplumsal düzene zarar verdiği bir anlatım dilinin gelişmesine sebep olabilmektedir.

Tablo 46. İrtica Kavramının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği

Gazeteler	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Görsellerin İçeriği						
Asker/politikacı görüntüleri	3	75,0	5	100	1	25,0
İrtica protestosu	1	25,0	-	-	-	-
İslami giyim/görünümlü kişiler	-	-	-	-	2	50,0
İran Cumhurbaşkanı Humeyni'ye ait fotoğraf	-	-	-	-	1	25,0
Diğer	-	-	-	-	-	-
Toplam	4	100	5	100	4	100
Altyazının İçeriği						
Olumlu	-	-	-	-	-	-
Olumsuz	1	25,0	1	20,0	1	25,0
Nötr	2	50,0	2	40,0	2	50,0
Altyazısız	1	25,0	2	40,0	1	25,0
Toplam	4	100	5	100	4	100

Gazetelerde irtica ile ilgili yazılarda genel olarak; irtica ile mücadele edilmesi gerektiğini vurgulayan, rejime ince ayar veren(!) asker/politikacı ya da Refah Partisi'ni irtica ile ilişkilendirirken kullanılan Necmettin Erbakan fotoğraflarına yer verilmiştir. Ayrıca irtica girişimlerini protesto eden, İslami giyim/görünümlü kişileri irticacı olarak gösteren fotoğraflarla birlikte; İran rejimi Türkiye'ye geliyor vurgulaması ile İran Cumhurbaşkanı Humeyni'ye ait görseller kullanılmıştır. Kullanılan altyazıların ise nötr ve olumsuz bir tonla aktarıldığı görülmektedir.

3.4.5.5. Dinci/Köktendinci Kavramı

Dinci/köktendinci kavramları ile birlikte benzer anlamlara/anlatımlara sahip İslami dinci, radikal, radikal İslamcı, İslami terör, aşırı dinci, dinci terör örgütü gibi kavramlar¹⁷⁶ içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve şu bulgular elde edilmiştir:

¹⁷⁶ Bahsi geçen kavramlara ek olarak özellikle “dinci” kelimesinin sosyolojik ve teolojik olarak olumsuz bir anlama/anlatıma sahip olduğu düşünülmektedir. Fakat bu kısımda, kavramların problemlili yapısını aktarmak/vurgulamak için *dinci* kavramına yer verilmek mecburiyetinde kalmıştır.

Tablo 47. Dinci/Köktendinci Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı

Gazeteler	İncelenen Yazı ve Görsel Sayısı		Kullanım Sıklığı	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Sayı	Oran (%)
Hürriyet	31	9	47	48,4
Milliyet	19	2	24	24,8
Sabah	17	4	26	26,8
Toplam	67	15	97	100

Dinci/köktendinci vb. gibi kavramlarla ilgili Hürriyet gazetesinin 31 yazı, Milliyet gazetesinin 19 yazı, Sabah gazetesinin ise 17 yazı yayınladığı tespit edilmiştir. Konu ile ilgili en çok yazıyı yayınlayan Hürriyet, aynı zamanda diğer gazetelere oranla daha fazla görsele yer vermiştir. Dinci/köktendinci ile aynı anlatımlara sahip kavramların kullanım sıklığı incelendiğinde ise Hürriyet gazetesinin 47 (%48,4), Sabah gazetesinin 26 (%26,8), Milliyet gazetesinin ise 24 (%24,8) kez kavramlara yer verdiği belirlenmiştir. Bu bağlamda, özellikle dinci kelimesinin Hürriyet, Milliyet ve Sabah gibi tirajı yüksek gazetelerde sürekli tekrar edilerek olumsuz bir kavramsallaştırmanın oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 48. Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu

Sayfadaki Konum	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Sürmanşet	2	6,4	-	-	-	-
Manşet	10	32,4	1	5,3	6	35,2
Sağ Üst	2	6,4	3	15,8	-	-
Sağ Orta	2	6,4	4	21,0	3	17,6
Sağ Alt	4	13,0	3	15,8	2	11,8
Orta	1	3,2	-	-	1	5,9
Orta Alt	6	19,4	1	5,3	2	11,8
Sol Üst	1	3,2	1	5,3	1	5,9
Sol Orta	2	6,4	3	15,8	2	11,8
Sol Alt	1	3,2	3	15,8	-	-
Toplam	31	100	19	100	17	100

Kavramların yer aldığı yazıların sayfadaki konumu incelendiğinde yazıların çoğunlukla Hürriyet ve Sabah gazetesinde manşette, Milliyet'te ise sağ orta kısımda konumlandırıldığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi yazıların 10 tanesini (%32,4), Sabah gazetesi ise 6 tanesini (%35,2) manşette yayınlarken; Milliyet gazetesi manşette 1

(%5,3) yazıya vermiştir. Yazıların diğerlerine ise orta alt ve sağ kısımda yer verildiği belirlenmiştir.

Tablo 49. Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli

Kavramların Sunum Şekli	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yalnız Metin	22	71,0	17	89,5	13	76,5
Yalnız Fotoğraf/Karikatür	-	-	-	-	-	-
Metin - Fotoğraf/Karikatür	9	29,0	2	10,5	4	23,5
Toplam	31	100	19	100	17	100

Kavramların yer aldığı yazıların sunum şekli incelendiğinde metin kullanımının daha fazla olduğu, fakat görsellere de sıkça yer verildiği belirlenmiştir. Buna göre, Hürriyet gazetesi yazıların 22'sini (%71,0), Milliyet gazetesi 17'sini (%89,5), Sabah gazetesi ise 13'ünü (%76,5) görsel malzeme kullanmadan aktarmıştır. Metin ve fotoğraf/karikatür kullanılarak aktarılan yazı sayısı ise Hürriyet'te 9 (%29,0), Milliyet gazetesinde 2 (%10,5), Sabah gazetesinde ise 4 (%23,5)'dir.

Tablo 50. Dinci/Köktendinci ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu

Gazeteler		Hürriyet		Milliyet		Sabah	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazı İçerişi	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	28	90,1	17	89,4	15	88,2
	Nötr	2	6,6	-	-	-	-
Yazı Başlıkları	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	1	3,3	1	5,3	2	11,8
	Nötr	-	-	1	5,3	-	-
Toplam		31	100	19	100	17	100

Dinci/köktendinci, radikal, İslamcı terör, aşırı dinci gibi kavramların İslam ile ilişkilendirilerek negatif olaylarla birlikte kullanılmasından dolayı olumlu bir anlatım tespit edilememiştir. Kavramları İslam ve Müslümanlar ile anlamlandıran, olayları genelleştirerek İslam'ı ve Müslümanları eleştiren, gerçek dışı, çarpıtıcı ifadelerle yorumlanan yazılar olumsuz kategorisinde kodlanmıştır. Ayrıca kavramların terör ile ilişkilendirildiği anlatımlar da olumsuz kategorisinde değerlendirilmiştir.

Bu perspektifte yapılan kodlamaya göre, kavramların yazı içerisinde ve yazı başlıklarında çoğunlukla olumsuz bir şekilde aktarıldığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi yazı içerisinde 28 (%90,1), yazı başlıklarında 1 (%3,3); Milliyet gazetesi yazı içerisinde 17 (%89,4), yazı başlıklarında 1 (%5,3); Sabah gazetesi ise yazı içerisinde 15 (%88,2), yazı başlıklarında 2 (%11,8) olumsuz tonlamayla kavramları aktarmıştır.

Tablo 51. Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Konular / Temalar						
İslam, dinci/köktendinci/radikal kelimeleri ile kategorilendirilerek terör/şiddet ile ilişkilendirmektedir.	10	32,3	6	31,6	5	29,4
Dinci/köktendinci kelimeleri iktidar partisi için kullanılmaktadır.	7	22,6	3	15,8	3	17,6
Dinci/köktendinci kelimeleri şeriat ve İslami uygulamalar ile eşleştirilerek Türkiye'nin rejiminin tehlikede olduğu mesajı verilmektedir.	4	12,9	4	21,0	7	41,2
Radikal/dinci kelimeleri İslam ülkeleri ve bazı gruplar ile anılıp, Türkiye'nin mevcut durumu ile karşılaştırılmaktadır.	9	29,0	6	31,6	2	11,8
Diğer	1	3,2	-	-	-	-
Toplam	31	100	19	100	17	100

Dinci/köktendinci gibi anlamlara sahip kavramların dört konu etrafında çerçevelendiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kavramlarla ilgili yazılarda en fazla İslam'ın terör/şiddet ile ilişkilendirildiği vurgulamaların öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca şiddet/terör eylemleri İslam ülkeleri ile anılıp, radikal/dinci kavramlarıyla Türkiye ile benzerlik kurulmaya çalışılmıştır. Refah Partisi'nin dinci olarak tanımlandığı, dinci/köktendinci olarak tasvir edilen kişilerin rejimi tehlikeye attığı ile ilgili iddialarda gazetelerde öne çıkan konular arasındadır.

Dinci/köktendinci, radikal İslam, İslamcı terör, aşırı dinci kelimeleri ile İslam'ı şiddet ile ilişkilendirip kategorize eden Hürriyet'te 10 (%32,3), Milliyet'te 6 (%31,6), Sabah'ta ise 5 (%29,4) yazı yayınlanmıştır. İktidarı olumsuz ve oryantalist bir ifade olan dinci/köktendinci olarak tanımlayan yazılar ise Hürriyet'te 7 (%22,6), Milliyet'te 3 (%15,8), Sabah'ta ise 3 (%17,6) defa yer almıştır. Kavramlarla rejim tehlikede mesajı veren Hürriyet'te 4 (%12,9), Milliyet'te 4 (%21,0), Sabah'ta 7 (%41,2) yazı yayınlanırken; İslam ülkelerini terör yuvası olarak gösteren ve Türkiye'yi de benzer

konuma yerleştiren Hürriyet'te 9 (%29,0), Milliyet'te 6 (%31,6), Sabah'ta 2 (%11,8) yazı tespit edilmiştir. Bu yazılardan bazılarını aktarmak gerekirse;

Hürriyet: "Erbakan'ın dinci terör örgütü Hamas'a destek verdiğine..." (30 Haziran 1996). "...dinci Necmettin Erbakan" (10 Temmuz 1996). "Aşırı dinci örgütü..." (12 Temmuz 1996). "radikal aşırı dinci" (5 Ağustos 1996). "Cezayir'de aşırı dinciler" (19 Ağustos 1996). "Kabil'i ele geçiren aşırı dinciler" (28 Eylül 1996). "Bazı Belediyeler, kadrolarını köktendinci kişilerle dolduruyor" (22 Şubat 1997). "Köktendincilere uyarı" (1 Mart 1997). "Ayrıca köktendinci grupların kontrolünde olan Kur'an Kursları kapatılarak..." (2 Mart 1997). "Devlet dairelerinde ve belediyelerde köktendinci bir kadrolaşma hareketi sürdürülmektedir" (2 Mart 1997). "radikal dinci militanlar" (30 Nisan 1997).

Milliyet: "...ele geçiren aşırı dinci öğrenci hareketi" (28 Eylül 1996). "Türkiye'nin bütünlüğünü bozmayı hedef alan radikal dini akımları tahrik ve teşvik etmeyi..." (21 Temmuz 1996). "Aşırı dinci akımlar ise bugün, PKK tehdidinden daha büyük bir tehlike haline geldi" (25 Şubat 1997). "Terörist köktendinci gruplar" (27 Şubat 1997). "aşırı dinci militanlar 93 kişiyi öldürdü" (23 Nisan 1997). "aşırı dinci akımların..." (6 Haziran 1997).

Sabah: "dinci teröristlerin" (1 Temmuz 1996). "aşırı dinci militanlar" (20 Ağustos 1996). "Dinci terör vahşeti" (26 Ocak 1997). "Cezayir'de aşırı dincilerin vahşetine bir yenisi eklendi" (23 Mart 1997). "İslami kesimde 30 radikal" (11 Haziran 1997).

Özellikle Hürriyet gazetesi başta olmak üzere, Milliyet ve Sabah gazetelerinde sıkça işlenen bu temalarla İslam/Müslümanlar dinci, köktendinci, radikal vb. gibi kavramlarla kategorilendirilmiştir. Terör yuvası olarak gösterilen İslam ülkeleri ile birlikte İslam radikalize edilerek terör ve şiddet olayları ile ilişkilendirilmiştir.

Müslümanların dinci/aşırı dinci gibi kavramlarla tanımlanması; İslami eğitim vb. gibi uygulamaların aşırı dinci/radikal dinci örgütlerin eylemleri olarak yorumlanması İslam karşıtlığının açık bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tarihsel süreçte kitle iletişim araçları aracılığıyla Doğu'nun, İslam ülkelerinin terör, şiddet yuvası olarak gösterilmesinin Türkiye'de de karşılık bulduğunu ve yerli İslamofobi olarak

adlandırılabilir bir olgunun varlığını göstermesi bakımından bahsi geçen anlatımlar ayrı bir önem taşımaktadır.

Tablo 52. Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Nitelikleri						
Açıklama/Bilgilendirme	5	16,1	2	10,5	2	11,8
İddia/Beklenti	9	29,1	6	31,6	5	29,4
Eleştiri	-	-	-	-	1	5,9
Korku/Tehdit	13	41,9	9	47,4	7	41,1
Destek	1	3,2	-	-	-	-
Değerlendirme/Yorum	-	-	-	-	-	-
Diğer	3	9,7	2	10,5	2	11,8
Toplam	31	100	19	100	17	100

Dinci/köktendinci, radikal İslam, İslamcı terör, aşırı dinci vb. gibi kelimeler ile ilgili aktarım cümlelerini içeren yazılar *açıklama/bilgilendirme* kategorisinde; Türkiye'nin dinci örgüt(!) olarak tanımlanan yapılara destek olduğunu belirten ve Türkiye'nin dinci bir rejime doğru gittiğini iddia eden yazılar *iddia/beklenti* kategorisinde; hükümeti dinci (!) politikaları uygulamakla eleştiren yazılar *eleştiri* kategorisinde; şiddet/terör taraftarı olarak gösterilen ve dinci olarak tanımlanan kişilerin sayısının arttığını, iktidarın bu yapılara destek verdiğini ve rejimin dincilerin tehdidi(!) altında olduğunu vurgulayan yazılar *korku/tehdit* oluşturma kategorisinde; irtica ile mücadele edilmesi gerektiğini vurgulayan yazılar irticaya *destek* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda özellikle dincilerin(!) radikalleşerek daha da güçlendiğini, silahlandığını ve Türkiye'de de bu yapıların destek bulduğunu vurgulayan, gerçek dışı ve korku/tehdit amacı taşıyan Hürriyet'te 13 (%41,9), Milliyet'te 9 (%47,4), Sabah'ta ise 7 (%41,1) yazı yayınlanmıştır. Türkiye'nin dinci bir rejime benzediğini ve laik rejimin de radikal/aşırı dinciler tarafından tehdit altında olduğunu vurgulayan iddia/beklenti kategorisinde ise Hürriyet'te 9 (%29,1), Milliyet'te 6 (%31,6), Sabah'ta ise 5 (%29,4) yazı yayınlanmıştır. Bu yazılardan bazıları şu şekildedir:

Hürriyet: "Dinci başbakan" (30 Haziran 1996). "MGK'da gündem radikal İslam" (12 Şubat 1997). "Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit eden en önemli unsurun PKK terörü ve aşırı dinci faaliyetler olduğuna dikkat çekti" (1 Ekim 1996). "köktendinci gruplarca

yönetilen Kur'an Kurslarında" (5 Mart 1997). "dinci terör örgütü" (25 Mart 1997). "Aşırı dinciler köylere baskın düzenleyip, 90 kişiyi katlettiler" (7 Nisan 1997).

Milliyet: "Radikal İslam gerçekçi bir alternatif olamayacak" (17 Ocak 1997). "köktendinci örgütler" (12 Şubat 1997). "Aşırı dinci akımların devletin geleceğini tehlikeye düşürmemesi için hükümete tavsiye kararı alınmalı" (25 Şubat 1997).

Sabah: "Cezayir'de aşırı dinciler 67 kişinin kafasını kesti" (20 Ağustos 1996). "Ülkemizdeki İslamcı radikallerin yüzü gelecek" (5 Ekim 1996). "Aşırı dinci terör" (25 Ocak 1997).

Farklı grup ve olayları İslam dini ile anlamlandıran/genelleyen; bu olaylarda dini faktörü (İslam'ı) ön plana çıkaran yazıların sayıca fazla olduğunu söylemek mümkündür. İslami politikaları destekleyen, İslami eğitim alan insanların, zaten şiddet/taftarı bir anlatımla vücut bulan dinci kelimesi ile anılması, İslam'ın Batı'daki ile benzer bir karşıtlıkla Türkiye basınında da konumlandırıldığını göstermektedir.

Tablo 53. Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Anlatım Biçimleri						
Abartma	10	32,3	5	26,3	4	23,5
Çarpıtma	12	38,6	9	47,4	7	41,2
Olumsuz sıfat kullanımı	3	9,7	-	-	-	-
Kutuplaştırma	3	9,7	3	15,8	5	29,4
Alaya Alma	-	-	-	-	-	-
Diğer (Nötr)	3	9,7	2	10,5	1	5,9
Toplam	31	100	19	100	17	100

Kavramların yazılardaki anlatım biçimi araştırılırken; İslam ülkelerindeki olayları farklı perspektifle abartarak yorumlayan ve Türkiye'de dinci(!) olarak tanımlanan kişilerin örgütlenerek güçlendiğini iddia eden/vurgulayan yazılar *abartma* kategorisinde; Müslümanları şiddet ve terör sevici(!) olarak gösteren, Türkiye'nin de dinci teröre destek olduğunu iddia eden yazılar *çarpıtma* kategorisinde; İslam ile ilgili radikal/aşırı/terör vb. gibi üsluba sahip yazılar *olumsuz sıfat kullanımı* kategorisinde; Müslümanları dinci/köktendinci/aşırı olarak, İslam'ı ise radikal/aşırı/ılımlı(!) olarak ayıran, kategorilendiren yazılar *kutuplaştırma* kategorisinde; tarafsız bir aktarım içeren yazılar da *diğer* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda, İslam ülkelerini terör yuvası olarak gösteren, Müslümanları terör ile ilişkilendiren, Türkiye’de rejimin tehdit altında olduğunu iddia eden anlatım biçimleri Hürriyet’te 12 (%38,6), Milliyet’te 9 (%47,4), Sabah’ta ise 7 (%41,2) kez yer almıştır. İslam ülkelerindeki olayları abartarak yorumlayan, Türkiye’nin dinci akımlar tarafından ele geçirilmeye çalışıldığını ifade eden anlatım biçimlerini içeren Hürriyet’te 10 (%32,3), Milliyet’te 5 (%26,3), Sabah’ta 4 (%23,5) yazı yayınlanmıştır. Dinci olarak tanımlanan kişilerin sosyal ortamdaki dışlanmasına sebep olabilecek kutuplaştırıcı ifadeleri içeren yazılar ise Hürriyet’te 3 (%9,7), Milliyet’te 3 (%15,8), Sabah’ta 5 (%29,4) yazı tespit edilmiştir. Bu anlatım biçimleri ile ilgili şu yazıları örnek vermek mümkündür:

Hürriyet: “aşırı dinci terör örgütü üyesi 13 subay ve astsubayın...” (5 Ağustos 1996). “Köktendinci RP lideri” (14 Ağustos 1996). “radikal İslamcı militanlar” (20 Ağustos 1996). “Ordu, aşırı dincileri uyardı” (5 Şubat 1997). “Aşırı dinci örgütler silahlanmaya çok büyük önem veriyorlar” (11 Şubat 1997). “Radikal dinci teröristlerin” (4 Haziran 1997). “30 kadar irticacı radikal-örgüt, teröre başlayabilir” (11 Haziran 1997).

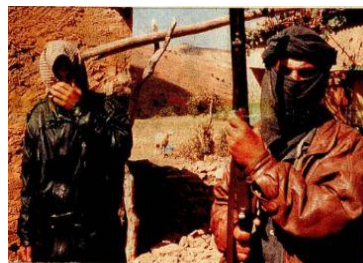
Milliyet: “aşırı dinci örgütlerin” (30 Kasım 1996). “aşırı dinci İslami Selamet ordusunun” (19 Şubat 1997). “Aşırı dinci akımlar Türkiye’nin birinci sorunu haline geldi” (25 Şubat 1997). “aşırı dinci silahlı militanlar 90 kişiyi boğazlarını keserek katletti” (7 Nisan 1997).

Sabah: “Dinci subay” (25 Eylül 1996). “Dinci terörün vahşi saldırıları karşısında halk çareyi silahlanmakta buldu” (3 Şubat 1997). “dinci subaylar” (26 Mayıs 1997).

Tablo 54. Dinci/Köktendinci Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği

Gazeteler	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Görsellerin İçeriği						
Asker/politikacı görüntüleri	6	66,7	-	-	1	25,0
İslami giyim/görünümlü kişiler	1	11,1	2	100	-	-
İslam ülkelerine ait görüntüler	2	22,2	-	-	3	75,0
Diğer	-	-	-	-	-	-
Toplam	9	100	2	100	4	100
Altyazının İçeriği						
Olumlu	-	-	-	-	-	-
Olumsuz	4	44,4	1	50,0	3	75,0
Nötr	4	44,4	-	-	1	25,0
Altyazısız	1	11,2	1	50,0	-	-
Toplam	9	100	2	100	4	100

Dinci/köktendinci kavramları ile ilgili yazılardaki görsellerde çoğunlukla asker/politikacı fotoğraflarının kullanıldığı görülmektedir. Özellikle MGK kararları öncesi ve sonrası Türkiye'nin İslami politikalarını eleştiren ve iktidarı dinci olarak yorumlayan yazılarda asker/politikacı fotoğrafını Hürriyet 6 (%66,7), Sabah 1 (%25,0) kez kullanmıştır. İslam ülkelerine ait fotoğrafları ise Hürriyet 2 (%22,2), Sabah ise 3 (%75,0) kez yayınlamıştır. Milliyet gazetesinin konu ile ilgili yayınladığı 2 görsel ise İslami giyim/görünümlü kişilerle ilgilidir. Gazetelerde kullanılan görsellerdeki altyazıların ise olumsuz bir anlatıma sahip olduğu görülmektedir. Dinci/köktendinci vb. kavramlarla birlikte kullanılan görsellere ait örneklerden bazıları şunlardır:

Şekil 13. Hürriyet, 28 Eylül 1996

Şekil 14. Sabah, 26 Ocak 1997

Şekil 15. Hürriyet, 4 Haziran 1997

Özellikle İslam ülkelerinden görüntüler verilerek İslam ülkelerini terör yuvası olarak gösteren ve “baş kesme dehşeti”, “katlettiler” sözleri ile aktarılan; şiddet/terör sevici olarak tanımlanan başörtülü/çarşafılı/sakallı kişilerin de potansiyel bir terörist olabileceği

vurgusu yapan fotoğraflarda oryantalist bir bakış açısının ve İslamofobik bir tutumun hâkim olduğunu söylemek mümkündür.

3.4.5.6. Cihat/İslami Cihat Kavramı

Cihat/İslami cihat kavramlarının gazetelerde kullanılışı ile ilgili yapılan incelemeler sonucu şu veriler elde edilmiştir:

Tablo 55. Cihat/İslami Cihat Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı

Gazeteler	İncelenen Yazı ve Görsel Sayısı		Kullanım Sıklığı	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Sayı	Oran (%)
Hürriyet	10	4	16	48,5
Milliyet	7	4	13	39,4
Sabah	3	2	4	12,1
Toplam	20	10	33	100

Cihat kavramı ile ilgili Hürriyet gazetesi 10 yazı, 4 görsel; Milliyet gazetesi 7 yazı, 4 görsel; Sabah gazetesi ise 3 yazı, 2 görsel kullanmıştır. Cihat/İslami cihat kavramları ile ilgili yayınlanan yazı ve görselin sayıca az olduğu belirlenmiştir. Fakat İslam ile doğrudan ilgili olan cihat kavramının basında temsil biçimi önemli olacağından, sayıca az olan bu yazıların da incelenmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca cihat/İslami cihat kavramlarını Hürriyet'in 16 (%48,5), Milliyet'in 13 (%39,4), Sabah'ın ise 4 (%12,1) kez kullandığı tespit edilmiştir.

Tablo 56. Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu

Sayfadaki Konum	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Sürmanşet	1	10,0	-	-	-	-
Manşet	5	50,0	2	28,5	2	66,7
Sağ Üst	1	10,0	1	14,3	-	-
Sağ Orta	-	-	1	14,3	-	-
Sağ Alt	-	-	1	14,3	-	-
Orta	-	-	-	-	-	-
Orta Alt	2	20,0	1	14,3	1	33,3
Sol Üst	-	-	-	-	-	-
Sol Orta	1	10,0	1	14,3	-	-
Sol Alt	-	-	-	-	-	-
Toplam	10	100	7	100	3	100,0

Yazıların sayfa içerisindeki konumları değerlendirildiğinde, yazılara en fazla manşette yer verildiği belirlenmiştir. Buna göre, Hürriyet gazetesinin 5 (%50,0) kez, Milliyet gazetesinin 2 (%28,5) kez, Sabah gazetesinin de 2 (%66,7) kez cihat/İslami cihat kavramlarını manşette yayınladıkları tespit edilmiştir.

Tablo 57. Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli

Kavramların Sunum Şekli	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yalnız Metin	6	60,0	3	42,9	1	33,3
Yalnız Fotoğraf/Karikatür	-	-	-	-	-	-
Metin - Fotoğraf/Karikatür	4	40,0	4	57,1	2	66,7
Toplam	10	100	7	100	3	100

Cihat/İslami cihat kavramlarının yazı içerisindeki sunum şekli incelendiğinde ise Hürriyet gazetesinin çoğunlukla yalnız metin kullanarak, Milliyet ve Sabah gazetelerinin ise çoğunlukla metin-görsel kullanarak kavramları aktardığı ortaya çıkmıştır. Hürriyet gazetesi 6 (%60,0) yazıyı sadece metin kullanarak, 4 (%40,0) yazıyı ise görselle birlikte aktarmıştır. Milliyet gazetesi 3 (%42,9) yazıyı yalnız metinle, 4 (%57,1) yazıyı ise görsel kullanarak yayınlamıştır. Sabah gazetesi ise 1 yazıyı (%33,3) sadece metin kullanarak, 2 (%66,7) yazıyı ise görselle birlikte yorumlamıştır.

Tablo 58. Cihat/İslami Cihat ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu

Gazeteler		Hürriyet		Milliyet		Sabah	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazı İçerişi	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	7	70,0	3	42,8	2	66,7
	Nötr	-	-	-	-	-	-
Yazı Başlıkları	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	3	30,0	3	42,8	1	33,3
	Nötr	-	-	1	14,4	-	-
Toplam		10	100	7	100	3	100

Cihat/İslami cihat kavramlarının yer aldığı yazılarda negatif olmayan, kavramın gerçek anlamını vurgulayan ve kavramlar ile ilgili açıklayıcı yazılar olumlu kategorisinde; cihat kavramını terör ile ilişkilendiren, terör/şiddet perspektifinde yorumlar içeren yazılar

olumsuz kategorisinde; yargıda bulunulmadan aktarılan kavramlar ise nötr kategorisinde kodlanmıştır.

Bu perspektife yapılan kodlamaya göre; kavramların yazı içerisinde ve yazı başlıklarında çoğunlukla olumsuz bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi yazı içerisinde 7 (%70,0), yazı başlıklarında 3 (%30,0); Milliyet gazetesi yazı içerisinde 3 (%42,8), yazı başlıklarında 3 (42,8); Sabah gazetesi ise yazı içerisinde 2 (%66,7), yazı başlıklarında 1 (%33,3) olumsuz tonlamayla kavramları yayınlamıştır.

Tablo 59. Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Konular / Temalar						
Cihat, şiddet/terör vb. gibi kavramlarla birlikte kullanılmıştır.	3	30,0	2	28,6	3	100
İslami cihat, farklı ülke ve gruplardan verilen örneklerle iktidar ile ilişkilendirilmiş ve cihadın rejimi tehdit eden bir unsur olduğu vurgulanmıştır.	5	50,0	4	57,1	-	-
İslami faaliyetler (Kur'an Kursları vb.) cihat faaliyetleri olarak tanımlanmış ve olumsuz bir şekilde sunulmuştur.	2	20,0	1	14,3	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-
Toplam	10	100	7	100	3	100

Cihat ile ilgili yazıların üç konu üzerinde yoğunlaştığı belirlenmiştir ve kodlama bu kategoriler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu değerlendirmeler, cihat kavramının hangi anlamlar üzerine inşa edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Cihat kavramını İslam ülkelerinden örnekler vererek iktidar ile ilişkilendirip rejim tehlike de mesajı veren yazıların çoğunlukta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu konu ile ilgili Hürriyet gazetesi 5 (%50,0), Milliyet gazetesi 4 (%57,1) yazı yayınlamıştır. Bu yazılarda cihat kavramı, şariat ile birlikte Türkiye örneğinden kurgulanarak laiklik karşısında konumlandırılmış ve terör ülkelerinin uygulaması/rejimi olarak gösterilmiştir. Bir diğer öne çıkan tema ise cihat kavramına farklı anlamlar yükleyip bölücü terör örgütleriyle ilişkilendirerek kavramın şiddet ve terör ile ilgili olduğu anlamının üretilmesidir. Bu perspektifte Hürriyet gazetesi 3 (%30,0), Milliyet gazetesi 2 (%28,6), Sabah gazetesi ise 3 (%100) yazı yayınlamıştır. Ayrıca İslami faaliyetleri ve İslami eğitimi terör ile ilişkilendirilen bir cihat faaliyeti olarak tanımlayan Hürriyet'te 2

(%20,0), Milliyet'te 1 (%14,3) yazı tespit edilmiştir. Bu yazılara örnek vermek gerekirse:

Hürriyet: “Refah bindiği dalı kesiyor. Laiklik olmasaydı Refah olmazdı. Belki Taleban, İslami Cihat olurdu” (2 Şubat 1997). “RP'nin İslami Cihat ve HAMAS ilişkisi” (13 Şubat 1997). “Kur'an Kursunda Cihat yemini” (5 Mart 1997). “On binlerce çocuğa ettirilen cihat yemininde...” (5 Mart 1997). “Cihat ve kıyama çağrı” (20 Mart 1997). “Komutanlığın üyeleri arasında terörle ilişkisi olan İslami Cihat ve HAMAS gibi örgütlerde yer alıyor” (29 Nisan 1997). “PKK kamplarında cihat hazırlığı” (30 Nisan 1997). “Cihat'a hazırlanıyorlar” (11 Haziran 1997).

Milliyet: “Kazan, cihat ilan etti” (25 Temmuz 1996). “Kadınlar Cihat'a!” (22 Ekim 1996). “Hoca'dan ekonomik cihat” (23 Ekim 1996). “Çarşafli Cihat” (20 Mart 1997). “...bu kez de sahneye çıkarak kara çarşafli kadınları keleşli cihat ve kıyama çağırdı” (20 Mart 1997).

Sabah: “Irak'tan Cihat tehdidi” (8 Eylül 1996). “Cihat çağrısı” (2 Şubat 1997). “cihat çağrıları yapıldı” (10 Mayıs 1997).

Yazılarda görüleceği üzere, cihat kavramının gerçek anlamından koparılarak terör ile ilişkilendirilip laik rejim karşısında konumlandırıldığı; İslami uygulamaların/Müslümanların şiddet ile anlamlandırılan cihat kavramı üzerinden eleştirildiği belirlenmiştir. Basın, iktidarı cihatçı olarak niteleyip, iktidar üzerinden laik rejim propagandası yapabilmek için İslami kavramları doğru bir şekilde yorumlamamış ve bu bakış açısıyla da Batı'daki basın araçları ile benzer misyonu üstlenmiştir. Terör, şiddet gibi anlatımlarla özellikle uluslararası medyada popüler bir kullanım olan cihat kavramının, Refahyol iktidarı döneminde bu anlatımlarla yorumlanması İslam ile ilgili ön yargıya dayalı, gerçek dışı bilgiler neticesinde oluşan korkuyu göstermektedir.

Tablo 60. Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Nitelikleri						
Açıklama/Bilgilendirme	-	-	-	-	-	-
İddia/Beklenti	3	30,0	2	28,6	-	-
Eleştiri	3	30,0	-	-	-	-
Korku/Tehdit	4	40,0	2	28,6	3	100
Destek	-	-	-	-	-	-
Değerlendirme/Yorum	-	-	3	42,8	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-
Toplam	10	100	7	100	3	100

Cihat kavramının anlatım niteliği sorgulandığında; bağlamından kopararak olumsuz bir misyon yüklenen cihat hareketlerinin Türkiye’de de var olduğunu ve rejimi ele geçireceklerini vurgulayan yazılar *iddia/beklenti* kategorisinde; iktidarın İslami politikalarını cihat ile ilişkilendiren, cihat kavramına olumsuz anlamlar yükleyen yazılar *eleştiri* kategorisinde; cihat kavramını İslam ülkelerindeki politik olaylarla birlikte kullanarak Türkiye’de de cihat hareketlerinin mevcut olduğunu tartışmaya açan, terör eylemi olarak yorumlanan cihadın toplumsal düzeni tehdit ettiğini vurgulayan yazılar *korku/tehdit* kategorisinde; İslam’da mevcut olan cihat kavramı ve bu kavramın anlamı/yorumu ile ilişkisi olmadığı halde yaşanan bazı sosyal/politik gelişmeleri cihat hareketi olarak yorumlayan yazılar *değerlendirme/yorum* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda kavramla ilgili en çok korku/tehdit niteliği taşıyan yazıların yayımlandığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesinin 4 (%40,0), Milliyet gazetesinin 2 (%28,6), Sabah gazetesinin ise 3 (%100) korku/tehdit içeren yazı yayınladığı belirlenmiştir. İddia/beklenti kategorisinde ise Hürriyet 3 (%30,0), Milliyet 2 (%28,6) yazı yayınlamıştır.

Özellikle İslam ülkelerindeki olaylar üzerinde korku ve tehdit içerikli mesajlar taşıyan anlatımlarla birlikte cihat kavramı ile ilgili yeni bir anlam inşa edilmiş; bağlamından koparılan cihat kavramı terör/şiddet ile birlikte kullanılmıştır. İktidar partisinin de cihatçı grup olarak nitelenen unsurlarla ilişki içerisinde olduğu vurgusuyla laik rejim koruma altına alınmaya çalışılmıştır. İslam ve İslam’a ait unsurlar/kavramlar ise siyasal

sistem dışında kalması gereken gerici bir rejim, cihadın bu gerici rejimin eylemi olduğu şeklinde bir yorumlama yapılmıştır.

Tablo 61. Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Anlatım Biçimleri						
Abartma	5	50,0	4	57,1	2	66,7
Çarpıtma	4	40,0	1	14,3	1	33,3
Olumsuz sıfat kullanımı	1	10,0	-	-	-	-
Kutuplaştırma	-	-	-	-	-	-
Alaya Alma	-	-	2	28,6	-	-
Diğer (Nötr)	-	-	-	-	-	-
Toplam	10	100	7	100	3	100

Cihat kavramının olumsuz amaçlarla kullanımının yanı sıra, bu ifadelerin abartılı bir üslupla yorumlandığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesinin kavram ile ilgili abartılı ifadeler içeren 5 (%50,0), Milliyet gazetesinin 4 (%57,1), Sabah gazetesinin ise 2 (%66,7) yazı yayınladığı belirlenmiştir. Ayrıca cihat kavramını, bağlamından kopararak anlamlandırarak, iktidarla ilişkilendirerek rejim tehdidi mesajı vurgulayan ifadeleri/anlatımları içeren yazılar Hürriyet'te 4 (%40,0), Milliyet'te 1 (%14,3), Sabah'ta ise 1 (%33,3) kez yayınlanmıştır.

Tablo 62. Cihat/İslami Cihat Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği

Gazeteler	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Görsellerin İçeriği						
Libya ve İran liderlerinin fotoğrafı	2	50,0	-	-	1	50,0
İslami giyim/görünümlü kişiler	-	-	2	50,0	1	50,0
İslam ülkelerine ait görüntüler	2	50,0	-	-	-	-
Diğer	-	-	2	50,0	-	-
Toplam	4	100	4	100	2	100
Altyazısının İçeriği						
Olumlu	-	-	-	-	-	-
Olumsuz	3	75,0	2	50,0	2	100
Nötr	1	25,0	-	-	-	-
Altyazısız	-	-	2	50,0	-	-
Toplam	4	100	4	100	2	100

Cihat kavramı ile ilgili yazılarda kullanılan fotoğrafların çoğunlukla İslam ülkeleri ve liderleri ile alakalı olduğu ortaya çıkmıştır. Libya ve İran liderlerinin kullanıldığı fotoğraflar Hürriyet'te 2 (%50,0) ve Sabah'ta 1 (%50,0) kez yayınlanırken; İslam ülkelerine ait görüntülere Hürriyet gazetesi 2 (%50,0) kez yer vermiştir. İslami giyim/görünümlü kişilerin yer aldığı fotoğraflar ise Milliyet'te 2 (%50,0), Sabah'ta 1 (%50,0) kez yayınlanmıştır.

Bu görsellerin çoğunluğunda altyazı kullanılırken, altyazının tasarımının olumsuz olduğu; kavramın şiddet/terörü barındırdığı düşüncesinden hareketle farklı ülkelerden örneklerin verildiği; İslami giyim/görünümlü kişilerin gösterilerek cihatçı olarak tasvir edildiği tespit edilmiştir.

3.4.5.7. Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramları

Tarikat, tarikatçı, şeyh kavramları ile birlikte, cemaat, cinci/büyücü hoca kavramlarının temsil biçimi, bu bölümde içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Tablo 63. Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı

Gazeteler	İncelenen Yazı ve Görsel Sayısı		Kullanım Sıklığı	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Sayı	Oran (%)
Hürriyet	31	13	51	37,8
Milliyet	21	10	43	31,8
Sabah	19	10	41	30,4
Toplam	71	33	135	100

Tarikat/tarikatçı/şeyh ile ilgili Hürriyet gazetesinin 31, Milliyet gazetesinin 21 ve Sabah gazetesinin de 19 yazı yayınladığı tespit edilmiştir. Kavramlar ile ilgili en fazla yazıyı yayınlayan Hürriyet, görsel kullanımına da diğer gazetelere oranla daha fazla yer vermiştir. Hürriyet 13, Milliyet 10, Sabah ise 10 görsel malzeme kullanarak kavramları aktarmıştır.

Refahyol Hükümeti döneminde tarikat ve cemaat liderlerine verilen iftar yemeği ve Aczmendiler olayı ile kullanımı artan tarikat/şeyh kavramlarının kullanım sıklığı incelendiğinde ise Hürriyet gazetesinin birinci sırada olduğu gözükmemektedir. Hürriyet gazetesi 51 (%37,8), Milliyet gazetesi 43 (%31,8), Sabah gazetesi ise 41 (%30,4) kez kavramları yinelemiştir.

Tablo 64. Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu

Sayfadaki Konum	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Sürmanşet	1	3,2	-	-	-	-
Manşet	7	22,6	6	28,6	10	52,7
Sağ Üst	3	9,7	-	-	-	-
Sağ Orta	2	6,4	2	9,5	2	10,5
Sağ Alt	4	13,0	4	19,0	2	10,5
Orta	1	3,2	-	-	1	5,3
Orta Alt	7	22,6	5	23,8	2	10,5
Sol Üst	1	3,2	1	4,8	-	-
Sol Orta	2	6,4	1	4,8	-	-
Sol Alt	3	9,7	2	9,5	2	10,5
Toplam	31	100	21	100	19	100

Kavramların yer aldığı yazıların sayfadaki konumu değerlendirildiğinde, yazıların çoğunlukla manşet ve orta alt kısımda yayınlandığı belirlenmiştir. Hürriyet gazetesi yazıların 7 tanesini (%22,6) manşet, 7 tanesini (%22,6) orta alt kısımda aktarırken; Milliyet gazetesi manşette 6 (%28,6) orta alt kısımda 5 (%23,8); Sabah gazetesi ise manşette 10 (%52,7), orta alt kısımda 2 (%10,5) yazıya vermiştir. Dolayısıyla kavramlar ile ilgili yazıların büyük çoğunluğunun gazetelerinin üst kısımlarında konumlandırıldığını söylemek mümkündür.

Tablo 65. Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli

Kavramların Sunum Şekli	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yalnız Metin	18	58,1	11	52,4	9	47,4
Yalnız Fotoğraf/Karikatür	-	-	-	-	-	-
Metin - Fotoğraf/Karikatür	13	41,9	10	47,6	10	52,6
Toplam	31	100	21	100	19	100

Kavramların yer aldığı yazıların genellikle görsellerle birlikte kullanıldığı göze çarpmaktadır. Hürriyet gazetesi yalnız metin kullanarak 18 (%58,1), görseller kullanarak 13 (%41,9) yazı aktarırken; Milliyet gazetesi yalnız metin ile 11 (%52,4), görsellerle birlikte 10 (%47,6) yazı; Sabah gazetesi ise yalnız metne yer verdiği 9 (%47,4), görsellerle birlikte sunduğu 10 (%52,6) yazı yayınlamıştır.

Tablo 66. Tarikat/Tarikatçı/Şeyh ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu

Gazeteler		Hürriyet		Milliyet		Sabah	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazı İçerisi	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	14	45,2	11	52,3	8	42,1
	Nötr	3	9,7	3	14,3	6	31,6
Yazı Başlıkları	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	10	32,2	6	28,6	4	21,0
	Nötr	4	12,9	1	4,8	1	5,3
Toplam		31	100	21	100	19	100

Tarikat/tarikatçı/şeyh kavramlarını negatif göstermeyen, olumsuz bir anlam taşımayan yazılar olumlu kategorisinde; kavramları bağlamından kopararak ya da farklı anlamlarla ilişkilendirerek aktaran, gerçek dışı ifadeler taşıyan anlatımlar olumsuz kategorisinde kodlanmıştır. Herhangi bir yargı taşımayan ve genellikle aktarma amacıyla kullanılan yazılar ise nötr kategorisinde kodlanmıştır.

Dolayısıyla yapılan kodlama sonucu tarikat, tarikatçı, şeyh, cemaat, cinci/büyücü hoca kavramlarının çoğunlukla olumsuz olarak sunulduğu, bir kısmının nötr ifade taşıdığı tespit edilmiştir. Kavramlar ile ilgili olumlu bir aktarıma ise yer verilmediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca kavramlar ile ilgili olumsuz anlatımları ön plana çıkarmak için yazı başlıklarında kavramların özellikle konumlandırıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda, Hürriyet gazetesinin yazı içerisinde 14 (%45,2), yazı başlıklarında 10 (%32,2); Milliyet gazetesinin yazı içerisinde 11 (%52,3), yazı başlıklarında 6 (%28,6); Sabah gazetesi ise yazı içerisinde 8 (%42,1), yazı başlıklarında 4 (%21,0) olumsuz tonlamayla kavramlara yer verdiği belirlenmiştir. Ayrıca yazı başlıklarında kullanılan tarikat, tarikatçı, şeyh, cemaat, cinci/büyücü hoca kavramlarının büyük oranda olumsuz bir anlamla aktarılması, kavramların temsil biçimini göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 67. Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Konular / Temalar						
Tarikat/tarikatçı/şeyh kavramları tarikat-ticaret-siyaset üçgeninde kurgulanmakta ve iktidar ile ilişkilendirilmektedir.	12	38,8	10	47,6	9	47,4
Cinci/büyücü hoca/sahte şeyh kavramları İslam dinine atıf yapılarak yorumlanmaktadır.	5	16,1	3	14,3	2	10,5
Tarikat-şeriat ilişkisi kurularak tarikatların rejim düşmanı yetiştirdiği aktarılmaktadır.	3	9,7	3	14,3	3	15,8
Tarikat/tarikatçı/şeyh kavramları tecavüz-seks olayları ile birlikte kullanılmaktadır.	6	19,3	5	23,8	2	10,5
Diğer	5	16,1	-	-	3	15,8
Toplam	31	100	21	100	19	100

Tarikat, tarikatçı, şeyh, cemaat, cinci/büyücü hoca kavramlarına yer veren yazıların beş konu üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiş ve kodlama bu kategoriler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan kodlama sonucu, kavramlarla ilgili yazıların en sık tarikat-ticaret-siyaset üçgeninde kurgulandığı ve iktidarla tarikat/cemaat yapılarının ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Bu perspektifte Hürriyet'te 12 (%38,8), Milliyet'te 10 (%47,6), Sabah'ta ise 9 (%47,4) yazı yayınlanmıştır. Bu yazılarda kavramların bağlamından koparıldığı ve İslam ile doğrudan ilişkilendirilerek olumsuz bir anlatımla aktarıldığı belirlenmiştir.

Gazetelerde tarikatların/şeyhlerin/hocaların taciz/tecavüz/seks olayları ile birlikte anıldığı yazılar da sıkça gazetelerde yer almıştır. Özellikle Aczmençiler olayının yaşanması ile birlikte şeyh/hoca kavramları bu olaylarla birlikte genelleştirilerek sık sık kullanılmaya başlanmıştır. Bu bakış açısıyla Hürriyet'te 6 (%19,3), Milliyet'te 5 (%23,8), Sabah'ta ise 2 (%10,5) yazının yayımlandığı tespit edilmiştir.

Ayrıca cinci/büyücü hoca, sahte şeyh kavramları ile İslam dinine atıf yapıldığı; şeyhlerin/hocaların önderliğindeki tarikatların rejim düşmanı yetiştirdiği ile ilgili iddialar da gazetelerde vurgulanmıştır. Bu anlatımlar da yaşanan sorunlardan, problemler yapıldan/kişilerden ziyade İslam dini ön plana çıkarılarak, problemlerin İslam dininden kaynaklandığı imajı oluşturulmuştur.

Bu perspektifteki yazılar ile ilgili şu örnekleri vermek mümkündür:

Hürriyet: “Fadime Şahin, tarikat bataklığını anlattı” (4 Ocak 1997). “Şeyh ve karısı” (9 Ocak 1997). “Tarikat değil sapıklık” (13 Ocak 1997). “Cinci’nin eşinden şok açıklamalar” (15 Ocak 1997). “sahte şeyhle belediye başkanları arasındaki ilişkiyi...” (19 Ocak 1997). “Cinci Hoca’nın eşi” (19 Ocak 1997). “Tarikatçılar tarafından ölümle tehdit edildi” (20 Ocak 1997). “camilere giremeyen kadınların insan avcısı sahte şeyhlerin eline düştüğünü söyledi” (20 Ocak 1997). “Tarikatçı tuzağına düştü” (5 Şubat 1997). “siyaset-ticaret-tarikat üçgeni kuruldu” (12 Haziran 1997).

Milliyet: “Şeyh Osman’ın Erbakan kehaneti” (3 Eylül 1996). “Refah ve Tarikatlar” (13 Eylül 1996). “Diyamet: Sahte Şeyhlere dikkat” (6 Ocak 1997). “Şeyh kadınları taciz ediyordu” (8 Ocak 1997). “Fadime Şahin’i tuzağa düşüren tarikatçı, tesadüfen şeyh olmuş” (14 Ocak 1997). “özellikle tarikat-siyasetçi işbirliğinin ortaya dökülmesiyle...” (29 Ocak 1997).

Sabah: “Genç kızları seks tuzağına düşüren tarikat şeyhi” (5 Ocak 1997). “Tarikat şeyhlerinin seks tuzaklarıyla ilgili açıklamalarıyla” (9 Ocak 1997). “Siyaset-tarikat-ticaret üçgeni oluştu” (11 Haziran 1997).

Bu yazılarda tarikatların rejim düşmanı yetiştiren kurumlar olarak gösterildiği; bu yapılarıdaki problemlerin özellikle din adamı kavramları (hoca, şeyh) üzerinden İslam ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Ayrıca tarikat kurbanı, tarikat sapıklığı gibi kavramlar ile İslami eğitim veren yapılanmalar/cemaatler genelleştirilme yapılarak hedef gösterilmekte, tarikatların toplumsal yapıyı tehdit eden kurumlar/örgütler olduğu imajı oluşturulmaktadır. Sorunlu yapılar ve bu yapılarıdaki ilişkilerden ziyade İslami yapıların topyekûn olarak olumsuz bir şekilde sunulması dolaylı olarak İslami yapıları da zedelemekte ve aynı suçlamaların birçok İslami yapılar da var olduğu düşüncesinin zihinlere yerleşmesine sebep olmaktadır.

Ayrıca din adamının uluslararası medyadaki temsili göz önüne alındığında, Batı’daki ile benzer bakış açısının Türkiye’deki yazılı basında da hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Batı’da oluşturulan cinci/tecavüzcü/seks düşkünü hoca tiplerine Türkiye yazılı basınının da doğrudan ya da dolaylı olarak yer vermesi, Türkiye’deki İslam ile ilgili unsurlara olan karşıtlığı ve ön yargıları göstermektedir.

Tablo 68. Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Nitelikleri						
Açıklama/Bilgilendirme	3	9,7	2	9,5	5	26,3
İddia/Beklenti	12	38,8	10	47,7	9	47,4
Eleştiri	9	29,0	4	19,0	2	10,5
Korku/Tehdit	6	19,3	5	23,8	3	15,8
Destek	-	-	-	-	-	-
Değerlendirme/Yorum	-	-	-	-	-	-
Diğer	1	3,2	-	-	-	-
Toplam	31	100	21	100	19	100

Tarikat/tarikatçı/şeyh kavramlarının yer aldığı yazıların niteliği sorgulanırken; kavramlar ile ilgili olayları herhangi bir yargı/sıfat kullanmadan aktaran yazılar *açıklama/bilgilendirme* kategorisinde; tarikatlar/cemaatler ile iktidarın özel bir ilişkisi olduğunu vurgulayan yazılar *iddia/beklenti* kategorisinde; sorunlu İslami yapıları (tarikatları/cemaatleri) ve şeyhleri genelleştirerek eleştiren, olumsuz ifadelerle değerlendiren yazılar *eleştiri* kategorisinde; tarikatların/cemaatlerin güçlendiğine ve rejim düşmanı yetiştirdiğine, genelleştirilmiş tarikat sapkınlıkları olarak adlandırılan eylemlerin topluma zarar vereceğini vurgulayan yazılar *korku/tehdit* kategorisinde kodlanmıştır.

Kodlama sonucu tarikat, tarikatçı, şeyh, cemaat, cinci/büyücü hoca kavramları ile ilgili yazıların çoğunlukla iddia/beklenti, eleştiri ve korku/tehdit niteliğinde olduğu tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi tarikatlar ile iktidarı eşleştiren iddia/beklenti kategorisinde 12 (%38,8), Milliyet gazetesi 10 (%47,7), Sabah gazetesi 9 (%47,4) yazı yayınlamıştır. Tarikatları genelleştirerek İslami yapıları eleştiren, ticaret-siyaset ilişkileri perspektifinde İslami yapıları hedef göstererek sorgulayan eleştiri odaklı yazılar Hürriyet'te 9 (%29,0); Milliyet'te 4 (%19,0), Sabah'ta ise 2 (%10,5) kere yer almıştır. Tarikatların iktidar ile birlikte olup rejimi değiştireceğini, rejim düşmanı yetiştirdiğini vurgulayan korku/tehdit kategorisinde ise Hürriyet'te 6 (%19,3), Milliyet'te 5 (%23,8), Sabah'ta ise 3 (%15,8) yazı olduğu tespit edilmiştir.

Bu yazılar ile ilgili şu örnekler aktarılabilir:

Hürriyet: “Tarikatlar Refah yol için devrede” (8 Temmuz 1996). “Tarikat kurbanı” (5 Ocak 1997). “Bu, tarikat ve çetelerin Milli Eğitim’i ele geçirme operasyonudur” (20 Ocak 1997). “Öğretmen tayinine tarikatçı parmağı” (20 Ocak 1997). “Cinci uçkur, Hoca koltuk düşkünü” (21 Ocak 1997). “Tarikat-ticaret-siyaset skandalıyla Türkiye’yi sarsan...” (30 Ocak 1997). “Türkiye’de bazı tarikatların gerçekleştirdiği zikir, Refah Partili bakan ve milletvekilleri tarafından hacca da taşındı” (18 Nisan 1997). “Tarikat ve cemaatlerin yurt dışında açtığı 200 okulda sempatzan yetiştiriliyor” (26 Nisan 1997).

Milliyet: “bazı şeyhler kadınlarımızı aldatıyor” (6 Ocak 1997); “Tarikat sıkıntısı” (13 Ocak 1997). “Rejim, tarikat, taciz tartışmaları” (22 Mart 1997).

Sabah: “Nefesi kuvvetli Ali hoca” (5 Ocak 1997). “Tarikatlar şöhret ve kazanç aracı” (9 Ocak 1997). “tarikat liderleri hükümeti kurmak için harekete geçti” (31 Mayıs 1997).

Yazılarda görüleceği üzere, tarikatlarla ilgili benzer ifadeler sıklıkla basında yer bulmuş ve hükümetin İslami politikaları da (Başörtüsü, politikacıların namaz kılması, zikir çekilmesi), hükümet-tarikat ilişkisi söylemi üzerinde inşa edilerek eleştirilmiştir.

Tablo 69. Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Anlatım Biçimleri						
Abartma	9	29,0	5	23,8	9	47,4
Çarpıtma	9	29,0	8	38,1	7	36,8
Olumsuz sıfat kullanımı	5	16,1	3	14,3	1	5,3
Kutuplaştırma	-	-	-	-	-	-
Alaya Alma	3	9,8	3	14,3	-	-
Diğer (Nötr)	5	16,1	2	9,5	2	10,5
Toplam	31	100	21	100	19	100

Kavramlar ile ilgili genelleştirici, abartılı bir şekilde kullanılan ifadelerin yer aldığı yazılar *abartma* kategorisinde; tarikatların iktidarla birlikte güçlendiği, yaygınlaştığı ve İslami yapıların rejimi tehdit ettiği iddiası ile ilgili yazılar *çarpıtma* kategorisinde; tarikatlar/cemaatler ve hoca/şeyh kavramları ile kullanılan ve olayları değil özellikle şeyh/hoca kavramını öne çıkaran seks düşkünü/sapık/cinci gibi ifadelerin yer aldığı yazılar *olumsuz sıfat kullanımı* kategorisinde; tarikatların/hocaların gerici olduğunu, din adamlarının (şeyh/hoca) üfürükçü olduğu ile ilgili söylemleri vurgulayan yazılar *alaya*

alma kategorisinde; açık bir yargıda bulunmayan ifadelerin yer aldığı yazılar ise nötr kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda, yapılan kodlama sonucu yazıların büyük bir çoğunluğunun abartma ve çarpıtma içerikli ifadelerle yer verdiği tespit edilmiştir. Hürriyet abartılı ifadeleri taşıyan 9 (%29,0), Milliyet 5 (%23,8), Sabah ise 9 (%47,4) yazı kullanmıştır. Çarpıtıcı bir üslupla ise Hürriyet'te 9 (%29,0), Milliyet'te 8 (%38,1), Sabah'ta 7 (%36,8) yazının yer aldığı belirlenmiştir.

Tarikat, tarikatçı, şeyh, cemaat, cinci/büyücü hoca kavramlarının gazetelerdeki anlatım biçimleri ile ilgili şu örnekleri vermek mümkündür:

Hürriyet: “Hoca'nın güvendiği şeyhe bakın” (26 Ağustos 1996). “büyücü hoca gözaltında” (3 Kasım 1996). “Cinci hoca Ali Kalkancı” (9 Ocak 1997). “500 tarikatın 5000 şeyhi var” (20 Ocak 1997). “uçkur düşkünün cinci hocalar...” (21 Ocak 1997). “Siyasal İslamcı kuruluşlar: 2500 dernek 500 vakıf 1000 şirket 1200 yurt 800 okul ve kurs – 5000 tarikat şeyhi” (12 Haziran 1997).

Milliyet: “Şeyh, cin kovacağım diye 10 yaşındaki çocuğu öldüresiye dövdü” (8 Ocak 1997). “Tarikat gerçeği” (8 Ocak 1997). “Türkiye, hızla tarikatlar ve şeyhler ülkesi olmaya doğru itilmektedir” (7 Şubat 1997).

Sabah: “Refah'ta tarikat sıkıntısı” (28 Ocak 1997). “cinci hoca Ali Kalkancı” (31 Ocak 1997).

Kullanılan bu ifadelerle, sorunlu/problemlili yapılanmalar ile İslami kavramlar birlikte anılmış (sahte şeyh, tacizci hoca, dinci hoca) ve genelleştirmeler yapılarak İslami yapılanmaların birçoğu kötü/olumsuz/tehlikeli olarak hedef gösterilmiştir.

Tablo 70. Tarikat/Tarikatçı/Şeyh Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği

Gazeteler	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Görsellerin İçeriği						
Tarikat/şeyh görüntüleri	3	23,1	4	40,0	4	40,0
İslami giyim/görünümlü kişiler	3	23,1	2	20,0	3	30,0
Aczmendi olayı	5	38,5	2	20,0	2	20,0
Asker/politikacı	2	15,3	1	10,0	1	10,0
Diğer	-	-	1	10,0	-	-
Toplam	13	100	10	100	10	100
Altyazının İçeriği						
Olumlu	-	-	-	-	-	-
Olumsuz	9	69,2	1	10,0	7	70,0
Nötr	4	30,8	3	30,0	2	20,0
Altyazısız	-	-	6	60,0	1	10,0
Toplam	13	100	10	100	10	100

Tarikat, tarikatçı, şeyh, cemaat, cinci/büyücü hoca kavramları ile birlikte sunulan görseller incelendiğinde en çok Aczmendi olayı ve tarikatlar/şeyhler ile ilgili fotoğrafların kullanıldığı tespit edilmiştir. Başbakan Erbakan tarafından tarikat ve cemaat liderlerine verilen iftar yemeği ile ilgili fotoğraflar tarikat/şeyh kategorisinde; başörtülü/sakallı/çarşafly ve tarikatla ilişkisi olmayan kişilerin yer aldığı ve bu kişilerin tarikatlarla ilişkilendirildiği fotoğraflar İslami giyim/görünümlü kişiler kategorisinde; Aczmendi tarikatı lideri Müslüm Gündüz ile Fadime Şahin'in bir arada yakalanması olayının yer aldığı fotoğraflar Aczmendi olayı kategorisinde; tarikatlar ve şeyhler ile ilgili açıklama yapan asker/politikacı görüntüleri de asker/politikacı kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda kavramlarla ilgili gazetelerde en çok iftar yemeğine katılan tarikat şeyhleri ile ilgili görsellerin ve Aczmendi tarikatı liderinin yakalanması ile ilgili fotoğrafların yer aldığı ortaya çıkmıştır. İftar yemeği ve diğer meselelerde sunulan tarikat şeyhleri ile ilgili Hürriyet 3 (%23,1), Milliyet 4 (%40,0), Sabah'ta 4 (%40,0) görsel kullanmıştır. Aczmendi olayı ile ilgili görsellere ise Hürriyet gazetesi 5 (%38,5), Milliyet gazetesi 2 (%20,0), Sabah gazetesi de 2 (%20,0) kez yer vermiştir. Tarikatla ilişkisi olmadığı halde, başörtüsü/çarşaf/sakal gibi unsurlarından dolayı tarikatlar ile ilişkisi varmış gibi gösterilen İslami giyim/görünümlü kişilerin fotoğraflarını ise Hürriyet 3 (%23,1), Milliyet 2 (%20,0), Sabah'ta 3 (%30,0) kez aktarmıştır.

Fotoğraflarda kullanılan altyazıların ise olumlu bir anlatım taşımadığını, fotoğrafların olumsuz bir anlatımla sunulduğunu söylemek mümkündür. Altyazılar aracılığıyla özellikle sakallı, başörtülü, çarşafli kişiler olumsuz bir anlatımla tasvir edilmiştir.

Ayrıca Aczmendi olayı ile ilgili olarak Müslüm Gündüz-Fadime Şahin (baskın görüntüleri vb.), Ali Kalkancı-Emire Kalkancı isimli kişilere ait görüntüler, İslami yapılarla ilişkilendirilerek basında sürekli yer bulmuş, uzun bir süre gündemi etkilemiştir. Problemlili yapıya sahip Aczmendi tarikatı üzerinden İslami yapılar (tarikatlar/cemaatler) iktidar ile ilişkilendirilerek hedef gösterilmiş, cinci/büyücü/tacizci hoca tiplmesi sürekli üretilmiştir.

3.4.5.8. İslami Giyim-Görünüm ile ilgili Kavramlar

Başörtüsü, türban, çarşaf, örtünme, sarık, cübbe, takke ve sakal gibi İslami giyim/görünüm ile ilgili kavramlar içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve inceleme sonucu şu veriler elde edilmiştir:

Tablo 71. İslami Giyim-Görünüm ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı

Gazeteler	İncelenen Yazı ve Görsel Sayısı		Kullanım Sıklığı	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Sayı	Oran (%)
Hürriyet	46	21	85	34,6
Milliyet	53	30	98	39,8
Sabah	43	17	63	25,6
Toplam	142	68	246	100

Kavramların yer aldığı yazılar incelendiğinde, İslami giyim/görünüm ile ilgili en çok Milliyet gazetesinin yazı ver görselle yer verdiği tespit edilmiştir. Buna göre, Milliyet gazetesi İslami giyim/görünüm ile ilgili 53 yazı, 30 görsel; Hürriyet gazetesi 46 yazı, 21 görsel; Sabah gazetesi ise 43 yazı, 17 görsel yayınlamıştır. Bu bağlamda, İslami giyim/görünüm ile ilgili yazılara üç gazetenin de oldukça fazla yer verdiği görülmektedir.

İslami giyim/görünüm ile ilgili kavramların kullanım sıklığına bakıldığında ise; Milliyet gazetesinin diğer gazetelerden fazla olarak 98 (%39,8) kez, Hürriyet gazetesinin 85 (%34,6) kez, Sabah gazetesinin ise 63 (%25,6) kez kavramlara yer verdiği ve yinelediği

belirlenmiştir. Bu durum İslami giyim/görünüm unsurlarının sürekli gündem tutulduğunu da göstermektedir.

Tablo 72. İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu

Sayfadaki Konum	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Sürmanşet	1	2,2	-	-	1	2,3
Manşet	14	30,4	10	18,9	9	20,9
Sağ Üst	2	4,4	3	5,7	3	7,0
Sağ Orta	-	-	4	7,5	7	16,5
Sağ Alt	2	4,4	4	7,5	1	2,3
Orta	3	6,5	6	11,3	4	9,3
Orta Alt	15	32,6	19	35,8	12	27,9
Sol Üst	1	2,2	2	3,8	2	4,6
Sol Orta	5	10,8	2	3,8	2	4,6
Sol Alt	3	6,5	3	5,7	2	4,6
Toplam	46	100	53	100	43	100

İslami giyim/görünüm ile ilgili yazıların gazetelerin birinci sayfalarındaki konumu değerlendirildiğinde, yazıların gazetelerin orta alt ve manşet bölgelerinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Bu bağlamda, Hürriyet gazetesinin 15 (%32,6), Milliyet gazetesinin 19 (%35,8), Sabah gazetesinin ise 12 (%27,9) yazıyı sayfanın orta alt kısmında konumlandığı tespit edilmiştir. Manşet bölgesinde ise Hürriyet 14 (%30,4), Milliyet 10 (%18,9), Sabah ise 9 (%20,9) yazı yayınlamıştır.

Tablo 73. İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli

Kavramların Sunum Şekli	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yalnız Metin	25	54,3	23	43,4	26	60,5
Yalnız Fotoğraf/Karikatür	-	-	-	-	6	13,9
Metin - Fotoğraf/Karikatür	21	45,7	30	56,6	11	25,6
Toplam	46	100	53	100	43	100

Kavramların yer aldığı yazıların sunum şekli incelendiğinde, Hürriyet ve Sabah gazetesinde yalnız metin kullanımının fazla olduğu, Milliyet gazetesinde ise metinle birlikte görsellerin kullanıldığı yazıların fazla olduğu belirlenmiştir.

Buna göre, Hürriyet gazetesi kavramların yer aldığı yazıların 25'ini (%54,3) yalnız metin kullanarak, 21'ini (%45,7) ise metinle birlikte görsel malzemeler kullanarak yayınlamıştır. Milliyet gazetesi kavramları metin/fotoğraf ile 30 (%56,6), yalnız metinle 23 (%43,4); Sabah gazetesi ise yalnız metinle 26 (%60,5), yalnız görselle 6 (%13,9), metin ve görselle birlikte 11 (%25,6) kez yorumlamıştır. Dolayısıyla İslami giyim/görünüm ile ilgili kavramların yer aldığı yazılarda görsel kullanımına ayrı bir önem verildiğini söylemek mümkündür.

Tablo 74. İslami Giyim-Görünüm ile İlgili Yazılarda Kavramın Kullanıldığı Yer ve Tonu

Gazeteler		Hürriyet		Milliyet		Sabah	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazı İçerisi	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	29	63,0	21	39,6	26	60,5
	Nötr	4	8,7	6	11,3	4	9,3
Yazı Başlıkları	Olumlu	-	-	3	5,7	-	-
	Olumsuz	9	19,6	18	34,0	12	27,9
	Nötr	4	8,7	5	9,4	1	2,3
Toplam		46	100	53	100	43	100

İslami giyim/görünüm ile ilgili kavramları pozitif bir şekilde aktaran yazılar olumlu kategorisinde; İslami giyim/görünüm kavramlarını negatif bir dille sunan, İslami giyim/görünümlü kişileri dışlayıcı bir şekilde tasvir eden, olumsuz sıfatlar ile tanımlayan yazılar olumsuz kategorisinde kodlanmıştır.

Bu perspektifte yapılan kodlamaya göre, İslami giyim/görünüm ile ilgili kavramların gazetelerde yazı içerisinde ve yazı başlıklarında çoğunlukla olumsuz bir tonda yayımlandığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi yazı içerisinde 29 (%63,0), yazı başlıklarında 9 (%19,6); Milliyet gazetesi yazı içerisinde 21 (%39,6), yazı başlıklarında 18 (%34,0); Sabah gazetesi ise yazı içerisinde 26 (%60,5), yazı başlıklarında 12 (%27,9) olumsuz tonlamayla kavramlara yer vermiştir. Kavramlarla ilgili Milliyet gazetesinde olumlu tonlamayla sunulan 3 (%5,7) yazı ise Erbakan'ın başörtüsü ile ilgili açıklamalarıdır. Fakat bu açıklamalara yer verilirken, laiklik vurgusu yapılmış ve İslami giyim/görünümlü kişilerin laikliği tehdit ettiğine dair mesajlar alt metinlerde verilmiştir.

Tablo 75. İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Konular / Temalar						
İslami giyim-görünümlü kişiler gerici ve rejime (laikliğe) tehdit oluşturan kişiler olarak konumlandırılmıştır.	9	19,6	16	30,2	12	27,9
İslami giyim-görünümlü kişiler, İslam ülkelerinden de örnekler verilerek, terör/şiddet olayları ile ilişkilendirilmiştir.	8	17,4	7	13,2	7	16,3
Özellikle çarşaf/sakal gibi unsurlar toplumsal düzeni bozan/tehdit eden, toplumdan farklı ve dışlanması gereken unsurlar olarak yorumlanmıştır.	14	30,4	13	24,5	12	27,9
İslami giyim-görünüm unsurları siyaset ile ilişkilendirilmiştir.	13	28,3	14	26,4	11	25,6
Diğer	2	4,3	3	5,7	1	2,3
Toplam	46	100	53	100	43	100

İslami giyim/görünüm ile ilgili yazıların dört konu üzerinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Buna göre yapılan kodlama sonucu, özellikle İslami giyim/görünümlü kişilerin toplumsal düzeni bozan, toplumda farklı olarak sunulan ve dışlanması gereken unsurlar olarak tasvir edildiği ortaya çıkmıştır. Bu perspektifte Hürriyet gazetesi 14 (%30,4), Milliyet gazetesi 13 (%24,5), Sabah gazetesi ise 12 (%27,9) yazı yayınlamıştır.

İslami giyim/görünüm unsurlarının siyaset ile ilişkilendirilmesi en sık vurgulanan ikinci konudur. Siyaset malzemesi olarak görülen, iktidarın oy toplamak için kullandığı bir araç olarak yorumlanan özellikle başörtüsü vb. gibi İslami giyim unsurları, dini bir gereklilik olarak görülmemiştir. İslami giyim ile ilgili bu bakış açısını yansıtan Hürriyet'te 13 (%28,3), Milliyet'te 14 (%26,4), Sabah'ta ise 11 (%25,6) yazı belirlenmiştir.

İslami giyim-görünümlü kişilerin gerici olduğu, rejime tehdit oluşturduğu ile ilgili ise Hürriyet'te 9 (%19,6), Milliyet'te 16 (%30,2), Sabah'ta ise 12 (%27,9) yazı tespit edilmiştir. Bu yazılarda yobaz/gerici/çağ dışı olarak görülen İslami giyim/görünüm unsurları geri kalmış Doğu toplumlarının göstergesi olarak oryantalist bir bakış açısıyla yorumlanmıştır.

Ayrıca İslam ülkelerinden siyasi/sosyal örnekler verilerek, buralardaki şiddet eylemleri İslam dini üzerinden yorumlanmış ve İslami giyim/görünümlü kişilerin şiddet taraftarı ve terörist olduğu izlenimi verilmiştir. Bu ve benzeri anlatımlarla sunulan Hürriyet'te 8 (%17,4), Milliyet'te 7 (%13,2), Sabah'ta 7 (%16,3) yazı yayınlanmıştır. Sakallı, çarşafı

kişileri terörist/geri kalmış/cahil olarak gösteren bu anlatımlar, şeriat ve irtica ile de ilişkilendirilmiş, İslami giyim/görünümlü kişilerin laik Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimini değiştireceği dolayısıyla bu kişilerle/unsurlarla mücadele edilmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır.

Başörtüsü, türban, çarşaf, örtünme, sarık, cübbe, takke ve sakal kavramları ile ilgili gazetelerde yer alan yazılardan bazıları şu şekildedir:

Hürriyet: “Cuma tatili ve başörtüsü Meclis’e getirilmeyecek” (30 Haziran 1996). “Sakallı Korumalar Silah çekti” (19 Eylül 1996). “Çember sakallı ve kara çarşafly bir grup” (5 Ekim 1996). “Ecevit: Tesettürün güvenlik riski var” (31 Ekim 1996). “Memura sakal izni oyunu” (13 Kasım 1996). “RP grubundaki sakallı” (20 Kasım 1996). “kadınlar üzerindeki aşırı örtünme baskısının...” (31 Ekim 1996). “Sakala güvenmemek lazım” (13 Ocak 1997). “Türbana hayır” (28 Ocak 1997). “yeşil bayraklar açan sarıklı, cüppeli grup...” (12 Mayıs 1997). “Sultanahmet’teki sarıklı, cüppeli, sakalı kalabalık, İran’daki görüntüleri anımsattı” (12 Mayıs 1997).

Milliyet: “Türbanlı Başbakan Eşi” (29 Haziran 1996). “Meclisin yeni dönem çalışmalarının başladığı önceki gün, türbanlılara bu kez de kara çarşafly bir kadın eklenmişti. Çarşafly ve türbanlı kadınlar...” (3 Ekim 1996). “Çiller’e kara çarşaf” (1 Temmuz 1996). “Türbanlı yargıç Milliyet’e konuştu” (20 Ekim 1996). “Türban isyanı” (30 Ocak 1997). “kara çarşafa hayır “ (16 Şubat 1997). “Çarşafly Cihat” (20 Mart 1997). “Çarşafa sokulan, yaşamı erkeğe endekslenen İran kadını...” (26 Mayıs 1997). “Kıyafet kara çarşaf” (31 Mayıs 1997). “Türbanlı Öğretmen” (7 Haziran 1997).

Sabah: “...Akdeniz’in mavi sularına bırakırken, çarşaf içindeki Mısırlı bir kadın sadece parmak uçlarını sokmakla yetiniyor” (8 Temmuz 1996). “Türban Kavgası” (2 Kasım 1996). “7 yaşında çarşafa kapatılıyor” (8 Mart 1997). “Türbanlılar orkestrayı protesto etti” (8 Nisan 1997). “Kara çarşaf bile yetmiyor” (7 Mayıs 1997). “Ellerinde Türk bayrakları sallayan kara çarşafly kadınlar, nereden nereye?” (31 Mayıs 1997).

İslami giyim/görünüm unsurlarından başörtüsü/türban/çarşaf kavramlarının dışlayıcı bir üslupla sunulduğu görülmektedir. Özellikle *kara çarşaf* nitelemelerinin ve tesettürün güvenlik riski taşıdığı vurgulamalarının sıkça yapıldığı; sakallı kişilerin saldırgan, güvenilmemesi gereken kişiler olarak tasvir edildiği; diğer İslami giyim/görünüm

unsurlarının alaycı bir üslupla aktarıldığı bu yazılar, *dışlanma* (exclusion) ve *ayrımcılık* (discrimination) olarak nitelenen İslamofobinin Türk basınındaki yansımasını ifade eder.

Kavramlara ibadet veya İslami hassasiyet olarak yaklaşmayan; haber konusu kişilere eylemlerinden ziyade İslami görünümüne odaklanarak yorum yapan ve bireylerin İslami kimlikleri üzerinden İslami kavramları tartışmaya açan bu yazılar İslamofobinin (İslam karşıtlığının) ne kadar içselleştirildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kara çarşaf, aşırı örtünme, çember sakallı gibi ifadelerle İslami kavramlar üzerinden (iyi-kötü; ılımlı-radikal ayrımı gibi) kategorilendirme yapan bu bakış açısı genel olarak İslami giyim ve görünüm unsurlarının siyasal ve sosyal arenada görünür olmasından duyulan rahatsızlığı göstermektedir. Bu durumun en önemli örneğini ise başörtü yasağının kaldırılma sürecinde yaşanan politik gelişmelerde görmek mümkündür. Başörtüsünün siyasal bir simge olarak yorumlandığı bu süreçte, İslami giyimli kişiler birçok haktan mahrum edilerek sistem dışına itilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca Batı'daki Müslümanların kıyafetleri üzerinden, Batılılar tarafından gerçekleştirilen İslamofobik eylemler kadar ileri boyutta olmasa da; Türkiye'de de İslami giyim/görünümlü kişilere karşı basının belirli dönemlerde olumsuz bir yaklaşım sergilediğini bu örneklerde görmek mümkündür.

Tablo 76. İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Nitelikleri						
Açıklama/Bilgilendirme	11	23,9	6	11,3	2	4,6
İddia/Beklenti	7	15,2	12	22,6	11	25,6
Eleştiri	6	13,0	6	11,3	2	4,6
Korku/Tehdit	15	32,7	17	32,1	14	32,6
Destek	-	-	-	-	-	-
Değerlendirme/Yorum	5	10,9	9	17,0	11	25,6
Diğer	2	4,3	3	5,7	3	7,0
Toplam	46	100	53	100	43	100

Kavramlarla ilgili yazıların niteliği sorgulanırken; özellikle başörtüsü yasağı sürecindeki politikacıların görüşlerini yargı ifadesi kullanmadan aktaran yazılar

açıklama/bilgilendirme kategorisinde; başörtüsünü iktidarın politik amaçları doğrultusunda kullandığı siyasi bir simge olarak yorumlayan, İslami giyim/görünümlü kişileri toplumda gerici olarak ve dışlanması gereken unsur olarak gösteren yazılar *iddia/beklenti* kategorisinde; Refah Partisi'nin başörtüsü ile ilgili politikalarını, İslami giyim/görünümlü kişilerin eylemlerini İslam üzerinden tartışmaya açan yazılar *eleştiri* kategorisinde; başörtüsü/çarşaf/sakal gibi unsurların rejim aleyhtarı ve rejimi tehdit edici bir unsur olarak yorumlandığı, başörtülü/çarşafly kişilerin sayısının arttığını iddia eden, İslami giyim/görünümlü kişilerin şiddet taraftarı olarak gösterildiği yazılar *korku/tehdit* oluşturma kategorisinde; iktidar partisi politikacılarını İslami giyim/görünümleri sebebiyle eleştirip, farklı yapılarla ilişkilendiren yazılar *değerlendirme/yorum* kategorisinde kodlanmıştır. Nötr ifadeler ise *diğer* kategorisinin içerisine dâhil edilmiştir

Bu bağlamda, İslami giyim/görünüm unsurları ile ilgili en çok korku/tehdit ve iddia/beklenti kategorisinde yazıların yayınlandığı tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi korku/tehdit söylemlerini içeren 15 (%32,7), Milliyet 17 (%32,1) ve Sabah 14 (%32,6) yazı yayınlamıştır. İddia/beklenti kategorisinde ise Hürriyet'te 7 (%15,2), Milliyet'te 12 (%22,6) ve Sabah'ta 11 (%25,6) yazı yer almıştır.

Kavramların anlatım niteliği ile ilgili şu yazılar örnek gösterilebilir:

Hürriyet: “Başında takkeli, şalvar pantolonu, kravatsız gömleği ve çember sakalıyla aprona inen esrarengiz kişi...” (16 Temmuz 1996). “...terlikleri, sarıklı giysisi ve uzun sakallarıyla dikkatleri üzerine toplamıştı” (25 Temmuz 1996). “siyah çarşafına bürünürken” (20 Aralık 1996). “Sakallı saldırgan” (4 Şubat 1997). “Cumhuriyetle kazandığın haklara sahip çık, kara çarşafa, boş ol kuralına, köle ve mal olmaya boyun eğme” (15 Şubat 1997). “Sarık ve cüppeli giyim şeklinin özendirildiği görülmektedir” (2 Mart 1997).

Milliyet: “Meclisin yeni dönem çalışmalarının başladığı önceki gün, türbanlılara bu kez de kara çarşafly bir kadın eklenmişti. Çarşafly ve türbanly kadınlar...” (3 Ekim 1996). “Sarıklı bir kişinin tahrik ettiği grup” (5 Ekim 1996). “Türbanı üniversitede yaygınlaştırma çabası hukuk dışıdır” (17 Ekim 1996). “Başörtüsü taktı, Besmele çekti ve konuştu...” (22 Ekim 1996). “kadınların zorla nasıl çarşafa sokulduklarını anlatıyor” (17 Şubat 1997). “Türkiye de başörtü yasağının kaldırılmasının da endişe verici olduğu

iddia edildi” (13 Mart 1997). “kara çarşafli kadınları keleşli cihat ve kıyımaya” (20 Mart 1997).

Sabah: “...okul önünde toplanan grupta çarşafli, sakallı ve şalvarlı insanların çoğunlukla olması dikkati çekti” (11 Ekim 1996). “Çekilen filmlerde kara çarşafli kadınlar, sakallı erkekler görünüyordu” (4 Mart 1997). “Sakallı Şevki’ye öfke” (31 Mayıs 1997).

Özellikle iktidarın başörtüsü yasağını kaldırarak laik rejimi getireceği kaygısını dillendiren; şiddet olaylarında başörtüsü/çarşaf/sakal kavramlarını ön plana çıkararak bu tarz giyimli kişilerin tehlikeli olduğu imajını veren bu yazılarla İslam karşıtlığı inşa edilmiş ve İslam ve unsurları, toplumsal yaşamda yer almaması gereken vicdani bir mesele olarak konumlandırılmıştır.

Tablo 77. İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran (%)</i>
Yazıların Anlatım Biçimleri						
Abartma	5	10,9	5	9,4	6	13,9
Çarpıtma	10	21,7	10	18,9	9	20,9
Olumsuz sıfat kullanımı	8	17,4	11	20,7	5	11,6
Kutuplaştırma	12	26,1	15	28,4	11	25,7
Alaya Alma	5	10,9	6	11,3	9	20,9
Diğer (Nötr)	6	13,0	6	11,3	3	7,0
Toplam	46	100	53	100	43	100

İslami giyim/görünüm ile ilgili yazılarda; Türkiye’de başörtüsü/çarşafli ve sakallı kişilerin arttığını, insanlara zorla başörtüsü taktırıldığı gibi gerçek dışı bilgilere yer veren yazılar *abartma* kategorisinde; İslami giyim/görünümlü kişilerin rejimi tehdit ettiğini, bu kişilerin şiddetle ilişkilendirildiği yazılar *çarpıtma* kategorisinde; başörtülü/çarşafli/sakallı kişileri terör taraftarı, gerici, yobaz olarak tanımlayan ifadelerin yer aldığı yazılar *olumsuz sıfat kullanımı* kategorisinde; başörtülü/turbanlı/çarşafli-modern, sakallı/cübbeli/takkeli-çağdaş giyimli vb. ayırımları yapan anlatımlar *kutuplaştırma* kategorisinde; özellikle çarşafli/sakallı kişilerle ilgili rencide edici, alay ifadeleri taşıyan yazılar *alaya alma* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu perspektifte yapılan kodlama sonucu İslami giyim/görünümlü kişilerle ilgili gazetelerde kutuplaştırmanın, çarpıtmanın ve olumsuz sıfat kullanımının oldukça fazla

olduğu tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi kutuplaştırıcı bir üslupla 12 (%26,1), Milliyet gazetesi 15 (%28,4), Sabah gazetesi 11 (%25,7) yazı yayınlamıştır. Çarpıtma amacı taşıyan ifadeler ise Hürriyet 10 (%21,7), Milliyet 10 (%18,9), Sabah'ta 9 (%20,9) kez yer vermiştir. İslami giyimli/görünümlü kişileri çağ dışı, gerici, yobaz gibi olumsuz kavram ve sıfatlarla yorumlayan yazılar ise Hürriyet'te 8 (%17,4), Milliyet'te 11 (%20,7); Sabah'ta ise 5 (%11,6) kez kullanılmıştır. Ayrıca İslami giyim/görünüm kavramları ile ilgili özellikle karikatürler aracılığı ile alay ifadeleri içeren, abartılı bir üslupla yorumlanan çok sayıda yazının yayımlandığı belirlenmiştir. Bu üsluplarla ilgili diğer değişkenlerde aktarılan örneklere ek olarak aşağıdaki yazıları, örnekleri vermek mümkündür:

Hürriyet: “Kazan'dan türbanlı avukatlar için izin” (21 Eylül 1996). “Görebildiklerimiz ise baştan aşağı çarşafa bürünmüş halde...” (5 Ekim 1996). “Cüppeli, sarıklı imajını güneş gözlüğüyle yumuşatıyor” (9 Ocak 1997). “Kara çarşaf içindeki minicik kız” (12 Mayıs 1997). “kız çocuklarına bile kara çarşaf giydirildiği dikkat çekti” (12 Mayıs 1997).

Milliyet: “Çarşafly Barbie” (22 Ekim 1996). “Sara adlı Barbie bebekleri koyu tenli, siyah saçlı, siyah gözlü ve kara çarşafly olacak” (22 Ekim 1996). “Çarşafly öğretmen” (22 Aralık 1996). “kara çarşafly öğretmen bardağı taşıran son damla oluyor” (22 Aralık 1996). “çarşaf ve sarık manzaralarına dün fes eklendi” (29 Mart 1997). “Türbanlı tekvando” (21 Nisan 1997).

Sabah: “Sakallılara yasak” (31 Ağustos 1996). “Türbanlı Hâkim: Hevesim Kırıldı” (27 Ekim 1996). “Türk tayyörü İran çarşafı” (21 Aralık 1996). “Türbansız Fadime” (9 Ocak 1997). “Türbansız Emire” (11 Haziran 1997).

Özellikle laik/modern ideoloji rol model alınarak “türbanlı öğretmen”, “türbanlı hâkim”, “türbansız Fadime” vb. kavramlarıyla, İslami giyim unsurlarını taşıyan kişileri kutuplaştırıcı ve toplumdan farklı olan kişiler olarak sunan yazılar İslamofobinin ayrımcılık kavramını; çarşafly ve sakallı kişileri şiddet taraftarı olarak tehdit edici bir üslupla yorumlayan yazılar da İslami unsurlara karşı ön yargı içeren şiddetle ilişkilendiren bir bakış açısını ifade etmektedir.

Tablo 78. İslami Giyim-Görünüm Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği

Gazeteler	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Görsellerin İçeriği						
Politikacı	4	19,0	7	23,3	-	-
İslam ülkelerindeki İslami giyim/görünümlü kişilere ait görüntüler	5	23,8	4	13,3	7	41,3
Çarşaflı/türbanlı kişilere ait görüntüler	4	19,0	11	36,7	6	35,2
Sarıklı/cübbeli/takkeli/sakalı kişiler	7	33,4	6	20,0	4	23,5
Diğer	1	4,8	2	6,7	-	-
Toplam	21	100	30	100	17	100
Altyazının İçeriği						
Olumlu	-	-	-	-	-	-
Olumsuz	15	71,5	16	53,4	15	88,2
Nötr	4	19,0	4	13,3	1	5,9
Altyazısız	2	9,5	10	33,3	1	5,9
Toplam	21	100	30	100	17	100

İslami giyim/görünüm çoğunlukla çarşaflı/türbanlı ve sarıklı/cübbeli/takkeli/sakalı kişilere ait görüntülerle temsil edilmiştir. İslam ülkelerindeki İslami giyim/görünümlü kişiler, şiddet/terör olayları ile gösterildiği için bu kategori ayrı olarak kodlanmıştır.

Çarşaf/başörtüsü/türban görsellerini Hürriyet gazetesi 4 (%19,0) kez, Milliyet gazetesi 11 (%36,7) kez, Sabah gazetesi ise 6 (%35,2) kez kullanmıştır. Bu görsellerle, yazılarda kullanılan “kara çarşaf” kavramı bütünleştirilmiş ve çarşaf/türban ile ilgili olumsuz bir anlatım sunulmuştur.

Sarıklı/cübbeli/takkeli/sakalı kişilere ait görsellere ise Hürriyet 7 (%33,4), Milliyet 6 (%20,0) Sabah ise 4 (%23,5) kez yer vermiştir. “Esrarengiz kişi”, “sakallıyla dikkatleri üzerine topladı”, “sakallı koruma” kavramlarıyla birlikte yer verilen bu görsellerle sakallı/sarıklı kişiler gerici, toplumdan dışlanması gereken kişiler olarak tasvir edilmiştir.

İslam ülkelerindeki İslami giyim/görünümlü kişilere ait görsellerde de benzeri anlatımlar kurgulanmış; zaten Refahyol Hükümeti süresince terör yuvası/anti-laik olarak gösterilen İslam ülkeleri üzerinden olumsuz bir “İslami giyim” tipolojisi üretilmiş, Türkiye’deki benzer giyimli kişiler de aynı anlam ile yeniden kurgulanmıştır. Bu

perspektifteki fotoğraflara ise Hürriyet 5 (%23,8) kez, Milliyet 4 (%13,3), Sabah'ta 7 (%41,3) kez yer vermiştir.

Diğer yandan Hürriyet ve Milliyet gazetesinin, Necmettin Erbakan'ın takkeli fotoğraflarına, Tansu Çiller'in başörtülü fotoğrafına, Refah Partisi milletvekillerinin sakallı fotoğraflarına da olumsuz altyazılar ile birlikte yer verdikleri belirlenmiştir.

Ayrıca İslami giyim/görünüm ile ilgili kullanılan görsellere ait altyazıların olumlu bir ifade taşımadığı, İslami giyim/görünümlü kişilerin olumsuz anlatımlarla sunulduğu tespit edilmiştir. Üç gazetede de altyazı bulunan yazıların nötr kategorisine göre oldukça yüksek oranla olumsuz ifadeler içerdiği ortaya çıkmıştır.

Başörtüsü, türban, çarşaf, örtünme, sarık, cübbe, takke ve sakal ile ilgili kullanılan ve altyazılar ile yukarıdaki anlatımları vurgulayan görsellerden bazıları şunlardır:

Şekil 16. Sabah, 2 Temmuz 1996

Şekil 17. Sabah, 8 Temmuz 1996

Şekil 18. Milliyet, 16 Temmuz 1996

Şekil 19. Milliyet, 3 Ekim 1996

Şekil 20. Hürriyet, 20 Aralık 1996

Şekil 21. Sabah, 21 Aralık 1996

Şekil 22. Milliyet, 16 Nisan 1997

Şekil 23. Sabah, 7 Mayıs 1997

Şekil 24. Milliyet, 10 Mayıs 1997

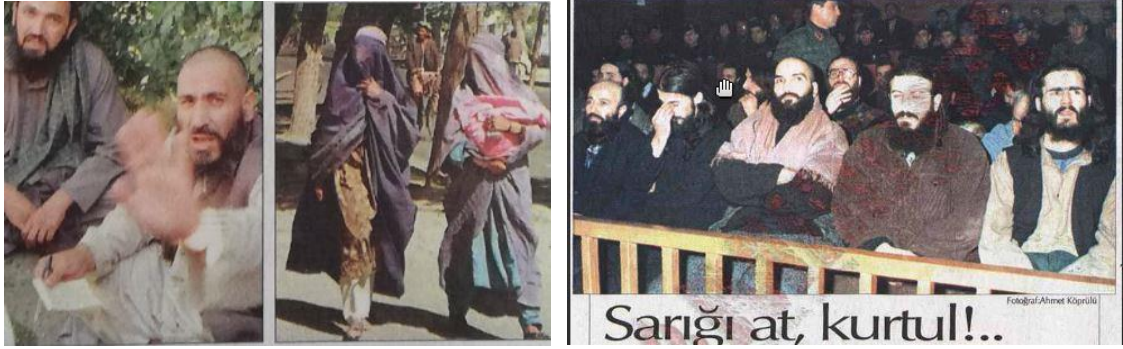
Şekil 25. Milliyet, 31 Mayıs 1997

Şekil 26. Sabah, 19 Ocak, 1997

Şekil 27. Sabah, 29 Ocak 1997

Şekil 28. Hürriyet, 29 Eylül 1996

Şekil 29. Milliyet, 31 Ocak 1997

Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinde olumsuz altyazılar ile birlikte sunulan bu görseller, İslami giyim/görünümlü kişilere karşı olumsuz bir bakış açısının gelişmesine sebep olmaktadır. Özellikle Batı medyasında, Müslüman imajının bu görsellerle benzer biçimde temsil edilmesi sonucu sosyal alanda Müslümanlara yönelik ayrımcılık/dışlama sebebiyle şiddet eylemleri artmaktadır. Dolayısıyla 1996-1997 yıllarında Türkiye basınında da bu şekilde temsil edilen İslami giyim/görünümlü kişilere karşı olumsuz bir ön yargının gelişmiş olduğunu ifade etmek mümkündür.

3.4.5.9. İslami Eğitim ile ilgili Kavramlar

İslami eğitim kategorisinde Kur'an kursu-imam hatip kavramlarının temsili incelenmiş ve inceleme sonucu şu bulgular elde edilmiştir:

Tablo 79. İslami Eğitim Kavramları ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramların Kullanım Sıklığı

Gazeteler	İncelenen Yazı ve Görsel Sayısı		Kullanım Sıklığı	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Sayı	Oran (%)
Hürriyet	26	5	40	29,0
Milliyet	27	4	55	39,8
Sabah	27	6	43	31,2
Toplam	80	15	138	100

İslami eğitim ile ilgili Sabah gazetesi 27 yazı, 6 görsel; Milliyet gazetesi 27 yazı, 4 görsel; Hürriyet gazetesi de 26 yazı, 5 görsel yayınlamıştır. Ayrıca özellikle imam hatip okulları ile ilgili yoğun içeriklerin yer aldığı gazetelerde Milliyet'in 55 (%39,8),

Sabah'ın 43 (%31,2), Hürriyet'in ise 40 (%29,0) kez İslami eğitim ile ilgili kavramları tekrarladığı tespit edilmiştir.

Tablo 80. İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu

Sayfadaki Konum	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Sürmanşet	2	7,7	-	-	2	7,4
Manşet	8	30,9	8	29,7	15	55,6
Sağ Üst	1	3,8	1	3,7	-	-
Sağ Orta	2	7,7	2	7,4	-	-
Sağ Alt	2	7,7	2	7,4	-	-
Orta	3	11,5	-	-	2	7,4
Orta Alt	3	11,5	6	22,2	4	14,8
Sol Üst	1	3,8	-	-	-	-
Sol Orta	2	7,7	4	14,8	2	7,4
Sol Alt	2	7,7	4	14,8	2	7,4
Toplam	26	100	27	100	27	100

İslami eğitim ile ilgili kavramların yer aldığı yazıların sayfadaki konumu değerlendirildiğinde; kavramlara çoğunlukla manşette yer verildiği belirlenmiştir. Hürriyet gazetesi yazılardan 8 (%30,9) tanesini, Milliyet gazetesi 8 (%29,7) tanesini, Sabah gazetesi ise 15 (%55,6) tanesini manşette yayınlamıştır. Orta alt kısımda da konumlandırılan yazıların sayıca fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, hükümetin imam hatip okulları ile ilgili projelerinin gündemde olduğu süreçte basın da bu konuyu sayfaların en önemli kısmında konumlandırarak başörtüsü/imam hatip meselesine dikkat çekmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Tablo 81. İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli

Kavramların Sunum Şekli	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yalnız Metin	21	80,8	23	85,2	21	77,8
Yalnız Fotoğraf/Karikatür	-	-	-	-	1	3,7
Metin - Fotoğraf/Karikatür	5	19,2	4	14,8	5	18,5
Toplam	26	100	27	100	27	100

İslami eğitim ile ilgili yazılarda metin kullanımının oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, Hürriyet gazetesi yazıların 21'ini (%80,8), Milliyet gazetesi

23'ünü (%85,2), Sabah gazetesi ise 21'ini (%77,8) görsel malzeme kullanmadan aktarmıştır. Diğer yandan Hürriyet 5 (%19,2) yazıyı, Milliyet 4 (%14,8) yazıyı, Sabah'ta 5 (%18,5) yazıyı görsel kullanarak yayınlamıştır. Ayrıca Sabah gazetesi yalnız fotoğraf/karikatür kullanarak İslami eğitim konusunu aktardığı 1 (%3,7) yazıya yer vermiştir.

Tablo 82. İslami Eğitim ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu

Gazeteler		Hürriyet		Milliyet		Sabah	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazı İçerişi	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	14	53,9	10	37,1	14	51,8
	Nötr	5	19,2	3	11,1	7	25,9
Yazı Başlıkları	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	4	15,4	9	33,3	5	18,6
	Nötr	3	11,5	5	18,5	1	3,7
Toplam		26	100	27	100	27	100

Kur'an, Kur'an kursu, imam hatip kavramlarının yer aldığı yazılarda; İslami eğitimin Kur'an kursları ve imam hatip okulları aracılığı ile gerekliliğini savunan, imam hatip okullarının önemini vurgulayan yazılar olumlu kategorisinde; imam hatip okullarını ve Kur'an kurslarını laik rejim karşısında konumlandırarak eleştiren, gerekli olmadığını savunan, irtica yuvası olarak niteleyen yazılar olumsuz kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda yapılan kodlamaya göre, kavramların yazı içerisinde ve yazı başlıklarında büyük oranda olumsuz bir şekilde konumlandırıldığı, olumlu aktarımlara ise yer verilmediği tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi yazı içerisinde 14 (%53,19), yazı başlıklarında 4 (%15,4); Milliyet gazetesi yazı içerisinde 10 (%37,1), yazı başlıklarında 9 (%33,3); Sabah gazetesi ise yazı içerisinde 14 (%51,8), yazı başlıklarında 5 (%18,6) olumsuz tonlamayla kavramları aktarmıştır.

Tablo 83. İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Konular / Temalar						
İmam hatip/Kur'an kursu ve öğrencileri şiddet eylemleri ile birlikte sunulmaktadır.	3	11,5	3	11,1	4	14,8
İktidarın İslami eğitim ile ilgili politikalar aracılığıyla rejimi yıkmayı amaçladığı vurgusu yapılmaktadır.	10	38,5	11	40,8	8	29,6
Geleneksel İslami eğitim metotları çağ dışı/irticai faaliyetler olarak gösterilmektedir.	3	11,5	2	7,4	3	11,1
İslami eğitim, irticai faaliyet olarak tanımlanmakta ve laik rejim karşıtlığı ile işlenmektedir.	8	30,8	7	25,9	8	29,6
Diğer	2	7,7	4	14,8	4	14,8
Toplam	26	100	27	100	27	100

Bu temalar üzerine yoğunlaşan İslami eğitim ile ilgili kavramların kullanımı özellikle Refah Partisi'nin imam hatip okulları ile ilgili politikalarının konuşulduğu ve muhalefetin karşıt söylemlerde bulunduğu dönemlerde artış göstermiştir.

Dört konu etrafında birleşen bir anlatıma sahip olan İslami eğitim meselesi aktarılırken, çoğunlukla iktidarın İslami eğitim aracılığı ile rejim karşıtı yetiştirdiğini/yetiştirmeyi amaçladığını iddia eden anlatımlar kullanılmıştır. Bu perspektifte Hürriyet gazetesi 10 (%38,5), Milliyet gazetesi 11 (%40,8), Sabah gazetesi ise 8 (%29,6) yazı yayınlamıştır. İslami eğitimi, imam hatip okullarını irtica yuvası olarak gösteren ve bu kurumların laik rejimlerde olmaması gerektiği vurgusunu yapan Hürriyet'te 8 (%30,8), Milliyet'te 7 (%25,9), Sabah'ta ise 8 (%29,6) yazı tespit edilmiştir.

Kavramların yoğunlaştığı konulardan bir diğeri de imam hatip, Kur'an kursu öğrencilerinin şiddet taraftarı olduğu, şiddet eylemlerinde sıkça yer aldıkları ile ilgili iddiadır. Hürriyet gazetesi bu perspektifte 3 (%11,5), Milliyet gazetesinde 3 (%11,1), Sabah gazetesinde de 4 (%14,8) yazı yayınlanmıştır.

Ayrıca İslami eğitim, modern-geleneksel ayrımı ile kutuplaştırılmış; geleneksel eğitimin metotlarının çağ dışı olduğu, buralardaki eğitimlerin irtica eylemleri olarak gösterildiği yazılar gazetelerde sıkça işlenmiştir. Bu yazılar ile ilgili şu örnekleri vermek mümkündür:

Hürriyet: “Mecliste Kur’an Kursu” (6 Temmuz 1996). “köktendinci gruplarca yönetilen Kur’an kurslarında...” (5 Mart 1997). “Temel eğitimin kesintisiz 8 yıla çıkarılmasıyla, bu kez ilköğretime Kur’an ve Arapça dersleri koyma girişimi endişe yarattı” (2 Nisan 1997). “Kayıtlı Kur’an kurslarında öğrenci sayısı: 1.685.000. Bu sayı her 5 yılda iki katına çıkıyor. Bu sayı 2001 yılında 7 milyona çıkacak” (12 Haziran 1997).

Milliyet: “İmam hatip hamlesi” (24 Ağustos 1996). “İmam hatip savaşı” (25 Kasım 1996). “3 Kur’an kursu kapatıldı” (18 Mart 1997). “İmam hatip dosyası” (30 Mart 1997). “İmam-hatip” (1-2 Nisan 1997). “Basını hedef alanlar sonunda amacına ulaştı. İmam hatipli genç Hürriyet’i bastı, dehşet saçtı” (13 Mayıs 1997).

Sabah: “İmam hatip tavizi” (29 Haziran 1996). “İmam hatipte büyük tahrik” (11 Ekim 1996). “İrticacı örgütlerce açılan Kur’an kurslarında, öğrencilere din devleti kuruluncaya kadar savaş yemini ettiriliyor” (5 Mart 1997). “İmam hatipleri tahrik” (25 Mart 1997). “Kur’an kursuna düzen” (6 Mayıs 1997).

Gazetelerde özel bir titizlikle(!) hazırlanan imam hatip dosyaları başlıklı haberlerle ve Kur’an kursları ile ilgili yazılarla; laik eğitimin tehlikede olduğu, Kur’an kurslarının rejimi değiştirmek için mücadele ettiği, buralarda eğitim alan öğrencilerin sayısının arttığı ve bu öğrencilerin rejimi tehdit ettiği vurgulamaları yapılmıştır.

Tablo 84. İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Nitelikleri						
Açıklama/Bilgilendirme	9	34,6	7	25,9	8	29,6
İddia/Beklenti	3	11,5	4	14,8	4	14,8
Eleştiri	2	7,7	3	11,1	-	-
Korku/Tehdit	10	38,5	9	33,4	10	37,1
Destek	-	-	-	-	2	7,4
Değerlendirme/Yorum	2	7,7	2	7,4	2	7,4
Diğer	-	-	2	7,4	1	3,7
Toplam	26	100	27	100	27	100

İmam hatip okulları/Kur’an kursları ile ilgili siyasilerin ifadelerini yargı kullanmadan aktaran yazılar *açıklama/bilgilendirme* kategorisinde; imam hatip okullarının ve Kur’an kurslarının rejim karşısında konumlandırıldığı, iktidarın bu okul ve kurslarda yetişen

öğrencileri potansiyel seçmen olarak kazanım elde ettiği iddiasında bulunan yazılar *iddia/beklenti* kategorisinde; Refahiyol döneminde imam hatip okullarının durumlarının iyileştirilmesi ile ilgili projeleri olumsuz bir tonlama ile aktaran yazılar *eleştiri* kategorisinde; İslami eğitim alan öğrencilerin rejimi tehdit edeceği, şiddet taraftarı kişiler olduğu ile ilgili söylemleri içeren yazılar *korku/tehdit* kategorisinde; imam hatip okulları ve Kur'an kursları ile ilgili ordunun muhalif söylemlerine destek olan yazılar *destek* kategorisinde; imam hatip okulları ile ilgili özel dosyalar hazırlayarak, bu kurumları kamuoyuna olumsuz bir biçimde sunmayı amaçlayan yazılar *değerlendirme/yorum* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu perspektifle yapılan kodlama sonucu, İslami eğitim ile ilgili yazıların çoğunlukla korku/tehdit niteliği ile sunulduğu tespit edilmiştir. İslami eğitim ile ilgili korku/tehdit oluşturma amacı taşıyan Hürriyet'te 10 (%38,5), Milliyet'te 9 (%33,4), Sabah'ta ise 10 (%37,1) yazı belirlenmiştir. Ayrıca gazetelerde iktidarın imam hatip okulları ile ilgili açıklamalarını bilgilendirme amacı ile aktaran; imam hatip okullarını ve Kur'an kurslarını laik rejim karşısında konumlandıran yazıların da fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bu niteliklerle aktarılan yazılarla ilgili şu örnekleri vermek mümkündür:

Hürriyet: “Ayrıca köktendinci grupların kontrolünde olan Kur'an kursları kapatılarak” (2 Mart 1997). “Kur'an kursunda Cihat yemini” (5 Mart 1997). “İmam hatiplerden Refah Partisi için 2000 yılında 702 bin 751, 2005 yılında da 1 milyon 215 bin 190 yeni seçmen yetişeceği tahmin ediliyor” (26 Nisan 1997).

Milliyet: “Kur'an kursunda korkutan yemin” (5 Mart 1997). “Refah'ın imam hatip gerginliği meydanlara taşı” (12 Mayıs 1997). “Lojmanlarda Kur'an Kursu” (6 Temmuz 1996).

Sabah: “Kur'an kurslarında körpe beyinlerin laik düzen ve Atatürk düşmanlığıyla şartlandırıldığı bildirildi” (5 Mart 1997). “473 gizli Kur'an Kursu” (13 Mart 1997). “Halen 1.6 milyon olan Kur'an kursu öğrencisi sayısı 2005 yılında 6 milyona çıkacak” (11 Haziran 1997).

Genel olarak İslami eğitim ile ilgili; İslami eğitimin rejimi tehdit edici bir niteliğe sahip olduğu, İslami eğitim alan kişilerin şiddet eğilimli kişiler olduğu imajlarını oluşturmayı amaçlayan bu yazılarda, İslam'ın öğretilmesinin politik amaçlar taşıdığı anlamının inşa

edilmesi ve İslami kurumların/yapıların, İslami eğitimin negatif olarak gösterilmesi hedeflenmiştir.

Tablo 85. İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Anlatım Biçimleri						
Abartma	7	26,9	7	25,9	5	18,5
Çarpıtma	7	26,9	8	29,6	5	18,5
Olumsuz sıfat kullanımı	3	11,6	2	7,5	6	22,3
Kutuplaştırma	4	15,4	4	14,8	8	29,6
Alaya Alma	1	3,8	3	11,1	-	-
Diğer (Nötr)	4	15,4	3	11,1	3	11,1
Toplam	26	100	27	100	27	100

İslami eğitim ile ilgili yazıların anlatım biçimi sorgulandığında; imam hatip okullarının ve Kur'an kurslarının sayıca arttığını vurgulayan, buralarda eğitim alan öğrencilerin ileride rejim düşmanı olarak faaliyet göstereceği iddiasında bulunan yazılar *abartma* kategorisinde; imam hatip ve Kur'an kurslarını İslam'ın öğretildiği kurumlar olarak görmeyip siyasi iktidarla ilişkilendiren ve benzeri yapıları irtica yuvası olarak gösteren yazılar *çarpıtma* kategorisinde; İslami eğitim metotlarının gerici, çağ dışı olduğu, imam hatip öğrencilerinin şiddet taraftarı olduğu vurgulamalarını içeren yazılar *olumsuz sıfat kullanımı* kategorisinde; geleneksel ve modern İslami eğitim metotları arasında ayırım yapan anlatım biçimleri *kutuplaştırma* kategorisinde; geleneksel eğitim metotları ve imam hatip okullarının müfredatları ile alay eden yazılar *alaya alma* kategorisinde; nötr bir aktarım içeren yazılar da *diğer* kategorisinde kodlanmıştır.

Yapılan kodlama sonucu gazetelerin İslami eğitim ile ilgili yazıları büyük oranda abartılı ve çarpıtıcı bir üslupla sunduğu tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi 7 (%26,9) abartma, 7 (%26,9) çarpıtma; Milliyet gazetesi 7 (%25,9) abartma, 8 (%29,6) çarpıtma; Sabah gazetesinin ise 5 (%18,5) abartma, 5 (%18,5) çarpıtma üslubu ile yazı yayınladıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca gazetelerde gerici-çağdaş eğitim metotları olarak ayırım yapan kutuplaştırıcı yazıların da fazla olduğu belirlenmiştir.

Gazetelerde yer alan "RP'nin imam hatip atağı" (Hürriyet, 4 Kasım 1996); "Sayıları 15 bini bulan Kur'an kursları arasında "irtica yuvası" olanların yanı sıra çağdaşlar da var"

(Milliyet, 17 Mayıs 1997); “Farklı bir Kur’an kursu” (Sabah, 27 Mart 1997) gibi yazılarla İslami eğitimin olumsuz üsluplarla sunumu, İslami eğitime karşı asılsız ön yargıya dayalı bir bakış açısının gelişmesine sebep olmakta ve İslami eğitim alan kişilere karşı olumsuz bir bakış açısının gelişmesine da zemin hazırlamaktadır.

Ayrıca İslami eğitim alan kişileri korkulacak kişiler olarak gösteren; İslami eğitim veren kişi ya da kurumları gerici, çağ dışı olarak gösteren bu anlatım biçimleri Batı medyasında yer alan din adamı/Kur’an kursları ile ilgili anlatımlarla benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Tablo 86. İslami Eğitim Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği

Gazeteler	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Görsellerin İçeriği						
Politikacı	4	80,0	2	50,0	-	-
İslami giyim görünümlü kişiler	1	20,0	2	50,0	1	16,7
İmam hatip/Kur’an kursu görüntüleri	-	-	-	-	3	50,0
Diğer	-	-	-	-	2	33,3
Toplam	5	100	4	100	6	100
Altyazısının İçeriği						
Olumlu	-	-	-	-	1	16,7
Olumsuz	1	20,0	1	25,0	3	50,0
Nötr	4	80,0	1	25,0	2	33,3
Altyazısız	-	-	2	50,0	-	-
Toplam	5	100	4	100	6	100

İnceleme sonucu, Kur’an kursu-imam hatip kavramları ile ilgili fazla görselin yayınlanmadığı ortaya çıkmıştır. Yayınlanan bu görsellerin içeriğini ise büyük oranda politikacılar oluşturmaktadır. Özellikle imam hatip okulları ile ilgili politikacıların söylemlerinin aktarıldığı yazılarda Necmettin Erbakan ve Refah Partili milletvekillerinin fotoğrafları sıkça kullanılmıştır. İslami giyim/görünümlü kişilerin görselleri ile birlikte, imam hatip/Kur’an kursu görsellerine de yer veren gazetelerde kullanılan altyazıların ise çoğunlukla nötr bir anlatım taşıdığı belirlenmiştir.

3.4.5.10. İbadet-İbadethane ile ilgili Kavramlar

Hac, kurban, namaz, oruç, ramazan, cami ve mescit kavramları ibadet/ibadethane kategorisinde birleştirilmiştir. Yapılan araştırma sonucu ise şu veriler elde edilmiştir:

Tablo 87. İbadet-İbadethane ile İlgili İncelenen Yazı/Görsel Sayısı ve Kavramın Kullanım Sıklığı

Gazeteler	İncelenen Yazı ve Görsel Sayısı		Kullanım Sıklığı	
	Yazı	Fotoğraf Karikatür	Sayı	Oran (%)
Hürriyet	31	13	63	31,5
Milliyet	43	18	94	47,0
Sabah	26	4	43	21,5
Toplam	100	35	200	100

Araştırma sonucu ibadet/ibadethane kavramları ile ilgili en fazla yazıya Milliyet gazetesinin yer verdiği tespit edilmiştir. Milliyet gazetesi ibadet/ibadethane ile ilgili 43 yazı, 18 görsel yayınlarken; Hürriyet gazetesi 31 yazı, 13 görsel; Sabah gazetesi 26 yazı, 4 görsel kullanmıştır.

Kavramların kullanım sıklığı incelendiğinde ise Milliyet gazetesinin 94 (%47,0) kez, Hürriyet gazetesinin 63 (%31,5) kez, Sabah gazetesinin ise 43 (%21,5) kez kavramlara yer verdiği ve yinelediği belirlenmiştir. Dolayısıyla ibadet/ibadethane kavramlarına Milliyet gazetesinin diğer gazetelere oranla daha sık yer verdiği görülmektedir.

Tablo 88. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Sayfadaki Konumu

Sayfadaki Konum	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Sürmanşet	1	3,2	-	-	-	-
Manşet	11	35,6	17	39,7	10	38,5
Sağ Üst	2	6,4	1	2,3	1	3,8
Sağ Orta	1	3,2	5	11,6	2	7,7
Sağ Alt	-	-	2	4,6	1	3,8
Orta	1	3,2	-	-	4	15,4
Orta Alt	9	29,1	9	20,9	6	23,1
Sol Üst	1	3,2	-	-	-	-
Sol Orta	3	9,7	5	11,6	2	7,7
Sol Alt	2	6,4	4	9,3	-	-
Toplam	31	100	43	100	26	100

İbadet/ibadethane ile ilgili yazıların sayfadaki konumu incelendiğinde ise yazıların büyük bir kısmının manşette ve orta alt kısımda konumlandırıldığı belirlenmiştir. Hürriyet gazetesi yazıların 11 tanesini (%35,6) manşette, 9 tanesini (%29,1) orta alt kısımda yayınlarken; Milliyet gazetesi manşette 17 (%39,7), orta alt kısımda 9 (%20,9); Sabah gazetesi ise manşette 10 (%38,5), orta alt kısımda 6 (%23,1) yazıya yer vermiştir.

Tablo 89. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Gazetelerde Sunum Şekli

Kavramların Sunum Şekli	Gazeteler					
	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yalnız Metin	18	58,1	25	58,2	22	84,8
Yalnız Fotoğraf/Karikatür	-	-	1	2,3	1	3,6
Metin - Fotoğraf/Karikatür	13	41,9	17	39,5	3	11,6
Toplam	31	100	43	100	26	100

İbadet/ibadethane ile ilgili yazılar çoğunlukla yalnız metin kullanılarak aktarılırken, gazetelerin kavramlarla ilgili görsellere de sıkça yer verdiği tespit edilmiştir. Hürriyet gazetesi yazıların 18 tanesini (%58,1), Milliyet gazetesi 25'ini (%58,2), Sabah gazetesi ise 22 tanesini (%84,8) görsel malzeme kullanmadan aktarmıştır. Ayrıca kavramlarla ilgili yazılarda Hürriyet'in 13 (%41,9), Milliyet'in 17 (%39,5), Sabah'ın ise 3 (%11,6) görsel kullandığı belirlenmiştir. Sadece görsel malzemeye ise Milliyet gazetesi 1 (%2,3), Sabah gazetesi de 1 (%3,6) kez yer vermiştir.

Tablo 90. İbadet-İbadethane ile İlgili Yazılarda Kavramların Kullanıldığı Yer ve Tonu

Gazeteler		Hürriyet		Milliyet		Sabah	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazı İçerişi	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	17	54,8	21	48,8	15	57,7
	Nötr	7	22,6	12	28,0	6	23,1
Yazı Başlıkları	Olumlu	-	-	-	-	-	-
	Olumsuz	4	12,9	8	18,6	4	15,4
	Nötr	3	9,7	2	4,6	1	3,8
Toplam		31	100	43	100	26	100

Kavramların yer aldığı yazıların tonu ve yazı içerisindeki konumları değerlendirildiğinde, kavramların büyük çoğunlukla olumsuz tonlama ile başlıkta

konumlandırıldığı tespit edilmiştir. Hac, kurban, namaz, oruç, ramazan, cami ve mescit kavramlarını eleştiren, kavramlara negatif anlamlar yükleyen yazılar olumsuz kategorisinde; yargı içermeyen aktarım ifadelerine yer veren yazılar ise nötr kategorisinde kodlanmıştır.

Bu doğrultuda yapılan kodlamaya göre yazı içerisinde olumsuz tonlama ile Hürriyet gazetesi 17 (%54,8); Milliyet gazetesi 21 (%48,8); Sabah gazetesi ise 15 (%57,7) yazı yayınlamıştır. Yazı başlıklarında da kavramların olumsuz bir şekilde aktarıldığı belirlenmiştir. Hürriyet gazetesi 4 (%12,9); Milliyet gazetesi 8 (%18,6); Sabah gazetesi de 4 (%15,4) yazıda kavramları başlıkta olumsuz tonlama ile yorumlamıştır.

Tablo 91. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Öne Çıkan Konular/Temalar

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Konular / Temalar						
İbadet/ibadethane kavramları laiklik perspektifinde değerlendirilmiş; laiklik vurgulaması yapılmıştır.	7	22,6	9	20,9	8	30,8
Özellikle hac ve namaz ibadetleri, iktidarın dini siyasete alet etme çabası/şov aracı olarak görülmüş ve eleştirilmiştir.	8	25,8	13	30,2	5	19,2
Camiler ve cuma namazı, şiddet olaylarının/örgütlenmelerin olduğu, şeriat çağrısının yapıldığı bir yer olarak anlatılmıştır.	5	16,1	7	16,4	6	23,1
İbadet/ibadethane kavramları politik olaylarla birlikte kullanılmıştır.	6	19,4	9	20,9	3	11,5
Diğer (Nötr)	5	16,1	5	11,6	4	15,4
Toplam	31	100	43	100	26	100

Hac, kurban, namaz, oruç, ramazan, cami ve mescit kavramlarının yer aldığı yazıların dört konu etrafında çerçevesi belirlenmiştir. İbadet/ibadethane ile ilgili kavramların çoğunlukla laiklikle ilişkilendirildiği, laikliğe aykırı uygulamalar olduğu ve ibadetlerin iktidarın siyasi amaçlarla kullandığı ritüeller olduğu vurgulaması yapılmıştır.

İbadetleri laiklikle ilişkilendiren yazılar Hürriyet'te 7 (%22,6), Milliyet'te 9 (%20,9), Sabah'ta 8 (%30,8) kez yayınlanmıştır. İbadetleri iktidar partisinin siyasi amaçlarla yaptığı bir "şov" olarak niteleyen yazılar ise Hürriyet'te 8 (%25,8), Milliyet'te 13 (%30,2), Sabah'ta ise 5 (%19,2) kere yer almıştır.

Özellikle cami ve mescitleri şiddet ile ilişkilendirerek aktaran Hürriyet'te 5 (%16,1), Milliyet'te 7 (%16,4), Sabah'ta 6 (%23,1) yazıya yer verilirken; ibadet ve

ibadethanelerin politik olaylar etrafında biçimlendirilerek aktarıldığı yazılara ise Hürriyet'in 6 (%19,4), Milliyet'in 9 (%20,9), Sabah'ın ise 3 (%11,5) kez yer verdiği tespit edilmiştir.

İktidardaki politikacıların ibadetlerini şov olarak sunan; ibadet ve ibadethaneleri laikliği/rejimi tehdit eden unsurlar olarak yorumlayan; ibadetleri gündelik hayatı bozan eylemler (özellikle memurlara yönelik Ramazan mesaisi uygulama projesi) olarak gösteren yazılarla ilgili şu örnekleri vermek mümkündür:

Hürriyet: “Halk zorla camiye sokuldu, Talibanlar dün de halkı silah zoruyla Cuma namazına soktu” (5 Ekim 1996). “Taksim’e cami ile fetih tamamlanacak” (27 Ocak 1997). “Refah Partisi türban, karayolu ile hac, kurban derileri, Taksim’e cami krizlerini yeni krizler yaratarak daha da tırmandırıyor” (4 Şubat 1997). “100 milletvekili hac çıkarmasında” (13 Nisan 1997). “RP’lilerin hac zikri” (18 Nisan 1997). “Başbakan Erbakan’la birlikte hacca giden 100’e yakın Refah Partili milletvekilinden bazıları Mekke’de Araplara özgü cellabiye giydiler” (20 Nisan 1997).

Milliyet: “Makineli tüfeklerle donatılmış birlikler halkı zorla toplayıp Cuma namazı kıldırdı” (5 Ekim 1996). “Taksime cami: Siyasi yatırım, politik tartışma” (31 Ocak 1997). “Taksim’le Çankaya’ya cami, türban, kurban derisi ve hac... ile ilgili tartışma büyüyor” (1 Şubat 1997). “Refah Ramazan’ı siyasete alet ediyor” (2 Şubat 1997). “Kontenjan Hacıları” (13 Nisan 1997). “Hanedan Hacda” (15 Nisan 1997). “Hanedan hacdan döndü” (23 Nisan 1997).

Sabah: “Refah iktidara gelince gümüş yüzük modası başladı. Randevular namaza göre ayarlanıyor” (18 Temmuz 1996). “Refah Partisi’nin türban, kurban derisi, hac ve Taksim’e cami konusundaki çıkışları ve ısrarı Ankara’da havayı gerginleştirdi” (1 Şubat 1997). “Son dönemde açılan okul ve yapılan cami sayısı...” (28 Şubat 1997).

Tablo 92. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların (Eylemin) Niteliği

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Nitelikleri						
Açıklama/Bilgilendirme	11	35,5	13	30,3	7	26,9
İddia/Beklenti	6	19,4	6	13,9	4	15,4
Eleştiri	5	16,1	12	27,9	5	19,2
Korku/Tehdit	7	22,6	5	11,6	6	23,1
Destek	-	-	-	-	-	-
Değerlendirme/Yorum	2	6,4	3	7,0	4	15,4
Diğer	-	-	4	9,3	-	-
Toplam	31	100	43	100	26	100

İbadet/ibadethane ile ilgili kavramların anlatım niteliği sorgulandığında; ibadet/ibadethane ile ilgili siyasi çerçevede şekillenen ve politikacıların ifadelerini aktaran yazılar *açıklama/bilgilendirme* kategorisinde; ibadetleri ve ibadethaneleri laiklik ile ilişkilendiren, iktidarın ibadet ve ibadethaneler aracılığı ile rejim düşmanlığı yaptığını iddia eden yazılar *iddia/beklenti* kategorisinde; iktidar üyelerinin ibadetlerini ve iktidarın özellikle cami projesini eleştiren yazılar *eleştiri* kategorisinde; cami çıkışı gerçekleşen eylemleri şiddet ile eşleştiren ve özellikle başbakan ve milletvekillerinin hac ve namaz ibadetlerini laiklik ile yorumlayarak rejim tehlikede mesajı veren yazılar *korku/tehdit* kategorisinde; ibadet ve ibadethanelerin şov aracı olarak görüldüğü, iktidarın İslami uygulamalarına dini perspektiften ziyade magazinsel bağlamda yaklaşan yazılar *değerlendiren/yorum* kategorisinde kodlanmıştır.

Bu bağlamda yapılan kodlamaya göre; yazıların çoğunlukla açıklama/bilgilendirme, eleştiri ve korku/tehdit niteliğini taşıdığı belirlenmiştir. Açıklama/bilgilendirme niteliği taşıyan yazılar Hürriyet'te 11 (%35,5), Milliyet'te 13 (%30,3), Sabah'ta 7 (%26,9) kez yayınlanmıştır. İddia/beklenti kategorisindeki yazılara ise Hürriyet 6 (%19,4), Milliyet 6 (%13,9), Sabah 4 (%15,4) kere yer vermiştir.

Başbakan ve milletvekillerinin ibadetlerini gerçekleştirmelerini ve cami projesini eleştiren yazılar Hürriyet'te 5 (%16,1), Milliyet'te 12 (%27,9), Sabah'ta 5 (%19,2) kez kullanılırken; ibadethanelerin ve ibadetlerin rejimi tehdit eden ritüeller olduğu vurgusunu yapan, camileri şiddet taraftarı örgütlenmelerin olduğu yer olarak gösteren

korku/tehdit niteliği taşıyan yazılar ise Hürriyet'te 7 (%22,6), Milliyet'te 5 (%11,6), Sabah'ta 6 (%23,1) kez yayınlanmıştır.

Bu nitelikleri taşıyan yazılar ile ilgili şu örnekleri vermek mümkündür:

Hürriyet: “Heyetteki imamın aniden ezana başlaması ve mehter takımının namaza durması, Japon yolcuları korkuttu” (25 Temmuz 1996). “Cuma namazından sonra yeşil bayraklarla gösteri yaptı” (5 Ekim 1996). “Hac şovu da gündemde” (26 Nisan 1997).

Milliyet: “Namazdan sonra bir anda yeşil İslami bayrakları açan kalabalık “İslami hareket engellenemez”, “kahrolsun medya” “kahrolsun laik diktatörlük” sloganı attı ve tekbir getirdi. Bir grup, muhabir ve kameramanlara saldırdı” (5 Ekim 1996). “Türban ile Taksim ve Çankaya'ya cami, laik düzeni zedelemeye yönelik girişimlerdir” (3 Şubat 1997). “Beyazıt'ta Cuma namazı sonrası toplanan yaklaşık 700 kişi, tekbir sesleri arasında laik cumhuriyet ve MGK aleyhine slogan attı” (12 Nisan 1997).

Sabah: “Hac şov” (12 Nisan 1997). “Yaşları 13 ile 18 arasında değişen yaklaşık 500 kişi Cuma namazı çıkışında ”yaşasın şeriat” sloganları atarak yürümek istedi” (10 Mayıs 1997).

Tablo 93. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazıların Anlatım Biçimi

Gazeteler:	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yazıların Anlatım Biçimleri						
Abartma	7	22,7	12	27,9	6	23,1
Çarpıtma	8	25,8	11	25,6	12	46,2
Olumsuz sıfat kullanımı	2	6,4	3	7,0	1	3,8
Kutuplaştırma	2	6,4	4	9,3	2	7,7
Alaya Alma	7	22,6	3	7,0	4	15,4
Diğer (Nötr)	5	16,1	10	23,2	1	3,8
Toplam	31	100	43	100	26	100

Hac, kurban, namaz, oruç, ramazan, cami ve mescit kavramlarının anlatım biçimi sorgulandığında; kavramların çoğunlukla abartılı, çarpıtıcı ve alaycı ifadelerle sunulduğu tespit edilmiştir. Özellikle namaz ibadetini ve camileri abartılı bir üslupla sunan Hürriyet'te 7 (%22,7), Milliyet'te 12 (%27,9), Sabah'ta 6 (%23,1) yazı; ibadetleri/ibadethaneleri rejim ile ilişkilendiren, şiddet olayları ile sunan ve

bağlamından kopararak yorumlayan çarpıtıcı ifadeler ise Hürriyet'te 8 (%25,8), Milliyet'te 11 (%25,6), Sabah'ta 12 (%46,2) kez yer almıştır.

Ayrıca başbakan ve milletvekillerinin gerçekleştirdikleri ibadetleri alaycı bir üslupla sunan Hürriyet'te 7 (%22,6), Milliyet'te 3 (%7,0), Sabah'ta ise 4 (%15,4) yazı tespit edilmiştir.

Tablo 94. İbadet-İbadethane Kavramlarının Yer Aldığı Yazılarda Kullanılan Görsellerin İçerik Özelliği ve Altyazısının İçeriği

Gazeteler	Hürriyet		Milliyet		Sabah	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Görsellerin İçeriği						
Asker/politikacı	6	46,5	2	11,1	2	50,0
İslami giyim/görünümlü kişiler	1	7,6	6	33,3	1	25,0
İhrama giren Refah Partisi vekilleri	3	23,1	3	16,7	-	-
İslam ülkelerine ait görüntüler	1	7,6	2	11,1	1	25,0
Cami ve namaz kılma görüntüleri	1	7,6	3	16,7	-	-
Diğer	1	7,6	2	11,1	-	-
Toplam	13	100	18	100	4	100
Altyazısının İçeriği						
Olumlu	-	-	-	-	-	-
Olumsuz	8	61,5	7	38,9	3	75,0
Nötr	3	23,1	3	16,7	-	-
Altyazısız	2	15,4	8	44,4	1	25,0
Toplam	13	100	18	100	4	100

Hac, kurban, namaz, oruç, ramazan, cami ve mescit ile birlikte en çok asker/politikacı ve İslami giyim/görünümlü kişilere ait görsellerin kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle ibadet/ibadethane ile ilgili olayların siyasi bir mesele olarak tartışıldığı yazılarda asker/politikacı görüntülerine yer verilirken; namaz ve cami kavramlarının vurgulandığı yazılarda İslami giyim/görünümlü kişilerin görüntüleri kullanılmıştır. Başbakan Erbakan ve Refah Partili milletvekillerinin hacca gitmeleri ile ilgili yazılarda ise Erbakan ve milletvekillerinin ihramlı görüntülerine yer verilmiştir. Ayrıca namaz, cami ve ramazan kavramlarını Afganistan ve Cezayir gibi İslam ülkelerindeki olaylarla ilişkilendirerek aktaran görseller de tespit edilmiştir. Fotoğraflarda kullanılan altyazıların ise çoğunlukla olumsuz bir anlatım taşıdığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca olumlu ifadelerin yer almadığı görsellerle sunulan bu anlatımlarla, ibadetler ve cami/mescit ile ilgili olumsuz bir anlamın inşa edilmeye çalışıldığını söylemek de mümkündür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Oryantalizm, Batı'nın Doğu'yu tanımlama, yorumlama ve kategorilendirme süreci olarak okunduğunda Doğu'nun tarihsel süreçte Batı'nın olumsuz olarak nitelenen bir ötekisi şeklinde anlamlandırıldığını görmek mümkündür. Bu doğrultuda Doğu'nun dilinin, edebiyatının, kültürünün araştırılması ve Doğu'nun tarihsel süreçte karşıt olarak tasvir edilmesi; İslam dininin Doğu ülkeleri aracılığı ile Batı ülkelerinde tanınması ile birlikte Batı'nın sosyal ve ekonomik sorunlarına İslam'ın alternatif çözümler götürmesi ve İslam inancının Batı'da yaygınlaşması gibi süreçler Batı'nın Doğu araştırmalarının eksenini değiştirmiştir. Barbar, gerici, çağdışı gibi nitelendirmelerle anlamlandırılan Doğu, bu sefer Batı'nın politik ve dini düşmanı olarak kategorilendirilmiştir. Doğu'yu keşfetme, ayırıştırma çalışmaları İslam dinine yönelmiş ve Doğu'nun/Doğuların dini olarak tanımlanan İslam dini, oryantalist çalışmaların araştırma konusu olmuştur. Bu çalışmalarda, İslam dini ve İslam ile ilişkilendirilen unsurlar tehlikeli, şiddet içeren, toplumsal yaşamı bozan unsurlar olarak kurgulanmıştır.

Özellikle Batı ideolojilerinin temel eksen olarak kabullenilmesi gerektiği fikri ve gelinen süreçte Batı ideolojisinin Doğu medeniyetleri ile (özellikle İslam) bir çatışma yaşayacağını vurgulayan tezler, tarihsel süreçteki olumsuz İslam algılamalarını daha problemli bir hale getirmiştir. Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması olarak adlandırılan bu iki tez, İslam'ı Batı ideolojisinin karşısına yerleştirmiş ve İslam'ın rakip bir din/ideoloji/söylem olduğu yönündeki tarihsel süreçten beslenen oryantalist çalışmalarla üretilen teolojik tehdit algısını günümüze taşımıştır. İslam karşıtlığının inşası olarak adlandırılabilir bu tarihsel süreç, sosyo-psikolojik bir olgu olan İslamofobiyi meydana getirmiştir. İslam'a/Müslümanlara karşı ön yargıya dayalı korkuyu, nefret içerikli düşünceleri, Müslümanların toplumsal yaşamda karşılaştıkları ayrımcılık/dışlama/şiddet eylemlerini ifade eden İslamofobi, bilinçli inşa edilen İslam karşıtlığının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan politik/siyasal eylemlerin sonuçlarından ziyade üretilmiş bir kavram olarak belirgin hale gelen

İslamofobi, Avrupa'ya İslam ülkelerinden gerçekleşen göç hareketleri sonucu daha görünür bir hâl almış; birlikte yaşama kültürünün var olduğu düşünülen Avrupa'da İslam dini ve Müslümanlar tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca İslam dini, Orta Doğu ülkelerinde gerçekleşen olaylarla ilişkilendirilerek, Müslümanlar terör/şiddet ile eşleştirilmiş, radikalize edilmiş ve Müslümanların toplumsal yaşamdan soyutlanması gerektiği düşüncesinden hareketle politikalar üretilmiştir. İslamofobik bir görünüme sahip bu tutumlar, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle daha da artmıştır. 11 Eylül 2001 olaylarından sonra da Orta Çağ'da İslam ülkelerine yönelik savaşlarda kullanılan dini söylemler tekrar kamuoyunda görünür olmuş ve İslam, modern çağda şiddeti barındıran bir dini görünüme sahip olduğu şeklindeki yorumlarla hedef gösterilmiştir. Tüm bu açıklamalar İslam'ın ve Müslümanların hedef gösterilmesi sonucu gerçekleşen İslamofobik eylemlerin uzun bir tarihsel sürecinin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu değerlendirmeler, İslam ve Müslüman karşıtlığının politik amaçlar taşıyan siyasi bir gelenekten beslenerek kurgulandığı da göstermektedir.

Çalışmanın literatür kısmında özellikle ele alındığı üzere; İslam ve Müslümanlar ile ilgili bu anlamlandırmanın inşa edilmesinde yazın ürünleri ile birlikte yazılı ve görsel medya yapımları etkili olmuştur. Özellikle gazete, dergi ve televizyon yayınlarında İslam, özünden koparılarak yorumlanmış ve nefret içerikli söylemlerle tasvir edilmiştir. İslam dini, İslamcı, İslamcılık, köktendinci, geri kalmış, saldırgan, terör yanlısı, otoriter vb. gibi anlatımlarla ön yargılı bir şekilde çerçevelenmiştir. Tiyatro ve sinema yapımlarında soyut İslami kavramlar olumsuz söylemlerle somutlaştırılmış; stereotipler ile terörist, saldırgan, Doğulu, şehvet düşkünü Müslüman tiplerini üretilmiştir. Ayrıca mizah yapımlarında İslam'ın ve Müslümanların eğlence ve alay etme amaçlarıyla karikatürize edilmesi de düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlarını aşan nefret içerikli bakış açısının gelişmesine sebep olmuştur. Dijital ortamlar ise basmakalıp yargılarla üretilen İslamofobik tutumların meydana gelmesine sebep olabilecek içeriklerin yoğun bir şekilde paylaşılmasına ve bilinçaltı mesajların aktarılmasına imkân sağlayan yapısı ile İslamofobik propaganda faaliyetleri için işlevsel bir araç olarak kullanılmıştır.

Batı'daki İslam karşıtlığının çerçevesini bu vurgularla yorumlamak mümkün görünürken; Türkiye gibi nüfusunun büyük bir çoğunluğunu İslam dinine inanan insanların oluşturduğu ülkelerdeki İslam algılarını değerlendirebilmek görece daha

zordur ve bu durum bazı devamlılıkları göz önünde bulundurmakla birlikte farklı parametreleri de ele almayı gerekli kılmaktadır. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreçlerinde Batı'nın ilerlemenin tek yurdu olarak kabullenilmesi ve İslam'ın ilerleme önündeki en büyük engellerden biri olduğu algısının içselleştirilmesi, Türkiye'de İslam'ın siyasal ve toplumsal görünümünün bir tehdit oluşturduğuna yönelik bakış açısının ve İslam'a yönelik ötekileştirici söylemlerin inşa edilmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle taşıyıcı elitler aracılığı ile gerçekleştirilen bu süreç aynı zamanda Batı perspektifinde üretilen İslam algısının bir politika haline getirilmesini ve bu algıların günümüze taşınmasını beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda, kitle iletişim araçlarının Batı'da ürettiği İslam tasavvuru ile benzer şekilde Türkiye medyasının da İslam'ın fobi duyulabilecek bir unsur olarak konumlandırılmasına yönelik yapımları/üretimleri içerdiği tespit edilmiştir. Yanlış bir İslam algısının oluşumuna ve kategorik bir okumaya neden olan bu üretimlerin, Cumhuriyet sonrası siyasal seçim dönemlerinde görünür olduğu, İslami söylemlere yer veren politikacıların iktidarda olduğu süreçlerde belirginleştiği ortaya çıkmıştır. Özellikle Refahyol Hükümeti döneminde (28.6.1996-30.6.1997) siyasal retorik içine konumlanan İslam karşıtlığının basında önemli bir alan bulduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmada Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetelerinde yer alan ve İslam ile ilişkili, *Laik/Laiklik/Anti-Laik; Şeriat/Şeriatçı; İslamcı/Siyasal İslam; İrtica; Dinci/Köktendinci; Cihat/İslami Cihat; Tarikat/Tarikatçı/Şeyh; İslami Giyim-Görünüm; İslami Eğitim; İbadet-İbadethane* kavramlarının sunumu ile ilgili şu veriler elde edilmiştir:

- 1) İslam ile ilgili veya İslam ile ilişkilendirilebilecek kavramlara Refahyol Hükümeti'nin görevde olduğu bir yıllık süreçte, basının oldukça fazla yer verdiği, politik amaçlarla olumsuz bir kurgu üzerine inşa edilen kavramların devamlı yinelenmesine ayrı bir önem gösterildiği belirlenmiştir. Kavramlarla birlikte çarpıcı görsel kullanımına önem verildiği gözlemlenirken, konu ile ilgili yazı ve görsellerin gazetelerin birinci sayfasının önemli kısımlarında konumlandırıldığı tespit edilmiştir.
- 2) Gazetelerin İslam ile ilgili veya İslam ile ilişkilendirilebilecek kavramlarda öne çıkarttığı unsurların görünümü ise şu şekildedir:

a) Laik/Laiklik/Anti-Laik: Türk basınında laiklik vurgusu siyasal iktidar ile ilgili yazılarda baskın bir unsur olarak yer almıştır. İktidarın İslami bir düzen getireceği iddiasından hareketle laik sistemin vazgeçil/e/mez olduğu düşüncesi sıklıkla ön plana çıkartılmış, İslami kavramlar olumsuz bir perspektifle, radikalize edilen bir vurgulama ile yorumlanmıştır. Bu noktada özellikle laikliğin tehdit altında olduğu vurgusu ciddi bir biçimde ön plana çıkartılmıştır. Ayrıca laiklik, çağdaş olabilmenin/ilerlemenin tek şartı olarak değerlendirilmiş, şeriat ve irtica kavramlarından hareketle, Batı düşünce ve ideolojilerinin dışındaki siyasi/toplumsal/ekonomik sistemlerin gerici olduğu, özellikle de bu noktada İslami sistemin tehdit edici bir kimlikle siyasal arenada görünür olmasının bazı tehlikeler barındırabileceği anlatımı sıkça yer almıştır.

b) *Şeriat/Şeriatçı*: Şeriat kavramı gazetelerde laiklik ile ilgili meselelerde özellikle yer verilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada dikkat çeken en önemli hususlardan biri şiddet, terör ve diğer negatif tanımlarla örülen şeriat kavramının İran, Afganistan ve Cezayir gibi ülkelerdeki politik olaylarla ve Türkiye'deki PKK terörü ile ilişkilendirilerek aktarılmasıdır. Bu aktarımlarda hükümetle özdeşleştirilen şeriat, küresel terörle ilişkilendirilmiş, Türkiye özelinde PKK teröründen daha tehlikeli bir unsur olarak konumlandırılmıştır. Hükümetin faaliyetleri *şeriat geliyor* başlıklarıyla yansıma bulmuş, bu faaliyetlerin mevcut toplumsal düzeni tehdit ettiği algısı ön plana çıkartılmıştır.

c) *İslamcı/Siyasal İslam*: Çalışmanın literatür kısmında da vurgulandığı üzere, İslam dini yakın tarihsel süreçte Batı ideolojilerine alternatif bir siyasal sistem olarak yeniden anlamlandırılmış ve başta İran olmak üzere Türkiye'de siyaset alanının İslami referanslarla dizayn edilmesine yönelik çabalar bunun bir kanıtı olarak öne sürülmüştür. Bu bakış açısı ile birlikte başta Batı medyası olmak üzere Türkiye basınında da İslami sistemin politik alanda mevcudiyetini savunan kişileri niteleyen İslamcı kelimesi, bu kişilerin terör/militan/şiddet taraftarı olabileceği şeklindeki anlatımlarla ve Batı'nın hayali düşmanlarını tanımlayan sıfatlarla tasvir edilmiştir. Siyasal İslam düşüncesinin modern ideolojilerin niteliklerine sahip olmadığı, tarihin karanlık dönemlerinde kaldığı ve bu sebeple gerici bir zihniyetin/ideolojinin/dinin bir evrimi olduğu kabulüyle İslam'ın siyasal alandaki varlığının yadsınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu vurgulama, İslam'ın kültürel alanı/toplumsal düzeni tehdit edebilecek bir sistem olduğu/olabileceği

şeklindeki düşüncelerle birleştirilerek İslam'a karşı ön yargıya dayalı bir korkunun geliştirilmesine sebep olabilecek bir dilin inşasına katkı sağlamıştır.

d) *İrtica*: Gericilik ile anlamlandırılan ve popüler bir söylem haline getirilen irtica kelimesi, gazetelerde genellikle iktidarın İslami faaliyetler ile ilgili pratiklerini (İslami eğitim/İslami giyim/görünüm) tanımlamak için kullanılmıştır. Basında *irticai eylemler* olarak sunulan dini pratikler üzerinden politik bir kazanım amacı taşıyabilecek boyuttaki nitelermelerin izlerini Türk siyasi tarihinin başlangıcı itibariyle görmek mümkündür. Özellikle siyasal seçimlerde başarı kazanan politikacıların dini söylem kullanımlarını, ibadetlerini ve iktidarların seçmenin beklentisi doğrultusunda gerçekleştirilen dini bir yönelime sahip politikalarını irtica faaliyetleri şeklinde çerçeveleyen pek çok basın içeriğine rastlamak mümkündür. Planlı/kurgusal hikâye ve örneklerle beslenerek somutlaştırılan irticacı kavramsallaştırması İslami kimlik ve görünüme sahip kişiler ile eşleştirilerek, İslami faaliyetleri ve Müslümanları kapsayıcı bir retoriğe dönüştürülmüştür. Bu retorik, irticacı olarak tasvir edilen kişilerle mücadele edilmesi gerektiği fikrini beraberinde getirmekle birlikte aynı zamanda dini kimliği (İslami kimlik) sebebiyle bireyin toplumdan dışlanmasına yol açabilecek bir anlatım taşımaktadır. Dolayısıyla gazetelerin Refahyol Hükümeti döneminde politikacıların dini pratikleri ve ürettikleri siyasal uygulamalar üzerinden kurguladığı irticacı kavramsallaştırması, İslam dinini benimseyen kişilere yönelik İslamofobik bir tutuma sebebiyet verebilecek boyutta işlenmiştir. Batı medyası ile benzer ifadeleri taşıyan bu anlatımlar, Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen eylemlere yol açan Batı medyası üretimleri kadar keskin olmasa da, Türkiye'de de İslami kimliğe sahip kişilerin dışlanmasına neden olabilecek bir nitelik içermektedir.

e) *Dinci/Köktendinci*: Dinci, radikal, İslamcı, İslami terör, aşırı dinci, dinci terör örgütü gibi kavramsallaştırmalar İslamofobik bir görünüme sahip olmakla birlikte bu kavramların anlamları, medyatik kurgulamalarla inşa edilmiştir. Dolayısıyla kavramların kullanım sebebi dahi bazı sorunları içerirken, incelenen gazetelerde bu kavramların sıkça işlendiği ve bu kavramlar aracılığıyla İslam'a ve Müslümanlara yönelik siyasal amaçlar taşıyan negatif bir perspektifin inşa edildiği belirlenmiştir. Gazeteler Refahyol iktidarına atıf yaparak ve farklı ülkelerdeki politik gelişmelerden örnekler vererek İslam'ı şiddet ve terör kavramları ile nitelendirmiştir. İslam ülkeleri ve ibadet mekânları terör yuvası olarak gösterilerek Batı'daki ile benzer bir şekilde *İslami*

terör kavramsallaştırmasının kullanımı yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca bu kavramların yer aldığı yazılarda dinci, köktendinci kelimeleri üzerinden İslami politikaların eleştirildiği, yazılarda İslam içerisinde radikal/ılımlı ayrımının oluşturulduğu ve radikal olarak tanımlanan yapılanmaların da terörle ilişkilendirilerek İslam'a mâl edilmesi şeklinde bir bakış açısının kurgulandığı ortaya çıkmıştır.

f) *Cihat/İslami Cihat*: Türkiye basınında cihat kavramı, ele alınan dönemde sıklıkla İslami literatürdeki genel bağlamından koparılarak çerçevelenmiş, Refah Partisi'nin terörle özdeşleştirilen organizasyonlarla ilişkilendirilmesi yoluyla işlevselleştirilerek ülkenin birlik ve bütünlüğünün tehdit altında olduğu vurgulaması yapılmıştır. Bu doğrultuda, İslam'ın siyasi ve toplumsal görünümü (İktidar, Kur'an kursları/imam hatip okulları vd.), mücadele edilmesi ve engellenmesi gereken unsurlar olarak resmedilmiştir. Özellikle ibadet mekânlarını terör eylemlerinin gerçekleştiği, örgütlenmelerin programlandığı yerler olarak konumlandırılan anlatımlarla birlikte nüfusunun büyük bir bölümünü Müslümanların oluşturduğu ülkelerden verilen örneklerle toplumsal hayatı tehdit eden bir cihat kavramı üretilmiştir. Cihat faaliyetleri adı altında insanların sebepsiz yere öldürüldüğü, bu faaliyetleri gerçekleştirebilecek Müslümanların *potansiyel terörist* olarak görülebileceği ve bu kişilerin topluma zarar verebileceği kurgusunu içeren anlatımlar, kavramın özünün Batı bakış açısı ile yorumlanmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakış açısı ile yapılan üretimler, iktidarın İslami uygulamalarına ve İslam ülkeleri ile ilgili politikalarına yön verme amacı taşıyabilecek nitelikte olup, diğer taraftan İslami bir kavram olan cihat ile ilgili negatif bir algının oluşmasına, genel perspektifte ise İslam'a yönelik bir ön yargının geliştirilmesine sebep olabilecek bir boyut taşımaktadır.

g) *Tarikat/Tarikatçı/Şeyh*: Türk medyasında (özellikle sinemada) görebileceğimiz şehvet düşkün, cinci/büyücü/sahtekâr hoca kavramları toplumun geleneksel dindarlık algısını eleştirmek için kullanılmakla birlikte, bu eleştirinin Batı'da yayın yapan kitle iletişim araçları ile benzer ifadelerle örüldüğü ve İslami kimlikleriyle/görünümüyle ön plana çıkan kişiler ile ilgili genelleştirici bir boyuta ulaştırıldığı belirlenmiştir. Ayrıca tarikat, tarikatçı ve şeyh gibi kavramlara yüklenen olumsuz algılar üzerinden siyasal iktidara yönelik negatif bir imaj transferinin gerçekleştirildiği görülmüştür. Tarikat-ticaret-siyaset konularının ele alındığı yazılarda, problemleri yapı/kurum ve kişilerden ziyade İslam'a yönelik bilgiden yoksun yorumlara gidilmiş; toplumdaki dini

yapılanmaların/cemaatlerin ve onların temsilcilerinin Türkiye’de demokratik bir sistemin inşası için tehdit edici bir görünüm arz ettiği vurgusu yapılmıştır.

h) *İslami Giyim-Görünüm*: Başörtüsü, türban, çarşaf, örtünme, sarık, cübbe, takke ve sakal gibi İslami giyim/görünüm unsurları ile ilgili yazılarda özellikle bu görünüme sahip kişilerin ilkel/gerici olduğu şeklinde bir anlatımın hâkim olduğu tespit edilmiştir. Bu kişiler aynı zamanda terör ve şiddet olayları ile ilişkilendirilmiş, negatif bir yargı ile sunulmuştur. *Kara çarşaf, sakallı saldırgan* nitelemeleri ile birlikte Müslüman kimliğine sahip bireylerin toplumsal düzeni tehdit ettiği/edebileceği yönünde kurgusal anlatımlar yapılmıştır. Batı medyasındaki özellikle başörtüsü, çarşaf ve sakal ile ilgili anlatımlar toplumsal yaşamda İslami giyim ve görünüme sahip kişilerin ayrımcılık ve dışlanmayla birlikte temelde şiddet içerikli davranışlara maruz kalmasına sebep olabilecek bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Ancak Türkiye’de bu anlatımların Refahiyol Hükümeti dönemi basınında görüleceği üzere, İslami giyim-görünüm unsurlarına yönelik olumsuz bir bakış açısının, ayrımcılık ve dışlanmanın inşa edilmesine zemin hazırlayabilecek bir tonda sunulduğu ifade edilebilir. Batı medyasındaki ideolojik metinlerle benzer ifadelerin Türkiye’deki gazetelerde de yer alması, İslam ve İslami unsurlara yönelik karşıtlığın Türkiye basınında da mevcut olduğunu, İslami giyim-görünüm unsurlarının korku ile ilişkilendirilerek yorumlandığını göstermesi açısından önemlidir.

ı) *İslami Eğitim*: 28 Şubat sürecinde imam hatip liseleri ve Kur’an kursu ile ilgili projeler iktidar üzerinden eleştirilirken, İslami eğitimin genel itibarıyla irtica faaliyetleri olduğu şeklindeki değerlendirmelere yer verilmiştir. İslami eğitim metotlarının çağ dışı olduğu ve buralarda öğrenim gören kişilerin şiddet eylemlerinde buldukları/bulunabilecekleri anlamı üretilmiştir. Bu bağlamda, İslami eğitim almış/alan kişilerin, Türkiye’nin siyasi rejimi için potansiyel bir tehdit oluşturabileceği; bu kişilerin terör faaliyetleri ile ilişkili olabileceği şeklindeki anlatımlar, toplumun İslami eğitime ön yargılı yaklaşmasına sebebiyet verebilecek bir boyut içermektedir. Ayrıca iktidar partilerinden olan Refah Partisi’nin seçmen tabanının yetiştirildiği kurumlar olarak görülen imam hatip liseleri üzerinden İslami eğitimin meşruluğu da tartışmaya açılmıştır.

i) *İbadet-İbadethane*: Hac, kurban, namaz, oruç, ramazan, cami ve mescit kavramlarının siyaset ile ilişkilendirilerek kullanımının ön planda olduğu Refahiyol Hükümeti dönemi

Türk basınında, İslam dinine ait ibadetlerin ve ibadet mekânlarının laikliğe bir tehdit olarak değerlendirildiği görülmektedir. İktidarın meşruiyetini bu kavramlar üzerinden sorgulayan gazetelerde İslami kavramlar ile rejim arasında keskin bir çizgi çekilerek; camiler ve Cuma namazları, örgütlenmelerin gerçekleştirildiği, terör ile anlamlandırılan şeriat çağrılarının yapıldığı yerler olarak tasvir edilmiş; ibadetlerini gerçekleştiren kişilerin siyasal amaçlar taşıdıkları anlamı inşa edilmiştir.

3) Kavramların yer aldığı yazıların niteliği sorgulandığında ise kavramların büyük bir çoğunluğunun korku/tehdit ve iddia/beklenti oluşturma amacıyla kullanıldığı belirlenmiştir. Özellikle şeriat, irtica, dinci/köktendinci ve cihat kavramları üzerinden gerçekleştirilen bu anlatımlar, günümüzdeki şeriat, cihat algılamalarını da etkileyebilecek boyutta işlev göstermiştir. Ayrıca bu yazıların çoğunluğunda abartılı, bağlamından koparılan çarpıtıcı ifadelerin oldukça fazla kullanıldığı belirlenmiştir. İslam ile ilgisi olmayan meselelerin İslami kavramlar ile doğrudan ilişkilendirilerek olayların çarpıtıldığı, İslami sistemin ve İslami kimlikli kişilerin bir terör yapılanması gibi hızla büyüdüğü şeklindeki anlatımlarda abartılı bir dilin kullanıldığı ve İslami giyim/görünüm unsurları ile ilgili olumsuz sıfatlara sürekli yer verildiği görülmüştür.

4) İnceleme sonucunda gazetelerin, söz konusu kavramların yer aldığı yazılarda görsel kullanımına ayrı bir önem verdiği tespit edilmiştir. Özellikle şeriat, irtica, dinci/köktendinci, cihat gibi bağlamlarından koparılarak anlamlandırılan İslam ile ilişkili kavramlarla ilgili olarak şiddet içerikli görsellere yer verilmiştir. İslam ülkelerini terör üreten yerler olarak konumlandıran fotoğraflarla birlikte İslam inancının veya Müslümanların şiddet ve terör eylemleri ile iç içe olduğu anlatımı kurgulanmıştır. Ayrıca başörtülü, çarşafı, sakallı kişiler ile ilgili görseller üzerinden korku ile özdeşleştirilen kurgulanmış bir İslami giyim tipolojisi üretilmiş ve bu üretimle birlikte İslami giyim/görünümlü kişilerin potansiyel birer terörist olabileceği şeklinde bir anlatım inşa edilmiştir.

Araştırmanın sonuçlarından hareketle Batılı toplumlarda ve Türkiye’de İslamofobik görünümlerin belli ölçülerde farklılaştığını ifade etmek mümkündür. Batılı toplumlarda İslamofobi, tüm toplumsal katmanlara yayılan bir unsur olarak görülmektedir. Bu durum özellikle toplumsal boyutta İslam’a ve Müslümanlara yönelik sözlü, fiziki saldırıların gerçekleştirilmesi, İslam dinine inanan insanların sosyal ve kültürel

alanlardan soyutlanması gibi farklı ve çok çeşitli sorun alanları ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’de ise İslam dinine ve Müslümanlara yönelik ön yargıların temelde basın tarafından üretilen ve siyaset alanına yönelen bir retorikten kaynaklandığı söylenebilir. Bu bağlamda tez çalışmasının varsayımlarından hareketle, yapılan araştırma sonucunda; Batı ülkeleri ile birlikte Türkiye’de de basının siyasal söylemler üzerinden İslamofobik algılar ürettiği ve üretilen olumsuz algıları sürekli beslediği görülmüştür.

İslam karşıtı eylemlerin siyasal ve sosyal alanlarda yoğunluğunun azalmadığı, her an yeni bir söyleme dönüşerek içselleştirildiği günümüzde; İslam karşıtlığının psikolojik/sosyolojik/politik sebep ve sonuçlarını (anti-İslamizm, İslamofobi) inceleyecek çalışmaların önemi artmaktadır. Ayrıca bu karşıtlığın inşa edilmesinde rolü olan kitle iletişim araçları içerisindeki farklı ideolojik yönelimlerin nasıl bir İslam algısı doğurduğunun tespit edilmesi ayrı bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gereklilik aynı zamanda var olan problemlerin çözümüne de katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdlmelik, E. (2014). Krizdeki Oryantalizm. Aytaç Yıldız (Ed.), *Oryantalizm Tartışma Metinleri* içinde (s. 39-77). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Adanır, O. (1991). Can Çekişenler ve Çırpınanlar ya da Batı ve Diğerleri. Yusuf Kaplan (Der.), *Enformasyon Devrimi Efsanesi* içinde (s. 59-74). İstanbul: Rey Yayıncılık.
- Adorno, T. W. (2011). *Kültür Endüstrisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmed, E. S. (2006). Medya Moğolları Bağdat Kapısında. Murat Yılmaz (Der.), *Medeniyetler Çatışması* içinde (s. 244-262). Ankara: Vadi Yayınları.
- Akdemir, E. (2009). "11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam'ın Avrupa'da Algılanışı". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9, (1), 1-26.
- Akdemir, S. (1990). "Müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, (1), 180-210.
- Akdenizli, B. (2012). Gazete Haberciliğinde İçerik Çözümleme Yöntem ve Tekniği: Sunum ve Temsil zerine Bir Uygulama ve Değerlendirme. Özlem Güllüoğlu (Ed.), *Yazılı Metin Çözümleme* içinde (s. 133-162). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Akın, M.H. (2016). "Türkiye Siyasi Kültüründe Laiklik Meselesi ve 15 Temmuz Sonrası Laiklik Tartışmaları ve FET", *Muhafazakar Düşünce*, 49, 15, 37-56.
- Akgül, M. (1999). *Türk Modernleşmesi ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Akpınar, H. (2001). *Postmodern Darbenin yks*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Aktaş, M. (2014). "Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi". *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13, 31-54.
- Aktürk, Ő. (2007). "Braudel'den Elias'a ve Huntington'a "Medeniyet" Kavramının Kullanımları". *Doğu Batı Dergisi*, 41, 147-176.

- Alca, A. N. (2016). *Hollywood Filmlerinde Oryantalizmin Yeniden Üretimi*. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük.
- Alighieri, D. (2011). *İlahi Komedy*. Ankara: Süre Yayınevi.
- Alkan, N. (2016). *Karikatürlerle Oryantalizm*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Allen, C. (2005). From Race To Religion: The New Face Of Discrimination. Tahir Abbas (Ed.), *Muslim Britain: Communities Under Pressure* in (s. 49-65). London and Newyork: Zed Books.
- Allen, C. (2010). *Islamophobia*. England: Published by Ashgate Publishing Limited.
- Almond, I. (2013). *Yeni Oryantalistler*. (Çev. Talha Can İşsevenler, Bahar Çetiner). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- AlSayyad, N. (2004). Müslüman Avrupa Ya Da Avro-İslam: Kimlik ve Kültür Söylemleri Üzerine. (Çev. Zehra Savan). Nezar Alsayyad ve Manuel Castells (Der.), *Müslüman Avrupa Ya da Avro-İslam* içinde (s. 13-46). İstanbul: Everest Yayınları.
- Al-Shaikh A. (2015). Sanat ve Edebiyat Kılığına Girmiş İslamofobik Söylem: İlerlemeci Eğitim Yardımıyla Efsane ile Mücadele. John L. Esposito ve İbrahim Kalın (Ed.), *İslamofobi 21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu* içinde (s. 217-254). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altındal, A. (2012). Batı'nın Ateist Literatüründe İslam Düşmanlığı. *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi* içinde (s. 213-220). Ankara: Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı.
- Altun, F. (2015). "Türkiye Medyasında İslam'ın Tanımlanma Stratejileri". *Medya ve Din Tartışmaları* (s. 90-92). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Alver, F. (2000). "Medya Aracılığıyla Yabancıyla Karşılaşmanın Gerçekliği". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 71-84.

- Alver, F. (2003). *Basında Yabancı Tasarımı ve Yabancı Düşmanlığı*. İstanbul: Der Yayınları.
- Alver, F. (2015). "Din Sosyolojisi Perspektifinden Din ve Dinin Geleneksel ve Yeni Medyada Temsili". *Medya ve Din Tartışmaları* (s. 51-55). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Ameli, S. R. (2009). *İngiliz Müslüman Kimliği ve İslamofobya*. İstanbul: Küresel Araştırma Merkezi-Bilim ve Sanat Vakfı.
- Arabacı, C. (2010). İttihat ve Terakki Basını. Hakan Aydın (Ed.), *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset içinde* (s. 73-172). Konya: Palet Yayınları.
- Arabacı, C. (2016). Prof. Dr. Caner Arabacı ile Mülakat. Aralık. Konya.
- Arık, M. B. (1998). *Değişen Toplum Değişen Karikatür*. İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Arikan, N. (2010). *Siyasal Propaganda Açısından Televizyon Haber Programları (Örnek Olay: 28 Şubat Sürecinde Arena Programı)*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Arlı, A. (2014). *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Arslan, H. (2011). "Hz. Muhammed'e Saygısızlık Girişimleri Karşısında Son Osmanlı Yönetimi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, (19), 147-170.
- Ataman, M. (2017). "Batı'daki İslam ve Türk Algısı: Tıkanan Batı'da Yeniden Yükselen İrkçılık". *Diyanet*, (317), 15-17.
- Avşar, A. (1996). *Serbest Fırka-Basın İlişkileri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul
- Avşar, Z. (2012). İslami Terörizm Nitelemesine İtiraz. *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi içinde* (s. 149-161). Ankara: Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı.
- Aydın, F. (2011). *Batı İslam Algısının Arkeolojisi*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2015). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Bacon, F. (2003). *Denemeler*. (Çev. Elif Günçe). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Baktır, H. (2007). "Representation of The Ottoman Orient In Eighteenth Century English Literature". Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Bal, H. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Balcı, Ş. ve Bekiroğlu, O. (2012). İçerikten Anlama Giden Bir Tünel Olarak İçerik Çözümlemesi: 2011 Genel Seçimlerinde Ak Parti TV Reklamları Üzerine Bir Araştırma. Özlem Güllüoğlu (Ed.), *Görsel Metin Çözümleme* içinde (s. 268-323). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Barın, H. (2016). *İslamofobi ve DAEŞ*. İstanbul: Tezkire Yayınları.
- Barthold, V. V. (2004). *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Barthold, V. V. ve Köprülü, M. (1977). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Başgil, A. F. (1977). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Başkaya, F. (2014). *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Baubêrot, J. (2008). *Dünyada Laiklik*. (Çev. Ertuğrul Cenk Gürcan). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Baudrillard, J. (2010). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (Çev. Oğuz Adanır). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik Düşünmek*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayraklı, E. ve Hafez, F. (2016). *European Islamophobia Report*. Ankara: SETA.
- Bayraklı, E. ve Yerlikaya, T. (2007). "Müslüman Toplumlarda İslamofobi: Türkiye Örneği". *Akademik Ombudsman*, (7), 51-70.
- Bayramoğlu, A. (2007). *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bazian, H. (2014). "National Entry-Exit Registration System: Arabs Muslims and Southeast Asians and Post 9/11 Security Measures". *Islamophobia Studies Journal*, 2, (1), 83-98.
- Bebel, A. (2011). *Hız. Muhammed ve Arap İslam Kültürü*. İstanbul: Arya Yayıncılık.
- Bekiroğlu, O. ve Çakın, Ö. (2016). "1 Kasım 2015 Genel Seçimleri'nde Gazete Siyasi Reklamlarının Analizi". Şükrü Balcı (Ed.), *Türkiye'de Siyasal İletişim Uygulamaları* içinde (s. 349-400). Konya: Literatürk Yayınları.
- Bektaş, N.T. (2000). *Medya Demokrasi İlişkisi ve Türk Medyasında Refah Partisi İmajı*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Berkes, N. (2014). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berkes, N. (2016). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bezci, B. ve Çiftci, Y. (2012). "Self Oryantalizm: İçimizdeki Modernite Ve/Veya İçselleştirdiğimiz Modernite". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7, (1), 139-166.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşina Kitaplar.
- Binder, L. (1999). Oryantalizmin Yapıçözümü. Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay (Ed.), *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm* içinde (s.170-224). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Bostancı, M. N. (2004). *Televizyon Dilindeki İslam*. Ankara: Odak Yayınları.
- Brummet, P. (2003). *İmge ve Emperyalizm*. (Çev. Ayşen Anadol). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Budak, A. (2008). *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Budak, S. (2005). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bulut, Y. (2004). *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Bulut, Y. (2005). "Türkiye'nin Çağdaş Tarihine İlişkin Bazı Gözlemler". *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, (2), 1-34.

- Bumin, T. (1988). "Hegel'de Köle-Efendi Diyalektiği Üzerine Notlar". *Defter*, (6), 29-36.
- Canatan, K. (1995a). *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Canatan, K. (1995b). *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Canatan, K. (2005). *Avrupa'da İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları
- Canatan, K. (2007). İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım. Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* içinde (s. 19-62). Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Canatan, K. ve Hıdır, Ö. (2007). Önsöz. Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* içinde (s. 7-15). Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Carrier, J. G. (2014). Oksidentalizm. Aytaç Yıldız (Ed.), *Oryantalizm Tartışma Metinleri* içinde (s. 464-491). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Cemile, M. (2011). *İslam ve Oryantalizm*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Cesari, J. (2015). Batı'da İslamofobi: Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri Arasında Bir Mukayese. John L. Esposito ve İbrahim Kalın (Ed.), *İslamofobi 21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu* içinde (s. 63-92). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cesari, J. ve Esposito, J. (1999). *İslam'dan Korkmalı mı?* (Çev. Ahmet Aydoğan). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Cevdet, A. (1914). İçtihad, 16 Kânun-ı sani 1329 (29 Ocak 1914).
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2007). *Felsefe Ansiklopedisi*. Ahmet Cevizci (Der.), Ankara: Ebabil Yayıncılık.
- Cherribi, S. (2015). Bir Saplantının Canlanması: Hollanda, Avusturya ve Almanya'da İslamofobi. John L. Esposito ve İbrahim Kalın (Ed.), *İslamofobi 21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu* içinde (s. 95-114). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Chomsky, N. (1993). *Medya Gerçeği*. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.

- Chomsky, N. ve Herman, E. S. (2012). *Rızanın İmalatı*. (Çev. Ender Abadoğlu). İstanbul: BGSY Yayınevi.
- Cıngı, M. (2018). "Dijital Oyunseverlerin İslamofobi İçerikli Oyunlara Bakışı". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 1, (1), 49-72.
- Clark, R. (2007). Medyanın Dış Politika Manipülasyonları. (Çev. Ahmet Antmen). Lenora Foerstel (Der.), *Medya ve Savaş Yalanları* içinde (s. 36-46). İstanbul: Yordam Kitap.
- Corm, G. (2003). *Doğu-Batı Hayali Kırılma*. (Çev. A. Nüvit Bingöl). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cuilenberg, J. V. (2010). Medya ve Demokrasi. Bülent Çaplı, Hakan Tuncel (Ed.), *Televizyon Haberciliğinde Etik* içinde (s. 99-125). Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Çaha, Ö. (2015). *Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış*. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (s.476-492). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, H. (2006). "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 161-172.
- Çakır, H. ve Eken, M. (2015). "Kertenkele Dizisinde Din, Dindarlık ve Din Adamı Temsili". *Medya ve Din Tartışmaları* (s. 205-214). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Çakır, R. (2005). Milli Görüş Hareketi. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (s. 544-575). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çamdereli, M. (2018). *Din Ekranda Nasıl Durur*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Çapar, M. (2004). *Türk Ulusal Eğitim Sisteminde Öteki ve Ötekiye Yaklaşım*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Çarhoğlu, B. (2007). "Medeniyetler Çatışması ve Batı Medyasında İslam Söylemi: Almanya Örneği". *Doğu Batı Dergisi*, 41, 207-216.

- Çaycı, A. (2015). *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çelik, C. (2004). Kitle İletişim Araçları ve Popüler Kültür İlişkisine Sosyolojik Bir Yaklaşım. Metin Işık (Ed.), *Medyada Yeni Yaklaşımlar* içinde (s. 67-83). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Çetin, S. (2016). "Batıdaki Siyasal Hegemonizmin Enstrümanı Olarak İslamofobi". *1.Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi* (s. 543-551). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Çetinkaya, B. A. (2012). Batı'da Hz. Muhammed (S) Üzerinden İslamofobinin Yansımaları. *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi* içinde (s. 39-74). Ankara: Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı.
- Çiçekçi, C. (2011). *Güvenlikleştirme Kuramı ve İnsan Güvenliği Çerçevesinde 11 Eylül 2001 Sonrası Avrupa'sında İslami Kimlik Algısı*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale.
- Çifci, Y. (2012). *Türkiye'de Self Oryantalizmin Nesnesi Olarak Kürtler*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.
- Dallmayr, F. (2006). Medeniyetler Çatışmasının Ötesinde. Murat Yılmaz (Der.), *Medeniyetler Çatışması* içinde (s. 297-306). Ankara: Vadi Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2006). Fukuyama'dan Huntington'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı. Murat Yılmaz (Der.), *Medeniyetler Çatışması* içinde (s. 443-449). Ankara: Vadi Yayınları.
- Demir, M. (2008). *Sinemada Öteki*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Demir, S. T. (2016). *Mizah Dergileri Kültürel Hegemonya ve Muhalefet*. İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Demir, T. ve Aşan, N. (2014). "Hollywood Kamerasında İslam'ın Ötekileştirilmesi". *Turkish Studies*, 741-748.
- Demirtaş, S., Diken, B. ve Gözaydın, İ. B. (1996). "Mekan ve Ötekiler". *Defter*, (28), 39-43.

- Dinet, Ê. ve İbrahim, S. B. (1921). *L'Orient vu de l'Occident*. Paris: H. Piazza, P. Geuthner.
- Dirlik, A. (1996). "Chinese History and The Question of Orientalism". *History and Theory*, 35, (4), 96-118.
- Dirlik, A. (1998). "Avrupa Merkezilikten Sonra Tarih Var mı? Küreselcilik, Sömürgecilik-Sonrası ve Tarihin İnkârı". *Cogito*, (15), 251-274.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, (2014). *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*. Ankara.
- Doğan, M. Z. (2013). "Self Oryantalizm Bağlamında Türk Medyasının Arap Aktivizmine Yaklaşımı". *1.Uluslararası Medya Çalışmaları Sempozyumu* (s. 451-462). Antalya.
- Dolu, O., Büker, H. ve Uludağ, Ş. (2010). "Şiddet İçerikli Video Oyunlarının Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri: Saldırganlık, Şiddet ve Suça Dair Bir Değerlendirme". *Adli Bilimler Dergisi*, 54-75.
- Dönmez, İ. H. (2013). "Yazılı Basında Düşman Bir İmge Olarak Gericilik". *1. Uluslararası Medya Çalışmaları Sempozyumu* (s. 513-522). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Dönmez, R. Ö. (2004). "Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslam". *Uluslararası İlişkiler*, 1,(4), 81-114.
- Durna, T. (2004). Köşe Yazılarında Avrupa Birliği Tartışmaları: Helsinki Zirvesi 1999. Çiler Dursun (Der.), *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi* içinde (s. 259-288). Ankara: Elips Kitap.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eco, U. (1991). Göstergebilimsel Bir Gerilla Savaşına Doğru. Yusuf Kaplan (Der.), *Enformasyon Devrimi Efsanesi* içinde (s. 93-106). İstanbul: Rey Yayıncılık.
- Eken, M. ve Aydın, H. (2018). "Enformasyon Toplumunda Dini Bilgi Edinme: İnternet Ortamındaki Dini Enformasyonun Güvenilirliği Ve Kalite Kriterleri Üzerine Bir İnceleme." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 58, 894-906.

- El-Azmeh, A. (1989). Oryantalizmin Eklemlenmesi. Asaf Hüseyin, Robert Olson, Cemil Kureşi (Ed.), *Oryantalistler ve İslamiyatçılar* içinde (s. 229-268). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Er, T. ve Ataman, K. (2008). "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, (2), 747-770.
- Ergül, E. (2018). Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de İslamcılık. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.
- Ertem, T. (2014). Karikatürlerde Dinin Temsil Biçimleri. Mete Çamdereli, Betül Onay Doğan, Nihal Kocabay Şener (Ed.), *Medya ve Din* içinde (s. 127-163). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Esposito, J. L. (2002). *İslam Tehdidi Efsanesi*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Esposito, J. L. (2013b). "İslamofobi ve Çok Kültürlülük" *Hukuk ve Medya Bağlamında Tarabya Uluslararası İslamofobi Konferansı* (s.27-31). İstanbul: T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.
- Esteves, O. (2016). İslamophobia in France National Report. Enes Bayraklı, Farid Hafez (Ed.), *European Islamophobia Report 2015* içinde (s. 155-177). Ankara: SETA.
- Evkuran, M. (2012). Bir Kimlik Politikası Olarak İslamofobi. *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi* içinde (s.163-177). Ankara: Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayınları.
- Findley, C. V. (2016). *Modern Türkiye Tarihi*. (Çev. Güneş Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Finkelstein, N. G. (2013). "Fobi ve Rasyonel Korku Karşı Karşıya: Antisemitizm Örneği". *Hukuk ve Medya Bağlamında Tarabya Uluslararası İslamofobi Konferansı* (s. 31-34). İstanbul: T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.

- Fiske, J. (2014). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (Çev. Süleyman İrvan). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Fontana, J. (2003). *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna/Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Fukuyama, F. (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Fuller, G. E. (2012). *İslamsız Dünya*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Gencer, B. (2015). "İslamofobinin Kalbine Yolculuk". *Umran Dergisi*, Mart, (247), 24-31.
- Geray, H. (2011). *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*. Ankara: Genesis Kitap.
- Golden, S. (2009). "Orientalism in East Asia: A Theoretical Model". *Inter Asia Papers*, 1-26.
- Goody, J. (2002). *Batıdaki Doğu*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Goody, J. (2005). *Avrupa'da İslam Dalgası*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Gottschalk, P. ve Greenberg, G. (2012). "Common Heritage, Uncommon Fear: Islamophobia in the United States and British India, 1687-1947". *Islamophobia Studies Journal*, 1, (1), 83-107.
- Gökçe, O. (1995). *İçerik Çözümlemesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Gökçe, O. (2012). Avrupa Medyasının ve Kamuoyunun İslam Algısı. *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi* içinde (s. 77-94). Ankara: Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayınları.
- Gökçe, O. ve Gökçe, G. (2015). *İslam ve Avrupa*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gökmen, H. (2010). *Avrupa'da Müslümanlar ve İslamofobi*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş.
- Göksu, V. ve Saygılı, R. (2012). Amerikan Medyasının İslam Algısı. *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi* içinde (s. 267-278). Ankara: Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayınları.

- Gölcü, A. (2014). *Demokrasi Kültürü Bağlamında 28 Şubat Sürecini Yeniden Düşünmek: Köşe Yazılarında Demokrasi Söylemi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya.
- Göle, N. (2007). *İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2011). *Melez Desenler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gönenç, İ. (2010). *Dinlere Karşı Tarafsızlık Açısından İngiltere’de Din-Devlet İlişkisi (Müslüman Azınlık Örneği)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Görmez, M. (2015). Sunuş Yazısı. *İslamofobi Endüstrisi* içinde. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Greater London Authority Report (2007). *The Search For Common Ground, Muslims, non-Muslims and the UK Media*. London: A report commissioned by the Mayor of London.
- Grosfoguel, R. (2012). "The Multiple Faces of Islamophobia". *Islamophobia Studies Journal*, 1,(1), 10-33.
- Guillon, P. (2008). "Tiyatro". (Çev. Orçun Türkay). *Cogito*, 58-68.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gülener, S. (2007). "Türk Siyaseti'nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi". *Bilgi Dergi*, 36-66.
- Günaydın, F. (2016). "Hollywood ve Yeşilçam Özelinde İslam'ın Beyaz Perdede Sunumu". *1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi* (s. 226-241). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Gündüz, A. (2007). "Medeniyetler Çatışması ve Türk Batılılaşmasının İmkansızlığı". *Doğu Batı Dergisi*, 41, s. 177-192.
- Gündüz, O. (2006). "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Türk Romanında Yeni Açılımlar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4, (8), 101-164.
- Güngör, E. (2011). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

- Güngör, F. Ş. (2016). "Zenofobinin İslamofobiye Dönüşümü Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme". *1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi* (s. 286-294). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Güvenç, B. (1996). *Türk Kimliği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güzel, S. Ç. (2018). "İran İslam Devrimi'nin ABD'nin Orta Doğu Politikasına Etkisi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, (65), 50-61.
- Habermas, J. (2012). *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hafez, F. (2007). Avusturya Özgürlük Partisi FPÖ'nün Sağcı Popülizminin Bir Aracı Olarak İslamofobi. Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* içinde (s. 355-372). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Hafez, F. (2016). Islamophobia in Austria National Report 2015. Enes Bayraklı, Farid Hafez (Ed.), *European Islamophobia Report 2015* in (s. 21-47). Ankara: SETA.
- Halliday, F. (2008). *Ortadoğu Hakkında 100 Mit*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Halliday, F. (2014). "Oryantalizm" ve Eleştirmenleri. Aytaç Yıldız (Ed.), *Oryantalizm Tartışma Metinleri* içinde (s. 78-106). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hamelink, C. (1991). Merkez ve Çevre Ülkeler Arasındaki Enformasyon Dengesizliği. Yusuf Kaplan (Der.), *Enformasyon Devrimi Efsanesi* içinde (s. 257-277). İstanbul: Rey Yayıncılık.
- Hanioğlu, M. Ş. (2009). İttihatçılık. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler* içinde (s. 249-258). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanks, M. E. (2009). *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*. (Çev. Hamit Çalışkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hargreaves, J. (2016). *Islamophobia: Reality or Myth?* PhD Thesis. England: Lancaster University.
- Hassan, I., Azmi, M. N. ve Abubakar, U. I. (2017). "Framing Islam in News Reporting: A Comparative Content Analysis". *Asian Social Science*, 13, (10), 112-119.
- Hegel, G. W. (2003). *Tarihte Akıl*. (Çev. Önay Sözer). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- Hentsch, T. (2016). *Hayali Doğu*. (Çev. Aysel Bora). İstanbul: Metis.
- Hıdır, Ö. (2007a). Anti-Semitizm ve Anti-İslamizm; Benzerlikler ve Farklılıklar. Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* içinde (s. 63-99). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Hıdır, Ö. (2007b). Tarihte Bir Anti-İslamist Olarak Martin Luther. Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* içinde (s. 145-178). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Hobson, J. M. (2008). *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. (Çev. Esra Ermert). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Holt, P. M. (2008). Introduction. P.M. Holt, Ann K. S. Lambton, Bernard Lewis (Ed.), *The Cambridge History of Islam 1A, 1B, 2A, 2B* içinde (s. XI-XVIII). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hourani, A. (2010). *Batı Düşüncesinde İslam*. (Çev. Celal Kanat) İstanbul: Doruk Yayınları.
- Hugo, V. (1829). *Les Orientales*. Erişim yeri: http://www.poetes.com/textes/hugo_or.pdf
- Huntington, S. P. (2001). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. İstanbul: Okuyan Us Yayın.
- Huntington, S. P. (2006a). ABD Ulusal Çıkarlarını Yitirirken. Murat Yılmaz (Der.), *Medeniyetler Çatışması* içinde (s. 164-170). Ankara: Vadi Yayınları.
- Huntington, S. P. (2006b). Medeniyetler Çatışması Mı? Murat Yılmaz (Der.), *Medeniyetler Çatışması* içinde (s. 23-51). Ankara: Vadi Yayınları.
- Huntington, S. P. (2006c). Üçüncü Demokrasi Dalgası. Murat Yılmaz (Der.), *Medeniyetler Çatışması* içinde (s. 134-163). Ankara: Vadi Yayınları.
- Hüseyin, A. (1991). *Batının İslamla Kavgası*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Hüseyin, A. (1989). Oryantalizm'in İdeolojisi. Asaf Hüseyin, Robert Olson, Cemil Kureşi (Ed.) *Oryantalistler ve İslamiyatçılar* içinde (s. 15-34). İstanbul: İnsan Yayınları.

- Hyökki, L. ve Jardi, P. (2016). Islamophobia in Finland National Report 2015. Enes Bayraklı, Farid Hafez (Ed.), *European Islamophobia Report 2015* in (s. 131-154). Ankara: SETA.
- Irwin, R. (2008). *Oryantalistler ve Düşmanları*. (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Işıkman, N. G. (2009). *Ötekini Belgelemek; Belgesel Sinemada Kültürel Temsiller*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- İmançer, D. (2007). "Medeniyetler Çatışması ve Hollywood". *Doğu Batı Dergisi*, 41, 193-206.
- İnalçık, H. (1998). "Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün". *Doğu Batı Dergisi*, 2, 13-36.
- İnalçık, H. (2010). *Osmanlılar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalçık, H. (2013a). *Rönesans Avrupası*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları .
- İnalçık, H. (2013b). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnceoğlu, E. (2009). *Türkiye'de Siyasal İslamcılığın Evrimi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- İpşirli, M. (2002). "Her Medeniyetin Bir Ansiklopedisi Vardır". *Doğu Batı Dergisi*, (20), 245-256.
- İşler, F. (2014). *Türkiye'yi 28 Şubat Sürecine Götüren Gelişmeler ve Medyanın 28 Şubat Sürecindeki Rolü*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı. Ankara
- İrem, N. (2008). "Cumhuriyet Modernleşmesinin Sınırları Ve Bir Sınır Dili Olarak Muhafazakar Modernite". *Muhafazakar Düşünce*, 11-32.
- İrvan, S. (2000). "Metin Çözümlemelerinde Yöntem Sorunu". *UİS 22. Oturum*, (s. 73-86).
- İz, Y. (2011). *28 Şubat Sürecinde Yazılı Basın ve Din*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya

- Johnstone, D. (2007). Yugoslavya'ya Siyah Bir Gözlükle Bakmak, Medyanın İdeolojik Tektipliliği. (Çev. Ahmet Antmen). Lenora Foerstel (Der.), *Medya ve Savaş Yalanları* içinde (s. 152-167). İstanbul: Yordam Kitap.
- Joseph, S. ve D'Harlingue, B. (2012). "The Wall Street Journal's Muslims: Representing Islam in American Print News Media". *Islamophobia Studies Journal*, 1, (1), 132-164.
- Jouhki, J. (2006). *Imagining the Other Orientalism and Occidentalism in Tamil-European Relations in South India*. Jyvaskyla: University of Jyvaskyla Press.
- Kabbani, R. (1993). *Avrupa'nın Doğu İmajı*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kahf, M. (2006). *Batı Edebiyatında Müslüman İmajı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2002). "İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm". *Doğu Batı Dergisi*, 159-186.
- Kahraman, H. B. ve Keyman, E. F. (1998). Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite. *Doğu Batı Dergisi*, 20,2, 75-88.
- Kalın, İ. (2003). "Batı'daki İslam Algısının Tarihine Giriş". *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8,(15), 1-51.
- Kalın, İ. (2007). "Napolyon ile Ceberti Arasında: Modern Döneme Girerken Oryantalizmin Yeni Yüzler". *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu* (s. 169-183). İstanbul.
- Kalın, İ. (2013). "Demokrasi, Çok Kültürlülük ve İslamofobi". *Hukuk ve Medya Bağlamında Tarabya Uluslararası İslamofobi Konferansı* içinde (s. 26-27). İstanbul: T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.
- Kalın, İ. (2015). İslamofobi ve Çok Kültürlülüğün Sınırları. John L. Esposito ve İbrahim Kalın (Ed.), *İslamofobi 21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu* içinde (s. 39-62). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kalın, İ. (2016a). *İslam ve Batı*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Kalın, İ. (2016b). *Ben, Öteki ve Ötesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kaplan, Y. (1991). Giriş. Yusuf Kaplan (Der.), *Enformasyon Devrimi Efsanesi* içinde (s. 1-9). İstanbul: Rey Yayıncılık.

- Kara, İ. (2016a). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 2*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, İ. (2016b). "Laiklik Tehlikede". *Derin Tarih*. Aralık, 2-6.
- Kara, İ. (2017). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 1*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karakaya, H. (2008). *Türk Sinemasında Din Adamı Tiplemesi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ.
- Karatepe, Ş. (2015). *Ara Rejimin Adaleti*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2009). *Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2011a). *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2011b). *Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karşlı, B. (2015). Türk Sineması Alanında Dinin Kullanımına İlişkin (Seküler) Habitus Tavırlar. *Sinema ve Din* içinde (s. 451-461). İstanbul: Dem Yayınları.
- Karşlı, N. (2013). "İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13, (1), 75-100.
- Kazan, Ş. (2017). *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Anatomisi*. Ankara: MG V Yayınları.
- Kellner, D. (2006). September 11, Social Theory and Democratic Politics. Anandam P. Kavoori, Todd Fraley (Ed.), *Media, Terrorism and Theory* in (s. 161-178). Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Kellner, D. (2013). *Medya Gösterisi*. (Çev. Zeynep S. Doğruer). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kentel, F. (2012). "İslamofobi" Vesilesiyle Türkiye'nin Fobilerine Bakmak. *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi* içinde (s. 133-148). Ankara: Sivas Kemal İbn-i Hümmam Vakfı Yayınları.
- Keskin, A. (1996). "Amerika'da Müslüman İmajı". *Müslüman İmajı*, 31-48.

- Keyman, F. (1996). Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında Öteki Sorunu. E. F. Keyman, M. Mutman ve M. Yeğenoğlu (Der.), *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark* içinde (s. 71-106). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman, F., Mutman, M. ve Yeğenoğlu, M. (1996). Giriş: Dünya Nasıl "Dünya" Oldu ? E. F. Keyman, M. Mutman ve M. Yeğenoğlu (Der.), *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark* içinde (s. 7-23). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman, F. (2002). "Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu". *Doğu Batı Dergisi*, 20, 11-33.
- Khan, M. Z. (2012). *The Effects Of An Islamic Center On Islamophobia*. PhD Thesis. United States of America: Alliant International University.
- Kılıcı, Ş., Dondurucu, Z. B. ve Uran, A. B. (2017). "Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi: İslam Karşıtlığı Bağlamında Nefret Söylemi İçeren Videoların Youtube Üzerinden İncelenmesi". *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 155-187.
- Kirman, M. A. (2010). "İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı Doğulu mu?". *Journal of Islamic Research*, 21-39.
- Koehler, H. (2009). *İslamofobyaya ve Avrupa'nın Çelişkileri*. İstanbul: Küresel Araştırma Merkezi-Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Kongar, E. (2012). *ABD'nin Siyasal İslam'la Dansı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kontny, O. (2002). "Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine". *Doğu Batı*, 20, 121-136.
- Konyar, H. (2011). *Türkiye'de Medya Endüstrisi ile Kurulan Kültürel Farklılıklar*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Köse, A. (2009). *Avrupa ve İslam*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kula, O. B. (2011a). *Batı Edebiyatında Oryantalizm-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kula, O. B. (2011b). *Batı Edebiyatında Oryantalizm-II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kumar, D. (2016). *İslamofobi İmparatorluğun Siyaseti*. İstanbul: Pınar Yayınları.

- Kurt, F. (2006). *Soğuk Savaş Sonrası Batı Literatüründe İslam'a Bakış*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Kurtuluş, Y. (2009). *11 Eylül 2001 Sonrası İslam'la İlgili Medya Değerlendirmeleri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Kutub, M. (2014). *Oryantalistler ve İslam*. İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Lacan, J. (2013). *Psikanalizin Dört Kavramı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Lean, N. (2013). "Amerikan Medyasında İslamofobi." *Hukuk ve Medya Bağlamında Tarabya Uluslararası İslamofobi Konferansı* (s. 57-60). İstanbul: T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.
- Lean, N. (2015). *İslamofobi Endüstrisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Lewis, B. (1982). "The Question of Orientalism." *The New York Review of Books*, 29, (11), 1-20.
- Lewis, B. (1990). "The Roots Of Muslim Rage." *The Atlantic Monthly*, 47-60.
- Lewis, B. (1992). *İslam'ın Siyasal Dili*. Kayseri: Rey Yayıncılık.
- Lewis, B. (2010). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lewis, B. (2015). *Tarihte Araplar*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Lewis, B. (2017). *İslam ve Batı*. Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Lippmann, W. (1922). *Public Opinion*. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.): Transaction Publishers.
- Lockman, Z. (2013). *Hangi Ortadoğu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Makdisi, U. (2014). Osmanlı Oryantalizmi. Aytaç Yıldız (Ed.), *Oryantalizm Tartışma Metinleri* içinde (s. 271-315). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Malik, O. H. (2017). *Islamophobia: How Young Muslim Americans Cope With It, and its Impact On Their Religious Identification*. PhD Thesis. United States of America: The Wright Institute.
- Mamdani, M. (2005). *İyi Müslüman Kötü Müslüman*. İstanbul: 1001 Kitap Yayınları.

- Mardin, Ş. (2002). "Oryantalizmin Hasıraltı Ettikleri." *Doğu Batı Dergisi*, (20),115-121.
- Mardin, Ş. (2006). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2014). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marranci, G. (2004). "Multiculturalism, Islam and the clash of civilisations theory: rethinking Islamophobia." *Culture and Religion*, 105-117.
- McNeill, W. H. (1993). Fundamentalism and the World of the 1990s. Martin E. Marty, R. Scott Appleby (Ed.), *Fundamentalisms and Society* içinde (s. 558-573). Chicago: University of Chicago Press.
- McPhall, T. L. (1991). Yeni Dünya Düzeninde Enformasyon Dengesizliği. Yusuf Kaplan (Der.), *Enformasyon Devrimi Efsanesi* içinde (s. 141-165). İstanbul: Rey Yayıncılık.
- Meer, N. (2014). "Islamophobia and postcolonialism: continuity, Orientalism and Muslim consciousness." *Patterns of Prejudice*, 48, 5, 500-515.
- Mencet, M. S. (2016). *Mizah Dergileri Ölçeğinde Türkiye'de İslamofobi*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya.
- Menekşe, Ö. (2004). "Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı." *II. Uluslararası Dini Yayınlar Kongresi* (s. 45-66). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Meriç, C. (2003). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2013). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2015). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metin, A. (2013). *Oksidentalizm; İki Doğu, İki Batı*. İstanbul: Açılım Kitap.

- Metin, İ. (2013). "Tiyatro, karikatür ve film provokasyonları bağlamında Fransız basınında İslam ve Hz. Muhammed İmajı." *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, (4), 91-104.
- Michelmores, C. (2004). "Old Pictures in New Frames: Images of Islam and Muslims in Post World War II American Political Cartoons." *The Journal Of American Culture*, 23, (4), 37-50.
- Mills, W. (1974). *İktidar Seçkinleri*. (Çev. Ünsal Oskay). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Mohammed, M. (2013). "Fransa'da Müslüman Probleminin İnşası." Hukuk ve Medya Bağlamında Tarabya Uluslararası İslamofobi Konferansı (s. 38-48). İstanbul: T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.
- Moran, B. (2016). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Morley, D. ve Robins, K. (2011). *Kimlik Mekanları*. (Çev. Emrehan Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mustafa, H. (2004). Küreselleşme Çağında İslam ve Batı: Medeniyetler Çatışması mı, Bir Arada Var Oluş mu? Nezar Alsayyad ve Manuel Castells (Ed.), *Müslüman Avrupa Ya Da Avro İslam* içinde (s. 141-172). İstanbul: Everest Yayınları.
- Mutman, M. (2007). Şarkiyatçılık/Oryantalizm. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık* içinde (s.189-211). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nahya, Z. N. (2011). "İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar." *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, (1), 27-38.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 2*. (Çev. Sedef Özge) Ankara: Yayınodası Yayınları.
- NPQ, (1994). Müslüman-Konfüçyus Bağlantısı. *New Perspectives Quarterly Türkiye*.
- Obucina, V. (2016). İslamophobia in Croatia National Report 2015. Enes Bayraklı, Farid Hafez (Ed.), *European Islamophobia Report 2015* in (s. 93-114). Ankara: SETA.
- Ocak, A. Y. (1996). "Değişen Dünyada İslam'ın Batıya Dönük Yüzü: Günümüz Türkiye Müslümanlığına Bakış". *Müslüman İmajı*, 131-139.

- Okumuş, E. (2007). ABD'de İslamofobi ve Anti-İslamizm: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası. Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* içinde (s. 235-257). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Okumuş, E. (2017). *Türkiye'nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1996). "Slav Dünyasında İslam ve Müslüman İmaj". *Müslüman İmajı* (s. 21-31). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Önal, H. ve Baykal, K. C. (2011). "Klasik Oryantalizm, Yeni Oryantalizm ve Oksidentalizm Söylemi Ekseninde Sinemada Değişen "Ben" ve "Öteki" Algısı." *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 3, (3), 107-128.
- Önder, B. K. (2017). *Türkiye Medyasının Haber Başlıklarında Fobik Temsiller Üzerinden Ötekileştirme Pratikleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Gazetecilik Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Özarpınar, Y. (1995). *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Özçelik, T. G. (2015). *Doğu ve Batı Dikotomisinin Yarattığı Gerçeklik: Oryantalizm-Oksidentalizm*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bursa.
- Özdemir, M. (2000). "Avrupa'da Düünden Bugüne Müslüman İmajı ve Bazı Fiili Neticeleri." *İslami Araştırmalar Dergisi*, 13, (2), 174-177.
- Özdemir, N. (2007). "Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi." *Millifolklor*, (73), 12-22.
- Özel, İ. (1993). *Tehdit Değil Teklif*. İstanbul: Çıdam Yayınları.
- Özel, İ. (2006). Sistem İslam'la Hesaplaşacak mı? (Kollektif) *Tarihin Sonu mu?* içinde (s. 170-177). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Özgan, A. (2008). *28 Şubat Sürecinin Siyasal Açından Neden ve Sonuçları*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla

- Özipek, B. B. (2005). 28 Şubat ve İslamcılar. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (s.640-651). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özmen, N. (2017). "Karikatür Krizi: Danimarka'da Homojen Kültür Söylemi ve İslamofobinin Tezahürü." *Diyanet İlmî Dergi*, 53,(2), 101-118.
- Öztürk, M. T. (2010). *11 Eylül 2001 Sonrası Türkiye'de Din Merkezli Batı Stratejileri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul
- Özuyar, A. (2004). *Babıali'de Sinema*. İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Pamuk, O. (1996). *Yeni Hayat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, J. (2015). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlakışık, A. (1995). *Oryantalizm Soruları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Peker, R. (1984). *İnkılap Dersleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Posteki, N. (2015). "Sinema ve Din İlişkisi: Karakterler ve Görsel Algı Aracılığı İle Din Olgusunun Türk Sinemasında Değişim Süreci." *Medya ve Din Tartışmaları* (s. 178-184). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Postman, N. (2010). *Televizyon Öldüren Eğlence*. (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Powell, K. A. (2011). "Framing Islam: An Analysis of U.S. Media Coverage of Terrorism Since 9/11." *Communication Studies*, 90-112.
- Poyraz, B. (2002). *Haber ve Haber Programlarında İdeoloji ve Gerçeklik*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Pratt, D. (2011). "Islamophobia: ignorance, imagination, identity." *Islam and Christian-Muslim Relations*, 22, 4, 379-389.
- Pruett, G. E. (1989). İslam ve Oryantalizm. Asaf Hüseyin, Robert Olson, Cemil Kureşi (Ed.), *Oryentalistler ve İslamiyatçılar* içinde (s. 61-112). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ramji, R. (2005). "From Navy Seals to The Siege: Getting to Know the Muslim Terrorist, Hollywood Style." *Journal of Religion & Film*, 9, (2), 1-40.

- Ramji, R. (2015). "Examining the Critical Role American Popular Film Continues to Play in Maintaining the Muslim Terrorist Image," *Post 9/11. Sinema ve Din* içinde (s. 951-964). İstanbul: Dem Yayınları.
- Ryan, M. ve Kellner, D. (2010). *Politik Kamera*. (Çev. Elif Özsayar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Saadawi, N. E. (2007). *Yeni Sömürgecilik ve Medyanın Karanlık Çağı*. (Çev. Ahmet Antmen). Lenora Foerstel (Der.), *Medya ve Savaş Yalanları* içinde (s. 197-204). İstanbul: Yordam Kitap.
- Said, E. W. (1998). *Oryantalizm*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Said, E. W. (2008). *Medyada İslam*. (Çev. Aysun Babacan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Said, E. W. (2010). "Cehaletin Çatışması." *Doğu Batı Dergisi*, 41, s. 109-114.
- Said, E. W. (2012). *Şarkiyatçılık*. (Çev. Berna Ülner). İstanbul: Metis.
- Sakellariou, A. (2016). *Islamophobia in Greece National Report 2015*. Enes Bayraklı, Farid Hafez (Ed.), *European Islamophobia Report 2015* in (s. 199-222). Ankara: SETA.
- Samara, A. (2007). *Ulusal Ölçekte Bir Sınıfsal Baskı Aracı Olarak Medya*. (Çev. Ahmet Antmen). Lenora Foerstel (Der.), *Medya ve Savaş Yalanları* içinde (s. 205-214). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sardar, Z. (1999). *Orientalism*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press.
- Sayyid, S. (1997). *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism*. Londra: Zed Books.
- Sayyid, S. (2005). *Bir Model Olarak Kemalizm ve İslam'ın Siyasallaşması*. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık* içinde (s. 948-961). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schiller, H. (1983). "Haberin Serbest Dolaşımı Üstüne Bir Söyleşi." Yusuf Kaplan (Der.), *Enformasyon Devrimi Efsanesi* içinde (s. 390-395.) İstanbul: Rey Yayıncılık.
- Schiller, H. (2005). *Zihin Yönlendirenler*. (Çev. Cevdet Çerit). İstanbul: Pınar Yayınları.

- Schnapper, D. (2005). *Öteki İle İlişki*. (Çev. Ayşegül Sönmezay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sepetçi, T. (2013). "Yeni Hegemonik Söylem Alanı Olarak Dijital Oyunlar: God Of War 3 Örneği." *Yeni Medya Çalışmaları:Kuram, Yöntem, Uygulama ve Siyasa I. Ulusal Kongresi* (s. 60-72). Kocaeli.
- Sezgin, M. ve Keşaplı, O. (2015). "Türkiye'de Politik Düşüncenin Sinematografik Sunumu Bağlamında Dini Filmler." *Sinema ve Din* içinde (s. 433-450). İstanbul: Dem Yayınları.
- Shaheen, J. G. (2000). "Hollywood's Muslim Arabs." *The Muslim World*, 90, 22-42.
- Shaheen, J. G. (2003). "Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People." *The Annals Of The American Academy*, 171-193.
- Shaheen, J. G. (2009). *Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People*. Massachusetts: Olive Branch Press.
- Shils, E. (1975). *Center and Periphery Essays in Macrosociology*. Chicago: The University Of Chicago Press.
- Shryock, A. (2010). *Islamophobia/Islamophilia: Beyond the Politics of Enemy and Friend*. USA: Indiana University Press.
- Siino, G. A. ve Levantino, N. (2016). Islamophobia in Italy National Report 2015. Enes Bayraklı, Farid Hafez (Ed.), *European Islamophobia Report 2015* içinde (s. 265-292). Ankara: SETA.
- Southern, R. W. (2000). *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Soy, B. (2007). "Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Irak Savaşı'na Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması Mı, Çıkar Mücadelesi Mi?" *Doğu Batı Dergisi*, 41, s. 117-146.
- Soykut, M. (2002). "Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları." *Doğu Batı Dergisi*, (20). 41-83.
- Söğütlü, İ. (2008). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Modernleşme:Kirilmalar Ve Süreklilikler. *Muhafazakar Düşünce*, 33-54.

- Sözen, E. (1999). *Söylem*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- SPIOR. (2013). *Monitoring Islamophobia in the Netherlands-An Explorative Study*. Rotterdam: Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond.
- Subaşı, N. (2003). *Öteki Türkiye'de Din ve Modernleşme*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Subaşı, N. (2005). Entegrasyon Politikalarında Yeni Arayışlar: Avrupa İslamı. Kadir Canatan (Ed.), *Avrupa'da İslam* (s. 38-66). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Subaşı, N. (2016). *Türk Aydınının Din Anlayışı*. Ankara: Otto Yayınları.
- Subaşı, N. (2017). "İnsan bilmediğinden korkar." *Diyanet Aylık Dergi*, 317, 30-33.
- Sunar, L. (2004). "Kadro Dergisi/ Hareketi ve Etkileri." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2, (1), 511-526.
- Süphandağı, İ. (2004). *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Şan, M. K. (2012). Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine. Köksal Alver (Ed.), *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* içinde (s. 243-262). Ankara: Hece Yayınları.
- Şener, M. (2015). *Burjuva Uygarlığının Peşinde*. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (Hızr.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde (s.195-340). İstanbul: Yordam Kitap.
- Şener, N. K. (2017). "Haberlerde Gerçeğin Yeniden Üretilmesi." *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 3, 1, 1-7.
- Şentop, M. (2005). "Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3, (5), 647-672.
- Talu, U. (2000). "Medyadan Yansıyan Ötekiler ve Ötekinin Medyada Yeniden Üretimi." *Karizma*, 7-10.
- Tatar, H. C. (2012). "Batının Kimlik İnşasında Ötekinin Yeri." *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 91-102.
- Taylan, A. (2015). Nitel ve Nicel Araştırmalarda Evren ve Örneklem Seçimi ve Sorunlar. Besim Yıldırım (Ed.), *İletişim Araştırmalarında Yöntemler* içinde (s. 47-83). Konya: Literatürk Yayınları.

- Temel, F. ve Çelebi, M. B. (2016). "28 Şubat Sürecinde Egemen Güç ve Basın." *1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi* (s. 212-225). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Tezcan, A. (2010). "Kurban Medyası Yahut Medya Kurbanı." *Din ve Hayat*, (11), s. 76-78.
- The Cambridge History of Islam, 1A, 1B, 2A, 2B (2008). P.M. Holt, Ann K. S. Lambton, Bernard Lewis (Ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- The Runnymede Trust Report. (1997). *Islamophobia: A Challenge For Us All*. England.
- Thompson, J. B. (2008). *Medya ve Modernite*. (Çev. Serdar Öztürk) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Tokgöz, O. (2003). *Temel Gazetecilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Topuz, H. (2003). *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toynbee, A. J. (1948). "Medeniyetler Çarpışması." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3, (1), 247-254.
- Toynbee, A. J. (2002). *Dünya, Batı ve İslam*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Tuncel, G. ve Gündoğmuş, B. (2012). "Türkiye Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu." *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14,3, 137-158.
- Turan, İ. (2007). "Medyadaki Din Adami İmajı Üzerine Bazı Düşünceler." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 24-25, 293-304.
- Turner, B. S. (1989). Oryantalizm ve İslamda Sivil Toplum Meselesi. Asaf Hüseyin, Robart Olson, Cemil Kureşi (Ed.), *Oryantalistler ve İslamiyatçılar* içinde (s. 35-60). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Türkan, E. H. (2015). *Avrupa'da Yükselen Ayrımcılık Nefret, İslamofobi ve Irkçılık*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı.
- Uluç, G. (2009). *Medya ve Oryantalizm*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Uluç, G. ve Soydan, M. (2007). "Said, Oryantalizm, Resim ve Sinemanın Kesişme Noktasında Harem Suare." *Bilig Dergisi*, (42), 35-53.

- Uzun, R. (1993). Siyasal İletişim Sürecinde Lider İmajı: Basında Turgut Özal. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara
- Uzun, N. (2012). *Avrupa'da İslamofobi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Vezzan, A. M. (2013). *Oryantalizm ve Oryantalistler*. Kayseri: Tezmer.
- Watt, W. M. (1989). *İslam Avrupa'da*. (Çev. Hulusi Yavuz). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Watt, W. M. (1992). Oryantalistlerin İslam Araştırmaları. (Çev. Kazım Gülçür). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 231-241.
- Watt, W. M. (1999). Oryantalizm ve Körfez Savaşı Sonrası Müslümanlar ve Hristiyanlar. Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay (Ed.), *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm* içinde (s. 331-352). Ankara: Vadi Yayınları.
- Watt, W. M. (2000). *Müslüman-Hristiyan Diyaloğu*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Yalçın, H. C. (1999). *Edebiyat Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçınova, Ö. (2015). *Raskolnikov mu ? Bihruz Bey mi?* İstanbul: Avangard Yayınları.
- Yardım, M. (2016). "Postmodern Dönemde Oryantalist Düşüncenin Müslümanları: İslamcılar." *1. Uluslararası Sosyal Medya ve Müslümanlar Kongresi* (s. 503-509). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Yardım, M. ve Dalkılıç, M. M. (2018). "Nefret Söylemi ve İfade Özgürlüğü Tartışmaları Çerçevesinde İslamofobyaya: L'Express Dergisi Örneği." *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 1, (1), 89-109.
- Yavuz, H. (1998). "Batılılaşma Değil, Oryantalistleşme." *Doğu Batı Dergisi*, (2), 115-118.
- Yaylagül, L. (2012). "12 Haziran 2011 Seçimlerinin Gazetelerde Sunumu." *Erciyes İletişim Dergisi "akademia"*, 2,4, 2-22.
- Yazıcı, M. (2015). *Dinin Magazinleştirilmesi: Türk Televizyonlarında Dinin Temsili*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla ilişkiler Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Yeğenoğlu, M. (2003). *Sömürgeci Fanteziler*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Yel, A. M. (2007). Türkiye ve Avrupa'nın Çatışan İmajları. Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* içinde (s. 101-118). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Yel, A. M. (2013). "Düşünce Özgürlüğü ve İslamofobi Arasındaki İlişki." Hukuk ve Medya Bağlamında Tarabya Uluslararası İslamofobi Konferansı (s. 81-83). İstanbul: T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.
- Yenen, İ. (2011). *Toplumsal Tezahürleri Bağlamında Türk Sinemasında Din Dindarlık ve Din Adamı Olgusu*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Yenen, İ. (2016). "Ulusal Yazılı Basında İslamofobi Algısı." *1.Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi* (s. 331-340). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Yerlikaya, T. (2014). *Oryantalizm: Türk Medyasında Self Oryantalizm*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Yiğit, S. (2005). Almanya'da İslam ve İslam'ın Kurumsallaşması. Kadir Canatan (Ed.), *Avrupa'da İslam* içinde (s. 104-115). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Yıldırım, B. (2015). İçerik Çözümlemesi Yönteminin Tarihsel Gelişimi ve Uygulama Alanları. Besim Yıldırım (Ed.), *İletişim Araştırmalarında Yöntemler* içinde (s. 105-154). Konya: Literatürk Yayınları.
- Yıldırım, E. (1995). *Türkiye'nin Modernleşmesi ve İslam*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Yıldız, A. (2000). *28 Şubat Belgeler*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Yıldız, A. (2014). Sunuş Yazısı. Aytaç Yıldız (Ed.), *Oryantalizm Tartışma Metinleri* içinde (s. 9-14). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yılmaz, F. (2008). *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*. Ankara: uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu.
- Yılmaz, M. (2006). Giriş Yazısı. Murat Yılmaz (Der.), *Medeniyetler Çatışması* içinde (s. 13-22). Ankara: Vadi Yayınları.

- Yorulmaz, B. (2015). "Dijital Oyunlarda Müslüman Temsili ve Din Eğitiminde Yansımaları." *Medya ve Din Tartışmaları* (s. 260-272). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Yorulmaz, B. (2018). "1896'dan Günümüze Hollywood'un Kötü Adamları: Müslümanlar." *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 1, (1), 33-47.
- Yurdusev, A. N. "The End Of The Cold War And Inter-Civilizational Relations: The Implications For Security Issues And NATO." *North Atlantic Treaty Organization (NATO) Fellowship Programme 1995-1997 Individual Research Fellowships Final Report On The Project*. Ankara. Erişim Tarihi: 17.09.2017
Erişim Adresi: www.nato.int.
- Yükleyen, A. (2007). Amerika Birleşik Devletleri'nde Evanjelistler ve İslamofobi. Kadir Canatan, Özcan Hıdır (Ed.), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm* içinde (s. 259-281). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Yüksel, M. (2012). İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm Ya Da Batı ve Öteki. *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi* içinde (s. 189-199). Ankara: Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı.
- Zaki, Y. (2012). İslamofobi Politikası. *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi* içinde (s. 179-193). Ankara: Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı.
- Zakzûk, M. H. (1993). *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*. İzmir: Işık Yayınları.
- Zimbardo, Z. (2014). "Cultural Politics in Humor in (De)Normalizing Islamophobic Stereotypes." *Islamophobia Studies Journal*, 2, (1). 59-81.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çev. Yasemin Saner Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- 9/11 Report. (2004). *Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*. ABD.

İnternet Kaynakları

Charlie Hebdo. https://twitter.com/charlie_hebdo_ . Erişim Tarihi: 3 Haziran 2018

Esposito, J. L. *Obama da İslamofobiyi güçlendirdi.* (2013a).

<https://www.yenisafak.com/roportaj/obama-da-islamofobiyi-guclendirdi-568827>

Erişim Tarihi: 31 Aralık 2017.

Fisk, R. *This is not a war on terror. It's a fight against America's enemies.*

<http://www.independent.co.uk/news/world/politics/robert-fisk-this-is-not-a-war-on-terror-its-a-fight-against-americas-enemies-9163277.html>.

Erişim Tarihi: 10 Şubat 2018.

Kaplan, Y. *Bernard Lewis: İslamofobinin Fikir Babası.*

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/bernard-lewis-islamofobinin-fikir-babasi-2045816>. Erişim Tarihi: 10 Haziran 2018.

Malik, K. *The Islamophobia Myth.* (2005).

www.kenanmalik.com/essays/prospect_islamophobia.html.

Erişim Tarihi: 31 Aralık 2017.

Meysan, T. <http://www.voltairenet.org/article192990.html> Erişim Tarihi: 7 Şubat 2018.

Said, E. W. *The Clash of Ignorance.* <https://www.thenation.com/article/clash-ignorance/>. 2001. Erişim Tarihi: 10 Ekim 2017.

Yerlikaya, T. *Self-Oryantalizm ve Yerli İslamofobyaya.*

<http://www.setav.org/self-oryantalizm-ve-yerli-islamofobyaya/.2016>.

Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2018.

www.aa.com.tr; 25. karedeki 'İslamofobi' tehlikesi.

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/25-karedeki-islamofobi-tehlikesi-/1148774>.

Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2018.

www.abhaber.com;

BM'den İslamofobi çıkışı: Müslüman karşıtlığı, nefret, popülizm ve oy kazanmak için korkuyu kullanan siyasi figürlerce tetikleniyor.

<http://www.abhaber.com/56543-2/> adresinden alınmıştır.

Erişim Tarihi: 28 Ocak 2017.

www.bbc.com; <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38844984>.

Erişim Tarihi: 4 Haziran 2018.

www.cnnturk.com;

<https://www.cnnturk.com/video/dunya/hollande-islamci-teror-tehdidi-altindayiz>.

Erişim Tarihi: 4 Haziran 2018.

www.dorduncukuvvetmedya.com;

<http://www.dorduncukuvvetmedya.com/arsiv/medyapol.html>.

Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2018.

www.oyunlardaislamofobi.com;

<http://www.oyunlardaislamofobi.com/islamofobik-oyunlar/GUITAR-HERO-3>.

Erişim Tarihi: 3 Haziran 2018.

www.setav.org; Medyada İslamofobi.

<http://www.setav.org/infografik-medyada-islamofobi/>.

Erişim Tarihi: 17 Nisan 2018.

www.tdk.gov.tr;

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=din%20adam%C4%B1&guid=TDK.GTS.521fd1c84269b7.37698037.

Erişim Tarihi: 8 Haziran 2018.

www.tdk.gov.tr;

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=%C4%B0RT%C4%B0CA. Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2018.

www.twitter.com. <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/936037588372283392>.

Erişim Tarihi: 4 Haziran 2018.

Görsel İçerikler

Geert Wilders And Scarlet Pimpernel. (2008). *Fitna*.

Nakoula Basseley Nakoula. (2012). *Innocence of Muslims*.

İncelenen Gazeteler

Hürriyet Gazetesi : 28.6.1996 - 30.6.1997 tarihleri arasında yayınlanan tüm sayılar.

Milliyet Gazetesi : 28.6.1996 - 30.6.1997 tarihleri arasında yayınlanan tüm sayılar.

Sabah Gazetesi : 28.6.1996 - 30.6.1997 tarihleri arasında yayınlanan tüm sayılar.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı : Mustafa Temel

Uyruğu : T.C.

Doğum Yeri / Tarihi : Beyoğlu / 08.08.1990

E-Posta Adresi : mustafatemel@erciyes.edu.tr; m-mustafatemel@hotmail.com

Telefon (İş) : 0352 207 66 66-36104

Telefon (Cep) : 0 543 325 07 27

Adres : Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Melikgazi-KAYSERİ

EĞİTİM

Yüksek Lisans :Erciyes üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Gazetecilik (YL). (Tezli). 2011-2013.

Tez adı: Başlangıçtan 1928'e Türkiye'de Sinema ve Sinema Dergileri. (2013).

Lisans :Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi/Gazetecilik Bölümü. Gazetecilik Pr. 2007-2011.

Lise :Belsin Çok Programlı Lisesi. 2004-2007.

İŞ DENEYMLERİ

-Araştırma Görevlisi-Erciyes Üniversitesi/İletişim Fakültesi/Gazetecilik Bölümü) 2012 -

-Araştırma Görevlisi-Mustafa Kemal Üniversitesi/İletişim Fakültesi(Gazetecilik Bölümü)

01.01.2012-11.15.2012